

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા, પુ૦ ૩૧

॥ અર્દ્ધમ્ ॥

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર

(બીજો ભાગ)

સંગ્રાહક અને અનુવાદક:-

મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજી.

પ્રથમ આવૃત્તિ.

૧૦૦૦

પીટ મં. ૨૪૬૨.

ધર્મ મં. ૧૪.

વિ. મં. ૧૯૯૨.

દિ. ૧-૪-૦

પ્રગટ -

સીપચ દ જાડીયા.

મત્રી શ્રીવિજયધર્મમૃતિ જૈનગ્રથમાળા

ઢોટા મગદ્દા ઉજ્જૈન.

: આર્થિક સહાયક :

રાધનપુર-નિવામી,

આખરેતન

શ્રીમાન શેઠ જીવણલાલ કેશરીચંદ

મુદ્રક -

શા ગુલાબચંદ લલુભાઈ

શ્રી મહોદય પ્રીન્ડીંગ પ્રેમ, દાણાપીઠ

ભાવનગર.

પ્રકાશકનું નિવેદન

જ્ઞાનના પ્રચારમાં, સાહિત્યના સર્જનમાં, તીર્થોના ઉદ્ધારમાં અને જ્ઞેનશાસનની પ્રલાવનામાં પોતાના જીવનની આદુતિ આપનાર સ્વં ગુરુદેવ શાસ્ત્રવિશારદ જ્ઞેનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મ-સૂરિજી મહારાજનો સમુદાય પણ, તેઓશ્રીના જ પગલે ચાલી સાહિત્યની સેવામાં જે મોટો ફાળો આપી રહ્યો છે, એ કદાચ અન્તર્યુત્તર નથી. એ સ્વં ગુરુદેવના પ્રશિષ્ય, અને શાંતમૂર્તિ વિદ્વાન્ મુનિમહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજીના શિષ્ય, ગુરુભક્તિ-પરાયણ, મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજીનો, થોડા વખત પહેલાં બહાર પાડેલા પ્રથમ ગ્રંથ પછી, આ બીજો ગ્રંથ બહાર પાડતાં અમને ખરેખર આનંદ થાય છે.

ઉપદેશકોને અને સામાન્ય ગૃહસ્થોને પણ જે ઘડી આત્માની શાન્તિ માટે સ્વાધ્યાયનું એક અપૂર્વ સાધન બની શકે, એવા આ બન્ને ગ્રંથો અને તેના હવે પછી બહાર પાડવાના બીજા જે ભાગો જરૂર લોકોને મહાઉપકારી થશે, એવી અમારી ખાતરી છે.

જે ભાગોની માફક જ બાકીના જે ભાગો પણ ચારસો ચારસો પાનાના બહાર પડશે. આ બીજો ભાગ બહાર પાડવામાં આર્થિક સહાયતા આપનાર સધનપુરનિવાસી, અને મુંબઈમાં રહેતા શેઠ જીવણલાલ કેશરીચંદનો અમે અંતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ. તેમ જ, આર્થિક સહાયતા કરાવવામાં પ્રયત્ન કરનાર, અમારી ગ્રંથમાળાના એક સભ્ય શેઠ વૃદ્ધિલાલ મગન-લાલ વીરવાડીયા અને તેમના મિત્ર ભાઈ ચંદ્રકાન્તનો પણ આ તકે અમે આભાર માનીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ બાકીના જે ભાગો માટે પણ આર્થિક સહાયતા આપવા-અપાવવા માટે પોતાથી બનતો પ્રયત્ન અવશ્ય કરશે.

આ ઉપરાન્ત રાધનપુર વિગેરે ગામોના જે જે ગૃહસ્થો આ અંધના અગાઉથી શ્રાહક થયા છે, તેઓનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

અમને, એ જાણવતાં હર્ષ થાય છે કે—પહેલાં ભાગને વાંચ્યા પછી અનેક વિદ્વાનોએ આ ગ્રંથ માટે ઊંચા અભિપ્રાયો લખી મોકલ્યા છે. અમારી પાસે પહોંચેલા એ અનેક અભિપ્રાયોમાં કોઈ કોઈ મહાત્મસાવોએ મુખ્ય બે મૂલ્યનાઓ કરી છે.

૧ અનુવાદ નાગરી ટાઈપમાં છપાવ્યો હોત તો હીક થાત

૨ ગ્રંથમાં આવેલા શ્લોકોની અનુક્રમણિકા આપવી જોઈતી હતી. આ સંબંધી અમારો ખુલાસો આ છે:—

આ ગ્રંથના પહેલેથી જે શ્રાહકો નોંધાયા છે, અને જેઓ તરફથી ખાસ મદદ મળી છે, તેઓ બધા ગુજરાતી હોઈ તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુજરાતી ટાઈપમાં અનુવાદ આપવો પસંદ કર્યો છે. અનુક્રમણિકા પ્રત્યેક ભાગમાં આપવાથી પ્રથમના ત્રણ ભાગોનું ખર્ચ, અને કલેવર વધી જતું હોવાથી આરે ભાગોની અનુક્રમણિકા એકાદ ભાગમાં આપવાનું ગમ્યું છે.

શ્રી મહોદય પ્રેસ—ભાવનગરના માહીક શ્રીયુત શુભાળચંદ લલ્લુભાઈ શાહે, આ પુસ્તકને પણ પ્રેસકર્તાની દૃષ્ટિએ સુંદર બનાવવામાં અને જલદી તૈયાર કરી આપવામાં જે લાગણી અને કાળજી બતાવી છે, તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ.

ગુરુદેવ, બાકીના બે ભાગો જલદી બહાર પાડવાનું અને બીજા પછી સસ્તું તથા ઉપયોગી સાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય અમોને અર્પો, એ જ ઇચ્છા.

મંત્રી,

શ્રી વિ. ધ. સૂ. જૈન ગ્રંથમાળા.

ઉજ્જૈન.

જેમની
શીતળ છાયામાં
જીવન વાટિકાને શ્રદ્ધાના પવિત્ર જળથી
સિંચિત કરી,

જેમની
પવિત્ર સેવામાં
જ્ઞાનનો અપૂર્વ લાલ્સ પ્રાપ્ત કર્યો,

જેમની
જીવન-શુદ્ધિમાં
આત્માને પવિત્ર સંયમની પ્રાપ્તિ થઈ,
— તે —

પરમપૂજ્ય-શાંતમૂર્તિ-ગુરુમહારાજ
શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજ
ના

પરમ-પુનીત હસ્તક્રમણમાં

સમર્પણુ

—વિનેય
મુનિ વિશાળ

અમારી ગ્રંથમાળાનાં ગુજરાતી પુસ્તકો.

૧ વિજયધર્મસૂરિ-અર્ચવાસ પછી	શ્રીવિદ્યાવિજયજી	૨-૮-૦
૬ વિજયધર્મસૂરિનાં વચન કુમુદો	"	૦-૪-૦
૧૦ આખૂ (૭૫ ફોટા માથે)	શ્રીજયન્તવિજયજી	૨-૮-૦
૧૧ વિજયધર્મસૂરિ	ધીરજલાલ ટો. શાહ	૦-૨-૦
૧૨ આવકાચાર	શ્રીવિદ્યાવિજયજી	૦-૩-૦
૧૩ શાણી સુલસા	"	૦-૩-૦
૧૪ મમયને ઝોળખો ભા. ૨ ને	"	૦-૧૦-૦
૧૫ મમયને ઝોળખો ભા. ૧ લો	"	૦-૧૨-૦
૧૭ મમ્યસ્ત્રપદીય	શ્રીમંગળવિજયજી	૦-૪-૦
૧૮ વિજયધર્મસૂરિ પૂજન	"	૦-૪-૦
૨૦ બ્રહ્મચર્યદિગુણન	શ્રીવિજયધર્મસૂરિ	૦-૪-૦
૨૨ વક્તા જનો	શ્રીવિદ્યાવિજયજી	૦-૬-૦
૨૩ મહાકવિ શોભન અને તેમની કૃતિ	શ્રીદ્વિમાંશુવિજયજી	૦-૩-૦
૨૪ બ્રાહ્મણવાડા	શ્રીજયન્તવિજયજી	૦-૪-૦
૨૫ જૈનતત્ત્વજ્ઞાન	શ્રીવિજયધર્મસૂરિ	૦-૪-૦
૨૬ દ્રવ્યપ્રદીપ	શ્રીમંગળવિજયજી	૦-૪-૦
૨૮ ધર્મોપદેશ	શ્રીવિજયધર્મસૂરિ	૦-૬-૦

મળવાનું ઠેકાણું:—

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા

છોટા સરાફ, ઉજ્જૈન (માળવા).

કિંચિદ્ વક્તવ્ય.

લગભગ વીસેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. મંદ્રૂત કાવ્યપ્રથો અને અરિત્ર અન્થોનો અભ્યાસ અને વાચન કરતાં, ‘ભવિષ્યમાં વ્યાખ્યાનાદિ પ્રસંગે કામમાં આવશે’ એ ધરાદાથી કેવળ મારા જ ઉપયોગને માટે નોંધી લેવાતો ‘શ્લોક સંગ્રહ’ આમ ખીજીઓના પણ ઉપયોગ માટે પુસ્તકાકારે બહાર પડશે, એવી સ્વપ્નમાં યે મેં આશા નહિ રાખેલી. દશેક વર્ષના મારા વાચનમાંથી આવા દગ્ગરેક શ્લોકોનો મંગ્રહ મારો પામે થયો, એ મંગ્રહને જોનારાઓ પૈકીના થણા મુલેચ્છકોની એ બધામણે વધારે સંગ્રહ કરવા તરફ મને ઉત્ત્રાહિત કર્યો કે—‘આવો મંગ્રહ જો પુસ્તકાકારે બહાર પડે તો તે થણા ઉપદેશકો, ઉપદેશકો જ નહિ, પરંતુ સામાન્ય વર્ગને પણ ઉપકારી થાય.’ પરિણામે અભિનવ અન્થોનું વાચન અને તેમાંથી સુંદર લાગતાં મુલાખિતોનો મંગ્રહ હું કરતો જ ગયો. મારા આ મંગ્રહમાં લગભગ ચારેક દગ્ગર શ્લોકોનો મંગ્રહ, કે જેમાં પ્રાકૃત ગાથાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, થતાં તેને છપાવવા માટે તૈયારી કરી કે જેના ફક્તચક્ર તેમાંના બે ભાગો, જનતાની સમક્ષ મૂકવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું.

મારા આ સંગ્રહો તેના ખપી છવોને વધારે ઉપયોગી થાય, એટલા માટે મારાથી બની શક્યું તેટલા અંશે તેના વિષયો અને પેટાવિષયો પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે કે ઘણી વખત એક જ મુલાખિત કથા વિષયમાં મૂક્યું, એ સમજવું બહુ કઠિન થઈ પડે છે. એનો વિષય ઘણી વસ્તુઓની સાથે મંગ્રધ રાખે છે, તેમ છતાં પણ જોટલું વિચારી શકાયું તેટલું વિચારીને તેમ જ ખીજી વિદ્વાન મહાનુભાવોની મદાદ લઈને વિષય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આશા છે કે—આના ઉપયોગી મહાનુભાવોને અગે ૧૨ની આંટણીથી જરૂર લાલ થશે.

નિયમોની છાટણી કરવામાં એક બીજી મુશ્કેલી પણ જૂલના જેવી નથી જ ધાર્મિક વિષયો અને વ્યાવહારિક નિયમોને જુદા કરવા એ ઘણું જ ક્ષમિ કામ છે, એમ મને લાગતું છે માર્ગાનુમારી ગૃહસ્થોના ૩૫ ગુણો, કે શ્રાવણોના ૨૧ ગુણો, નીતિ કે મદાચાર, કર્તવ્ય કે વિનય-નિવેન, આ મધ્ય વિષયો નૈતિક વિષયો જેવા દેખાતા હતા, જેમ ધાર્મિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ, તેમ શ્રાવણના ૧૦ નો, ભારના કે ધ્યાન, પદ્મ કર્મોદ્ધાન કે અદાર પાપચ્યાન એ ધાર્મિક ગણાતા વિષયો વ્યાવહારિક નિયમોથી જુદા પાડી શકાય તદ્દી એમ હોવા છતાં, આ પુસ્તકોનો લાભ લેનારાઓની અનુદાનતાને માટે આ પુસ્તકોમાં આપેલા બધા નિયમોને, બની શક્ય તેટલા વિચારપૂર્વક, ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક એમ એ વિભાગોમાં બહેચી દેવામાં આવ્યા છે

યદ્યપિ મુખાપિતોના મગ્ગરૂપે મુખાપિતગ્નભાગગાર, મુખાપિત-મુધાગ્નભાગગાર, અને એના અનેક અન્યો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ એમાં મોટે ભાગે હિંદુ ગ્રંથોમાંનો જ મગ્ગ છે તેમજ તે ગ્રંથો માનુસાદ નથી આ મે ખામી માગ આ મગ્ગમાંથી દૂર કરવામાં આવી છે એટલે કે હિંદુ ગ્રંથો ઉપગન્ત જૈન ગ્રંથો પૈટ્રીના સુદરમા સુદ મુખા પિતો આ મગ્ગમાં જેમ વિગેષરૂપે લેવામાં આવ્યા છે, તેની જ ગીતે દરેક મુખાપિતનો અનુસાર પણ તેની માથે આપવામાં આવ્યો છે

એક બીજી પણ વિગેષતા આમાં છે ગ્રાહ પણ સ્લોક કથાથી લેવામાં આવ્યો છે, એ ધ્યાન પણ તે ગ્રંથના પૃથ, અધ્યાય વિગેરે માથે આપવામાં આવ્યું છે આ વિગેષતા ભાગ્યે જ અત્યાર સુધીના આવ્યા શ્રીમ્ સગ્ગમાં જોવાય છે

મારા સંગ્રહમાં જે પ્રાકૃત ગાથાઓનો સંગ્રહ થયેલો, તેને જુદા, જ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાનો વિચાર ગોઠવેલો હોય, આ મંગ્રહમાં અપવાદ સિવાય માત્ર સંસ્કૃત શ્લોકો જ આપવામાં આવ્યા છે.

આવા એક બૃહત્ સંગ્રહને માટે જેમ એકાદ સારી પ્રસ્તાવનાની જરૂર છે, તેમ આપ્તા ગ્રંથમાં આવતા તમામ શ્લોકોની અકાગદિ અનુક્રમણિકા તથા ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર વિગેરે કેટલીક ઉપયોગી બાબતો આપવાની પણ જરૂર છે, પરંતુ તે બધું આગળે સંગ્રહ તૈયાર થયા પછી જ આપી શકાય, એટલે તે બધી બાબતો ચોથા ભાગમાં આપવાનું ગમી, આ પ્રત્યેક ભાગમાં તો તેમાં આવતા વિષયોની અનુક્રમણિકા, સાંકેતિક અક્ષરો અને ચિહ્નોની મંમજુતી તથા શુદ્ધિ પત્રક; એટલું જ માત્ર આપવું ઉચિત ધાર્યું છે.

માત્ર આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિના મંબધમાં જ જે કંઈ બે એક બાબતો કહેવાની હતી તે કહી છે. આ પ્રસંગે મારા તે બે મહાન્ ઉપકારીઓના ઉપકારને પ્રગટ કરવો નહીં જૂલું કે જેઓની અસીમ કૃપા અને અમી-દષ્ટિએ મારા જેવા અજ્ઞાની અને જગજીવિવાળા જીવને અત્યંત અધ્યુ- છે અને મારા જીવનની કાયાપલટ કરી મને ઝડપી બનાવ્યો છે. તેઓ છે-મારા દાદાશુર જગત્પૂજ્ય શાસ્ત્રવિશારદ જ્ઞેનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મ-સૂરીશ્વરજી અને મારા શુર શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહા-રાજ. મારા શુરએ આ ગ્રંથને સુંદર પદ્ધતિસર અને શુદ્ધ બનાવી આપવા માટે શ્રમ સેવ્યો છે, એ બદલ પણ હું તેઓશ્રીનો અત્યંત ઝડપી છું.

વિષયો અને પેટાવિષયોની ચૂંટણી કરવામાં, તેમજ મુકે વિગેરે તપાસ-વામાં સાયક્ષાનિવાસી ન્યાયતીર્થ-તર્કભૂષણ પડિત રતિલાલ દીપચંદ દેસા-ઈએ અને શુદ્ધિપત્રક બનાવવામાં ન્યાય-સાહિત્યતીર્થ મુનિરાજ શ્રીદિમાં-શુવિજયજીએ આપેલા યોગ બદલ તેઓને ધન્યવાદ આપવો જૂલીશ નહીં.

ઉપરુક્ત બન્ને શુરદેવોની અસીમ કૃપા, મારા બાકીના બે ભાગો જલદી બહાર પાડવાનું સામર્થ્ય અર્પે, એ અંતરની અભિલાષા પૂર્વક વિરમુ છું.

જેને ઉપાશ્રય, ઉદ્યપુર. }
કારતક શુદ્ધ ૧૧ }
વી. મં. ૨૪૬૨, ધર્મ મં. ૧૪ }

ધર્મજન્ય-તોપામક-
મુનિ વિશાળવિજય.

हमारी ग्रन्थमालाके हिन्दी व अंग्रेजी पुस्तक.

४ ध्यातृकाचार	श्रीविद्याविजयजी ०-४-०
५ विजयधर्मसूरि के वचनकुसुम	” ०-४-०
७ सैडिंग्स ऑफ विजयधर्मसूरि (Sayings of Vijaya Dharma Suri)	डॉ. क्राउज़े ०-४-० (Dr Krause.)
९ विजयधर्मसूरि अष्टप्रकारीपूजा श्रीविद्याविजयजी	०-४-०
१६ एन आइटीयल मंठ-आदर्श माधु. ए. जे. सुनावाला (An Ideal Monk)	१-०-० (A. J. Sunawala)
२१ ब्रह्मचर्यदिग्दर्शन	श्रीविजयधर्मसूरि ०-४-०
आवू (७१ फोटो सहित)	श्रीविजयधर्मसूरि २-८-०
२९ मध्यमखण्डप्रदीप	ड. मंगलविजयजी ०-४-०

मिलनेका पता:—

श्री विजयधर्मसूरि जैन ग्रन्थमाला
छोटासराफा, उज्जैन (मालवा).

શ્રી: હવણસાલ દેશરીચંદનો દુંદ પરિચય

જૈનો ધર્મ: પ્રકટવિભવ: સંગતિ: સાધુલોકે,
વિદ્વદ્ગોષ્ઠી: વચનપદુતા કૌશલં સર્વશાસ્ત્રે ।
સાધ્વી લક્ષ્મીશ્ચરણકમલોપાસના સદ્ગુરુણાં,
શુદ્ધં શીલં મતિરમલિના પ્રાપ્યતે નાલ્પપુણ્યૈ: ॥

પ્રખ્યાત વૈભવશાળી જૈનધર્મ, સંજ્ઞન લોકોની સોળત, વિદ્વાનો
માથેની મિત્રાચારી, વચનપદુતા, સર્વશાસ્ત્રોમાં કુશળતા, ન્યાયપૂર્વક
પેદા કરેલી લક્ષ્મી, મહાગુરુઓનાં ચરણકમલોની સેવા, શુદ્ધ શીલ અને
નિર્મળ શુદ્ધિ આટલી બાબતો થોડા પુણ્યથી પ્રાપ્ત થતી નથી તે માટે
ધણા પુણ્યની જરૂર છે.

શ્રીપુત્ર હવણસાલ શેઠનો જન્મ મંવત ૧૯૩૪ ના આષાઠ વ. ૨
મેામવારના દિને રાધનપુર ખાતે શેઠ દેશરીચંદ કર્સ્તુરચંદ દે, જેઓ
રાધનપુરમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતો કુટુંબોમાંના એક કુટુંબના નાજીગ હતા,
તેમને ત્યાં થયો હતો. બાલ્યકાળ પમાર કર્યા પછી તેમને સમયાનુ-
સાર સુંદર દેળવણી આપવામાં આવી અને વ્યવહારકુશળ બનાવ્યા.

વાનોમાંના એ એક આગેવાન છે. સાધારણ રીતે જીવનની શરૂઆત કરી તેઓશ્રી પુરુષાર્થથી ખૂબ આગળ વધ્યા છે. તહેમના જીવનમાં કેવળ પુરુષાર્થ જ પ્રધાન ધ્યાન બોગવે છે. ખરેખર શાસ્ત્રકારો કહે છે કે “ઉદ્યોગિનં પુરુષસિદ્ધમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ” ઉદ્યોગી પુરુષો પામે જ લક્ષ્મી જાય છે.

જગતમાં કાયદો છે કે જેમ જેમ માણસ ઉત્તર જનતો જાય છે, તહેમ તહેમ તહેનામાં અભિમાનની માત્રા આવતી જાય છે, પણ એ ઠીક નથી. તોડ જેમ જેમ વધતો જાય છે તહેમ તહેમ ટટાર થતો જાય છે, ત્યારે આંખો જેમ જેમ વધે છે તહેમ તહેમ નમતો જાય છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે આંખાનું સ્થાન અનોખું બને છે. સદ્બોધે શેઠ જીવ-જીવના ઉપરુક્ત નિયમથી પર છે. તેઓશ્રી જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ તહેમનામાં નમ્રતા આવતી ગઈ. તેઓશ્રી લઘુતામાં જ પ્રભુતા માને જે. તહેમનું હૃદય પણ ખૂબ આર્દ્ર છે. કોઈને દુઃખી જોઈને તહેમનું દિલ પડેલું ફેરે છે. અત્યાર મુઘી તહેમની પાસે મદદની આશા રાખેલો કોઈ પણ માણસ ખાલી હાથે પાછો ફર્યો નથી. ‘ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી’ એ એમનો ન્યાય છે. ગુપ્ત મદદમાં તેઓશ્રી વધારે માને છે અને જાહેરાતથી તેઓશ્રી ખૂબ ડરે છે. એટલે જાહેરજીવનમાં ખીજી શ્રીમંતોની માફક તેઓએ અંધશાસ્ત્રું નથી.

રાધનપુરમાં યાત્રીઓ માટે વિશ્રામ સ્થાનની તકલીફ હતી, એ ખીના તહેમના લક્ષ પર આવતાં તેઓશ્રીએ એક સારી જેવી રકમ ખર્ચી આલીશાન ધર્મશાળા બંધાવી કે જ્યાં બહારના યાત્રીઓ આવી વિશ્રાંતિ લે છે.

મુંબઈના ચાંદી બજારમાં તહેમનું ધ્યાન અનોખું છે. ચાંદીના વિષયમાં તહેમનો અભિપ્રાય અજોડ મનાય છે. સત્યામત્ય પારખવામાં તેઓશ્રી ખૂબ પાવરધા છે. એટલે બજારના આંતરિક અંધારાના નિકાલ માટે તેમને લવાઈ સોંપવામાં વેપારીઓ માન મ્હમજે છે. ચાંદીધુન્દી અને બંધારણની ચુંચો ઉકેલવામાં તહેમની જીદિ ખૂબ કસાયેલી મનાય છે.

અ. સૌ. શ્રીમતી તારાબેન.

તહેમનુ ગૃહજીવન ઘણું જ મનોપરાક્રમ અને સુખી છે તહેમના ધર્મપત્ની શ્રીમતી તારાબહેન પાલણપુર-નિવાસી ધર્મિષ્ઠ શેઠ ધર્મચંદ મેનાજી કાઠાગીના પુત્રી થાય છે ધર્મિષ્ઠ અને સામાજિક કેળવણીનો તારા બહેનને ખૂબ હોડો અભ્યાસ છે ગદ્યનપુત્રની કેળવણેલી બહેનોમા તહેમનુ સ્થાન પ્રથમ છે તારા બહેનમા મેનાવૃત્તિનો ખૂબ પ્રિદામ થયો છે એ બાબતનો ગદ્યનપુત્ર બહેનોને અહો પગિચા છે મતનિમા તહેમને ત્રણ પુત્રો અને એક પુત્રી છે જેઓને મારામા મારી દગલણી આપનામા આવે છે

શેઠ જીવણલાલભાઈની તબીબત હમણા છે ના બે મહિનાથી લથડી હતી, પરંતુ શામન દેવની કૃપાથી હવે આગમ થતો જાય છે પ્રાન્તે અમે ઇન્જિએ હીએ કે શામનદેવ તહેમને લાણુ આયુષ્ય બક્ષે અને શામનમેવાના મારા કાર્યો તહેમના હાથથી થાય એજ અભ્યર્થના

પ્રકાશક.

अमारी ग्रंथमालानां संस्कृत पुस्तको ।

२ धर्मवियोगमाला	श्रीहिमांशुविजयजी	०-२-०
३ प्रमाणनयतत्त्वालोक (पं. रामगोपालाचार्य कृत टीकायुक्त)	,,	०-१४-०
८ जयन्तप्रबन्ध (गुजराती भा. युक्त)	,,	०-३-०
१९ जैनीस्तपस्यार्थी	,,	०-५-०
२७ सुभाषितपद्यरत्नाकर (गुजराती भा. युक्त) भाग १	श्रीविशालविजयजी	१-४-०
३० अर्हत्-प्रवचन (गु० भा० युक्त)	श्रीविद्याविजयजी	०-५-०
३१ सुभाषितपद्यरत्नाकर (गु० भा० युक्त)	श्रीविशालविजयजी	१-४-०
उत्तराध्ययनसूत्र भाग ४ थो (कमलसंयमी टीका युक्त)	श्रीजयन्तविजयजी	३-८-०
प्रमाणनयतत्त्वालोक-प्रस्तावना	श्रीहिमांशुविजयजी	०-३-०

मळधानु ठेकाणु—

श्री विजयधर्मसूरि जैन ग्रंथमाला ।
छोटा सराफा, उजैन—(मळवा)

વિષયાનુક્રમાણિકા

(મીજા ભાગની)

મહાલાચરણ

: કુલ શ્લોક ૫ .

પૃષ્ઠ ૩૮૫

૫૫ સમ્યક્ત્વ

: કુલ શ્લોક ૫૦ :

પૃષ્ઠ ૩૮૭

મમ્યકત્વનું લક્ષણ ૩૮૭
મમ્યકત્વની દુર્લભતા ૩૮૮
સમ્યક્ત્વનું મહત્ત્વ ૩૯૦
સમ્યક્ત્વ સાચી દુષ્ટિ ૩૯૨
સમ્યક્ત્વના ભેદ ૩૯૪
નિસર્ગ મમ્યકત્વ ૩૯૫
અધિગમ મમ્યકત્વ ૩૯૫
ખીજરુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૬
વિસ્તારુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૬
આગમરુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૬

કિયારુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૭
આત્મારુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૭
મક્ષેપરુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૭
ઉપદેશરુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૮
ધર્મરુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૮
મૂત્રરુચિ મમ્યકત્વ ૩૯૮
મમ્યકત્વની શોભા ૩૯૯
મમ્યકત્વના નાશનું કારણ ૩૯૯
સમ્યક્ત્વનું ફળ ૪૦૦

૫૬ દાન

: કુલ શ્લોક ૫૭ :

પૃષ્ઠ ૪૦૫

દાનનું મહત્ત્વ ૪૦૫
દાન માત્ર રક્ષણ ૪૦૭
દાનનો ઉપદેશ ૪૦૮
દાન વગર બધું નકામું ૪૧૦
દાતા-અદાતા-વિવેક ૪૧૦

નિષ્કૂળ દાન ૪૧૧
સાચું દાન ૪૧૧
દાનનું દૂષણ ૪૧૧
દાનની ગોલા ૪૧૨
કુપાનદાન ૪૧૨

સુપાત્રાન	૪૧૩	બૂમિદાન	૪૧૭
નિમિત્તાન	૪૧૪	સ્થાદાન	૪૧૮
જળદાન	૪૧૪	અભરદાન	૪૧૮
અન્નદાન	૪૧૫	જ્ઞાનદાન	૪૧૮
વિત્તાન	૪૧૬	દાનનુ કળ	૪૨૦
વમતિદાન	૪૧૬	દાનની અનુમોદનાનું કળ	૪૨૬

૫૭ તપ : કુલ શ્લોક ૩૦ . પૃષ્ઠ ૪૨૭

તપનુ મહત્ત્વ	૪૨૭	આબ્યતગતપ	૪૩૩
તપસ્વીની પ્રશંસા	૪૨૯	શારીરિક તપ	૪૩૪
તપનો ઉપદેશ	૪૨૯	ચાત્રિક તપ	૪૩૪
તપ રંગ નદામુ	૪૩૦	માનસિક તપ	૪૩૪
તપ સ્મૃતિના નાસનો ઉપાય	૪૩૦	કેવુ તપ જીવુ	૪૩૫
બાહ્યતપ	૪૩૨	તપનુ કળ	૪૩૫

૫૮ ભાવ . કુલ શ્લોક ૧૫ . પૃષ્ઠ ૪૩૮

ભાવનુ મહત્ત્વ	૪૩૮	જેવો ભાવ તેવી મિદિ	૪૪૧
ભાવ રંગ નદામુ	૪૪૦	ભાવનુ કળ	૪૪૧
ભાવ અને ક્રિયા	૪૪૧		

૫૯ ચાર ભાવના . કુલ શ્લોક ૧૩ . પૃષ્ઠ ૪૪૪

ચાર ભાવનાના નામ તથા અર્થ	૪૪૪	પ્રમોદ ભાવના	૪૪૭
ચાર ભાવનાનો ઉપદેશ	૪૪૫	સામ્ય ભાવના	૪૪૭
મૈત્રી ભાવના	૪૪૬	માધ્યસ્થ ભાવના	૪૪૮
		કષ્ટ ભાવના કાના વિશે	૪૪૮

૬૦ ચાર ભાવના કુલ શ્લોક ૯૨ પૃષ્ઠ ૪૪૯

ચાર ભાવનાના નામ	૪૪૯	એત્ત્વભાવના	૪૫૬
અનિત્યભાવના	૮૫૦	અન્યત્વભાવના	૪૬૫
અશઙ્ગુભાવના	૪૫૬	અતુચિત્તભાવના	૪૬૭

સંમારભાવના	૪૭૧	લોકભાવના	૪૭૪
આશ્રયભાવના	૪૭૧	સ્વાખ્યાતધર્મભાવના	૪૭૫
મંવગભાવના	૪૭૩	દુર્લભભોધિભાવના	૪૭૭
નિર્ગુણભાવના	૪૭૩		
૬૧ પ્રમાર્થના	: કુલ શ્લોક ૨ :	પૃષ્ઠ ૪૭૮	
પ્રભાવના અને ભાવના	૪૭૮		
૬૨ ત્યાગ	: કુલ શ્લોક ૫ :	પૃષ્ઠ ૪૭૯	
ત્યાગનું મહત્ત્વ	૪૭૯	ત્યાગનું ફળ	૪૮૦
ત્યાગનું કારણ	૪૮૦		
૬૩ ક્રિયા	: કુલ શ્લોક ૧૧ :	પૃષ્ઠ ૪૮૧	
ક્રિયાનું મહત્ત્વ	૪૮૧	ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન	૪૮૨
ક્રિયાની આવશ્યકતા	૪૮૧	ક્રિયા વગર બધું નકામું	૪૮૩
ક્રિયા કેવી જોઈએ	૪૮૨	ક્રિયાવાન માટે પડિત	૪૮૩
ક્રિયા શા માટે	૪૮૨	ક્રિયાનું ફળ	૪૮૪
૬૪ શુભ ધ્યાન	: કુલ શ્લોક ૪૩ :	પૃષ્ઠ ૪૮૬	
સામાન્ય ધ્યાનના બેદો	૪૮૬	વિષાકવિચય ધ્યાન	૪૮૭
શુભ ધ્યાનનું મહત્ત્વ	૪૮૬	મંસ્થાનવિચય ધ્યાન	૪૮૭
શુભ ધ્યાની : ભાગ્યશાળી	૪૮૮	ધર્મધ્યાનનો ઉપાય	૪૮૪
શુભ ધ્યાનનો ઉપદેશ	૪૮૮	ધર્મધ્યાનનું ફળ	૪૮૪
શુભ ધ્યાનના બેદ	૪૮૯	[શુક્લધ્યાન]	
[ધર્મધ્યાન]		શુક્લ ધ્યાનનું સ્વરૂપ	૪૮૫
ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ	૪૮૦	શુક્લ ધ્યાનનાં બેદ અને ફળ	૪૮૫
ધર્મધ્યાનના બેદ	૪૮૦	[રૂઢિચર-ધ્યાન-સમ્યગ્ધર્મ]	
આત્તાવિચય ધ્યાન	૪૮૧	પ્રભુધ્યાનના પ્રકાર	૪૮૬
અપાયવિચય ધ્યાન	૪૮૨	પ્રભુધ્યાનનો અનુક્રમ	૪૮૬

પિંડસ્થધ્યાન	૪૯૭	શુભ ધ્યાન ક્યાં સુધી કરવું	૪૯૮
પદસ્થધ્યાન	૪૯૭	શુભ ધ્યાનનાં અવયવો	૪૯૮
રૂપસ્થધ્યાન	૪૯૭	ક્યા ધ્યાનનું શું ફળ	૫૦૦
રૂપાતીતધ્યાન	૪૯૮	શુભ ધ્યાનનું ફળ	૫૦૦
૬૫ અશુભ ધ્યાન	: કુલ શ્લોક ૫ :		પૃષ્ઠ ૫૦૩
આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ	૫૦૩	શુભ-અશુભ-ધ્યાનફળ	૫૦૪
રોદ્રધ્યાનનું સ્વરૂપ	૫૦૩	અશુભ ધ્યાનનું ફલનું ફળ	૫૦૫
આર્તધ્યાનથી નુકસાન	૫૦૪		
૬૬ દેવ	: કુલ શ્લોક ૨૪ :		પૃષ્ઠ ૫૦૬
દેવનું સ્વરૂપ	૫૦૬	દેવને નમસ્કાર	૫૧૧
ક્યા દેવનું ધ્યાન કરવું	૫૦૮	[દેવ-ગુરુ-ધર્મ]	
દેવપણાનો અનુક્રમ	૫૦૯	દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ	૫૧૨
દેવની એકતા	૫૧૦	દેવ-ગુરુ-ધર્મ વગર નકામું	૫૧૨
પરદેવ-માન-ફળ	૫૧૧	દેવ-ગુરુ-ધર્મનું ફળ	૫૧૩

૭૦ મુનિ-યોગી	કુલ શ્લોક ૭૧ :	પૃષ્ઠ ૫૨૭
મુનિનું અવરૂપ	૫૨૭	મુનિનું કુટુંબ ૫૪૬
મુનિસંપ્રદાય અને મુનિઅવ		મુનિનો વૈભવ ૫૪૭
ગણનાનું કૃષ્ણ	૫૩૨	મુનિની રાત્રિ ૫૪૮
મુનિનું મહત્ત્વ	૫૩૫	મુનિ અને પ્રાણાયામ ૫૪૮
માયો મુનિ	૫૩૮	મુનિ અને પશુ ૫૪૯
મુનિનો પ્રભાવ	૫૪૦	મુનિના પતનના કારણો ૫૪૯
મુનિ સાચો મુખી	૫૪૦	વેષધારી મુનિ ૫૪૯
મુનિ માયો ધીર	૫૪૨	મુનિપણની ભાવના ૫૫૧
મુનિ મોક્ષસાધક	૫૪૨	મુનિ થનાનો આદેશ ૫૫૧
મુનિની બેરીંગી	૫૪૩	મુનિ-ગુણનું કૃષ્ણ ૫૫૨

૭૧ મુનિ-આચાર	કુલ શ્લોક ૩૯	પૃષ્ઠ ૫૫૩
મુનિના વ્રત	૫૫૩	મુનિનું પાત્ર ૫૫૭
મુનિનો આચાર	૫૫૩	શિક્ષા મળધી આચાર ૫૫૮
મુનિને ત્યાગ્ય	૫૫૩	વર્ષાઋતુની સ્થિતિ ૫૬૧
મુનિની ભાષા	૫૫૫	ગમનાગમનના નિયમો ૫૬૩
મુનિના બ્રહ્મચર્યના નિયમો	૫૫૫	સ્થિતિના નિયમો ૫૬૪
નિર્ગત્યાગ	૫૫૬	

૭૨ ધર્મ	કુલ શ્લોક ૯૪ :	પૃષ્ઠ ૫૬૬
ધર્મનું અવરૂપ	૫૬૬	ધર્મ માયુ અમૃત ૫૭૬
ધર્મની ગ્થાપના	૫૬૯	ધર્મ સાયુ મનુષ્યના ૫૭૬
ધર્મની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, ત્રિયતિ		ધર્મના દશ પ્રકાર ૫૭૬
અને નાશ	૫૬૯	ધર્મના ચાર પ્રકાર ૫૭૮
ધર્મનું મહત્ત્વ	૫૭૦	ધર્મ વગર નકામું ૫૭૯
ધર્મ સાચો ગુણ	૫૭૩	ધર્મની વિશેષતા ૫૮૦
ધર્મ સાચો મુખનો ઉપાય ૫૭૫		ધર્મના ગુણ ૫૮૧
ધર્મ માયુ ધન	૫૭૫	સાયુ ધર્મોપાય ૫૮૧

ધર્મના કારણભૂત વિચારો	૫૮૨	[જૈનધર્મ]	
ધર્મચરણની દુર્લભતા	૫૮૨	જૈનધર્મનું સ્વરૂપ	૫૮૫
ધર્મનું શીઘ્ર આચરણ	૫૮૩	જૈનધર્મનું મહત્ત્વ	૫૮૫
ધર્મ અને પાપ	૫૮૩	જૈનધર્મનું અમરપણું	૫૮૬
ધર્મ નજનાર. મૂર્ખ	૫૮૪	જૈનધર્મની શ્રદ્ધા	૫૮૭
ધર્મ કરવાનું વારણ	૫૮૫	જૈનધર્મનો માર	૫૮૭
ધર્મનો ઉપદેશ	૫૮૭	જૈનધર્મની દુર્લભતા	૫૮૭
ધર્મનું ફળ	૫૯૦	જૈનધર્મનું ફળ	૫૯૮
૭૩ કુધર્મ	: કુલ ૧૯૦ :		પૃષ્ઠ ૫૯૯
કુધર્મ	૫૯૯	કુધર્મની નિરર્થકતા	૫૯૯

મોહનીય કર્મ	૬૨૦
મોહનીય કર્મનું જોર	૬૨૧
કર્મનું જોર	૬૨૧
કર્મનું અવશ્યભાવિપણું	૬૨૪
કર્મ : મંમારબ્રમણ	૬૨૫
કર્મ : છવોમાં અસમાનતા	

કરનાર ૬૨૬

કર્મનું આવરણ : ૨જ ૬૨૬

૭૬ ચાર ગતિ : કુલ ૬૨૬

[દેવગતિ]

દેવગતિથી આવેલ ૬૩૫

દેવગતિથી આવેલ અને તેમાં

જનાર ૬૩૬

દેવગતિનાં દુઃખ ૬૩૬

દેવગતિનાં કારણ ૬૩૭

[મનુષ્યગતિ]

મનુષ્યગતિનું દુર્લભપણ ૬૪૦

મનુષ્યગતિને સફળ કરવી ૬૪૦

મનુષ્યગતિથી આવેલા ૬૪૨

મનુષ્યગતિથી આવેલા અને

તેમાં જનાર ૬૪૩

મનુષ્ય અને દેવનું સુખ ૬૪૩

મનુષ્યગતિનાં દુઃખ ૬૪૩

૭૭ મન : કુલ ૬૪૩

મનનું સ્વરૂપ ૬૫૩

મનનું મહત્ત્વ ૬૫૩

મનની પ્રવૃત્તિ ૬૫૪

કર્મ તેવી શુદ્ધિ ૬૨૬

કરે તે પામે ૬૨૭

કરે તેનું પામે ૬૨૮

કર્મ અને ક્ષણ ૬૩૧

કર્મના ક્ષણના પ્રકાર ૬૩૧

કર્મનો સ્થાગ ૬૩૧

કર્મનાશનો ઉપાય ૬૩૨

કર્મનાશ : મોક્ષ ૬૩૩

શ્લોક ૪૪ : પૃષ્ઠ ૬૩૫

મનુષ્યગતિનાં કારણ ૬૪૪

[તિર્યચગતિ]

તિર્યચગતિથી આવેલ ૬૪૫

તિર્યચગતિમાં જનાર ૬૪૫

તિર્યચગતિમાં દુઃખ ૬૪૬

નરક અને તિર્યચનું દુઃખ ૬૪૬

તિર્યચગતિનાં કારણ ૬૪૭

[નરકગતિ]

નરકથી આવેલ ૬૪૭

નરકમાં જનાર ૬૪૮

નરકથી આવેલ અને તેમાં

જનાર ૬૪૮

નારકીનું અસહ્ય દુઃખ ૬૪૮

નરકગતિનાં કારણ ૬૫૧

૭૮ મન : કુલ ૬૫૩

મહાન પુરુષોનું મન ૬૫૫

મનને જાણવાનાં માધનો ૬૫૫

મનનું ઓકાત્રપણું ૬૫૫

અસ્થિગ્ર મનની નિંદા	૬૫૬	મનની શુદ્ધિનું મહત્ત્વ	૬૫૬
સ્થિગ્ર-અસ્થિગ્ર મન	૬૫૬	મનની શુદ્ધિનો ઉપાય	૬૬૩
મનની અશાંતિના કારણો	૬૫૬	મનની શુદ્ધિ વગર નકામું	૬૬૩
મનનો નિરોધ	૬૫૭	મનની શુદ્ધિનું ફળ	૬૬૪
મનના નિરોધનો ઉપાય	૬૫૮	અશુદ્ધ મન-વચન-ઝાયાથી	
મનનો નિગ્રહ ન કરીથી		નુકમાન	૬૬૫
નુકમાન	૬૫૮	મન-વચન-ઝાયાની શુદ્ધિનો	
મન તેવું વચન	૬૫૯	ઉપાય	૬૬૬
મનની શુદ્ધિ	૬૫૯		

૭૮ જ્ઞાન કુલ શ્લોક ૫૬ - પૃષ્ઠ ૬૬૭

જ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૬૬૭	જ્ઞાનજ્ઞાનનો ઉપાય	૬૭૮
જ્ઞાનું જ્ઞાન	૬૬૭	જ્ઞાન વગર નકામું	૬૭૯
જ્ઞાનનું મહત્ત્વ	૬૭૦	જ્ઞાન અને ક્રિયા	૬૮૦
કર્મક્ષય તેટલું જ્ઞાન	૬૭૪	જ્ઞાન અને મદ	૬૮૧
જ્ઞાનના પ્રકાર	૬૭૪	જ્ઞાન અને ગાન્ય	૬૮૨
જ્ઞાનના અવાતર પ્રકાર	૬૭૫	જ્ઞાન સૂર્ય	૬૮૨
કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૬૭૫	જ્ઞાન અગ્નિ	૬૮૩
જ્ઞાનનો ઉપાય	૬૭૫	જ્ઞાન દીપક	૬૮૪
આત્મજ્ઞાન	૬૭૭	જ્ઞાનનું ફળ	૬૮૪

૭૯. અજ્ઞાન કુલ શ્લોક ૮ - પૃષ્ઠ ૬૮૭

અજ્ઞાન અધિકાર	૬૮૭	અજ્ઞાની અને જ્ઞાની	૬૮૭
અજ્ઞાની પશુ	૬૮૭	અજ્ઞાનથી નુકમાન	૬૮૮

૮૦ અધ્યાત્મ : કુલ શ્લોક ૯ : પૃષ્ઠ ૬૯૦

અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ	૬૯૦	અધ્યાત્મ વગર નકામું	૬૯૨
અધ્યાત્મનું મહત્ત્વ	૬૯૦	અધ્યાત્મનું ફળ	૬૯૨

૮૧ ચારિત્ર : કુલ શ્લોક ૨૭ : પૃષ્ઠ ૬૬૩

ચારિત્રનું સ્વરૂપ	૬૬૩	ચારિત્ર - જ્ઞાનનું ફળ	૬૬૮
ચારિત્રના પ્રકાર	૬૬૪	ચારિત્ર વગર નકામું	૬૬૮
કયું ચારિત્ર ક્યારે થાય	૬૬૫	ચારિત્ર જાણવાનો માર્ગ	૬૬૯
ચારિત્રની વિશેષતા	૬૬૫	ચારિત્રની વૃદ્ધિનો ઉપાય	૭૦૦
ચારિત્રનો મમય	૬૬૭	દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર	૭૦૦
ચારિત્ર : માયુ' જૂથણ	૬૬૮	ચારિત્રનું ફળ	૭૦૧

૮૨ લેક્ષ્યા : કુલ શ્લોક ૮ : પૃષ્ઠ ૭૦૪

લેક્ષ્યાનું સ્વરૂપ	૭૦૪	પીતલેક્ષ્યા	૭૦૫
લેક્ષ્યાનાં નામ	૭૦૪	પદ્યલેક્ષ્યા	૭૦૬
કૃત્યલેક્ષ્યા	૭૦૫	શુકલલેક્ષ્યા	૭૦૬
નીલલેક્ષ્યા	૭૦૫	લેક્ષ્યાનું ફળ	૭૦૬

૮૩ પાંચ સમિતિ : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૭૦૭

પાંચ સમિતિ અને ત્રંજી		આદાન નિલેપ મમિતિ	૭૧૦
શુભિનાં નામ	૭૦૭	ઉત્તર્ગ (પારિજાપનિકા)	
ધર્મામમિતિ	૭૦૭	મમિતિ	૭૧૦
ભાષામમિતિ	૭૦૮	મમિતિનું ફળ	૭૧૧
અપભ્રંશમમિતિ	૭૦૯		

૮૪ વ્રજ ગુણ : કુલ શ્લોક ૫ : પૃષ્ઠ ૭૧૨

ત્રંજી ગુણિનું સ્વરૂપ	૭૧૨	વચનગુણિ	૭૧૩
મનોગુણિ	૭૧૨	કાવ્યગુણિ	૭૧૩

૮૫ યોગ : કુલ શ્લોક ૧૧ : પૃષ્ઠ ૭૧૪

યોગની વિશેષતા	૭૧૪	મનોનિગ્રહ વગરનો યોગ	
યોગની ભાવના	૭૧૫	નકામો	૭૧૬
		યોગનું ફળ	૭૧૬

૮૬ સાત ક્ષેત્ર	: કુલ શ્લોક ૨૧ :	પૃષ્ઠ ૭૧૮
સાત ક્ષેત્રનાં નામ	૭૧૮	જિનાગમ-સેવાક્રુણ ૭૨૨
સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાનો ઉપદેશ	૭૧૮	સંધનું મહત્ત્વ ૭૨૩
જિનમર્તિ ભરાવવાનું ક્રુણ	૭૧૯	સંધની સેવાનુ ક્રુણ ૭૨૪
જિન ચૈત્ય કરાવવાનું ક્રુણ	૭૨૦	દેવદ્રવ્ય અને ગુરુદ્રવ્ય ન વાપરવું ૭૨૫
છર્ણોદ્ધારનું ક્રુણ	૭૨૧	સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાનું ક્રુણ ૭૨૬
જિનાગમનુ મહત્ત્વ	૭૨૧	
૮૭ તીર્થ	: કુલ શ્લોક ૧૦ :	પૃષ્ઠ ૭૨૭
તીર્થયાત્રા વિધિ	૭૨૭	તીર્થયાત્રાનું ક્રુણ ૭૩૦
ભાવતીર્થ	૭૨૭	
૮૮ સંસાર	: કુલ શ્લોક ૨૮ :	પૃષ્ઠ ૭૩૧
સંસારનો સ્વભાવ	૭૩૧	સંસાર : જન્મ-મરણ ૭૩૬
સંસાર-વૈચિત્ર્ય	૭૩૨	સંસાર : કેદખાતું ૭૩૭
સંસારનું પક્ષટાનું રૂપ	૭૩૪	સંસાર : કેવળ દુઃખ ૭૩૭
સંસાર : કર્મબંધીનપણું	૭૩૫	સંસારભીરનું આચરણ ૭૪૧
સંસાર : સ્વપ્ન	૭૩૫	સંસારમાં સાર ૭૪૨
સંસાર : મોહમદિરા	૭૩૬	

૧૧ આશ્રય : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૭૫૫

આશ્રયનુ સ્વરૂપ	૭૫૫	આશ્રય-નિગોધ-ઉપાય	૭૫૫
આશ્રયના કાગળ	૭૫૫		

૧૨ સંઘર : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૭૫૬

મવરનુ સ્વરૂપ	૭૫૬	સ્વરૂપ-ભાવ મવ-	૭૫૬
મવર-નિર્જગનુ સ્વરૂપ	૭૫૬		

૧૩ વન્ધ . કુલ શ્લોક ૨ . પૃષ્ઠ ૭૫૭

વન્ધનુ સ્વરૂપ	૭૫૭	સવર-વન્ધનુ સ્વરૂપ	૭૫૭

૧૪ નિર્જરા કુલ શ્લોક ૬ . પૃષ્ઠ ૭૫૮

મકામ નિર્જરા તપ	૭૫૮	નિર્જરા-મોક્ષનુ સ્વરૂપ	૭૫૮	
મકામ-અદામ નિર્જરા	૭૫૮		અદામનિર્જરાનુ રૂપ	૭૫૮
નિર્જરાનુ સ્વરૂપ	૭૫૮		નિર્જરાનો ઉપાય	૭૬૦

૧૫ ભાવશૈલ્ય : કુલ શ્લોક ૧૪ . પૃષ્ઠ ૭૬૧

ભાવશૈલ્ય	૭૬૧	ભાવશૈલ્ય વગર નકામુ	૭૬૪	
ભાવશૈલ્યનુ મહત્વ	૭૬૨		ભાવશૈલ્યના માધનો	૭૬૫
ભાવશૈલ્ય એ જ સાચુ શૈલ્ય	૭૬૩			

૧૬ પરીપદ . કુલ શ્લોક ૭ : પૃષ્ઠ ૭૬૬

પરીપદ પૂર્વે મહત્વ વરુ	૭૬૬	પરીપદને છતના સાચો		
આક્રોષ પરીપદ	૭૬૭		શ્રુતી	૭૬૭
વધ પરીપદ	૭૬૭		પરીપદ નહિ સહવાથી નુકસાન	૭૬૮
			પરીપદના જપનુ રૂપ	૭૬૮

૧૭ પ્રાયશ્ચિત્ત . કુલ શ્લોક ૨ . પૃષ્ઠ ૭૬૯

પ્રાયશ્ચિત્તનુ સ્વરૂપ	૭૬૯	પ્રાયશ્ચિત્તનુ રૂપ	૭૬૯

૧૮ જૈનેતર દર્શન

: કુલ ૨૬૦ :

પૃષ્ઠ ૭૭૦

[જૈન-દર્શન]

બૌદ્ધોની માન્યતા	૭૭૦
બૌદ્ધોના પ્રમાણ અને ભેદ	૭૭૦
વૈશાલિક અને મૌર્યાન્તિકનો	
મત	૭૭૧
યોગાચાર અને માધ્યમિકનો	
મત	૭૭૧
પાંચ મંથ	૭૭૧
સમુદય	૭૭૨
બાળ આચનન	૭૭૨
બૌદ્ધ ભિક્ષુ	૭૭૨
મુક્તિનું સ્વરૂપ	૭૭૩

[શૈવ-દર્શન]

શૈવના બે ભેદ: નૈયાયિક અને	
વૈશેષિક	૭૭૩
નૈયાયિક વૈશેષિકની વિશેષતા	૭૭૪
નૈયાયિકના દેવ	૭૭૪
નૈયાયિકનાં પ્રમાણ	૭૭૫
નૈયાયિકનાં મોળ તત્ત્વ	૭૭૫
નૈયાયિકની મુક્તિ	૭૭૫
વૈશેષિક ઔત્ક્રમ્ય કેમ કહે-	
વાય છે?	૭૭૬
વૈશેષિકના પ્રમાણ	૭૭૬
વૈશેષિકના ૭ તત્ત્વ	૭૭૬
વૈશેષિકની મુક્તિ	૭૭૭
દ્રવ્યના નવ ભેદ	૭૭૭

નિન્ય-અનિન્ય દ્રવ્ય	૭૭૮
ચોવીસ ગુણ	૭૭૮
પાંચ કર્મ	૭૭૮
પર-અપર-મામાન્ય અને	
વિશેષ	૭૭૮
મમવાય મંથ	૭૭૮
તપસીઓના ભેદ	૭૮૦

[સામ્ય-દર્શન]

દેવની માન્યતા	૭૮૧
પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ	૭૮૧
પચીસ તત્ત્વો	૭૮૨
જગત્ અને પ્રમાણ	૭૮૩
આત્માનું સ્વરૂપ	૭૮૩
મંન્યાસીનું સ્વરૂપ	૭૮૪
મોક્ષનું સ્વરૂપ	૭૮૪

[મીમાંસક-દર્શન]

મીમાંસકનાં ભેદ	૭૮૫
મર્દગ્રનો અભાવ	૭૮૫
ભટ્ટના ૭ પ્રમાણ	૭૮૫
પ્રભાકરનાં પાંચ પ્રમાણ	૭૮૬
મંન્યાસી	૭૮૬
મંન્યાસીના ભેદ	૭૮૬
મોક્ષનું સ્વરૂપ	૭૮૭

[નાસ્તિક-દર્શન]

નાસ્તિકની માન્યતા	૭૮૭
નાસ્તિકના વિચારો	૭૮૮

[પ્રમાણ-સ્વરૂપ]

પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન	૭૮૮	ઉપમાન	૭૮૯
અનુમાનના પ્રકાર	૭૮૯	આગમ અને અર્થાપત્તિ	૭૮૯
		અભાવ	૭૯૦

૯૯ જીવ સમ્બન્ધી શક્તા સમાધાન : કુલ શ્લોક ૮ : પૃષ્ઠ ૭૯૧

૧૦૦ જૈન-દર્શન : કુલ શ્લોક ૧૦ : પૃષ્ઠ ૭૯૪

જૈનદર્શનની માન્યતા	૭૯૪	શ્વેતાંબર અને દિગંબરનો ભેદ	૭૯૬
અનેકાન્તવાદ	૭૯૫	શ્વેતાંબર સાધુ	૭૯૭
અનન્તધર્માત્મક વસ્તુ	૭૯૫	દિગંબર સાધુ	૭૯૭
નય તત્ત્વ	૭૯૬	મોક્ષનું સ્વરૂપ	૭૯૮
૭ પ્રબંધ	૭૯૬		

૧૦૧ મોક્ષ : કુલ શ્લોક ૫૧ : પૃષ્ઠ ૭૯૯

મોક્ષનું સ્વરૂપ	૭૯૯	આત્માનાજ મોક્ષ અને મંમાર	૮૧૩
સાચો મોક્ષ	૭૯૯	બાહ્યસુખમાં મોક્ષ નથી	૮૧૩
મોક્ષ-સુખનું મહત્ત્વ	૮૦૦	મોક્ષ : જ્ઞાનક્રિયાસાધ્ય	૮૧૩
મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય	૮૦૨	મોક્ષ : સ્વયંસાધ્ય	૮૧૪
મોક્ષની યોગ્યતા	૮૦૮	જીવની મોક્ષ તરફ જિર્ણગતિ	૮૧૪
મોક્ષ પછી કર્મ નથી લાગતું	૮૧૧	સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં ફેર	૮૧૫
મોક્ષમાં અર્નત જીવોનો અવિરોધ	૮૧૨	કર્મના ક્ષયથી જ મોક્ષ	૮૧૫

શ્લોકોનાં પ્રમાણોમાં આપેલ ગ્રંથોનાં તથા સ્થળોનાં ટુંકાં નામોની સમજૂતી.

અઃ-અધ્યાય, અધ્યયન, અધિનાર.

અ. સઃ-જૈન આત્માનન્દ સમા,
માવનગર.

આગમોદય સમિતિ મુરત.

આગઃ સઃ-આગમોદય સમિતિ, મુરત

આત્માઃ સઃ-જૈન આત્માનન્દ
સમા, માવનગર.

ઢઃ-ઢણસ, ઢદેશ.

ઢપનિઃ-ઢપનિપદ.

ત્રિપટિ-ત્રિપટિશાલાકાપુરુષચરિત્ર.

દેઃ લાઃ-દેવચન્દ લાલભાઈ પુસ્ત-
કોદારક ફંડ, મુરત.

નારદપરિમાઃ-નારદપરિમાજિવાસ્મૃતિ.

પૃઃ-પૃષ્ઠ.

પ્રઃ-પ્રસ્તાવ.

પ્રકઃ-પ્રકરણ.

પ્રઃ સઃ-જૈનધર્મ પ્રસારક સમા,
માવનગર.

માઃ-માગ.

યઃ પ્રઃ } યજ્ઞોવિજય જૈન
યઃ વિઃ પ્રઃ } પ્રંધમાલા, માવનગર.

યાજ્ઞઃ-યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ.

વિઃ ઘઃ લઃ-વિજયધર્મલક્ષ્મી

જ્ઞાનમંદિર, આગરા

વૃદ્યાસઃ } વૃદ્યાસવલ્ક્ય-
વૃદ્યાસવઃ } સ્મૃતિ.

ઞઃ-ઞેરુ.

હી. હંઃ-પાટિત હીરાલાલ હંસરાજ,
જામનગર.

દે. જૈ. પ્રઃ-દેવચન્દ્રાચાર્ય જૈન પ્રંધમાલા.

જે શ્લોકના પ્રમાણના અતે કુલ (*) નું નિશાન આપ્યું છે તે શ્લોક તે ગ્રંથકાગો પોતાનો બનાવેલો નથી, પણ બીજાના ગ્રંથમાંથી એ ગ્રંથમાં લીધેલો છે, એમ મમજનું.

શ્લોકના પ્રમાણના ઉલ્લેખમાં કોઈ ( ) માં આપેલ નામ ગ્રંથકર્તાનું અથવા તે પ્રકાશકનું મમજનું.

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર

— ભાગ બીજો —

આળૂ

જગદ્વિખ્યાત આળૂ પહાડની ન્હાનામાં ન્હાની અને મોટામાં મોટી દર્શનીય વસ્તુઓ, રસ્તાઓ અને એક દર્શકને ઉપયોગી થઈ પડે એવી તમામ વસ્તુની માહિતી આપનાર, તેમજ આળૂનાં મંદિરોની ઝીણામાં ઝીણી કોરણીઓ અને સુદર સુદર ભાવોના લગભગ ૭૫ ફોટાઓથી અલકૃત આ પુસ્તક, જેમ આળૂના યાત્રિઓને ઉપયોગી છે, તેમ ભારતવર્ષની પ્રાચીન શીલ્પકળા અને ઐતિહાસિક શોધખોળના અભ્યાસીઓ માટે પણ ઘણું જ મહત્વનું છે. એના લેખક છે:—ઇતિહાસતત્ત્વવેત્તા, શાન્તમૂર્તિ અનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી. મોટો મથ, સુદર એન્ટિક કાગળો, ૭૫ ફોટાઓ, પાકું ગાર્બન્ડીંગ અને ઉત્તમ જેકેટ હોવા છતાં,

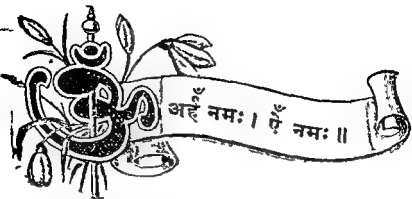
કિંમત માત્ર અઢી રૂપીયા.

આની હિંદી આવૃત્તિ પણ બહાર પડી ચૂકેલ છે, ફોટા વિગેરે બધું ઉપર પ્રમાણે જ. કિં ૨-૮-૦

લખો:—

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા,
છોટા સરાક્ષ, ઉલ્લેખ. (માલવા)

અને બાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી પણ મળશે

जगत्पूज्य-श्रीविजयधर्मसूरीश्वरेभ्यो नमो नमः ।

मुनिश्री-विशालविजयमहाराजसंगृहीतः-

सुभाषित-पद्य-रत्नाकरः

(द्वितीयो भागः)

गूर्जरभाषाऽनुवादसहितः ।

मंगलाचरणम्.

॥ १ ॥

जगत्प्रभावं कलिताऽऽत्मभावं,

स्वच्छस्वभावं हतपापभावम् ।

देवेन्द्रवंधं जगतां सुनन्दं,

शङ्खेश्वरं पार्श्वजिनं प्रवन्दे ॥

॥ २ ॥

अनन्यसाधारणक्रीर्तिमाजं,
 सद्धर्मधैर्यादिगुणैकराजम् ।
 विज्ञानचारित्र्यवित्रराज्यं,
 प्राज्यं नतोऽस्मि प्रभुधर्मसूरिम् ॥

॥ ३ ॥

शान्त्या कृत्या बोधयन् सज्जनान् वै,
 सद्विद्याभिः पण्डितान् मोदयँस्तु ।
 सचारित्रात् जीवनं शोधयँश्च,
 वन्द्यः स्याद् मे सद्गुरुः सद्गुणाढ्यः ॥

॥ ४ ॥

जिनेन्द्रचन्द्रप्रभवं प्रमाणं,
 जगत्पदार्थं प्रविभासकं च ।
 अज्ञानपापात्मतमःप्रणाशि,
 श्रुतं सदा संप्रथयेत् प्रकाशम् ॥

॥ ५ ॥

सन्मार्गदर्शकं जीयाद् हेयज्ञेयत्वबोधकम् ।
 आनन्दकन्दजीमूतं, सदा सूक्तं सतां मुखे ॥

સમ્યક્ત્વ (૫૫)

સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ:—

યા દેવે દેવતાબુદ્ધિર્ગુરૌ ચ ગુરુતામતિઃ ।

ધર્મે ચ ધર્મધીઃ શુદ્ધા, સમ્યક્ત્વમિદમુચ્યતે ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૨, શ્લો ૨.

દેવને વિષે જ જે શુદ્ધ દેવની બુદ્ધિ, ગુરૂને વિષે જ જે શુદ્ધ ગુરૂપણીની બુદ્ધિ અને ધર્મને વિષે જ જે શુદ્ધ ધર્મબુદ્ધિ, તે જ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે ૧.

રુચિર્જિનોક્તતત્ત્વેષુ, સમ્યક્શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।

જાયતે તન્નિમર્ગેણ, ગુરોરધિગમેન વા ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ ૩૮, શ્લો ૧૭. (પ્ર. સ.)

જિનેશ્વરે કહેલા શ્રવાદિક તત્ત્વોને વિષે જે રુચિ થવી તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા-સમકૃતિ-કહેવાય છે અને તે સમકૃતિ સ્વભાવથી અથવા ગુરૂના ઉપદેશથી-એમ બે પ્રકારે થઈ શકે છે. ૨.

આત્માઽસ્તિ કર્માસ્તિ પરામવોઽસ્તિ,

મોક્ષોઽસ્તિ તત્સાધકહેતુરસ્તિ ।

इत्येवमन्तःकरणे विधेया,

दृढप्रतीतिः सुविचारणाभिः ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મતત્વાલોક, પ્ર ૧, શ્લો ૧૪.

આત્મા-જીવ છે એટલે શરીરથી જૂદો જીવ છે, કર્મ પણ છે, કર્મથી જીવનો પરાલવ પણ છે-ખીજી ખીજી ગતિમાં જવાનું છે, કર્મને અણાવે મોક્ષ પણ છે, અને તે મોક્ષ સાધવાના ઉપાય પણ છે. આ પ્રમાણે ચિત્તને વિષે સારી રીતે વિચાર કરીને હૃદય શ્રદ્ધા કરવી. (આ સમક્ષિત દહેવાય છે.) ૩.

વિમુક્તશંકાદિમમસ્તદૂષણં, વિમુક્તતત્વાપ્રતિપત્તિ ચોજ્વલમ્ ।
વદંતિ સમ્યક્ત્વમનંતદર્શના જિનેશિનો નાકિનુતાંઘ્રિપંકજાઃ॥૪॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૫૨.

જેની અંદરથી શંકા વિગેરે સમસ્ત દોષ દૂર થયા છે, જેમાંથી તત્વો પ્રત્યેની અશ્રદ્ધા દૂર થયેલી છે અને જે ઉત્તમજ છે તેને, દેવતાઓએ જેમના ચરણકમળને નમસ્કાર કરેલ છે એવા અનંતદર્શનના ધારક જિનેશ્વર ભગવાને, સમક્ષિત કરેલું છે. ૪.

શમૈઃ શામ્યતિ ક્રોધાદીનપકારે મહત્યપિ ।

લક્ષ્યતે તેન સમ્યક્ત્વં, તદાઘં લક્ષણં ભવેત્ ॥ ૫ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૧, પૃષ્ઠ ૮૫.

મોટો અપકાર કર્યા છતાં શમતાવડે ક્રોધાદિકનો નાશ કરે છે તેથી તેને સમક્ષિત છે એમ જણાય છે. આ સમક્ષિતનું પહેલું લક્ષણ છે. ૫.

સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા:—

માનુષ્યકર્મભૂમ્યાર્યદેશકુલકલ્પતાઽઽયુરુપલબ્ધૌ ।

અદ્વા કથકશ્રવણેષુ સત્સ્વપિ સુદુર્લભા ચોધિઃ ॥ ૬ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લોક ૧૬૨.

પહેલા તો મનુષ્યભવ જ દુર્લભ છે તેના કરતા કર્મભૂમિ દુર્લભ છે, તેના કરતા આર્યદેશ દુર્લભ છે, આર્યદેશ કરતા ઉત્તમ કુળ દુર્લભ છે, ઉત્તમ કુળ કરતા આરોગ્ય દુર્લભ છે, આરોગ્ય કરતા લાળુ આયુષ્ય દુર્લભ છે, એ લાળા આયુષ્ય કરતાં શ્રદ્ધા દુર્લભ છે, શ્રદ્ધા કરતા સાચો ઉપદેશક દુર્લભ છે, અને એ ઉપદેશક ક્રમ્તા પણ શાસ્ત્ર સામળવાનો પ્રસંગ દુર્લભ છે. પણ આ બધીય દુર્લભ વસ્તુઓ સુલભ થઈ જાય—મગી જાય છતાં સમકિતની પ્રાપ્તિ તો દુર્લભજ સમજવી ૬

સુરેન્દ્રનાગેન્દ્રનરેન્દ્રમંપદઃ ।

સુખેન સર્વા લભતે ઇમન્ ભવે ।

અશેષદુઃસ્વક્ષયકારણં પર,

ન દર્શનં પાવનમશ્નુતે જનઃ ॥ ૭ ॥

સુભાષિતરત્નસદોહ, શ્લો० ૧૫૪.

સ સારમા લભતો એવો મનુષ્ય ઈંદ્રની, નાગેંદ્રની કે રાજાની તમામ સ પત્તિને સહેલાઈથી મેળવે છે, પરન્તુ તમામ દુર્લભ સાધના કારણુ સમાન પવિત્ર સમકિતને નથી પામી શકતો ૭.

માનુષ્યમાર્યદેશશ્ચ, જાતિઃ સર્વાક્ષપાટનમ્ ।

આયુશ્ચ ગ્રાપ્યતે તત્ર, કથञ्ચિત્ કર્મલાઘવાત્ ॥ ૮ ॥

પ્રાપ્તેષુ પુણ્યતઃ શ્રદ્ધા—કથક—શ્રવણેષ્વપિ ।

તત્ત્વનિશ્ચયરૂપં તદ્ બોધિરત્નં સુદુર્લભમ્ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪. શ્લો० ૧૦૮, ૧૦૯.

મનુષ્યજન્મ, આર્યદેશ, ઉત્તમ જાતિ, સર્વ ઇન્દ્રિયોન્ની

પટ્ટતા-પરિપૂર્ણતા, અને તેમાં પણ લાંબું આયુષ્ય; એ શબ્દ કર્મની લઘુતાથી અને વિશેષ પુણ્યોદયથી કોઈ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે. વળી ધર્મની અલિલાપા, ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર શુભહારાજ, અને ધર્મનું શ્રવણ, એ સર્વ પુણ્યોદયથી મળવા છતાં પણ તત્ત્વનિશ્ચય સ્વરૂપ સમ્યક્ત્વરૂપી રત્ન પામવું વિશેષ દુર્લભ છે. ૮, ૯.

સમ્યક્ત્વનું મહત્ત્વ:—

સમ્યક્ત્વરત્નાન્ન પરં હિ રત્નં,

સમ્યક્ત્વમિત્રાન્ન પરં હિ મિત્રમ્ ।

સમ્યક્ત્વવંધોર્ન પરો હિ વંધુઃ,

સમ્યક્ત્વલાભાન્ન પરો હિ લાભઃ ॥ ૧૦ ॥

સૂક્ષ્મમુક્તાવલિ, અધિકાર ૫૫, શ્લો ૮.૪

સમકિતરૂપી રત્નથી શ્રેષ્ઠ એવું કોઈ રત્ન નથી, સમ્યક્ત્વરૂપી મિત્રથી કોઈ ઉત્તમ મિત્ર નથી, સમકિતરૂપી લાભ કરતાં બીજો સારો લાભ નથી અને સમ્યક્ત્વ ના લાભ કરતાં બીજો કોઈ સારો લાભ નથી. ૧૦.

દમો દયા ધ્યાનમર્હિસનં તપો

જિતેન્દ્રિયત્વં વિનયો નયસ્તથા ।

દદાતિ નૈતત્ફલમદ્ભ્યધારિણાં,

યદત્ર સમ્યક્ત્વમનિન્દિતં ધૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૬૭.

ધારણ કરેલું નિર્દોષ સમકિત આ જગતમાં પ્રાણીઓને જે ફળ આપે છે, તે ફળ દમ, દયા, ધ્યાન, અર્હિસા, તપ-

જિતેદ્રિયપણું, વિનય અને નય, એ સર્વ કોઈ પણ આપતાં નથી. ૧૧.

મૂલં બોધિદ્રુમસ્યૈતદ્ દ્વારં પુણ્યપુરસ્ય ચ ।

પીઠં નિર્વાણહર્મ્યસ્ય, નિધાનં સર્વસંપદામ્ ॥ ૧૨ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, અધિકાર ૫૫, શ્લો ૧, ✽

આ સમકિત, બોધિવૃક્ષના મૂળસમાન છે, પુણ્યરૂપી નગરના દ્વાર સમાન છે, નિર્વાણરૂપી મહેલની બેઠક સમાન છે અને તમામ સંપત્તિના ખજાનારૂપ છે ૧૨

મૂલં ધર્મસ્ય સમ્યક્ત્વં, સ્વર્ગસૌખ્યફલપ્રદમ્ ।

અનુક્રમેણ મોક્ષસ્ય, સુખદં મણિતં ધ્રુવમ્ ॥ ૧૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, સમ્યક્ત્વપ્રક્રમ, શ્લો ૪.

ધર્મના મૂળરૂપ એવું સમકિત, સ્વર્ગના સુખરૂપી ફલને દેનારૂં છે, તથા અનુક્રમે ખરેખર, મોક્ષનું સુખ દેનારૂં કહ્યું છે ૧૩.

ગુણાનામેક આધારો રત્નાનામિવ સાગરઃ ।

પાત્રં ચારિત્રવિત્તસ્ય, સમ્યક્ત્વં શ્લાઘ્યતે ન કૈઃ ? ॥ ૧૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, અધિકાર ૫૫, શ્લો ૨.

જેમ રત્નોના આધાર સમુદ્ર છે, તેની માફક ગુણોના અદ્વિ-તીય આધારરૂપ, અને ચારિત્રરૂપી ધનના પાત્ર સમાન એવા સમકિત ના કોણ વળાણ ન કરે ? ૧૪.

ન બાન્ધવા નો સુહૃદો ન વલ્લભા,

ન દેહજા નો ધનધાન્યસંચયાઃ ।

તથા હિતાઃ સન્તિ શ્રીરિણાં જને,

યથાઽઽ સમ્યક્ત્વમદૂષિતં હિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૭૦.

આ જગતમાં, પ્રાણીઓને, નિર્દોષ ધારણ કરેલું સમક્ષિત
જેવું હિતકારક છે, તેવા ણંધુઓ, મિત્રો, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન અને
ધાન્યતા સમૂહો હિતકારક નથી. ૧૫.

કનીનિકેવ નેત્રસ્ય, કુસુમસ્યેવ સૌરમમ્ ।

સમ્યક્ત્વમુચ્યતે સારં, સર્વેષાં ધર્મકર્મણામ્ ॥ ૧૬ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૪, શ્લો० ૫.

જેવી રીતે આંખોનો સાર કીકીઓ છે અને ફુલોનો સાર
સુગંધી છે, તે જ પ્રમાણે તમામ ધર્મકૃત્યોનો સાર તે
સમક્ષિત છે. ૧૬.

વરં નરકવાસોઽપિ, સમ્યક્ત્વેન સમાયુતઃ ।

ન તુ સમ્યક્ત્વહીનસ્ય, નિવાસો દિવિ રાજતે ॥ ૧૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૪.

સમક્ષિત સહિત, નરકમાં વસવું પણ સારું છે. પરંતુ સમક્ષિત
રહિત થઈને સ્વર્ગમાં પણ વસવું સારું નથી. ૧૭.

કોઽપ્યન્ય એવ મહિમા નનુ શુદ્ધદૃષ્ટે—

યચ્છ્રેણિકો હાવિરતોઽપિ જિનોઽઽ માત્રી ।

પુણ્યાર્ગલઃ કિમિતરોઽપિ ન સાર્વભૌમો

રૂપચ્યુતોઽપ્યધિકગુણસ્ત્રિજગન્નતશ્ચ ॥ ૧૮ ॥

કર્પુરપ્રકરણ, શ્લોક ૧૫.

ખરેખર, સમ્યક્દૃષ્ટિ પ્રાણીનો મહિમા કેઈ બુદ્ધાન્ પ્રકારનો હોય છે, કે જેનાથી વિરતિને નહિં પામેલ એવો. પણ શ્રેષ્ઠિક રાજા આ ભરતદેવમાં તીર્થંકર થનાર છે. શું સામાન્ય માણસ પણ પોતાના પુણ્યના બળથી સમસ્ત પૃથ્વીનો સ્વામી નથી થતો ? કે શું ૩૫ વગરનો પણ અત્યંત શુભવાન માણસ ત્રણે જગતમાં નથી પૂજાતો ? ૧૮.

સમ્યક્ત્વઃ સાચી શુદ્ધિઃ—

મનઃશુદ્ધિશ્ચ સમ્યક્ત્વે, સત્યેવ પરમાર્થતઃ ।

તદ્વિના મોહગર્ભા સા, પ્રત્યપાયાનુવન્ધની ॥ ૧૯ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૪, શ્લોક ૧.

સાચેસાચી મનની શુદ્ધિ તો સમકિત હોય ત્યારેજ થાય છે. કારણ કે સમકિત વગર તેમાં ઉંડે ઉંડે મોહ રહી જાય છે અને તેથી પગલે પગલે પાપને બાંધે છે. ૧૯.

સમ્યક્ત્વસહિતા એવ, શુદ્ધા દાનાદિકાઃ ક્રિયાઃ ।

તાસાં મોક્ષફલે પ્રોક્તા, યદસ્ય સહકારિતા ॥ ૨૦ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૪, શ્લોક ૨.

દાનાદિકની બધી ક્રિયાઓ સમકિત સાથે હોય તોજ શુદ્ધ

ગણાય છે. કારણ કે એ ક્રિયાઓના મોક્ષરૂપ ફળ આપવામાં આ-સમકિત-નું સહકારીપણું (સાથેરહેવાપણું) ઠહેલું છે. ૨૦.

તીર્થેષુ શુદ્ધ્યતિ જલૈઃ શતશોઽપિ ધૌતં,

નાન્તર્ગતં વિવિધપાપમલાવલિપ્તમ્ ।

ચિત્તં વિચિન્ત્ય મનસેતિ વિશુદ્ધવોધાઃ,

સમ્યક્ત્વપૂતસલિલૈઃ કુરુતાભિપેકમ્ ॥ ૨૧ ॥

સુભાષિતરત્નમાંઢાગાર.*

શરીરની અંદર રહેલું ચિત્ત, વિવિધ પ્રકારના પાપરૂપી મળથી મલિન થયેલું હોય તે, તીર્થના જળવડે સેંકડો વાર ધોવાથી પણ શુદ્ધ થતું નથી, એમ મનમાં વિચારીને, હે વિશુદ્ધ બોધવાળા મનુષ્યો ! સમ્યક્ત્વરૂપી પવિત્ર જળવડે તમે સ્નાન કરો. તેથીજ ચિત્તની શુદ્ધિ થશે. ૨૧.

સમ્યક્ત્વના ભેદઃ—

ઉપશામિકમેકં ચ, પરં ક્ષાયોપશામિકમ્ ।

તૃતીયં ક્ષાયિકં તુર્યં, સાસ્વાદનં ચ વેદકમ્ ॥ ૨૨ ॥

દિગુલપ્રકરણ, સમ્યક્ત્વપ્રક્રમ, શ્લોક ૧૦.

એક ઉપશામિક સમકિત, બીજું ક્ષાયોપશામિક સમકિત, ત્રીજું ક્ષાયિક સમકિત, ચોથું સાસ્વાદન સમકિત તથા પાંચમું વેદક સમ્યક્ત્વ જાણવું. ૨૨.

શમસંવેગનિર્વેદાનુકમ્પાસ્તિક્વલક્ષણૈઃ ।

લક્ષણૈઃ પञ્ચભિઃ સમ્યક્, સમ્યક્ત્વમુપલક્ષ્યતે ॥ ૨૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃઠ ૬૩, શ્લોક ૧૫. (પ્ર. સ.)

શમ-શાંતિ, સવેગ-વૈરાગ્ય, નિર્વેદ-સંસારપર કંટાળો, અનુકંપા-દયા અને આસ્તિકપણું-શ્રદ્ધા, આ પાંચ લક્ષણોનહે, સારી રીતે, સમકિત ઓળખી શકાય છે ૨૩.

નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ:—

આન્તર્મૌહૃત્તિકં સમ્યગ્દર્શનં પ્રાપ્નુવન્તિ યત્ ।

નિસર્ગહેતુકમિદં સમ્યક્કુદ્ધાનમુચ્યતે ॥ ૨૪ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, માગ ૧, પૃ૦ ૧. (પ્ર. સ.)

એક આંતર્મૌહૃત્તિકું જે સમકિત દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સમ્યક્ પ્રકારની શ્રદ્ધાવાળું નિસર્ગ (સ્વાભાવિક) સમકિત કહેવાય છે. ૨૪.

દ્રવ્યક્ષેત્રાદિભાવા યે, જિનૈઃ રૂપાતાસ્તથૈવ ચ ।

શ્રદ્ધત્તે સ્વયમેવૈતાન્, ત્ત નિસર્ગરુચિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૫ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગણ), પૃ૦ ૧૭, સ્કો૦ ૧. (પ્ર. સ.)

જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ એ પદાર્થો જિનેશ્વરોએ જે પ્રમાણે કહ્યા છે તેને તેજ પ્રકારે જે પોતે પોતાની મેળેજ શ્રદ્ધા કરે તે નિસર્ગરૂચિ સમકિતી કહેવાય છે. ૨૫.

અધિગમ સમ્યક્ત્વ:—

ગુરુપદેશમાલમ્બ્ય, પ્રાદુર્ભવતિ દેહિનામ્ ।

યત્તુ સમ્યક્કુદ્ધાનં તત્, સ્યાદધિગમજં પરમ્ ॥ ૨૬ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, માગ ૧, પૃ૦ ૧. (પ્ર. સ.)

શુદ્ધના ઉપદેશનું અવલંબન કરીને, પ્રાણીઓને જે સમ્યક્ પ્રકારની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે; તે બીજીનું અધિગમ સમક્રિત કહેલું છે. ૨૬.

બીજરૂચિ સમ્યક્ત્વ:—

સ વીજરુચિરામાદ્ય, પદમેકમનેકથા ।

યોડધ્યાપયતિ સમ્યક્ત્વં, તૈલચિન્દુમિવોદકે ॥ ૨૭ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લોક ૫. (પ્ર. સ.)

જળને વિષે જેમ તેલનું ગિંદુ પ્રસરી જાય છે તેમ, જે પુરૂષ એક જ પદને પામીને, પછી તેને સમ્યક્ પ્રકારે અનેક રીતે બીજને લાણાવે તે બીજરૂચિ સમક્રિતી કહેવાય છે. ૨૭.

વિસ્તારરૂચિ સમ્યક્ત્વ:—

દ્રવ્યાણાં નિશ્ચિલા ભાવાઃ, પ્રમાણૈરશ્વિલૈર્નયૈઃ ।

ઉપલમ્ભગતા યસ્ય, સ વિસ્તારરુચિર્મતઃ ॥ ૨૮ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લોક ૭. (પ્ર. સ.)

જે મનુષ્યે પદાર્થોના સમગ્ર ભાવો સર્વ પ્રમાણ અને નયોપદે લાણ્યા હોય તેને વિસ્તારરૂચિ સમક્રિતી કહેલો છે. ૨૮.

આગમરૂચિ સમ્યક્ત્વ:—

શ્રીસર્વજ્ઞાગમો યેન, દૃષ્ટઃ સ્પષ્ટાર્થતોઽશ્ચિલઃ ।

આગમર્જ્જરમિગમરુચિરેયોઽમિધીયતે ॥ ૨૯ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લોક ૬. (પ્ર. સ.)

જે મનુષ્યે શ્રી સર્વજ્ઞના આગમો સર્વે સ્પષ્ટ રીતે અર્થથી જોયા હોય તે આગમરૂચિ સમકિતી છે એમ આગમના જાણનારા કહે છે ૨૯

ક્રિયારૂચિ સમ્યક્ત્વ:—

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રતપઃસમિતિગુણિષ્ઠ ।

યઃ ક્રિયાસુ રતો નિત્યં, સ પ્રિયેયઃ ક્રિયારુચિઃ ॥૩૦॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૮ (પ્ર. સ)

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, પાત્ર સમિતિ અને ત્રણ ગુણિ. આ સર્વ ક્રિયાઓને વિષે જે નિરતર આસક્ત હોય તેને ક્રિયારૂચિ સમકિતી જાણવો ૩૦

આજ્ઞારૂચિ સમ્યક્ત્વ:—

રાગો દ્વેષથ મોહથ, યસ્યાજ્ઞાનં ક્ષયં ગતમ્ ।

તસ્યાજ્ઞાયાં રુચિં કુર્મન્નિહાજ્ઞારુચિરિપ્યતે ॥ ૩૧ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૩ (પ્ર. સ.)

જેના રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન ક્ષય પામ્યા છે તેવા જિનેશ્વરની આજ્ઞાને વિષે જે રૂચિ ધરાવે તેને અહીં આજ્ઞારૂચિ સમકિતી કહેલો છે ૩૧

સંક્ષેપરૂચિ સમ્યક્ત્વ:—

આજ્ઞાપ્રગચ્ને જૈને, કુદૃષ્ટાવનભિગ્રહઃ ।

યઃ સ્યાદ્ ભદ્રભાવેન, તં સંક્ષેપરૂચિં વિદુઃ ॥ ૩૨ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૫ (પ્ર. સ.)

મિથ્યાદૃષ્ટિને વિષે-મિથ્યાત્વને વિષે જે આગ્રહવાળો ન થયો હોય અને જિનેશ્વરની આજ્ઞારૂપ સિદ્ધાંતને વિષે લોખા ભાવે વર્તતો હોય, તેને સદ્ગુણરૂપિ સમક્ષિતી કહેવો છે. ૩૨.

ઉપદેશરૂપિ સમ્યક્ત્વઃ—

યઃ પરેણોપદિષ્ટસ્તુ છદ્મસ્યેન જિનેન વા ।

તાનેવ મન્યતે ભાવાદુપદેશરુચિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૩૩ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લોક ૨. (પ્ર. સ.)

જે મનુષ્ય અન્ય છદ્મસ્ય અથવા જિનેશ્વર ભગવાનના ઉપદેશથી, તે પદાર્થો ભાવથી માને-અંગીકાર કરે તે ઉપદેશરૂપિ સમક્ષિતી કહેવાય છે. ૩૩.

ધર્મરૂપિ સમ્યક્ત્વઃ—

યો ધર્મં શ્રુતચારિત્રાસ્તિકાયવિષયં સ્વત્ત્વ ।

અદ્વદધાતિ જિનારૂપાતં, સ ધર્મરુચિરિપ્યતે ॥ ૩૪ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭. (પ્ર. સ.)

જે પુરૂષ જિનેશ્વરે કહેલા શ્રુત, ચારિત્ર અને અસ્તિકાયના વિષયવાળા-એ ત્રણ નામના-ધર્મને વિષે શ્રદ્ધા કરતો હોય, તે ધર્મરૂપિ સમક્ષિતી કહેવાય છે. ૩૪.

સૂત્રરૂપિ સમ્યક્ત્વઃ—

અધીયાનં શ્રુતં તેન, સમ્યક્ત્વમવગાહતે ।

અંગોપાંગપ્રવિષ્ટેન, યઃ સ સૂત્રરુચિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૩૫ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭, શ્લોક ૪. (પ્ર. સ.)

જે મનુષ્ય શ્રુતને લાણીને, પછી તે અંગોપાંગરૂપ શ્રુતવડે કરીને સમકિત પામે તેને સૂત્રરૂચિ સમકિતી કહેલો છે. ૩૫.

સમ્યક્ત્વની શોભા:—

શમસંવેગનિર્વેદાનુકંપામિઃ પરિષ્કૃતમ્ ।

દધતામેતદચ્છિન્નં, સમ્યક્ત્વં સ્થિરતાં વ્રજેત્ ॥ ૩૬ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રયંધ ૪, શ્લો० ૫૮.

શાંતિ, મોક્ષની અભિલાષા, સંસારથી ઉદાસીનતા અને પ્રાણીઓ પ્રત્યેની અનુકંપાઃ આ ચારથી શોભાયમાન એવું સમકિત ધારણ કરનારાઓનું સમકિત સ્થિરતાને પામે છે. ૩૬.

જૈનધર્મે ચ દક્ષત્વં, સંસ્થૈર્યોન્નતિમક્તયઃ ।

તીર્થસેવેતિ પંચાપિ, સમ્યક્ત્વભૂષણાનિ ચ ॥ ૩૭ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, સમ્યક્ત્વપ્રક્રમ શ્લો० ૨.

જૈન ધર્મમાં દક્ષતા, સ્થિરતા, ઉત્તતિ, સ્પટ્ટિ, તથા તીર્થ સેવા એ પાંચે સમકિતનાં ભૂષણ છે. ૩૭.

શંકા કાંક્ષા વિચિકિત્સા, લૈનાદન્યસ્ય સંસ્તુતિઃ ।

તત્સંસ્તવોઽપિ પંચેવ, સમ્યક્ત્વદૂષણાનિ ચ ॥ ૩૯ ॥

હિગુલપ્રકરણ, સમ્યક્ત્વપ્રક્રમ, શ્લો ૩૯.

શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, જૈન સિવાય અન્યની સ્તુતિ
અને અન્ય મતની પ્રશંસા એ પાંચે સમકિતના દૂષણો છે. ૩૯.

અપિ તાપસસજ્જત્યા, સમ્યક્ત્વં હિ વિનશ્યતિ ।

મનોરમં ક્ષીરમિવારનાલેન કૃશોદરિ ! ॥ ૪૦ ॥

ત્રિપષ્ટી ૦, પર્વ ૮, સર્ગ ૩, શ્લો ૫૧૩.

હે કૃશોદરી (કૃશ ઉદરવાળી)—મુંદર સ્ત્રી, જેવી રીતે
સરસ દૂધ કાંથપડે બગડી જાય છે તેમ, તાપસ્યાદિકની સેવા-
તથી પણ સમકિત નાશ પામે છે. ૪૦.

સમ્યક્ત્વનું ફળ:—

દાનાનિ શીલાનિ તપાંસિ પૂજા,

સત્તીર્થયાત્રા પ્રવરા દયા ચ ।

સુશ્રાવકત્વં વ્રતધારકત્વં,

સમ્યક્ત્વમૂલાનિ મહાફલાનિ ॥ ૪૧ ॥

ધર્મપરીક્ષા, પૃ ૩૭. (આ. સ.)*

દાનં દેવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, તપ કરવો, દેવપૂજા કરવી,
તીર્થયાત્રા કરવી, ઉત્તમ દયા પાળવી, સાચું શ્રાવકપણું અંગીકાર
કરવું, અને વ્રતો ધારણ કરવાં આ સર્વે સમકિત સહિત
હોય તો જ મહાફળ આપનારાં થાય છે. ૪૧.

તનોતિ ધર્મં વિધુનોતિ પાતકમ્,
 દદાતિ સૌખ્યં વિધુનોતિ વાધકમ્ ।
 ચિનોતિ મુક્તિં વિનિહન્તિ સંસૃતિં,
 જનસ્ય સમ્યક્ત્વમનિન્દિતં ઘૃતમ્ ॥ ૪૨ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૭૧.

ધારણ કરેછું એવું નિર્દોષ સમકિત, પ્રાણીઓના ધર્મને વિસ્તારે છે, પાપનો નાશ કરે છે, મુખને આપે છે, બંધા (દુઃખ) નો નાશ કરે છે, મોક્ષને એકઠો કરે છે, અને સંસારને હણે છે. ૪૨.

સમ્યગ્દર્શનસંપન્નઃ, કર્મણા ન હિ વચ્ચતે ।
 દર્શનેન વિહીનસ્તુ, સંસારં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૪૩ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ० ૬, શ્લો० ૭૪.

જે મનુષ્ય સમ્યગ્દર્શનવડે યુક્ત હોય તે કર્મથી બંધાતો નથી, અને જે દર્શન રહિત હોય તે સંસારને પામે છે. ૪૩.

યથાર્થતત્ત્વં કથિતં જિનેશ્વરૈઃ,
 સુત્રાવહં મર્વગ્રરીરિણાં સદા ।
 નિધાય કર્ણે વિહિતાર્થનિશ્ચયો
 ન મવ્યજીવો વિતનોતિ દુર્મતિમ્ ॥ ૪૪ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૫૭.

સર્વ પ્રાણીઓને નિરંતર મુખપ્રારક યથાર્થ (સત્ય) તત્ત્વ જિનેશ્વરોએ કહેલું છે, તેને કાનને વિષે સ્થાપન કરીને (સાં-ભળીને) જેણે અર્થનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે એવો ભગ્ય જીવ કદાપિ વિપરીત બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થતો નથી. ૪૪.

પણ્ડિતોઽસૌ વિનીતોઽસૌ, ધર્મજ્ઞઃ પ્રિયદર્શનઃ ।

યઃ સદાચારસંપન્નઃ, સમ્યક્ત્વદદમાનસઃ ॥ ૪૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૪૩.

જે મનુષ્ય સદાચારથી યુક્ત હોય અને જેનું મન સમ-કિતમાં દૃઢ હોય, તે પુરૂષ જ પંડિત છે, તે જ વિનયવાન છે, તે જ ધર્મને જાણનાર છે, અને તેનું જ દર્શન સર્વને પ્રિય હોય છે. ૪૫.

અતુલસુખનિધાનં સર્વકલ્યાણવીજં,

જનનજલધિપોતં મવ્યસત્ત્વૈકચિહ્નમ્ ।

દુરિતતરુકૃઠારં પુણ્યતીર્થં ગ્રધાનં,

પિવત જિતવિપક્ષં દર્શનાભ્યં સુધામ્નુ ॥ ૪૬ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, અધિકાર ૫૫, શ્લોક ૧૬

ન માપી શકાય એટલા સુખના ભંડારરૂપ, તમામ કલ્યાણના ખીજરૂપ, સંસારરૂપી સમુદ્રમાં નાવ સમાન, જીવના ભગ્યપણાના અદ્વિતીય નિશાન સમાન, પાપરૂપી વૃક્ષોને માટે કુહાડી સમાન, પવિત્ર તીર્થ સમાન અને વિપક્ષનો જય કરનાર એવા ઉત્તમ સમકિતરૂપી અમૃતનું, હે લોકો ! તમે પાન કરો ! ૪૬ :

સમ્યક્ત્વેન હિ યુક્તસ્ય, ધ્રુવં નિર્વાણસંગમઃ ।
મિથ્યાદૃશોઽસ્ય જીવસ્ય, સંસારે અમણં સદા ॥ ૪૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૪૧.

સમક્રિત સહિત એવા જીવને અવશ્ય મોક્ષનો સંગમ થાય છે, અને મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા જીવનું સદા સંસારમાં અમણ થાય છે ૪૭.

ધનેન હીનોઽપિ ધની મનુષ્યો,
યસ્યાસ્તિ સમ્યક્ત્વધનં પ્રધાનમ્ ।
ધનં ભવેદેકભવે સુખાય,
ભવે ભવેઽનન્તસુખી સુદૃષ્ટિઃ ॥ ૪૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, અધિકાર ૫૫, શ્લો ૦ ૬૬

જે માણસની પાસે સમક્રિતરૂપી ઉત્તમ ધન હોય તેને, તેની પાસે પૈસા ટકો ન હોય છતાં, ધનવાન સમજવો ! વળી પૈસા ટકાનું ધન તો એક ભવમાં જ સુખ આપનારું છે, જ્યારે સમ્ય-ગ્નૃદૃષ્ટિ જીવ તો દરેકે દરેક ભવમાં અનંત સુખને મેળવે છે. ૪૮.

સમ્યક્ત્વં પરમં રત્નં, શૃંગ્ગાદિમલવર્જિતમ્ ।
સંસારદુઃખદારિત્ર્યં, નાશયેત્ સુવિનિશ્ચિતમ્ ॥ ૪૯ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૪૨.

શંકાદિક દોષવડે રહિત એવું સમક્રિતરૂપી ઉત્તમ રત્ન, સંસારનાં દુઃખ અને દારિદ્ર્યનો અવશ્ય નાશ કરે છે. ૪૯.

યદેવૈરપિ દુર્લભં ચ ઘટતે યેનોચયઃ શ્રેયસાં,
 યન્મૂલં જિનશાસને સુકૃતિનાં યજ્ઞીવિતં શાશ્વતમ્ ।
 તત્સમ્યક્ત્વમવાપ્ય પૂર્વપુરુષશ્રીકામદેવાદિવદ્
 દીર્ઘાયુઃ સુરમાનનીયમહિમા શ્રાદ્ધો મહદ્દિર્ભવઃ ॥૫૦॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, અધિકાર ૫૫, શ્લોક ૧૦*

જે સમકિત દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે, જેનાથી કલ્યાણનો સમૂહ થાય છે, જે શ્રીજિનશાસનમાં સુકૃતિના મૂળ સમાન છે અને જે અમર ઇવન સમાન છે, તે સમકિતને પામીને શ્રી કામદેવાદિક પૂર્વ પુરુષોની માફક, તું લાંબા આયુષ્યવાળો, દેવતાઓવડે પૂજિત મહિમાવાળો અને મોટી સમૃદ્ધિવાળો એવો શ્રાવક થા ! ૫૦.

દાન (૫૬)

દાનનું મહત્વ:—

દાનં દુર્ગતિવારણં ગુણગણપ્રસ્તારવિસ્તારણં,
તેજઃસન્તતિધારણં કૃતવિપચ્છેર્ણીસમૃત્સારણમ્ ।
અંહઃસન્તતિદારણં ભવમહાકૂપારનિસ્તારણમ્,
ધર્મ્માભ્યુન્નતિકારણં વિજયતે શ્રેયઃસુખાકારણમ્ ॥ ૧ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૫૮, શ્લો૦ ૪૫. (દે. જા.)

દાન દુર્ગતિને વારનારૂં છે, ગુણના સમૂહને વિસ્તારનારૂં છે, તેજના સમૂહને ધારણ કરનારૂં છે, આપત્તિ(કષ્ટ)ના સમૂહનો નાશ કરનારૂં છે, પાપના સમૂહને ક્ષાલનારૂં છે, મારારૂંપી સમુદ્રને તારનારૂં છે, ધર્મની ઉત્તતિનું કારણ છે, અને મોક્ષના સુખને આલાવનારૂં છે. આનું દાન જ જગતમાં વિજયવાળું વર્તે છે. ૧.

યાચિતો યઃ પ્રહૃષ્યેત, દત્ત્વા ચ પ્રીતિમાન્ ભવેત્ ।

તં દૃષ્ટાઽપ્યથવા શ્રુત્વા, નરઃ સ્વર્ગમવાપ્નુયાત્ ॥ ૨ ॥

યાચના કરવાથી જે દાતાર હર્ષપામે, અને દાન આપીને જે મનમાં પ્રસન્ન થાય, તેવા દાતારને જોઈને અથવા સાંભળીને એટલે જોવાથી કે સાંભળવાથી પણ મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે. (અર્થાત્ આવા દાતારને જોનાર કે સાંભળનાર પણ સ્વર્ગે જાય તેના પછી દાતાર સ્વર્ગે જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?) ૨.

સત્કેત્રપ્રતિપાદિતઃ પ્રિયવચોવદ્વાલવાલાવલિ-
 નિર્દોષેણ મનઃપ્રસાદપયસા નિષ્પન્નસેકક્રિયઃ ।
 દાતુસ્તત્તદભીષ્મિતં કિલ ફલન્કાલેઽપિ વાલોઽપ્યસૌ,
 રાજન્દાનમહીરૂહો વિજયતં કલ્પદ્રુમાદીનપિ ॥ ૩ ॥

કલ્પદ્રુમ કવિ.

હે રાજા ! દાનરૂપી વૃક્ષ સુપાત્રરૂપ સારા ક્ષેત્રમાં વાળ્યું
 હોય, તેને પ્રિય વચનરૂપી ક્યારાની પંક્તિ કરી હોય, અને
 મનની પ્રસન્નતારૂપી નિર્ભય જળવડે તેને પાણી પાવાની ક્રિયા
 કરેલી હોય, તો તે વૃક્ષ બાળક છતાં પણ ચોખ્ખ સમયે દાતા-
 રને-વાવનારને-તે તે ઇચ્છિત ફળને આપનાર થાય છે. અને
 તે દાનવૃક્ષ કલ્પવૃક્ષાદિક સર્વને છતી લે છે. ૩.

વિશ્વોપકારિ ધનમલ્પમપિ પ્રશસ્યં,

કિં નંદવત્ ફલમમાનપરિગ્રહેણ ।

પ્રીત્યૈ યથા હિમરુચિર્ન તથા હિમૌષઃ,

સ્યાદ્વા યથાઽથ જલદો જલધિસ્તથા ન ॥ ૪ ॥

કર્પૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૪૦.

થોડું પણ વિશ્વને ઉપકાર કરવાવાળું ધન પ્રશંસા કરવા
 ચોખ્ખ છે. પરંતુ નંદ રાજાની પેઠે પ્રમાણરહિત એવા પરિગ્રહે
 કરીને શું ? અર્થાત્ કાંઈ નહિ. દ્રણંત કહે છે કે, હિમરૂચી એટલે
 શીતલ કિરણોવાળો ચંદ્રમા લોકને જેવી પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે,
 તેવો હિમનો સમૂહ લોકને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરતો નથી, તેમજ
 મેઘ જેવી પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે તેવી જાણે સમુદ્ર પણ પ્રીતિ

ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (અર્થાત્ ચંદ્ર અને મેઘ નાના હોવા છતાં લોકને ઉપકાર કરનાર હોવાથી વખણાય છે અને હિમ, તથા સમુદ્ર બહુ મોટા હોવા છતાં લોકને સીધે સીધી રીતે ઉપકારી નહિ હોવાથી વખણાતા નથી) ૪.

નાસ્તિ વેદાત્ પરં શાસ્ત્રં, નાસ્તિ માતુઃ પરો ગુરુઃ ।

નાસ્તિ દાનાત્ પરં મિત્રમિહ લોકે પરત્ર ચ ॥ ૫ ॥

અત્રિસંહિતા, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૧૫૧.

વેદથી બીજું કોઈ ઉત્તમ શાસ્ત્ર નથી, માતાથી બીજો કોઈ ઉત્તમ ગુરુ નથી, અને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં દાનથી બીજો કોઈ ઉત્તમ મિત્ર નથી (દાન જ બન્ને ભવમાં હિતકારક છે) ૫

દાનઃ સાચું રક્ષણુઃ—

ઉપાર્જિતાનામર્થાનાં, ત્યાગ એવ હિ રક્ષણમ્ ।

તટાગોદરસંસ્થાનાં, પરિવાહોઽમ્મસામિવ ॥ ૬ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૪.

જેમ તળાવની મધ્યે રહેલા જળને પગિવાહ એટલે માણસો લઈ જાય એ જ તેનું રક્ષણુ છે, તેમ ઉપાર્જન કરેલા ધનનું દાન કરવું એ જ રક્ષણુ છે. ૬.

યદ્દાસિ વિશિષ્ટેભ્યો યચ્ચાશ્રાસિ દિને દિને ।

તત્તે વિત્તઘટ્ટં મન્યે, શ્રેયં કસ્યાપિ રક્ષસિ ॥ ૭ ॥

વેદવ્યાસસ્મૃતિ, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૧૬

જે ધન તું હંમેશાં સુપાત્રને આપે છે, અને જે તું ખાય છે-ભોગવે છે, તે વિત્ત તારું છે એમ હું માનું છું, અને બાકી રહેલું ધન કોઈકનું તું રક્ષણ કરે છે એમ હું માનું છું. ૭.

દાનનો ઉપદેશ:—

अत्यन्तं यदि बल्लभं धनमिदं त्यक्तुं त्वया नश्यते,
सौहार्दाद्यदहं ब्रवीमि वचनं तद्भद्र ! शीघ्रं कुरु ।
भक्त्या सत्कृतिपूर्वकं गुणवते पात्राय यच्छ स्वयं,
येनानेन सुरक्षितं बहुविधं जन्मान्तरे प्राप्यते ॥ ८ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૩, શ્લો૦ ૫૪૦. (દે. લા.)

હે ભદ્ર ! જો આ ધન તને અત્યંત વહાલું છે, અને તેથી કરીને તું તેને ત્યાગ કરી શકતો નથી-વાપરી શકતો નથી અને સંત્રહ જ કરે છે તો હું તને મિત્રાઇથી જે વચન કહું તે પ્રમાણે તું શીઘ્રપણે કર તે એ કે-તારા ધનને તું પોતે જ ભક્તિથી સત્કારપૂર્વક ગુણવાન સુપાત્રને આપ, કે જેથી કરીને તેણે સારી રીતે રક્ષણ કરેલું તે ધન તને, ઘણા પ્રકારે, બીજા ભવમાં પ્રાપ્ત થાય. ૮.

देयं भोज ! धनं धनं सुविधिना नो संचितव्यं कदा,
श्रीकर्णस्य बलस्य विक्रमनृपस्याद्यापि कीर्तिर्यतः ।
येनेदं बहु पाणिपादयुगलं घृष्यन्ति भो मक्षिका
अस्माकं मधु दानभोगरहितं नष्टं चिरात् संचितम् ॥ ९ ॥

ઉપદેશતરંગિणी, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૩૩. (ય. પ્રં.)

હે ભોજ રાજા ! મળેલા દ્રવ્યનું વિધિપૂર્વક નિરંતર ઘણું દાન દેવું, કારણકે દાનના પ્રભાવથી જ શ્રીકર્ણુ રાજા, બળી રાજા અને વિક્રમ રાજાની કીર્તિ હજુ સુધી જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. જેથી કરીને આહો ! મધમાખીઓ પોતાના હાથપગને અત્યંત ઘસે છે, તે જણાવે છે કે—અમે ઘણા કાળથી સંત્રહ કરેલું અમારું મધ, દાન અને ભોગવડે રહિત હોવાથી, તત્કાળ નાશ પામ્યું. ૬.

ન્યાયાગતેન દ્રવ્યેણ, કર્તવ્યં પારલૌકિકમ્ ।

દાનં હિ વિધિના દેયં, કાલે પાત્રે ગુણાન્વિતે ॥ ૧૦ ॥

દશસ્મૃતિ, અ૦ ૩, શ્લો ૨૫.

ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનવડે પરલોક સંબંધી કાર્ય કરવું જોઈએ. તથા અવસરે—યોગ્ય વખતે ગુણવાન પાત્રને વિધિ પૂર્વક દાન દેવું. ૧૦.

અગ્નાદીનિ દાનાનિ, ધર્મોપકરણાનિ ચ ।

સાધુભ્યઃ સાધુયોગ્યાનિ, દેયાનિ વિધિના ચુર્યઃ ॥૧૧॥

ઉત્તરાખ્યયનસૂત્રટીકા (કનલસંયમ), પૃ૦ ૨૧૦*

પોતાના કોળીયામાંથી અડધો કોળીયો પણ ચાચકને કેમ ન આપવો ? આપવો જ જોઈએ. કેમકે પોતાની ઈચ્છામાં આવે તેટલો વૈભવ તો કેને અને ક્યારે થશે ? ઈચ્છા જોટલો વૈભવ થવો અસંભવિત છે. ૧૨.

દાન વગર બધું નકામું:—

यदि नास्तमिते स्वये, न दत्तं धनमर्थिनाम् ।

तद्धनं नैव जानामि, प्रातः कस्य भविष्यति ॥ १३ ॥

પ્રવંધચિંતામણિ, પૃ૦ ૬૬, શ્લો ૫.

જો સૂર્ય આથમતાં સુધીમાં, ચાચકોને ધનનું દાન કરવામાં ન આવે તો સવારમાં તે ધન કેનું થશે એ હું જાણતો નથી. ૧૩.

भिक्षुका नैव याचन्ते, बोधयन्ति दिने दिने ।

दीयतां दीयतां किञ्चिददातुः फलमीदृशम् ॥ १४ ॥

ભિક્ષુકો હંમેશાં (ઘેર ઘેર) અટન કરે છે તે ચાચનાને માટે નથી ફરતા, પરંતુ તેઓ મનુષ્યોને બોધ કરે છે કે કાંઈ પણ દાન આપો, દાન આપો. દાન નહીં આપનારાને આવું એટલે અમારા જેવું ક્ષણ મળે છે. (અમે દાન આપ્યું નહીં હોય તેથી અમારે ભિખ માગવી પડે છે, માટે તમે દાન આપો.) ૧૪.

દાતા-અદાતા-વિવેક:—

संग्रहैकपरः प्रायः, समुद्रोजपि रसात्तलम् ।

दाता तु जलदः पश्य, भुवनोपरि गर्जति ॥ १५ ॥

પ્રવંધચિંતામણિ, પૃ૦ ૧૪૦, શ્લો ૧.

જો, સંઘ્રહ કરવામાં તત્પર હોવાના કારણે સમુદ્ર પણ રસા-
તલને પામ્યો અને દાતાર એવો મેઘ તો જગતના ઉપર રહી
ગર્જના કરે છે. ૧૫.

નિષ્કળ દાન:—

માયાઽહંકારલજ્ઞાભિઃ, પ્રત્યુપક્રિયયાઽથવા ।

ચત્કિચિદીયતે દાનં, ન તદ્ધર્મસ્ય સાધકમ્ ॥ ૧૬ ॥

વિવેકવિલાસ, વશમ હજાસ, શ્લો ૦ ૧૫.

જો કાંઈ દાન માયા-કપટથી, અહંકારથી, લજ્જાથી અથવા
પ્રત્યુપકારની ભાવનાથી દેવામાં આવે, તે દાન ધર્મનું સાધક નથી. ૧૬.

સાચું દાન:—

દાતવ્યમિતિ યદ્ દાનં, દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ, તદ્ દાનં સાત્ત્વિકં વિદુઃ ॥ ૧૭ ॥

ભગવદ્ગીતા, અ ૦ ૧૭, શ્લો ૦ ૨૦.

“ આપણું જોઈએ ” એ પ્રમાણે વિચાર કરીને જો દાન
ઉપકાર નહીં કરનારા પાત્રને, યોગ્ય કાળ અને યોગ્ય દેશને વિષે
અપાય તે દાન સાત્ત્વિક છે એમ પડિતો કહે છે. ૧૭.

દાનનું દૂષણ:—

અનાદરો વિલંબથ, ચૈમુખ્યં વિપ્રિયં વચઃ ।

પથાત્પથ દાતુઃ સ્યાદાનદૂષણપંચકમ્ ॥ ૧૮ ॥

ઉપદેશગ્રાસાદ, ભાગ ૨, પૃ ૦ ૧૩૪. (પ્ર. સ.)*

દાન આપવામાં અનાદર, વિલંબથી આપવું, અવશું સુખ કરવું, કડવું વચન બોલવું અને દાન દીધા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો, આ પાંચ દાતારનાં દાન દેવાનાં દૂષણ છે. ૧૮.

દાનની શોભા:—

આનંદાશ્રૂણિ રોમાંચો बहुमानं प्रियं वचः ।

तथाऽनुमोदना पात्रे, दानभूषणपंचकम् ॥ ૧૯ ॥

ઉપદેશપ્રામાદ, ભાગ ૨, પૃ૦ ૧૩૪. (પ્ર. સ.)

સુપાત્રને દાન આપતી વખતે આનંદનાં અશ્રુ આવે, શરીરમાં રોમાંચ ઊભા થાય, મનમાં બહુમાનની ભાવના થાય, પ્રિય વચન બોલે, અને દાનની અનુમોદના કરે, આ સુપાત્ર દાનનાં પાંચ ભૂષણ છે. ૧૯.

કુપાત્રદાન:—

કુપાત્રદાનાચ भवेद्विद्रो दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् ।

पापप्रभावात्तत्કं प्रयाति, पुनर्द्विद्रः पुनरेव पापी ॥ ૨૦ ॥

ગરુડપુરાણ, અ૦ ૮, શ્લો૦ ૧૭.

કુપાત્રને વિષે દાન દેવાથી મનુષ્ય દરિદ્રી થાય છે, દરિદ્રતાના દોષથી પાપ કરવામાં પ્રવર્તે છે, પાપના પ્રભાવથી નરકે જાય છે, અને ત્યાંથી નીકળીને ફરીથી દરિદ્રી થાય છે અને ફરીથી પાછો પાપી થાય છે ૨૦.

સુપાત્રદાન:—

ચારિત્રં ચિનુતે તનોતિ વિનયં જ્ઞાનં નયત્યુન્નતિ,
 પુષ્પાતિ પ્રશમં તપઃ પ્રવલયત્યુલ્લાસયત્યાગમમ્ ।
 પુણ્યં કન્દલયત્યયં દલયતિ સ્વર્ગં દદાતિ ક્રમા—
 ત્રિર્વાણશ્રિયમાતનોતિ નિહિતં પાત્રે પવિત્રં ધનમ્ ॥૨૧॥
 સિદ્ધપ્રકરણ, શ્લો ૭૭.

પવિત્ર ધનને સુપાત્રમાં સ્થાપન કર્યું હોય તો તે ચારિત્રને એકદું કંદે છે, વિનયને વિસ્તારે છે, જ્ઞાનને ઉન્નત કરે છે, પ્રશમ-શમતા-ને ચોષે છે, તપને બળવાન કરે છે, આગમને ઉલ્લસિત-વિકસ્વર-કરે છે, પુણ્યને ઉત્પન્ન કરે છે, પાપનો નાશ કરે છે, સ્વર્ગને આપે છે, અને અનુક્રમે-પરંપરાએ-મોક્ષલક્ષ્મી-ને પણ આપે છે. ૨૧.

દાનં ધર્મપુરો વિષ્ણુસ્તચ્ચ પાત્રે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

મૌક્તિકં જાયતે સ્વાતિવારિ શુક્તિગતં યથા ॥ ૨૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૩, પૃ ૯૬. (પ્ર. સ.)

સર્વ ધર્મમાં દાનધર્મ તેજસ્વી છે (દાન જ ધર્મરૂપી નગરનો રાજા છે) તે દાન જો સુપાત્રને વિષે સ્થાપન કર્યું હોય તો છીપમાં પડેલું સ્વાતિ નક્ષત્રનું જળ જેમ મોતી થાય છે તેમ તે દાન સુક્તિને માટે થાય છે. ૨૨.

સુદાનાત્ પ્રાપ્યતે ભોગઃ, સુદાનાત્ પ્રાપ્યતે યશઃ ।

સુદાનાજાયતે કીર્તિઃ, સુદાનાત્ પ્રાપ્યતે સુખમ્ ॥૨૩॥

પદ્માપુરાણ, સંહ ૨, અ ૩૮, શ્લો ૪૨.

સારું અથવા સુપાત્રને દાન આપવાથી લોભ પ્રાપ્ત થાય છે, સુદાનથી યશ પ્રાપ્ત થાય છે, સુદાનથી કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સુદાનથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૩.

સુપાત્રદાનાચ્ચ ભવેદ્દનાદયો ઘનપ્રભાવેણ કરોતિ પુણ્યમ્ ।
પુણ્યપ્રભાવાત્સુરલોકવાસી, પુનર્ઘનાદયઃ પુનરેવ ભોગી ॥૨૪॥
ગરુડપુરાણ, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૨૧.

સુપાત્રને વિષે દાન દેવાથી મનુષ્ય ઘનાદ્ય થાય છે, ઘનના પ્રભાવથી તે પુણ્ય કાર્ય કરે છે, પુણ્યના પ્રભાવથી તે દેવલોકમાં વસનારો થાય છે, અને ત્યાંથી ચીનીને ફરીથી ઘનાદ્ય થાય છે અને ફરીથી ભોગી થાય છે. ૨૪.

નિમિત્તદાનઃ—

ગ્રહણોદ્વાહસંક્રાન્તૌ, સ્ત્રીणां च प्रसवे तथा ।
दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं, रात्रौ चापि ग्रशस्यते ॥ ૨૫ ॥
અત્રિસંહિતા, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૩૨૭.

સૂર્ય ચંદ્રના ગ્રહણ વખતે, વિવાહને સમયે, સૂર્ય સંક્રાન્તિને દિવસે તથા સ્ત્રીની પ્રસૂતિના સમયે જે દાન આપવું તે નૈમિત્તિક દાન બાબતું. આવાં દાન રાત્રિએ આપવાં પડે તો પણ તે પ્રશસ્ત છે—વળાણવા લાયક છે. ૨૫.

જળદાનઃ—

यदमीषां महर्षीणां, जलदानादपि प्रिये ।।
सुकृतं प्राप्यते लोकैर्न हि तद्यज्ञकोटिभिः ॥ ૨૬ ॥
વારાહપુરાણ, અ૦ ૪૧, શ્લો૦ ૨૨.

હે પ્રિયા ! આ મહર્ષિઓને જળનું પણ દાન આપવાથી લોકો જે પુણ્ય મેળવે છે, તે પુણ્ય કર્ણાડ યજ્ઞોથી પણ મળતું નથી. ૨૬.

અન્નદાન:—

! સદ્ગીતાનવગીતરૂપરમણીકર્પૂરકસ્તૂરિકા—

શ્રીલ્લંગાગુરુવાજિવારણમણિસ્વર્ણાદિવસ્તુભરઃ ।

સદ્ગો यस્ય સુખં કરોતિ વિરહે દુઃખં કરોત્યદ્ગિનાં,

સદ્યઃ પ્રીતિકરં તદન્નમનર્થં યત્નેન દેયં વૃથૈઃ॥૨૭॥

અનંતરંગ ઉદ્યાસ ૨, શ્લોક ૩૬.

સંગીત, મનોહર રૂપ, સ્ત્રી, કર્પૂર, કસ્તૂરિ, ગાવના ચંદન, અશુર, અન્ધ, હસ્તી, મણિ અને સુવર્ણાદિક વસ્તુના સમૂહ આ સર્વે જે અન્નની સાથે (એટલે કે ભરેલું પેટ) હોય તોજ મનુષ્યોને સુખ કરે છે અને તે વિયોગમાં (ખાલી પેટે) દુઃખ કરે છે, તે તત્કાળ પ્રીતિ કરનાર અને અમૂલ્ય એવું અન્ન, ડાહ્યા પુરુષોએ, યત્નથી દેવું થોડું છે. ૨૭.

“ કો ન યાતિ વશં લોકે, મુખે પિષ્ડેન પૂરિતઃ ।

મૃદ્ધો મુલ્લેપેન, કરોતિ મધુરધ્વનિમ્ ॥ ૨૮ ॥

લોકમાં કયો એવો માણસ છે કે જે મુખમાં પિંડ ભરી દેવાથી (અન્નદાન કરવાથી) તે વશ ન થાય ? મૃદંગ પણ મુખપર લોટનો લેપ કરવાથી મધુર શબ્દને કરે છે. ૨૮.

વિત્તદાન:—

લક્ષ્મીઃ કામયતે મતિર્મૃગયતે કીર્તિસ્તમાલોકતે,
 પ્રીતિશ્ચુમ્વતિ સેવતે સુભગતા નીરોગતાઽઽલિઙ્ગતિ ।
 શ્રેયઃસંહતિરમ્યુપૈતિ' વૃણુતે સ્વર્ગોપભોગસ્થિતિ—
 મુક્તિર્વાઞ્છતિ યઃ પ્રયઞ્છતિ પુમાન્ પુણ્યાર્થમર્થં નિજમ્ ॥૨૯॥

સિદ્ધરપ્રકરણ, શ્લોક ૭૯.

જે પુરુષ પુરુષને અર્થે પોતાના ધનનું દાન આપે છે, તે પુરુષને લક્ષ્મી ઇચ્છે છે, બુદ્ધિ શોધે છે, કીર્તિ તેની સન્મુખ જીએ છે, પ્રીતિ તેને ચુંબન કરે છે, સૌભાગ્ય તેને સેવે છે, નિરોગતા-આરોગ્યતા-તેને આલિંગન કરે છે, કસ્યાણનો સમૂહ તેની પાસે આવે છે, સ્વર્ગના લોગની સ્થિતિ તેને વરે છે, અને મુક્તિ તેની વાંછા-ઇચ્છા-કરે છે. ૨૬

વસતિદાન:—

ઉપાશ્રયો યેન દત્તો મુનીનાં ગુણશાલિનામ્ ।
 તેન જ્ઞાનાદ્યુપદૃશ્મદાયિના પ્રદદે ન કિમ્ ? ॥ ૩૦ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), અ૦ ૧, પૃ૦ ૧૨.

(ચારિત્રના) ગુણોવડે શોભતા મુનિઓને જેણે ઉપાશ્રય આપ્યો હોય તેણે જ્ઞાનાદિક-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-એ સર્વને ઉપદેશ-દેકો (સહાય) આપ્યો કહેવાય છે, અને તેથી તેણે શું આપ્યું ન કહેવાય ? સર્વ આપ્યું છે. ૩૦

સુરદ્ધિઃ સુકુલોત્પત્તિર્મોગલબ્ધિશ્ચ જાયતે ।

સાધૂનાં સ્થાનદાનેન, ક્રમાન્મોક્ષશ્ચ લભ્યતે ॥ ૩૧ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), અ૦ ૧, પૃ૦ ૧૨.

મુનિઓને સ્થાન (વસતી) નું દાન આપવાથી દેવની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, સારા કુળમાં જન્મ થાય છે અને ભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા અનુક્રમે મોક્ષ પણ પમાય છે. ૩૧.

ભૂમિદાન:—

યથા बीजानि रोहन्ति, प्रकीर्णानि महीतले ।

एवं कामाः प्ररोहन्ति, भूमिदानसमर्जिताः ॥ ૩૨ ॥

यथाऽप्सु पतितः शक्र ! तैलमिन्दुः प्रसर्पति ।

एवं भूमि (મે:) कृतं दानं, सस्ये सस्ये प्ररोहति ॥૩૩॥

अन्नदः सुखितो नित्यं, वस्त्रदश्चैव रूपवान् ।

स नरः सर्वदो भूष ! यो ददाति वसुंधराम् ॥ ૩૪ ॥

बृहस्पतिस्मृति, પૃ૦ ૧૦૮, શ્લો૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩.

જેમ પૃથ્વીપર વીજાંદેલા ધાન્ય વિગેરેના બીજો ઉગે છે, તેમ ભૂમિદાન દેવાથી ઉપાર્જન કરેલા-પ્રાપ્ત થયેલા-કામભોગો ઉગે છે-ઉદય પામે છે. હે ઇન્દ્ર ! જેમ જળમાં પડેલું તેલબિંદુ જળમાં પ્રસરી જાય છે, તેમ ભૂમિનું કરેલું દાન તેમાં ઉગેલા ધાન્યના કણ કણને વિષે વ્યાપી જાય છે. જે માણસ અન્નનું દાન કરે છે, તે નિત્ય સુખી થાય છે, વસ્ત્રનું દાન કરે છે, તે

રૂપવાન થાય છે, અને હે રાજા ! જે પૃથ્વીનું દાન કરે છે, તે મનુષ્યે સર્વ દાન કર્યું છે એમ જાણવું. ૩૨, ૩૩, ૩૪.

દયાદાન:—

इयं मोक्षफले दाने, पात्रापात्रविचारणा ।

दयादानं तु सर्वज्ञैः, कुत्रापि न निषिध्यते ॥ ૩૫ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), સર્ગ ૬, શ્લોક ૫૪. (ય. પ્રં.)

આ પાત્ર અને અપાત્રનો વિચાર મોક્ષરૂપ ફળ મેળવવાના દાનને વિષે કરવાનો છે. પરંતુ દયાદાનનો તો સર્વજ્ઞાએ કોઈ પણ કંઠાણે નિષેધ કર્યો નથી. ૩૫.

અભયદાન:—

चतुःसागरपर्यन्तां, यो दद्यान्पृथिवीमिमाम् ।

एकश्च जीवितं दद्यात्तयोरभयदोऽधिकः ॥ ૩૬ ॥

કરુણાવમાયુધનાટક, શ્લોક ૬૯.

જે કોઈ માણસ આ ચાર સમુદ્ર પર્યંતની પૃથ્વીનું દાન કરે અને બીજો કોઈ માણસ પ્રાણીને જીવિત આપે—અભયદાન આપે, તો તે બન્નેમાં અભયદાન આપનાર અધિક પુણ્યશાળી છે. ૩૬.

हुतमिष्टं च तप्तं च, तीर्थसेवाफलं श्रुतम् ।

सर्वाण्यभयदानस्य, कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ૩૭ ॥

કરુણાવમાયુધનાટક, શ્લોક ૭૦.

મનુષ્યે જે કાંઈ હોમ કર્યો હોય, પૂજા કરી હોય, તપ કર્યું હોય, તીર્થમેવા કરી હોય અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય, આ સર્વ શુભ કાર્યો અભયદાનના સોળમા અથને લાયક થતા નથી. ૩૭.

રક્ષેઽઠરણમાયાતં, પ્રાણૈરપિ ધનૈરપિ ।

સ યશો મહદાપ્નોતિ, જનૈઃ સર્વેઃ પ્રપૂજ્યતે ॥ ૩૮ ॥

માનસો, પ્રક૦ ૧, અ૦ ૨૦, શ્લો૦ ૩૦૬.

કોઈ પણ પ્રાણી શરણે આવ્યો હોય તો તેનું જે મનુષ્ય પોતાના પ્રાણવડે અને ધનવડે કરીને પણ રક્ષણ કરે છે તે મોટા યશને પામે છે, તથા સર્વ જનો તેને પૂજે છે. ૩૮.

દીયતે મ્રિયમાણસ્ય, કોટિર્જીવિતમેવ ચ ।

ધનકોટિં ન ગૃહ્ણીયાત્, સર્વો જીવિતુમિચ્છતિ ॥ ૩૯ ॥

યોગશાસિષ્ઠ, શ્લો૦ ૨૭.

કોઈ મરતા માણસને કરોડ ધન આપીએ અથવા તેને તેનું હવિત આપીએ, તો તે કરોડ ધનને ગ્રહણ કરશે નહીં પરંતુ હવિતને જ ગ્રહણ કરશે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે સર્વ કોઈ પ્રાણી હવવાને જ ઇચ્છે છે. ૩૯.

[નોટ—અભયદાન મળધી વધુ શ્લોકો, પહેલા ભાગના બાપીસ અને તે પછીના પેજમા આપેલ છે]

જ્ઞાનદાનઃ—

અન્નદાનાત્ પરં નાસ્તિ, વિદ્યાદાનં તત્તોઽધિકમ્ ।

અન્નેન ક્ષણિકા નૃત્તિર્યાવજ્જીવં તુ વિદ્યાયા ॥ ૪૦ ॥

જગતમાં અન્નદાનથી બીજું કોઈ દાન શ્રેષ્ઠ નથી, તો પણ તે અન્નદાન કરતાં એક વિદ્યાદાન અધિક છે. કેમકે અન્નથી તો માત્ર એક ક્ષણ વાર તૃપ્તિ થાય છે, અને વિદ્યાથી તો જીવન અર્થત તૃપ્તિ થાય છે. ૪૦.

કર્મારણ્યં દહતિ શિશિવન્માતૃવત્પાતિ દુઃસ્વાત્,
સમ્યગ્ગીતિં વદતિ ગુરુત્ સ્વામિન્નદ્ યદ્ વિમત્તિં ।
તત્ત્નાતત્ત્વપ્રકટનપટુ સ્પષ્ટમાપ્નોતિ પૂતં,
તત્સંજ્ઞાનં વિગલિતમલં જ્ઞાનદાનેન મર્ત્યઃ ॥ ૪૧ ॥

સુભાષિતરત્નસંગ્રહ, શ્લોક ૪૧૪-

જ્ઞાનદાન કરવાથી માણસ, કોઈપણ જાતના મળવગરનું પવિત્ર જ્ઞાન મેળવે છે કે જે જ્ઞાન અગ્નિની માફક કર્મરૂપી વનને બાળી નાખે છે, માતાની માફક દુષ્ટમાંથી બચાવી લે છે, શુદ્ધની માફક સારી વાણી વહે છે, સ્વામીની માફક જે ચોપણ કહે છે અને જે તત્ત્વ અને અતત્ત્વનો સ્પષ્ટ રીતે ભેદ ખાસખાસમાં સમર્થ હોય છે. ૪૧

જ્ઞાનનું ફળ:—

ક્વચિત્ કામાસક્તઃ ક્વચિદપિ કપાર્યૈરપહતઃ,
ક્વચિન્મોહગ્રસ્તઃ ક્વચન વધનોપાયનિરતઃ ।
ન ધર્માર્થં કિઞ્ચિત્સુચરિતમગારી પ્રકુરુતે,
પરિબ્રષ્ટો દાનાત્સ યદિ ન તદાલમ્બનમિહ ॥ ૪૨ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃષ્ઠ ૩૭, શ્લોક ૨૪૬. (પ્ર. સ.)

આ સંસારમાં, ગૃહસ્થ કોઈ વખત કામને વિષે આસક્ત હોય છે, કોઈ વખત ક્રોધાદિક ક્ષાયથી હણાયેલો હોય છે, કોઈ વખત મોહથી ઘ્રસ્ત થાય છે અને કોઈ વખત પ્રાણીના વધને ઉપાય કરવામાં તત્પર હોય છે, પરંતુ ધર્મને માટે કાંઈપણ સારું આચરણ કરતો નથી. તેથી તે ગૃહસ્થી ને દાનથી પણ બ્રહ્મ થાય અર્થાત્ ને દાન પણ આપે નહીં તેા તેને આ જગતમાં કાંઈ પણ આલ્સંબન નથી જ. (ઉપરના બધા કૃત્યો જીતાં ને એ દાન આપતો હોય તેા તે કાંઈક જાણી શકે છે.) ૪૨.

દત્ત્વા દાનં જિનમતરુચિઃ કર્મનિર્નાશનાય,
શુક્ત્વા મોગાંસ્ત્રિદશવસતૌ દિવ્યનારીસનાથઃ ।
મર્ત્યાવાસે વરકુલવપુર્જૈનધર્મં વિધાય,
હત્ત્વા કર્મ સ્થિરતરરિપું મુક્તિસૌખ્યં પ્રયાતિ ॥ ૪૩ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૪૯૭.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા રાખનાર મનુષ્ય, પોતાના કર્મનો નાશ કરવાના હેતુથી, દાન આપવાના કારણે, સ્વર્ગલોકમાં, દેવાંગનાઓની સાથે ભોગ ભોગવે છે, પછી મનુષ્યલોકમાં, ઉત્તમકુળ અને ઉત્તમ શરીરવડે જૈન ધર્મનું આરાધન કરીને, હૃમેશા સાથે રહેનાર કર્મરૂપી શત્રુને હણીને મોક્ષસુખને પામે છે. ૪૩.

જ્ઞાનવાન્ જ્ઞાનદાનેન, નિર્મયોઽમયદાનતઃ ।
અન્નદાનાત્ સુખી નિત્યો નિર્વ્યાધિર્મેષજાદ્ ભવેત્ ॥૪૪॥

વિક્રમચરિત્ર, સ્કંડ ૨, સર્ગ ૧૧, શ્લોક ૮૬૩.

મનુષ્ય, જ્ઞાનનું દાન કરવાથી જ્ઞાનવાળો થાય છે, અભયદાન આપવાથી પોતે ભય રહિત થાય છે, અન્નનું દાન કરવાથી નિત્ય સુખી થાય છે અને ઔષધનું દાન કરવાથી નીરોગી રહે છે. ૪૪.

વ્યાજે સ્યાદ્વિગુણં વित्तं, व्यवसाये चतुर्गुणम् ।

क्षेत्रे दशगुणं प्रोक्तं, पात्रेऽनन्तगुणं भवेत् ॥ ૪૫ ॥

उपदेशतरंगिणी, पृ० ૧૨, श्लो० ૪०. (य. प्र.)

બ્યાજે ધન આપવાથી તે ધન બમણું થઈ શકે છે, વેપારમાં ધન આરગણું થાય છે, સારા ક્ષેત્રમાં વાપરવાથી દશગણું થાય છે, અને પાત્રમાં આપેલું ધન અનંતગણું થાય છે એમ કહ્યું છે. ૪૫.

दानेन भूतानि वशीभवन्ति, दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् ।
परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानात्, ततः पृथिव्यां प्रवरं हि दानम् ॥ ૪૬ ॥

उपदेशतरंगिणी, पृ० ૨૩૬. (य. प्र.)*

દાનથી સર્વ પ્રાણીઓ વશ થાય છે, દાનથી વેર પણ નાશ પામે છે, દાનથી શત્રુ પણ બંધુપણાને પામે છે એટલે મિત્ર થઈ જાય છે, તેથી આ જગતમાં દાન જ શ્રેષ્ઠ છે. ૪૬.

सत्पात्रं महती श्रद्धा, काले देयं यथोचितम् ।

यदीयते विवेकज्ञैस्तदनन्ताय कल्पते ॥ ૪૭ ॥

जैनपंचतंत्र, पृ० ૩૮, श्लो० ૫.૮.*

ઉત્તમ પાત્ર, મોટી શ્રદ્ધા અને દોષ રહિત દેવાની વસ્તુ અ-

વસરે જે વિવેકી પુરૂષોવડે અપાય છે, તે અનન્ત ક્ષણને માટે થાય છે. (એટલે કે સુપાત્રને, શ્રદ્ધા પૂર્વક, નિર્દોષ વસ્તુનું, અવસરે, દાન આપવાથી તેનું અનન્ત પુણ્ય થાય છે) ૪૭

નો શીલં પ્રતિપાલયન્તિ ગૃહિણસ્તપ્તું તપો ન ક્ષમા
આર્તધ્યાનનિરાકૃતા જડધિયસ્તેષાં કુતો માવના ? ।
इत्येवं निपुणेन हन्त मनसा सम्यग् मया निश्चितं,
नोत्तारो भवकूपतोऽपि सुदृढं दानावलम्बात्परः ॥ ४८ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૮, શ્લો૦ ૪૩. (દે. છા.)

ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેલા મનુષ્યો બ્રહ્મચર્ય પાળતા નથી, તપ કરવામા સમર્થ નથી, તેમની જડબુદ્ધિ હોવાથી તેઓ આર્ત-ધ્યાનવડે પરાભવ પામેલા હોય છે તેથી તેમને ભાવના તો કયાથી જ હોય ? આ પ્રમાણે હોવાથી નિપુણ મનથી વિચાર કરીને મે નિશ્ચય કર્યો છે કે અત્યંત દૃઢ એવા દાનધર્મનો આશ્રય લીધા સિવાય બીજો કોઈ સંસારકૃપથી ઉતરવાનો ઉપાય નથી. ૪૮

सेनाङ्गपरिवाराद्यं, सर्वमेव विनश्यति ।

दानेन जनितानन्दे, कीर्तिरेकैव तिष्ठति ॥ ४९ ॥

પ્રવધચિંતામણિ, પૃ૦ ૧૪૦, શ્લો૦ ૨.

સેના, શરીર, પરિવાર વિગેરે બધું નાશ પામે છે, પરંતુ દાનથી મેળવેલી કીર્તિ જ એકલી અમર રહે છે. ૪૯.

भूपाला अपि दुर्गपालसचिवश्रीसार्थसाहादयो

व्याला व्याघ्रगजादयः स्थलचरा मारुतपक्ष्यादयः ।

ભૂતપ્રેતપિશાચયક્ષનિવહા આયાંતિ વશ્યે નિજે,
યેષાં દાનમનર્ગલં કરકજે તિષ્ઠેદવશ્યં યદિ ॥ ૫૦ ॥ .

હિંગુલપ્રકરણ, દાનપ્રક્રમ, શ્લો ૫.

જેઓના હસ્તક્રમણમાં અત્યંત દાન રહેલું છે, (એટલે કે જેઓ હાથથી દાન કરે છે) તેઓને રાજાઓ, દિગ્દલાના રક્ષકો, પ્રધાનો, સાર્થવાહુ આદિકો, સર્પ, વાઘ, તથા હાથી, આદિક થળચરો, ભારંડ આદિક પક્ષીઓ, ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, તથા યક્ષોના સમૂહો પણ પોતાને વશ થાય છે. ૫૦.

• દાનેન મોગાઃ સુલભા ભવન્તિ,
દાનેન ઘૈરાણ્યપિ યાન્તિ નાશમ્ ।
દાનેન ભૂતાનિ વશીભવન્તિ,
તસ્માદ્દિ દાનં સતતં પ્રદેયમ્ ॥ ૫૧ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ ૬, શ્લો ૪૨.

દાનવડે ઉત્તમ લોગ મુલલ થાય છે, દાનથી વૈર પણ નાશ પામે છે, અને દાનથી પ્રાણીઓ વશ થાય છે, તેથી નિરંતર દાન હેલું જોઈએ ૫૧.

દશભિર્મોજિતૈર્વિપ્રૈર્યત્ કૃતે જાયતે ફલમ્ ।
અર્હદ્ધવતસ્ય તદ્દાને, જાયતે તત્ફલં કલૌ ॥ ૫૨ ॥

ન દાનાદધિકં કિञ્ચિદ્દૃશ્યતે શુવનત્રયે ।

દાનેન ગ્રાપ્યતે સ્વર્ગઃ, શ્રીદાનેનૈવ લભ્યતે ॥ ૫૩ ॥

દાનેન શત્રૂન્ જયતિ, વ્યાધિદાનેન નશ્યતિ ।

દાનેન લભ્યતે વિદ્યા, દાનેન યુવતીજનઃ ॥ ૫૪ ॥

આદિપુરાણ, પારાશરસહિતા, અ૦ ૧૮, શ્લો૦ ૩૩, ૩૪.

ત્રણ ભુવનમાં દાનથી અધિક કાંઈ પણ દેખાતું નથી. દેમકે દાનવડે સ્વર્ગ પમાય છે, દાનવડે લક્ષ્મી મળે છે, દાનવડે શત્રુઓ જીતાય છે, દાનવડે વ્યાધિ નાશ પામે છે, દાનવડે વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, અને દાનવડે સ્ત્રીજન પ્રાપ્ત થાય છે — વશ થાય છે ૫૩, ૫૪.

ચારિત્રં ચિન્તે તનોતિ વિનયં જ્ઞાનં નયત્યુન્નતિં ।

પુણ્ણાતિ પ્રશ્નમં તપઃ પ્રતલયત્યુછાસયત્યાપદમ્ ।

પુણ્યં કંદલયત્યર્થં દલયતિ સ્વર્ગં દદાતિ ક્રમા-

ન્નિર્માણશ્રિયમાતનોતિ નિહિતં પાત્રે પવિત્રં ધનમ્ ॥૫૫॥

સિદૂરપ્રકરણ, શ્લો૦ ૭૭.

સુપાત્રમાં નાખવામાં આવેલું પવિત્ર ધન, ચારિત્રને વધારે છે, વિનય આપે છે, જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરે છે, શાંતિને પાપે છે, તપને વધારે છે, આપત્તિને ઉઘેડી નાખે છે, પુણ્યને રાપે છે, પાપને પીસી નાખે છે, સ્વર્ગને આપે છે અને અનુક્રમે યાવત મોક્ષ લક્ષ્મીને પણ આપે છે ૫૫.

દાનની અનુમોદનાનું ક્ષણ:—

ફલં યજ્ઞતિ દાતૃમ્યો દાનં નાત્રાસ્તિ સંશયઃ ।

ફલં તુલ્યં દદાત્યેતદાશ્ચર્યં ત્વનુમોદકમ્ ॥ ૫૬ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૨, પૃ૦ ૧૫૦. (પ્ર. સ.)

દાન દાતારને ક્ષણ આપે છે તેમાં તો કાંઈ પણ સંશય-
શંકા-નથી, પરંતુ દાતારની તુલ્ય ક્ષણ અનુમોદના કરનારને પણ
આપે છે એ આશ્ચર્ય છે. ૫૬.

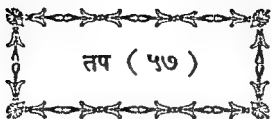
ચિરાદેકેન દાનાદિકલેશૈઃ પુણ્યં યદર્જિતમ્ ।

તસ્યાનુમોદનામાવાદ્, ક્ષણાદન્યસ્તદર્જયેત્ ॥ ૫૭ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૦૯. શ્લોક ૧૧. (હી. હં.) ❀

એક મનુષ્યે ચિરકાળ સુધી દાનાદિકના કલેશવડે જે પુણ્ય
ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે પુણ્ય બીજો મનુષ્ય એક ક્ષણ વાર
તેની અનુમોદના કરવાથી જ ઉપાર્જન કરે છે ૫૭.

तपसुं भवतः—

तपः सर्वाक्षिसारंगवशीकरणवागुरा ।

कपायतापमृद्विका, कर्माजीर्णहरीतकी ॥ १ ॥

आचारોપદેશ, વર્ગ ૧, શ્લો० ૫૪.

તપ તમામ ધર્મિયોશ્પી હરણેને વશ કરવામાં જાળ સમાન છે, કપાયતા તપને શાંત કરવામાં દ્રાક્ષ સમાન છે અને કર્મશ્પી અશુભને નાશ કરવામાં હરડે સમાન છે. ૧

યદુરાપં દુરાધર્મ્યં, દુરાધર્મ દુરુત્સહમ્ ।

તત્સર્વં તપસા શક્યં, તપો હિ દુરતિક્રમમ્ ॥ ૨ ॥

મહાભારત, જ્ઞાતિપર્વ, અ० ૧૫૯, શ્લો० ૫.

જે વસ્તુ દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય તેવી હોય, જે દુઃખે આરાધી શકાય એવું હોય, જે દુઃખે કળજે કરી શકાય તેવું હોય અને જે દુઃખે સહન થઈ શકે તેવું હોય, તે સર્વ તપવડે થઈ શકે છે. કેમકે તપને કોઈ પણ જોગગી શકતું નથી. ૨.

યત્પૂર્વાર્જિતકર્મશૈલકુલિશં ચત્કામદાવાનલ—

જ્વાલાજાલજલં યદુગ્રકરણગ્રામાહિમન્ત્રાક્ષરમ્ ।

યત્પ્રત્યૂહતમઃસમૂહદિવસં યલ્લબ્ધિલક્ષ્મીલતા-

મૂલં તદ્વિવિધં યથાવિધિ તપઃ કુર્વોત વીતસ્પૃહઃ ॥૩॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૮૧.

જે તપ, પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા કર્મરૂપી પર્વતને કાપવામાં જળ સમાન છે, જે તપ કામદેવરૂપી દાવાનળની જ્વાળાના સમૂહને ધુઆવવામાં જળ સમાન છે, જે તપ ઉગ્ર ઇદ્રિયોના સમૂહરૂપી સર્પને વશ કરવામાં મંત્રાક્ષર સમાન છે, જે તપ વિઘ્નરૂપી અંધકારના સમૂહનો નાશ કરવામાં દિવસ સમાન છે, તથા જે તપ લબ્ધિ અને લક્ષ્મીરૂપી લતાનું મૂળ છે, તેવું વિવિધ પ્રકારનું તપ વિધિ પ્રમાણે, રટુંડા રહિતપણે કરવું જોઈએ. ૩.

તપઃ સકલલક્ષ્મીણાં, નિયન્ત્રણમશૃદ્ધલમ્ ।

દુરિતપ્રેતભૂતાનાં, રક્ષામન્ત્રો નિરક્ષરઃ ॥ ૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૦૭, શ્લોક ૨. (હિ. હં.)

તપ એ સમગ્ર લક્ષ્મીનું, સાંકળ વિનાનું, બંધન છે, અને પાપરૂપી ભૂત પ્રેતને દૂર કરવાનો અક્ષર રહિત રક્ષામંત્ર છે. ૪.

યત્ પરં યદુરારાધ્યં, યચ્ચ દૂરે વ્યવસ્થિતમ્ ।

તત્ સર્વં તપસા સાધ્યં, તપો હિ દુરતિક્રમમ્ ॥ ૫ ॥

વૃદ્ધચાળાક્યનીતિ, અધ્યાય ૧૭, શ્લોક ૩.

તપસ્વીની પ્રશંસા:—

અપાયવહુલં પાપં, યે પરિત્યજ્ય સંશ્રિતાઃ ।

તપોવનં મહાસત્ત્વાસ્તે ધન્યાસ્તે તપસ્વિનઃ ॥ ૬ ॥

મહાસત્ત્વવાળા જે પુરૂષો ઘણા કષ્ટવાળા પાપ કર્મોનો અથાત્ પાપ કર્મોવાળા ગૃહાવાસનો-ત્યાગ કરી, તપોવનમાં રહેલા હોય તે જે પુરૂષો ધન્ય છે અને તે જે તપસ્વી છે. ૬.

તપનો ઉપદેશ:—

યાવત્સ્વાસ્થ્યં શરીરસ્ય, યાવચ્चेन्द्रियसंपदः ।

તાવદ્યુક્તં તપઃકર્તું, વાર્ધક્યે કેવલં શ્રમઃ ॥ ૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૧૭.

જ્યાં સુધી શરીરની આરોગ્યતા છે અને જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોની સંપત્તિ છે ત્યાં સુધીમાં તપસ્યા કરી લેવી ઉચિત છે. કારણ કે વૃદ્ધા અવસ્થામાં તો કેવળ થાક જ ખાકી રહે છે. ૭.

અઘશ્વીનવિનાશસ્ય, શરીરસ્ય શરીરિણામ્ ।

સકામનિર્જરાસારં, તપ એવ મહત્ ફલમ્ ॥ ૮ ॥

તપાંસિ તન્યાદ્ દ્વિવિધાનિ નિત્યં, ગુણે કદુન્યાયતિસુંદરાણિ ।
નિઘ્નંતિ તાન્યેવ કુકર્મરાશિં, રસાયનાર્નાવ દુરામયાન્ યત્ ॥૧૯॥

અધ્યાત્મકત્પટ્ટમ, અધિકાર ૧૫, શ્લો ૨.

શરૂઆતમાં ૪૩વાં લાગે તેવાં, પણ પરિણામે મુંદર એવાં બન્ને પ્રકારનાં તપો હમેશાં કરવાં, કારણ કે જેવી રીતે રસાયન દુષ્ટ રોગોને દૂર કરે છે, તેમ તે કુકર્મના ઢગલાનો વિનાશ કરે છે. ૬.

તપ વગર નકામું:—

અપાલયિત્વા સહકારપાદપં,

ફલદિંમુદ્યાનપતિર્લમેત ન ।

કાલે યથા ચારુ તપસ્તથા જનો—

ડ્યપાલયિત્વા લભતે ન તત્ફલમ્ ॥ ૧૦ ॥

કરુણાવચ્ચાયુધનાટક, શ્લો ૪૬.

જેમ ઉદ્યાનપાલક આગ્રવૃક્ષનું પાલન કર્યા વિના, સમય આવે ત્યારે, તેના ફળની અમૃદ્ધિ પામી શકતો નથી, તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય ઉંચા પ્રકારના તપનું પાલન કર્યા વિના, તેનું મોક્ષાદિ ફળ પામી શકતો નથી. ૧૦.

તપઃ કર્મના નાશનો ઉપાય:—

પ્રલીયન્તે ન કર્માણિ, તપઃકર્મ વિના નનુ ।

સકર્મા શિવશર્માણિ, શાશ્વતાનિ લમેત ન ॥ ૧૧ ॥

કરુણાવચ્ચાયુધનાટક, શ્લો ૪૪.

ખરેખર, તપ કર્યા વિના કર્મેનો વિનાશ થતો નથી, અને કર્મ સહિત કોઈ પણ પ્રાણી મોક્ષના શાશ્વત સુખને મેળવી શકતો નથી. ૧૧.

નો ભૂયાઙ્ગલનૈર્વિના રમવતીપાકો યથા કહિંચિત્,
સંજાયેત યથા વિના મૃદુમૃદાં પિંડં ન કુંભઃ ક્વચિત્ ।
તંતૂનાં નિચયાદિના સુવસનં ન સ્યાદથા જાતુચિ-
ત્રોત્પદ્યેત વિનોત્કટેન તપમા નાશસ્તથા કર્મણામ્ ॥૧૨॥

કસ્તૂરીપ્રકરણ, શ્લો ૨૨.

જેવી રીતે અગ્નિ વગર કદી પણ રસોઈ રધાતી નથી, નરમ માટીના પિંડા વગર કોઈ દિવસ ઘડો બનતો નથી અને તાત-ણાના સમૂહ વગર કપડું કદી પણ બનતું નથી, તેવી જ રીતે ક્ષિત્કટ તપસ્થા વગર કર્મેનો નાશ થતો નથી. ૧૨.

મલં સ્વર્ણગતં વહ્નિર્હસઃ ક્ષીરગતં જલમ્ ।

યથા પૃથક્કરોત્યેવં, જન્તોઃ કર્મમલં તપઃ ॥ ૧૩ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), અ ૨, પૃ ૫૮, શ્લો ૪૫.

જેમ સુવર્ણમાં રહેલા મેલને અગ્નિ જ્વલે પાડે છે, તથા ક્ષીરમાં રહેલા જળને જેમ હંસ જ્વલું પાડે છે, તેમ તપ જ તુના કર્મરૂપ મેલને (આત્માથી) જ્વલે પાડે છે ૧૩.

કાન્તારં ન યદેતરો જ્વલયિતું દક્ષો દવાગ્નિં વિના,
દાવાગ્નિં ન યથાઽપરઃ શમયિતું શક્તો વિનાઽમ્મોધરમ્ ।
નિષ્ણાતઃ પવનં વિના ત્રિમરિતું નાન્યો યથાઽમ્મોધરં,
કર્મૌઘં તપમા વિના કિમપરં હન્તું સમર્થસ્તથા ॥૧૪॥

જેમ દાવાનળ વિના બીજો કોઈ અરણ્યને બાળવામાં સમર્થ નથી, જેમ દાવાનળને શાંત કરવામાં મેઘ વિના બીજો કોઈ શક્તિમાન નથી, તથા જેમ મેઘને વિખેરી નાંખવામાં વાયુ વિના બીજો કોઈ નિપુણ નથી, તેમ કર્મનો સમૂહ હણવામાં તપ વિના બીજો કોઈ સમર્થ નથી. ૧૪.

બાહ્યતપઃ—

અનશનમૂનોદરતા, વૃત્તેઃ સંક્ષેપણં રસત્યાગઃ ।

કાયક્લેશઃ સંલીનતેતિ ચાર્દ્ધ તપઃ પ્રોક્તમ્ ॥ ૧૫ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લોક ૧૭૫.

અનશન, (આહારત્યાગ), બિનાદરી, (આહારમાં ઓછાશ કરવી), વૃત્તિસંક્ષેપ (નિયમિત રહેવું), રસત્યાગ (વિકાર કરનાર વિગર્હ તજવી), કાય કલેશ (શીતતાપાદિ સમભાવે સહેવાં) અને સંલીનતા (સ્થિરાસને રહેવું) : એ છ પ્રકારનો બાહ્ય તપ કહ્યો છે ૧૫

અનશનમૌનોદર્ય, વૃત્તેઃ સંક્ષેપણં તથા ।

રસત્યાગસ્તનુક્લેશો લીનતેતિ વહિસ્તપઃ ॥ ૧૬ ॥

- ત્રિપષ્ઠિ૦, પર્વ ૧, મર્ગ ૧, શ્લોક ૧૯૮.

અનશન—ઉપવાસાદિક, બિનાદરી ઓછું ખાવું તે, વૃત્તિનો સંક્ષેપ, રસનો ત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા—અંગેષાંગનો સંકેતઃ આ છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ છે. ૧૬.

આભ્યંતરતપઃ—

પ્રાયશ્ચિત્તં વૈયાવૃત્ત્યં, સ્વાધ્યાયો વિનયોઽપિ ચ ।

વ્યુત્સર્ગોઽથ શુભધ્યાનં, પોદેત્યામ્યન્તરં તપઃ ॥ ૧૭ ॥

ત્રિપષ્ટિ૦, પર્વ ૧, સર્ગ ૧, શ્લો૦ ૧૯૯.

પ્રાયશ્ચિત્ત, વૈયાવૃત્ત્ય, સ્વાધ્યાય, વિનય, કાયોત્સર્ગ અને શુભ ધ્યાનઃ આ છ પ્રકારનો આભ્યંતર તપ છે. ૧૭.

નિર્જરાકરણે વાહ્યાચ્છેષ્ટમામ્યન્તરં તપઃ ।

તત્રાપ્યેકાતપત્રત્વં, ધ્યાનસ્ય મુનયો જગુઃ ॥ ૧૮ ॥

ત્રિપષ્ટિ૦, પર્વ ૪, સર્ગ ૧, શ્લો૦ ૮૩૫

નિર્જરા કરવામાં બાહ્ય તપ કરતાં આભ્યંતર તપ શ્રેષ્ઠ છે અને તેમાં પણ એટલે આભ્યંતર તપમાં પણ ધ્યાનનું એક-છત્રધારીપણું છે એટલે કે ધ્યાન જ સર્વોત્તમ છે એમ મુનિઓ કહે છે. ૧૮.

પ્રાયશ્ચિત્તધ્યાને વૈયાવૃત્ત્યવિનયાવ્યોત્સર્ગઃ ।

સ્વાધ્યાય इति तपः पद् प्रकारमाभ्यन्तरं भवति ॥ ૧૯ ॥

શારીરિકતપ:—

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ, શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥ ૨૦ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૧૪.

દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને વિદ્વાનની પૂજા કરવી, પવિત્રતા રાખવી, સરળતા રાખવી, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને ક્રોધ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી, આ શારીરિક તપ કહેવાય છે. ૨૦.

વાચિકતપ:—

અનુદ્વેગકરં વાક્યં, સત્યં પ્રિયં હિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસનં ચૈન, વાચ્યં તપ ઉચ્યતે ॥ ૨૧ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૧૫.

ક્રોધને ઉદ્વેગ ન કરે તેવું, સત્ય, પ્રિય અને હિતકારક જે વચન બોલવું તથા સ્વાધ્યાયના અભ્યાસવાળું જે વાક્ય બોલવું તે વાચિકતપ કહેવાય છે. ૨૧.

માનસિકતપ:—

મનઃપ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં, મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।

ભાવસંશુદ્ધિરિત્યેતત્, તપો માનસમુચ્યતે ॥ ૨૨ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૧૬.

મનની પ્રસન્નતા, સૌમ્યપણું, મૌન, આત્માનો નિગ્રહ અને ભાવની વિશુદ્ધિ, આ સર્વ માનસિક તપ કહેવાય છે. ૨૨.

કેવું તપ કરવું:—

તદેવ હિ તપઃ કાર્યં, દુર્ધ્યાનં યત્ર નો મવેત્ ।

યેન યોગા ન હીયન્તે, ક્ષીયન્તે નેન્દ્રિયાણિ ચ ॥ ૨૩ ॥

જ્ઞાનસાર, તપોડષ્ટક, સ્તો ૭.

જે તપ કરતા જરા પણ અશુભ ધ્યાન ન થાય, જે તપ-
વડે મન, વચન અને કાયાના યોગની હાનિ ન થાય—નબળા
ન થાય, અને ઇન્દ્રિયો પણ ક્ષીણ ન થાય, તે જ (તેટલો જ)
તપ કરવો જોઈએ (મુઠ રહીને, દુ.ખ વેઠીને કે ખીજ
કાઠ પણ મુશ્કેલીથી તપમ્બા કરવામાં આવે તે અજ્ઞાન કદ
કહેવાય છે.) ૨૩

તપનું ફળ:—

તનોતિ ધર્મં વિધુનોતિ કલ્મસં,

હિનસ્તિ દુઃસ્વં તિદધાતિ સંપદમ્ ।

ચિનોતિ સત્ત્વં વિનિહન્તિ તામસં,

તપોઽથવા કિં ન કરોતિ દેહિનામ્ ? ॥ ૨૪ ॥

સુમાપિતરત્નસદોહ, સ્તો ૮૧૬.

તપ માણુનોના ધર્મ ને વધારે છે, પાપને હૂં કરે છે,
દુ.ખનો નાશ કરે છે, સપત્તિને પેદા કરે છે, બળને ભેળું
કરે છે અને અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે. ભલા એવું શું છે કે
જે તપ નથી કરતું ? ૨૪.

તપઃ શિવકુમારવચરતિ મંદિરસ્યોઽપિ યઃ,

સ દેવપરિપદ્યપિ દ્યુતિમહત્વવિસ્ફૂર્તિભૃત્ ।

કૃશાન્વકૃશતાપનોછસિતવર્ણકં કાંચનં,

ન ધાતુષુ વિશિષ્ટતાં નૃપતિમૌલિતામેતિ ચ ॥૨૫૧॥

કર્પૂરપ્રકરણ, શ્લો ૮૬.

જે પુરૂષ શિવકુમારની આદ્ય પોતાના ઘરમાં રહેવા છતાં પણ તપસ્થા કરે છે તે દેવતાઓની સલામાં પણ કાંત અને મહત્વના તેજને ધારણ કરે છે. કારણ કે શું સુર્વણ, કે જેનો રંગ અગ્નિના મોટા તાપમાં પ્રકાશિત થયો છે તે, ગંધી ધાતુઓમાં શ્રેષ્ઠપણાને અથવા તો રાજાના મુગટપણાને નથી પામતું ? ૨૫.

યત્નં જલેન પૂતં સ્યાત્પુનસ્તન્મલિનં ભવેત્ ।

તપસા ચ કૃતઃ શુદ્ધો દેહો ન સ્યાન્મલીમસઃ ॥ ૨૬ ॥

દિગ્ગુલપ્રકરણ, તપપ્રક્રમ, શ્લો ૨.

વજ્ર જલથી પવિત્ર થાય છે, પણ તે પાણું મલીન થાય છે. પણ તપથી શુદ્ધ કરેલું શરીર ફરીથી મલીન થતું નથી. ૨૬.

યથાઽમ્બુદા વિલીયન્તે, પ્રચંડપવનાહતાઃ ।

તથા તીવ્રતપોઽપાસ્તાઃ, પાપ્માનઃ પ્રચલા અપિ ॥ ૨૭ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા(ભાવવિજય), અ ૨, પૃ ૫૮, શ્લો ૪૬.

જેમ પ્રચંડ વાયુથી હણાયેલાં વાદળાંઓ લય પામે છે —વીષ્ણુના જ નય છે, તેમ ઉત્કટ-અચંકર-પાપના સમૂહ પણ તીવ્ર તપથી હણાયેલા લય (ક્ષય) પામે છે. ૨૭.

યત્કિંચિત્ ત્રિષુ લોકેષુ, પ્રાર્થયન્તિ નરાઃ સુત્રમ્ ।

તત્સર્વં તપસા સાધ્યં, તપો હિ દુરતિક્રમમ્ ॥ ૨૮ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १३, श्लो० ४३.

આ ત્રણ જગતને વિષે મનુષ્ય જે કંઈ સુખની પ્રાર્થના કરે છે, તે સર્વ સુખ તપવડે સાધી શકાય છે. કેમકે તપ દુરતિક્રમ છે-તપનું ફળ અવશ્ય મળે છે. ૨૮.

यस्माद् विघ्नपरम्परा विघटते दास्यं सुराः कुर्वते,

કામઃ શામ્યતિ દામ્યતીન્દ્રિયગણઃ કલ્યાણમુત્સર્પતિ ।

उन्मीलन्ति महर्द्धयः कलयति ध्वंसं च य कर्मणां,

સ્વાધીનં ત્રિદિવં શિવં ચ ભવતિ શ્લાઘ્યં તપસ્ત્તન્ન કિં ? ॥૨૯॥

સિદૂરપ્રકરણ, શ્લો० ૮૨.

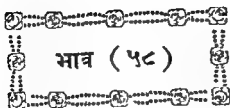
જે તપથી વિઘ્નનો સમૂહ નાશ પામે છે, દેવો દાસપણું કરે છે, કામ શાંત થાય છે, ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ કમળે થાય છે, કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે, મોટી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, કર્મનો સમૂહ નાશ પામે છે, તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષ આધીન થાય છે, તે તપ વખાણવા લાયક કેમ ન હોય ? ૨૯.

जिनेन्द्रचंद्रोदितमस्तदूषणं, कपायमुक्तं विदधाति यस्तपः ।

ન દુર્લભં તસ્ય સમસ્તવિષ્ટપે, પ્રજાયતે વસ્તુ મનોજ્ઞમીપ્સિતમ્ ૩૦

सुभाषितरत्नसदोह, श्लो० ८९९.

જે મનુષ્ય શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને કહેલું, કોઈ પણ પ્રકારના દુષણથી રહિત અને કપાયો વગરનું તપ કરે છે તેને, આખા નિસારમાં, કોઈ પણ ઇચ્છિત વસ્તુ ફર્લસ નથી થતી. ૩૦.

ભાવ (૫૮)

ભાવનું મહત્વ:—

ન કાષ્ટે વિઘટે દેવો ન શિલાયાં ન કર્દમે ।

ભાવેષુ વિઘટે દેવસ્તસાદ્ભાવો હિ કારણમ્ ॥ ૧ ॥

સૂક્તસુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૧૦, શ્લો૦ ૧૬. (હી. હં.)

કાષ્ટને વિષે દેવ નથી, પથ્થરમાં નથી, તથા કાઠવમાં પણ નથી. પરંતુ ભાવને વિષે જ-શ્રદ્ધાને વિષે જ-દેવ રહેલા છે, તેથી ભાવ જ મુખ્ય કારણ છે. ૧

વિવેકવનસારિણીં પ્રશમશ્મસંજીવનીં,

ભવાર્ણવમહાતરીં મદનદાવમેધાવલીમ્ ।

ચલાક્ષમૃગવાગુરાં ગુરુકપાયશૈલાશનિં,

વિમુક્તિપથવેસરીં ભજત ભાવનાં કિં પૈરઃ ? ॥૨॥

સિદૂરપ્રકરણ, શ્લો૦ ૮૭.

વિવેકરૂપી વનના માર્ગ સમાન, શાંતિના સુખ માટે સંલ્પ-વની ખુટી સમાન, ભવરૂપી સમુદ્ર માટે મોટા વહાણ સમાન, કામરૂપી દાવાનળને શાંત કરવામાં મેઘમાળા સમાન, ચપળ એવી ઈંદ્રિયોરૂપી મૃગોને માટે જાળપાશ સમાન, મહાન કપાયરૂપી પહાડો માટે વજ્ર સમાન અને મોક્ષમાર્ગમાં

(સામાન ઉપાડવા માટે) ખચ્ચર સમાન એવી ભાવનાનો આશ્રય કરો. બીજાને શા માટે વળગો છો ? ૨.

દાનગીલતપઃસંપદ્ભાવેન મજ્જતે ફલમ્ ।

સ્વાદઃપ્રાદુર્ભવેદ્ભોજ્યે,કિં નામ લવણં વિના ? ॥ ૩ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૦૯, શ્લો૦ ૮. (હી. હં.)*

દાન, શીલ અને તપની સંપદા ભાવ પ્રમાણે ફળને પામે છે, કેમકે ભોજનને વિષે જો લવણ ન હોય તો તે શુ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે ? ૩.

માવસ્યૈકાદ્ગીરસ્ય, સાન્નિધ્યાદ્ગ્રહવઃ શિવમ્ ।

યયુર્નકોઽપિ દાનાદૈર્ભાવિહીનૈર્ધનૈરપિ ॥ ૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૦૯, શ્લો૦ ૯. (હી. હં.)*

અદ્વિતીય વીર એવા એક ભાવના જ સમીપપણાથી ઘણા પ્રાણીઓ ભોક્ષમાં ગયા છે, પરંતુ ભાવ વિના બહુ દાનાદિષ્ટથી પણ, એક પ્રાણી પણ ભોક્ષમાં ગયો નથી. ૪.

દાનમિજ્યા તપઃ શૌચં, તીર્થં વેદાઃ શ્રુતં તથા ।

સર્વાણ્યેતાનિ તીર્થાનિ, યદિ માવોઽસ્તિ નિર્મલઃ ॥ ૫ ॥

ઈતિહાસસમુચ્ચય, અ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૧૭.

જો નિર્મળ ભાવ (મન) હોય તો દાન, યજ્ઞ, તપ, શૌચ, તીર્થ, વેદ અને શાસ્ત્ર આ સર્વે તીર્થરૂપ છે. ૫.

ભાવ વગર નકામું:—

જ્વાલાભિશ્શલમા જલૈર્જલચરાસ્તિર્યગ્જટાભિર્નટા
મુળ્દૈરેહકાઃ મમસ્તપશ્વો નગ્નાઃ સ્વરા મસ્મભિઃ ।
કાષ્ઠાભિસ્સકલા દ્રુમાઃ શુક્રવરાઃ પાઠાદ્ વક્રા ધ્યાનતો
નો શુદ્ધ્યન્તિ વિશુદ્ધમાવચપલા નૈતે ક્રિયાતત્પરાઃ ॥૬॥

પતંગીયા અગ્નિની જ્વાળાને સહન કરે છે, જળચરો નિર-
તત્ જળવટે સ્નાન કરે છે, વટવૃક્ષો મોટી જટા ધાગણુ કરે છે,
ઘેટા મુઠપણુ ધાગણુ કરે છે, મર્વ પશુઓ નગ્નપણુ ધાગણુ કરે
છે, ગધેડાઓ શરીરે ભસ્મ ચોળે છે, સર્વ વૃક્ષો કાષ્ઠને ધારણુ
કરે છે, શ્રેષ્ઠ પોપટો શાસ્ત્ર ભણે છે, તથા બગલા પણ ધ્યાન ધરે
છે પરંતુ તે મર્વે શુદ્ધ થતા નથી. ઢેમઢે તેઓ વિશુદ્ધ ભાવથી
રહિત છે તેથી તેઓ ક્રિયામાં તત્પર કહેવાય નહીં ૬

નિરાગે તરુણીકટાક્ષિતમિત્ર ત્યાગવ્યપેતપ્રભોઃ,
સેવાકટમિવોપરોપણમિત્રામ્ભોજન્મનામશ્મનિ ।
વિપ્રગ્નર્પમિવોપરક્ષિતિતલે દાનાર્હદર્ચાતપઃ,
સ્નાધ્યાયાધ્યયનાદિ નિષ્ફલમનુષ્ઠાનં વિના ભાવનામ્ ॥૭॥
સિદ્ધરપ્રકરણ, શ્લોક ૮૫.

જેવી રીતે રાગ વગરના માણસમાં યુવતિ સ્ત્રીના કટાક્ષો નિષ્ફળ
જાય છે, દાનની ભાવના વગરના શેઠની સેવા કેવળ કટરૂપ થાય
છે, કમળાનુ પત્થર ઉપર વાવણુ નકામું નીવડે છે અને ઉમર
ભૂમિમાં પડેલો વરસાદ નકામો નીવડે છે તે જ પ્રમાણે દાન,
જિનપૂજા વિગેરે ક્રિયાઓ ભાવના વગર નિષ્ફળ થાય છે ૭.

ભાવ અને ક્રિયા:—

ક્રિયાશૂન્યસ્ય યો ભાવો ભાવશૂન્યા ચ યા ક્રિયા ।
અનયોરન્તર દષ્ટં, માનુસ્વદ્યોતયોરિત ॥ ૮ ॥

શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણવૃત્તિ, પૃ૦ ૪. (દે. લા.)

કોઈ માણસ ક્રિયા કરતો ન હોય પણ તેના ભાવ સારા હોય અને કોઈ માણસ ભાવગ્રહિતપણે ક્રિયા કરતો હોય, આ બન્નેમાં સૂર્ય અને પતંગીયા જેટલું અતર પડિતોએ જોયું છે, એટલે કે ભાવ સૂર્ય સમાન છે અને ક્રિયા પતંગીયા સમાન છે ૮

જેવો ભાવ તેવી સિદ્ધિ:—

દેવે તીર્થે તથા મન્યે, દૈવજ્ઞે મેષજ્ઞે ગુરૌ ।
યાદૃશી મામના યસ્ય, સિદ્ધિર્ભવતિ તાદૃશી ॥ ૯ ॥

દેવને વિષે, તીર્થને વિષે, જ્યોતિષીને વિષે, વૈદ્યને વિષે અને ગુરૂને વિષે જેની જેવી ભાવના-શ્રદ્ધા હોય, તેવી તેને સિદ્ધિ થાય છે, એમ હું માનું છું ૯

ભાવનું ફળ:—

મત્ત્યૈશ્વ માવના માવ્યા, ભરતેશ્વર વદ્યથા ।
ફલંતિ દાનશિલાઘ્ના વૃષ્ટ્યા યથેહ પાટપાઃ ॥ ૧૦ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, ભાવપ્રક્રમ, શ્લો ૧.

ભવ્ય લોકોએ ભરત રાજાની પેઠે ભાવના ભાવવી, કે જેથી, વૃષ્ટિથી અહિં જેમ વૃષ્ટા ફળે છે, તેમ દાન શીલ આદિક ફળે ૧૦.

વિશુદ્ધાદેવ સંકલ્પાદ્ ધર્મઃ સદ્ધિરૂપાર્જયતે ।

સ્વલ્પેનૈવ પ્રયાસેન, ચિત્રમેતદહો પરમ્ ॥ ૧૧ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૭૨.

સંજ્ઞાન પુરૂષો પવિત્ર એવી ભાવનાથી યોડા જ પ્રયત્નની
ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી લે છે એ ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે. ૧૧.

દાને શીલે તપસ્યેવ, ભાવના મિલિતા યદિ ।

તદા મોક્ષસુખાકાંક્ષા, ચિંતનીયા જનૈરિહ ॥ ૧૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, ભાવપ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

દાન, શીલ, અને તપમાં જો ભાવના મળેલી હોય, તો જ
અહિં લોકોએ મોક્ષમુખની ઈચ્છા ચિંતવવી. ૧૨.

સર્વતો દેશતથૈષ, વિરતિઃ સફલા તદા ।

યદા ભાવયુતા લોકે, સ્વર્ગમોક્ષસુખપ્રદા ॥ ૧૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ. ભાવપ્રક્રમ, શ્લોક ૪.

જો ભાવે કરીને મુક્ત હોય તો જ સર્વવિરતિ અને દેશ-
વિરતિ, આ લોકમાં સફળ થાય છે, તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષના
મુખને દેનારી થાય છે. ૧૩.

સર્વ ઝીપ્સતિ પુણ્યમીપ્સતિ દયાં ચિત્સત્યર્થ મિત્સતિ,

ક્રોધં દિત્સતિ દાનશીલતપસાં સાફલ્યમાદિત્સતિ ।

કલ્યાણોપચયં ચિકીર્ષતિ મવાંભોધેસ્તટં લિપ્સતિ,

મુક્તિં પરિરિપ્સતે યદિ જનસ્તદ્ ભાવયેદ્ ભાવનામ્ ॥૧૪॥

સિદ્ધૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૮૬.

જો માણસ બધું બાણવા ચાહતો હોય, પુણ્યને ચાહતો હોય, દયાને ધારણ કરવા ઇચ્છતો હોય, પાપને તોડવા ઇચ્છતો હોય, ક્રોધને દૂર કરવા ઇચ્છતો હોય, દાન, શીળ અને તપની સફળતા ચાહતો હોય, કલ્યાણનો સમૂહ કરવા ઇચ્છતો હોય, ભવરૂપી સમુદ્રના પારને પામવા ચાહતો હોય અને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીને પરણવા ચાહતો હોય, તો માણસે ભાવના ભાવવી જોઈએ. ૧૪.

પદ્મચંદ્રરાજ્યે ભરતોનિમગ્નસ્તાંબૂલવક્ત્રઃ સવિભૂષણશ્ચ ।

આદર્શહર્મ્યે જટિલે સુસ્તનૈર્જાનિં સ લેમે વરમાવતોઽવ્ર ॥૧૫॥

દિગ્ગુલપ્રકરણ, ભાવપ્રકરણ, સ્લો ૦ ૫.

જે ખંડના રાજ્યમાં આસક્ત થએલા, મુખમાં તાંબુલવાળા, તથા આભૂષણવાળા એવા ભરત મહારાજે ઉત્તમ રત્નોથી જડેલા એવા આરિસાભૂવનમાં પણ ઉત્તમ ભાવથી કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું છે. ૧૫.

ચાર ભાવના (૫૯)

ચાર ભાવનાનાં નામ તથા સ્વરૂપ:—

પરહિતચિન્તા મૈત્રી પરદુઃસ્વવિનાશિની તથા કરુણા ।
પરસુસ્વતુષ્ટિર્મુદિતા, પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ॥ ૧ ॥

ધર્મવિદુ, અધ્યાય ૪, ૨૨૬ મા સૂત્રની વીકામાં.

ખીજના હિતની જે ચિંતા (વિચાર) તે મૈત્રી નામની ભાવના કહેવાય છે, ખીજના દુઃખને વિનાશ કરવાની જે ચિંતા તે કરુણા ભાવના કહેવાય છે, ખીજનું સુખ ભેદે હર્ષ પામવો તે મુદિતા-પ્રમેદ-ભાવના કહેવાય છે, અને ખીજના દોષની ઉપેક્ષા કરવી તે ઉપેક્ષા-માધ્યસ્થ-ભાવના કહેવાય છે. ૧.

પરે હિતમતિર્મૈત્રી, મુદિતા ગુણમોદનમ્ ।

ઉપેક્ષા દોષમાધ્યસ્થ્યં, કરુણા દુઃસ્વમોક્ષધીઃ ॥ ૨ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૨, શ્લોક ૫.

અન્ય સર્વ જીવોને વિષે જે હિતબુદ્ધિ રાખવી તે મૈત્રી કહેવાય છે, અન્યના સુખોને વિષે આનંદ પામવો તે મુદિતા કહેવાય છે, અન્યના દોષને વિષે ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ ભાવના કહેવાય છે, અને અન્ય જીવોને દુઃખથી મુક્ત કરવાની જે બુદ્ધિ તે કરુણા કહેવાય છે. ૨.

મૈત્રી પરસ્મિન્ હિતધીઃ સમગ્રે,

મવેત્ પ્રમોદો ગુણપક્ષપાતઃ ।

કૃપા ભવાર્તે પ્રતિકર્તુમીહો—

પેક્ષૈવ માધ્યસ્થ્યમવાર્યદોષે ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧, શ્લો० ૧૨-

ખીભા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિતબુદ્ધિ રાખવી તે મૈત્રી કહેવાય છે, ગુણને વિષે જે પક્ષપાત રાખવો તે પ્રમોદભાવના કહેવાય છે, સંસારથી ખીડા પામેલા પ્રાણીઓને વિષે તેમની ખીડા દૂર કરવાની જે ઇચ્છા તે કૃપાભાવના કહેવાય છે, તથા જેના દોષ દૂર થઈ શકે તેમ ન હોય એવા પ્રાણીની જે ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ્યભાવના કહેવાય છે. ૩.

ચાર ભાવનાનો ઉપદેશ:—

મજસ્વ મૈત્રીં જગદંગિરાશીષુ,

પ્રમોદમાત્મન્ ગુણિષુ ત્વશેષતઃ ।

ભવાર્તિદીનેષુ કૃપારસં સદા-

પ્યુદાસવૃત્તિં સ્વલુ નિર્ગુણેષ્વપિ ॥ ૪ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧, શ્લો० ૧૦.

હે આત્મન્ ! જગતના સર્વ જીવો ઉપર મૈત્રીભાવ ધારણ કર; સર્વ ગુણવાન પુરૂષો તરફ સતોષ દૃષ્ટિથી જો. સંસારની ખીડાથી દુઃખી થતાં પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા રાખ. અને નિર્ગુણી પ્રાણીઓ ઉપર ઉદાસવૃત્તિ-માધ્યસ્થ્યભાવ-રાખ. ૪.

મૈત્રીં પ્રમોદં કરુણાં ચ સમ્યગ્મધ્યસ્થતાં ચાનય સામ્યમાત્મન્ ।
સદ્ભાવનાસ્વાત્મલયં પ્રયત્નાત્, કૃતાવિરામં રમયસ્વ ચેતઃ ॥૫॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૫, શ્લો ૮.

હે આત્મન્ ! મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા, અને મધ્યસ્થતાને સારી રીતે ભાવ, (અને તે વડે) સમતા ભાવ પ્રગટ કર. અને પ્રયત્ન કરી સદ્ભાવનામાં લીન થયેલા એવા અને અશાંત એવા (તારા) મનને કીડા કરાવ.-આનંદ આપ ! ૫.

મૈત્રીભાવના:—

મા કાર્પીત્ કોઽપિ પાપાનિ, મા ચ ભૂત્ કોઽપિ દુઃસ્થિતઃ ।
મુચ્યતાં જગદપ્થેષા, મતિર્મૈત્રી નિગદ્યતે ॥ ૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૧૮. (પ્ર. સ.)

કોઈપણ પ્રાણી પાપ ન કરે, અને કોઈપણ-પ્રાણી દુઃખી ન થાઓ, તથા આખું જગત એટલે જગતના સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષ પામે. આવી જે બુદ્ધિ થાય તે મૈત્રી કહેવાય છે. ૬.

સર્વેઽપિ સન્તુ સુખિનઃ, સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વે મદ્રાણિ પશ્યન્તુ, મા કથિત્પાપમાચરેત્ ॥ ૭ ॥

ધર્મવિદુ, અધ્યાય ૩, સૂત્ર ૨૧૨ ની ટીકા.

તમામ પ્રાણીઓ સુખી રહે, તમામ પ્રાણીઓ રોગ રહિત રહે, તમામ પ્રાણીઓ કટ્યાણુને બુઝો અને કોઈપણ પાપનું આચરણ ન કરે. (આ મૈત્રી ભાવના છે.) ૭.

પ્રમોદભાવના:—

અપાસ્તાશેપદોષાણાં, વસ્તુતત્ત્વાવલોકિનામ્ ।

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ, સ પ્રમોદઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો० ૧૧૯. (પ્ર. સ.)

તેમના સર્વ દોષો નાશ પામ્યા હોય અને જેઓ વસ્તુતત્ત્વને જોનારા છે તેમના ગુણોને વિષે જે પક્ષપાત કરવો-ગુણો જોઈને ખુશી થવું-તે પ્રમોદ કહેવાય છે. ૮

કારુણ્યભાવના:—

દીનદુઃસ્થિતદારિદ્ર્યપ્રાપ્તાનાં પ્રાણિનાં સદા ।

દુઃસ્વનિવારણે વાઙ્છા, સાઙ્ગુકમ્પાઽમિધીયતે ॥ ૯ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૧, પૃ० ૧૧. (પ્ર. સ.)*

જે પ્રાણીઓ દીન હોય, દુઃખી હોય અને દારિદ્ર્યને પામેલા હોય તેમના દુઃખનું નિવારણ કરવાની જે નિરતર ઇચ્છા તે અનુકંપા (દયા) કહેવાય છે ૯.

દીનેષ્વાર્ત્તેષુ મીતેષુ, યાચમાનેષુ જીવિતમ્ ।

પ્રતીકારપરા બુદ્ધિઃ, કારુણ્યમમિધીયતે ॥ ૧૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો० ૧૨૦. (પ્ર. સ.)

દીનતાને પામેલા, પીડા પામેલા, લય પામેલા અને શુચિ-તાની યાચના કરનારા એવા પ્રાણીઓના દુઃખનો પ્રતીકાર કરવાની જે બુદ્ધિ તે કારુણ્યભાવના કહેવાય છે ૧૦.

૧૦ વાર ભાવના (૬૦)

૧૦ વાર ભાવનાનાં નામ:—

સામ્યં સ્યાદ્ નિર્મમત્વેન, તત્કૃતે ભાવનાઃ શ્રયેત્ ।

અનિત્યતામશરણં, મવમેકત્વમન્યતામ્ ॥ ૧ ॥

અશૌચમાશ્રવવિધિં, સંવરં કર્મનિર્જરામ્ ।

ધર્મસ્વાખ્યાતતાં લોકં, દ્વાદર્શીં બોધિભાવનામ્ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૯૭, શ્લો૦ ૫૫, ૫૬. (પ્ર. સ.)

મમતાનો ત્યાગ કરવાથી સમતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે મમતાનો ત્યાગ કરવા માટે ૧૦ વાર ભાવનાનો આશ્રય કરવો જોઈએ, તે આ પ્રમાણે—૧ અનિત્યભાવના, ૨ અશરણુભાવના, ૩ સંસારભાવના, ૪ એકત્વભાવના, ૫ અન્યત્વભાવના, ૬ અશૌચભાવના, ૭ આશ્રવવિધિભાવના, ૮ સંવરભાવના, ૯ કર્મનિર્જરાભાવના ૧૦ ધર્મસ્વાખ્યાતતાભાવના, ૧૧ લોકભાવના, અને ૧૦મી બોધિભાવના ૧, ૨.

ભાવયિતવ્યમનિત્યત્વમશરણત્વં તથૈકતાન્યત્વે ।

અશુચિત્વે સંસારઃ કર્મસ્રવસેવરવિધિશ્ચ ॥ ૩ ॥

માધ્યસ્થભાવના:—

ક્રૂરકર્મસુ નિઃશંકં, દેવતાગુરુનિન્દિષુ ।

આત્મશંસિષુ યોપેક્ષા, તન્માધ્યસ્થ્યમુદીરિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૨૧.

નિઃશંકપણે ક્રૂર કર્મ કરનારા, દેવ અને ગુરૂની નિંદા કરનારા તથા પોતાની પ્રશંસા કરનારા મનુષ્યોને વિષે જે ઉપેક્ષા રાખવી, તે માધ્યસ્થ્ય કહેલું છે. ૧૧.

કંઈ ભાવના કેના વિષે:—

મૈત્રી સકલસત્ત્વેષુ, પ્રમોદો ગુણશાલિષુ ।

માધ્યસ્થ્યમવિનેયેષુ, કરુણા સર્વદેહિષુ ॥ ૧૨ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યૈતા મૂલં મૈત્ર્યાદિભાવનાઃ ।

યૈર્ન જ્ઞાતા ન ચામ્યસ્તાઃ, સ તેપામતિદુર્લભઃ ॥ ૧૩ ॥

યોગસાર, પ્ર. ૨, શ્લો ૬, ૭.

સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સ્નેહ રાખવો તે મૈત્રી ભાવના, ગુણીઓને જોઈ આનંદ પામવો તે પ્રમોદ ભાવના, વિનય રહિત-અકૃત્ય કરનારા-પ્રાણીઓને જોઈ તેની ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ્ય ભાવના અને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી તે કરુણા ભાવના કહેવાય છે. આ મૈત્ર્યાદિક ચાર ભાવનાઓ ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું મૂળ છે. આ ભાવનાઓ જોણે જાણી ન હોય તથા તેનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય, તેમને તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ દુર્લભ છે. ૧૨, ૧૩.

૧૨ વાર ભાવના (૬૦)

૧૨ ભાવનાનાં નામ:—

સામ્યં સ્યાદ્ નિર્મમત્વેન, તત્કૃતે ભાવનાઃ શ્રયેત્ ।

અનિત્યતામશરણં, ભવમેકત્વમન્યતામ્ ॥ ૧ ॥

અશૌચમાશ્રવવિધિં, સંવરં કર્મનિર્જરામ્ ।

ધર્મસ્વારૂપાતતાં લોકં, દ્વાદશીં યોધિભાવનામ્ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૧૭, શ્લો૦ ૫૫, ૫૬. (પ્ર. સ.)

મમતાનો ત્યાગ કરવાથી મમતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે મમતાનો ત્યાગ કરવા માટે ૧૨ ભાવનાનો આશ્રય કરવો જોઈએ, તે આ પ્રમાણે—૧ અનિત્યભાવના, ૨ અશરણુભાવના, ૩ સંસારભાવના, ૪ એકત્વભાવના, ૫ અન્યત્વભાવના, ૬ અશૌચભાવના, ૭ આશ્રવવિધિભાવના, ૮ સંવરભાવના, ૯ કર્મનિર્જરાભાવના ૧૦ ધર્મસ્વારૂપાતતાભાવના, ૧૧ લોકભાવના, અને ૧૨મી યોધિભાવના ૧, ૨.

માવયિતવ્યમનિત્યત્વમશરણત્વં તથૈકતાન્યત્વે ।

અશુચિત્વં સંસારઃ કર્માસ્રવસંવરવિધિશ્ચ ॥ ૩ ॥

નિર્જરણલોકવિસ્તરધર્મસ્વાख्याતતત્ત્વચિન્તાથ ।

વોધેઃ સુદુર્લભત્વં ચ ભાવના દ્વાદશ વિશુદ્ધાઃ ॥ ૬ ॥

પ્રણમરતિ, શ્લો ૦ ૧૪૯, ૧૫૦.

અનિત્ય, અશરણુ, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચીત્વ, સંસાર, આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, લોકસ્વરૂપ, સદ્ધર્મસ્વરૂપચિંતન, અને સમ્યક્ત્વ-બોધિદુર્લભતા-એવી રીતે દ્વાદશ, વિશુદ્ધ ભાવના ભાવવી. ૩. ૪.

અનિત્યભાવનાઃ—

યત્પ્રાતસ્તન્ન મધ્યાહ્ને, યન્મધ્યાહ્ને ન તન્નિશિ ।

નિરીક્ષ્યતે ભવેઽસ્મિન્ હી !, પદાર્થાનામનિત્યતા ॥૫॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૦ ૫૭.

હા હા ! જે સવારે દેખ્યું હોય તે બપોરે દેખાતું નથી, અને જે બપોરે દેખ્યું હોય તે રાત્રે દેખાતું નથી. એવી રીતે આ સંસારમાં પદાર્થોની અનિત્યતા જ નજરે પડે છે. ૫.

સંપદો જલતરંગપિલોલા યૌવનં ત્રિચતુરાણિ દિનानि ।

શારદાબ્રમિવ ચત્રલમાયુઃ, કિં ધનૈઃ કુરુત ધર્મમનિન્દ્યમ્ ॥૬॥

एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीञ्छत्रचामरचञ्चलाः ।

स्वप्न एष महाबुद्धे ! दिनानि त्रीणि पञ्च वा ॥ ७ ॥

હે મહાબુદ્ધિમાન ! જે આ છત્ર અને ચામરના ,જેવી
અંચલ લક્ષ્મીને તું જુએ છે, તે માત્ર સ્વપ્ન જ છે કેમકે તે
ત્રણ કે પાંચ દિવસની જ છે. (અર્થ કાળ ઝેનારી હોવાથી
સ્વપ્ન જેવી છે.) ॥

श्रीर्जलतरङ्गतरला सन्ध्यारागस्वरूपमपि रूपम् ।

घञ्जपटवपलं च बलं, तडिल्लतातुल्यमेवायुः ॥ ८ ॥

લક્ષ્મી બળના કલ્લોલ જેવી ચપલ છે, ગરીરનું રૂપ
સંધ્યાકાળના રગ જેવું છે, પગકમ બળના અંતના છેડા જેવું
ચપલ છે, અને આયુષ્ય વીરગી જેવું ચપલ છે—નગવમાં
સર્વ વસ્તુ વિનશ્વર છે. ૮.

યાતિ કાલો ગલત્યાયુર્વિમૃતિરતિચશ્ચલા ।

પ્રિયેષુ ક્ષણિકં પ્રેમ, કેયં ધર્મેજ્વધીરણા ? ॥ ૧૦ ॥

કાળ ચાલ્યો જાય છે, આયુષ્ય ગળતું જાય છે, લક્ષ્મી અત્યંત ચપલ છે, અને પ્રિય વસ્તુને વિષે જે પ્રીતિ છે તે એક ક્ષણવાર રહેવાની છે. છતાં હે જીવ ! ધર્મને વિષે તારો આ અનાદર કયો છે ? ૧૦.

ચેતોદરા યુવતયઃ સ્વજનોઽનુકૂલઃ,

સદ્વાન્ધવાઃ પ્રણયગર્ભગિરશ્ચ મૃત્યાઃ ।

ગર્જન્તિ દન્તિનિવહાસ્તરલાસ્તુરઙ્ગાઃ,

સંમીલને નયનયોર્ન હિ કિશ્ચિદસ્તિ ॥ ૧૧ ॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્તહરિ), સ્તો ૪૩-

ચિત્તને હરણ કરનારી સ્ત્રીઓ હોય, અનુકૂળ સ્વજન હોય, સારા ખાંધવો હોય, નમ્રતા ભરેલી વાણી બોલનારા ચાકરો હોય, આંગણામાં હાથીના સમૂહો ગર્જના કરતા હોય, અને ચપલતાવાળા ધણા અશ્વો હોય. આવી મોટી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો પણ જ્યારે નેત્રો મીંચાઈ જાય છે (મૃત્યુ આવે છે) ત્યારે તે સઘળામાંથી કાંઈ પણ રહેતું નથી. ૧૧.

અનિત્યં યૌવનં રૂપં, જીવિતં દ્રવ્યસંચયઃ ।

આરોગ્યં પ્રિયસંવાસો ગૃધ્યેત્તત્ર ન પણ્ડિતઃ ॥ ૧૨ ॥

મહાભારત, ગ્રાંતિપર્વ, અ ૦ ૨૦૩, સ્તો ૪-

યૌવન, રૂપ, જીવિત, દ્રવ્યનો સમૂહ, નીરોગતા અને

પ્રિય વસ્તુનો સયોગ, આ સર્વ વસ્તુ અનિત્ય છે તેથી તેમાં
પડિત જનો એ ગૃહિ-આસક્તિ કરવી નહીં. ૧૨.

ચલં રાજ્યૈશ્વર્યં ધનકનકમારઃ પરિજનો

નૃપાદ્વા વાહ્યભ્યં ચલમમરસૌખ્યં ચ ત્રિપુલમ્ ।

ચલં રૂપારોગ્યં વલમિહ ચલં જીવિતમિદં,

જનો દૃષ્ટો યો વૈ જનયતિ સુખં મોઽપિ હિ ચલઃ ॥૧૩॥

નલચંપુનાટક, ઉન્નદ્વાસ ૫, શ્લો ૧૭.

આ જગતમાં ગાજ્યનુ ઐશ્વર્ય ચલાયમાન (અનિત્ય) છે,
ચન અને સુવર્ણનો સાર ચલાયમાન છે, પગિવાર ચલાયમાન
છે, રાજાની મિત્રાઈ ચલાયમાન છે, દેવતાનુ મોટુ સુખ ચલા-
યમાન છે, નીરોગતા ચલાયમાન છે, બાળ ચલાયમાન છે,
આ ભુવિત ચલાયમાન છે, તથા જે જન જોવાથી સુખ
ઉત્પન્ન થાય છે તે જન પણ ચલાયમાન છે અર્થાત્ સર્વ
શ્વેતુલશુર-અનિત્ય છે ૧૩

કન્દ્રચાપમમા મોગાઃ, સંપદો જલદોષમાઃ ।

ચૌત્રનં જલરેખેય, સર્વમેતદશાશ્ચતમ્ ॥ ૧૪ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૫૨.

લોભો ઇદ્રધનુષ જેવા છે, સ પદાઓ વાદળા જેવી છે, અને
સુવાચન્યા જળની રેખા જેવી છે, આ સર્વ અનિત્ય છે ૧૪.

જીવિતં ત્રિદુતા તુલ્યં, સંયોગા સ્વમ્મન્નિમાઃ ।

સન્ધ્યારાગસમઃ સ્નેહઃ, શરીર તૃણવિન્દુવત્ ॥ ૧૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૫૩.

પ્રાણીઓનું અવિત વીજળી જેવું છે, સંયોગો સ્વપ્ન જેવા છે, રમેહ સંધ્યાના રંગ જેવો છે, અને શરીર તૃણપર રહેલા જળના ણિદુ સમાન છે. અર્થાત્ સર્વ અનિત્ય છે. ૧૫.

સર્વે ક્ષયાન્તા નિચયાઃ, પતનાન્તાઃ સમુચ્છયાઃ ।

સંયોગા વિપ્રયોગાન્તા મરણાન્તં હિ જીવિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

સર્વે પદાર્થના સમૂહો છેવટ (પરિણામે) નાશ પામનારા છે, જેઓ ઉચ્ચ સ્થાનને પામેલા હોય છે તેઓ છેવટ પડવાના જ છે, સર્વે સંયોગો પરિણામે વિયોગ પામનારા જ છે, અને લાંબું અવિત હોય તો પણ છેવટ મરણ થવાનું જ છે. ૧૬.

મરણં પ્રકૃતિઃ શરીરિણાં, વિકૃતિર્જીવનમુચ્યતે બુધૈઃ ।

ક્ષણમપ્યવતિષ્ઠતે શ્વમ્, યદિ જન્તુર્નનુ લાભવાનસૌ ॥ ૧૭ ॥

કાલીદાસ.

મરણ એ પ્રાણીઓની પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) છે, અને અવધુ તે વિકૃતિ (વિકાર) છે, એમ પાંડિતો કહે છે. જો પ્રાણી એક ક્ષણવાર પણ શ્વાસ લેતો રહેતો હોય (અવતો હોય), તો તે તેને ખરેખર લાલ જ સમજવાનો છે. ૧૭.

કો હિ જાનાતિ કસ્યાચ, મૃત્યુકાલો મવિપ્સ્યતિ ।

યુવૈવ ધર્મશીલઃ સ્યાદનિત્યં સ્વલુ જીવિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

મત્સ્યપુરાણ, અ૦ ૧૭૪, શ્લો૦ ૧૬-

આજે કોનો મરણસમય થશે તે કોઈ પણ જાણતું નથી-

તેથી દરેક મનુષ્યે યુવાવસ્થામાં જ ધર્મ કરવામાં તત્પર થવું
જોઈએ. કેમકે આ જીવિત અનિત્ય જ છે. ૧૮.

યૌવનં જીવિતં ચિત્તં, છાયા લક્ષ્મીશ્ચ સ્વામિતા ।

ચન્દ્રલાનિ પટેતાનિ, જ્ઞાત્વા ધર્મરતો ભવેત્ ॥ ૧૯ ॥

યૌવન, જીવિત, ચિત્ત, કાંતિ, લક્ષ્મી અને પ્રભુતા આ છ
પદાર્થ અંચળ છે, એમ જાણીને મનુષ્યે ધર્મમાં તત્પર થવું. ૧૯.

इत्यनित्यं जगद्दृत्तं, स्थिरचित्तः प्रतिक्षणम् ।

तृष्णाकृष्णाहिमन्त्राय, निर्ममत्वाय चिन्तयेत् ॥ ૨૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લોક ૬૦.

રાગરૂપી કાળા નાગને વશ કરવાને મંત્ર તુલ્ય એવા
નિર્મમત્વ માટે એ પ્રમાણે જગતના સ્વરૂપને સ્થિર ચિત્તે દરેક
ક્ષણે અનિત્ય ચિંતવવું. ૨૦.

जीवितं यौवनं लक्ष्मी, रूपं प्रियसमागमः ।

चलं सर्वमिदं वात्या, नर्तिताब्धितरङ्गवत् ॥ ૨૧ ॥

મહાવીરચરિત્ર, સર્ગ ૧, શ્લોક ૨૪૮.

આયુષ્ય, યુવાવસ્થા, લક્ષ્મી, રૂપ, પ્રિય વસ્તુનો તથા જનનો
સમાગમ: આ સર્વ પદાર્થો વાયુએ ઉછાળેલા સમુદ્રના તરંગની
જેવા ચપળ છે. ૨૧.

इष्टजनसंप्रयोगर्द्धिविषयसुखसंपदस्तथाऽऽरोग्यम् ।

देहश्च यौवनं जीवितं सर्वाण्यनित्यानि ॥ ૨૨ ॥

પ્રદમરતિ, શ્લોક ૧૫૧.

દૃષ્ટજનમયોગ, સમૃદ્ધિ, વિષયમુળની સંપદા, તથા આરોગ્ય, દેહ, યૌવન અને શુભિત એ સર્વે અનિત્ય છે. ૨૨.

અશરણુભાવના:—

પિતુર્માતૃઃ સ્વસુધ્રાતૃસ્તનયાનાં ચ પश्यताम् ।

अत्राणो नीयते जन्तुः, कर्मभिर्यमसद्गति ॥ ૨૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૯૮, શ્લો૦ ૬૨. (પ્ર.સ.)

પિતા, માતા, બહેન, ભાઈ અને પુત્રો વિગેરે સર્વે જોતા છતાં રક્ષણુ વિનાનો જન્તુ, પોતાનાં કર્મવડે, યમરાજને ઘેર લઈ જવાય છે. ૨૩.

शोचन्ति स्वजनानन्तं, नीयमानान् स्वकर्मभिः ।

नेप्यमाणं तु शोचन्ति, नात्मानं मूढबुद्धयः ॥ ૨૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૯૮, શ્લો૦ ૬૩. (પ્ર.સ.)

મૂઢ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો પોતપોતાના કર્મવડે મૃત્યુ પામતા સ્વજનોનો શોક કરે છે, પરંતુ પોતાને પણ મૃત્યુ લઈ જવાનો છે, તેનો શોક તો કરતા નથી. ૨૪.

संसारे दुःखदावाग्निज्वलज्वालाकरालिते ।

वने मृगार्भकस्येव, शरणं नास्ति देहिनः ॥ ૨૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૯૮, શ્લો૦ ૬૪. (પ્ર.સ.)

દુઃખરૂપી દાવાનળની જળતી જ્વાળાવડે લાયકર એવા આ 'સંસારમાં' રહેલા પ્રાણીને, વનમાં રહેલા મૃગના બાળકની જેમ, કાંઈ પણ શરણુ નથી. ૨૫.

માતા યદિ વિપં દદ્યાત્, પિત્રા વિક્રીયતે સુતઃ ।

રાજા હરતિ મર્વસ્યં, કસ્ત્ર પાલકો ભવેત્ ॥ ૨૬ ॥

પદ્મપુરાણ, સહ ૩, અ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૩૨.

જો કદાચ માતા જ પુત્રને વિપ આપે, પિતા જ પુત્રને વેચે,
અને રાજા જ સર્વસ્વનું હરણ કરે, તો ત્યાં તેનું રક્ષણ કબ્બાર
કોણ હોય ? કોઈ જ ન હોય ૨૬

રોગાગ્રાતો દુઃસ્વાર્દિતસ્તથા સ્વજનપરિવૃત્તો જીવઃ ।

વ્રણતિ કરુણં સઘાપ્તં રુજં નિહન્તું ન શક્તોઽસૌ ॥ ૨૭ ॥

રોગથી બ્યાસ થયેલો, દુ ખથી પીડા પામેલો અને સ્વજ-
નોથી પરિવરેલો છુવ, કંઈ ન્યરે અને અશુ સહિત, આક્રંદ
કરે છે, પરંતુ તે રોગને હણવા સમર્થ થતો નથી ૨૭.

एकस्य जन्ममरणे, गतयश्च शुभाशुभा भवार्तव ।

तस्मादाकालिकहितमेकेनैवात्मनः कार्यम् ॥ २८ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો૦ ૧૫૩.

આ સસારરૂપી અમુદ્રમા છુવ એકલો જ જન્મે છે અને
એકલો જ મરે છે તેમ જ શુભ અને અશુભ ગતિ પણ એક-
લાની જ થાય છે એટલા માટે કોઈ પણ સમય શુભાશુભ વગર
પોતાના આત્માનું હિત કરવું ૨૮.

व्याधिजन्मजरामृत्युग्रस्तानां प्राणिनामिह ।

विना जिनोदितं धर्मं, शरणं कोऽपि नापरः ॥ २९ ॥

મહાવીરચરિત્ર, સર્ગ ૧, શ્લો૦ ૨૪૯.

વ્યાધિ, જન્મ, જરા-વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ વિગેરેથી વ્યાપ્ત થયેલા પ્રાણીઓને આ જગતમાં જિનેશ્વરે કહેલા ધર્મ વિના ખીજે કોઈ પણ શરણભૂત નથી. ૨૯.

न पिता भ्रातरः पुत्रा न भार्या न च वान्धवाः ।

न शक्ता मरणात् त्रातुं, मग्नाः संसारसागरे ॥ ૩૦ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (કમલસયમ), પૃ૦ ૨૬૪. *

સંસારરૂપી અસુદ્રમાં હોયેલા પિતા, ભાઈ, પુત્રો, ભાર્યા અને બાંધવો એ કોઈ પણ, મરણથી રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી. ૩૦.

नश्यति नाति याति वितनोति करोति रमायनक्रियां,

चरति गुरुव्रतानि विवराण्यपि विशति विशेषकातरः ।

तपति तपांसि खादति मितानि करोति च मन्त्रमाधनं,

तदपि कृतान्तदन्तयन्त्रककचक्रमणैर्विदार्यते ॥ ૩૧ ॥

આચારાંગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ૦ ૧૮૪. *

પ્રાણી મૃત્યુના ભયથી કદાચ નાશી જાય, સ્તુતિ કરે, ક્યાંક જતો રહે, વિસ્તાર કરે, રસાયણની ક્રિયા કરે, મોટાં વ્રતો કરે, વધારે ભય પામીને શુદ્ધઓમાં પ્રવેશ કરે, તપ કરે, પરિમિત ભોજન કરે, તથા મંત્રની સાધના કરે, તો પણ યમરાજના દાંતરૂપી કરવતના ચંત્રના આક્રમણવડે વિદારાય છે-દાંતરૂપી કરવતવડે ફાડી નાંખાય છે. ૩૧.

नापत्यानि न वित्तानि, न सौधानि भवन्त्यहो ।

મૃત્યુના નીચમાનસ્ય, પુણ્યપાપે પરં પુનઃ ॥ ૩૨ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લો૦ ૩૫.

મૃત્યુને પામતા જીવની સાથે તેના પુત્રો જતા નથી, ધન જતું નથી, મહેલ વિગેરે કંઈ પણ જતું નથી. માત્ર પુણ્ય અને પાપ જ તેની સાથે જાય છે. ૩૨.

जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते व्याधिवेदनाग्रस्ते ।

जिनवरवचनादन्यत्र, नास्ति शरणं कचिच्छोके ॥ ३३ ॥

प्रशमरति, श्लो० १५२.

જન્મ, જરા, અને મરણના ભયથી વ્યાપ્ત અને વ્યાધિ અને વેદનાથી ભરેલા એવા આ સંસારમાં શ્રી જિનેશ્વર લગવાનના વચનને છોડીને ખીજું કંઈ પણ શરણુ નથી ૩૩

इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्येते, यन्मृत्योर्यान्ति गोचरम् ।

अहो ! तदन्तकातङ्के, कः शरण्यः शरीरिणाम् ? ॥ ३४ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश ४, श्लो० ६१.

અહો ! ઈન્દ્ર અને વાસુદેવાદિ જેવા મોટા મોટા પણ જે મૃત્યુને વશ થાય છે, તે મૃત્યુનો ભય આવતા ખીજા સાધારણ પ્રાણીઓને કોતું શરણુ હોય ? અર્થાત્ મરણ વળતે કોઈનું શરણુ હોતું નથી. ૩૪.

એકત્વભાવના:—

एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव विपद्यते ।

सुखान्यनुभवत्येको दुःखान्यपि स एव हि ॥ ३५ ॥

महावीरचरित्र, सर्ग १, श्लो० २५१.

પ્રાણી એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલો જ મરણ પામે છે, તથા તે એકલો જ સુખોને અનુભવે છે અને દુઃખોને પણ તે એકલો જ અનુભવે છે. ૩૫.

द्रव्याणि तिष्ठन्ति गृहेषु नार्यो
विश्रामभूमौ स्वजनाः स्मशाने ।

देहश्चितायां परलोकमार्गे,
कर्मानुगो याति स एव जीवः ॥ ३६ ॥

उपदेशप्रासाद (भाषांतर), પૃ૦ ૫૦ (પ્ર. સ.)

મનુષ્ય મરણ પામે છે ત્યારે તેનું સર્વ ધન ઘરમાં જ રહે છે, તેની સ્ત્રીઓ વિશ્રામની ભૂમિ સુધી જ પાછળ જાય છે, તેના સ્વજનો સ્મશાન સુધી જ જાય છે, અને તેનું શરીર ચિતામાં જ રહે છે, પરંતુ કોઈ પણ તેની સાથે જતું નથી. માત્ર તે એક જીવ જ પરલોકના માર્ગમાં જાય છે. અને ત્યારે તેની પાછળ તેના કરેલા શુભાશુભ કર્મ જ જાય છે. ૩૬.

एक उत्पद्यते जन्तुर्यात्येकश्च भवान्तरम् ।

एको दुःखी सुखी चैकस्तथैकः सिद्धिसौख्यमाक् ॥ ३७ ॥

પ્રાણી એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે, એકલો જ બચાંતરમાં જાય છે, એકલો જ દુઃખી અને સુખી થાય છે, તથા એકલો જ મોક્ષસુખને લજનારો થાય છે. ૩૭.

एक उत्पद्यते - जन्तुरेक एव विपद्यते ।

कर्माण्यनुभवत्येकः, प्रचितानि भवान्तरे, ॥ ३८ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લોક ૬૮.

આ છુવ એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલો જ મરણ પામે છે, વળી પોતે એકલા કરેલાં કર્મોને પણ એકલો જ લોગવે છે. ૩૮.

सदैकोऽहं न मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् ।

न तं पश्यामि यस्याहं, नासौ भावीति यो मम ॥ ૩૯ ॥

આચારાંગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ૦ ૧૧૧, શ્લો૦ ૩. †

હું સદા એકલો જ છું, મારો કોઈ નથી, તેમ જ હું પણ બીજા કોઈનો નથી, જેનો હું હોઉં તેને હું જોતો નથી અને જે મારો છે તે મારો થવાનો જ નથી ૩૯.

एकोऽहं नैव मे कश्चित्, स्वः परो वाऽपि विद्यते ।

यदेको जायते जन्तुर्त्रियते चैक एव हि ॥ ૪૦ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા, પૃ૦ ૨૦૬. (વિ. ધ. લ.) †

હું એકલો જ છું, મારે કોઈ પણ પોતાનો કે પારકો નથી એટલે સ્વજન કે અન્યજન નથી, કારણ કે જતુ એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એકલો જ મરે છે. ૪૦.

एकः प्रसूयते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।

एको हि भङ्गे सुकृतमेकश्चान्योऽतिदुष्कृतम् ॥ ૪૧ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ૧૭, શ્લો૦ ૫૨.

પ્રાણી એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલો જ વિનાશ પામે છે. એક પ્રાણી સુકૃતને લોગવે છે અને બીજા એક પ્રાણી દુષ્કૃત(પાપ)ને લોગવે છે ૪૧

રોગહરણેऽપ્યશક્તાઃ, પ્રત્યુત ધર્મસ્ય તે તુ વિઘ્નકરાઃ ।

મરણાચ ન રક્ષન્તિ સ્વજનાઃ પરમ્યઃ કિમમ્યધિકાઃ? ॥૪૨॥

સ્વજનો રોગ હરણુ કરવામાં પણ અશક્ત છે, ઉલટા તેઓ ધર્મમાં વિઘ્ન કરનારા છે, તેમ જ તેઓ મરણથી બચાવી શક્તા નથી. તો પછી સ્વજન અને પરજનમાં શો તફાવત છે ? સ્વજનો પરજનથી કંઈ રીતે અધિક છે ? કોઈ પણ રીતે અધિક નથી. ૪૨.

માતૃપિતૃમહત્ત્વાણિ, પુત્રદારશત્તાનિ ચ ।

અનેકશો વ્યતીતાનિ, કસ્ય ત્વં તાનિ કસ્ય ચ? ॥૪૩॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १८, श्लो० ६४.

હજારો માતાપિતાઓ અને સેંકડો પુત્ર અને સ્ત્રીઓ અનેક ચાર વીતી ગયા છે. તેમાં તું કોનો છે ? અને તેઓ સર્વે કોના છે ? કોઈ કોઈનું નથી. ૪૩.

संसार एवायमनर्थमारः,

कः कस्य कोऽत्र स्वजनः परो वा ? ।

सर्वे भ्रमन्तः स्वजनाः परे च,

भवन्ति भूत्वा न भवन्ति भूयः ॥ ४४ ॥

आचारांगसूत्रटीका, पृ० १९१, श्लो० १. #

આ સંસાર જ અનર્થના સારવાળો-અસાર છે. તેમાં કોણ કોનો સ્વજન કે પરજન છે ? (કોઈ પણ કોઈનો એકાંત સ્વજન પણ નથી અને એકાંત પરજન પણ નથી.) કેમકે આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા સર્વે જીવો સ્વજન અને પરજન પણ થાય છે, અને થઈને પછી ફરીથી થતાં નથી. ૪૪.

વિચિન્ત્યમેતદ્ભવતાઽહમેકો

ન મેઽસ્તિ કશ્ચિત્ પુરતો ન પશ્ચાત્ ।

સ્વકર્મભિર્ધ્રાન્તિરિયં મમૈવ,

અહં પુરસ્તાદહમેવ પશ્ચાત્ ॥ ૪૫ ॥

આચારાંગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ૦ ૧૧૧, શ્લોક ૨. ❀

હે જીવ ! તારે આ પ્રમાણે વિચાર કરવો. જોઈએ કે હું એકલો જ છું, મારી આગળ અને પાછળ કોઈ પણ નથી, મારા કર્મવડે કરીને જ સંસારમાં આ મારું જન્મણ છે અને આગળ પણ હું જ છું અને પાછળ પણ હું જ છું. ૪૫.

एकोऽहं नास्ति मे कश्चिन्न चाहमपि कस्यचित् ।

न तं पश्यामि यस्याहं, नासौ दृश्योऽस्ति यो मम ॥ ૪૬ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા, પૃ૦ ૨૦૪. (વિ. ધ. લ.)

હું એકલો જ છું, મારું કોઈ નથી, હું પણ કોઈનો નથી, હું જેનો છું તેને હું જોતો નથી, અને જે મારો છે તે કેળાતો નથી. ૪૬.

तस्मात् स्वजनस्योपरि सङ्गं परिहाय निर्वृतो भूत्वा ।

ધર્મં કુરુન્વ યત્નાદ્ યત્ પરલોકસ્ય પથ્યદનમ્ ॥ ૪૭ ॥

ઉસાસ્વાતિવાચક.

તેથી કરીને સ્વજનના સંગનો ત્યાગ કરી, નિર્વૃત્તિવાળો થઈ અને પ્રયત્નથી, પરલોકના ભાતા સમાન, ધર્મને તું કર. ૪૭.

તસ્માત્ સ્વજનસ્યાર્થે, યદિહાકાર્યં કરોષિ રે મૂઢ ! ।
મોક્તવ્યં તસ્ય ફલં, પ્રત્યેકેનૈવ તે વાઢમ્ ॥ ૪૮ ॥

ઉમાસ્વાતિવાચક.

તેથી કરીને હું મૂઢ ! આ જગતમાં તું જે કાંઈ સ્વજનને
અર્થે અકાર્ય કરે છે, તેનું ફળ તારે એકલાએ જ અત્યંત
લોગવવાનું છે. ૪૮.

ન ભ્રાતા વાન્ધવાઃ કસ્ય, ન ચ સ્વજનવાન્ધવાઃ ।
एवं संसारसंबन्धो मायामोहसमन्वितः ॥ ૪૯ ॥

પદ્મપુરાણ, સંહ ૨, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૪.

કોઈના કોઈ ભાઈ નથી, કોઈ કોઈનો બંધુ નથી અને
કોઈ કોઈના કુટુંબી નથી. આ પ્રભાણે આ સંસારનો સંબંધ
માયા અને મોહથી યુક્ત છે. ૪૯.

अन्यैस्तेनाऽर्जितं वित्तं, भूयः संभूय भुज्यते ।
स त्वेको नरकक्रोडे, क्लिश्यते निजकर्मभिः ॥ ૫૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો૦ ૬૯.

તે પ્રાણીએ મહાઆરંભાદિવડે મેળવેલા ધનને, સંબંધી વિગેરે
એકલા ધનને લોગવે છે, છતાં પાપ કરી ધન ઉપાર્જન કરનાર તે
પ્રાણી, પોતાનાં કાર્યોવડે, નરકમાં તે એકલો જ કલેશ પામે છે. ૫૦.

जन्म मृत्युं हि यात्येको शुनक्त्येकः शुभाशुभम् ॥

नरकेषु पतत्येक एको याति परां गतिम् ॥ ૫૧ ॥

વૃદ્ધચાળાન્યનીતિ, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૧૩.

આ આત્મા એકલો જ જન્મ અને મરણને પામે છે, એકલો જ શુભાશુભ કર્મના ફળને લોગવે છે, એકલો જ નરકમાં પડે છે, અને એકલો જ મોક્ષગતિને પામે છે. ૫૧.

અન્યત્વભાવના:—

अन्योऽहं स्वजनात्परिजनाच्च विभवाच्छरीरकाचेति ।

यस्य नियता मतिरियं न याधते तं हि शोककलिः ॥ ૫૨ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૧૫૪.

હું સ્વજનથી, પરિજનથી, વૈભવથી, અને શરીરથી બુદ્ધો છું એવી જોની નિશ્ચિત મતિ છે. તેને શોક સંતાપ સંભવતો નથી. ૫૨.

तत्रान्यत्वं शरीरस्य, वैसादृश्याच्छरीरिणः ।

धनधन्धुसहायानां, तत्रान्यत्वं न दुर्वचम् ॥ ૫૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૦ ૭૦.

(આત્મા ચેતન, અમૂર્ત અને શાશ્વત છે, જ્યારે શરીર અચેતન, મૂર્ત અને અનિત્ય છે. આવી રીતે) જ્યાં આત્મા થકી શરીરનું પણ અસદૃશપણ હોવાથી બુદ્ધાઈ છે, ત્યાં ધન, બાંધવો અને મિત્રાદિનું આ આત્મા થકી બુદ્ધાપણ કહેવું એ જરા પણ ખોટું નથી. ૫૩.

यो देहधनबन्धुम्यो भिन्नमात्मानमीक्षते ।

क्व शोकशङ्कुना तस्य, हन्तातङ्कः पतन्यते ॥ ૫૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૦ ૭૧.

જો પ્રાણી દેહ, ધન અને જાંધવો થકી પોતાના આત્માને જુદો દેખે છે, તેને શોકરૂપી શસ્ત્ર પીડા કેમ ઉપજવી શકે ? અર્થાત્ દેહ, જાંધવો વિગેરેથકી પોતાના આત્માને ભિન્ન માનનાર અને આચરણમાં ઉતારનાર મનુષ્યને કદાપિ શોક સ્પર્શી શકતો નથી. ૫૪.

अन्यद्वपुरिदं जीवाजीवश्चान्यः शरीरतः ।

જાનન્નપીતિ કો દક્ષઃ, કરોતિ મમતાં તનો ? ॥ ૫૫ ॥

જ્ઞાનજ્ઞતક, શ્લોક ૩૯.

આ કાયા જીવથી જુદી જ છે અને જીવ આ શરીરથી ભિન્ન છે. એમ ભાવતાં છતાં કયો હાલો પુરૂષ શરીરમાં મમત્વ કરે ? ૫૫.

पुराऽऽसीत् स्वजनस्तोऽन्यः; साम्प्रतं वर्ततेऽपरः ।

દેહાન્તે મવિતાઽન્યસ્ય, તસ્માચ પરતોઽપરઃ ॥ ૫૬ ॥

एवं व्यवस्थिते लोके, कः कस्य स्वजनोऽपि वा ।

કો વા પરજનઃ કસ્ય, મોહ એવ ચ કેવલમ્ ? ॥ ૫૭ ॥

इतिहाससमन्वय. अ० १७. श्लो० ६६. ६७

ભિન્નઃ શરીરતો જીવો જીવાદ્ભિન્નથ વિગ્રહઃ ।

વિદન્નિતિ વપુર્નાશેઽપ્યન્તઃ સ્વિદેત કઃ કૃતી ? ॥ ૫૮ ॥

• ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય) અ૦ ૨, પૃ૦ ૬૦, શ્લો૦ ૩૮.

આ છવ શરીરથી ભિન્ન છે, અને આ શરીર છવથી ભિન્ન છે, એમ ભણતો કયો પંડિત શરીરનો નાશ થાય તો પણ મનમાં ખેદ પામે ? કેમ પંડિત ખેદ પામે જ નહીં. ૫૮.

• સ્વશરીરશરીરિણાવપિ, શ્રુતસંયોગવિપર્યયૌ યદા ।

વિરહઃ કિમિવાનુતાપયેદ્વદ બાહ્યૈર્વિપર્યયૈર્વિપશ્ચિતમ્ ? ॥ ૫૯ ॥

રघुवंश, સર્ગ ૭, શ્લો૦ ૮૯.

જ્યારે પોતાના શરીર અને આત્મા પણ સંયોગ અને વિયોગવાળા શ્રુતિમાં કહેલા સાંભળ્યા છે, તો પછી બાહ્ય વિપર્યયોનો વિયોગ વિદ્વાનને શી રીતે પરિતાપ ઉપજાવે તે તું કહે. ૫૯.

અશુચિત્વભાવના:—

અશુચિકરણસામર્થ્યાદાદ્યુત્તરકારણાશુચિત્વાच्च ।

દેહસ્પાશુચિભાવઃ સ્થાને સ્થાને ભવતિ ચિન્ત્યઃ ॥ ૬૦ ॥

પ્રશ્નમરતિ શ્લો૦ ૧૫૫:

આ શરીરમાં (શુદ્ધ વસ્તુને પણ) અશુદ્ધ કરવાની શક્તિ છે તે કારણે; તથા એના મૂળ કારણ અને ઉત્તર કારણ પણ અશુદ્ધિવાળાં છે તેથી દરેક સ્થળે આ શરીરના અશુદ્ધપણાની ભાવના ચિંતવવાની હોય છે. ૬૦.

• વિલેપનાર્થમાસક્તઃ, મુગન્ધિર્યક્ષકર્દમઃ ।

મલીભવતિ યત્રાશુ, ક્વ શૌચં તત્ર વર્ષ્મણિ ॥ ૬૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા-

કેસર, કસ્તૂરી, ચંદન, ઠપૂર અને અગર, એ પાંચે મુગંધી પદાર્થના બનાવેલ યક્ષકર્દમ નામના ખુશબોદાર ચૂર્ણને લેપ જેના ઉપર લગાવવાથી મળરૂપ થઈ જાય છે, તે શરીરમાં પવિત્રતા શી ? ૬૧.

જગ્ધ્વા મુગન્ધિ તામ્બૂલં, મુષ્તો નિશ્ચુત્થિતઃ પ્રગે ।

જુગુપ્સતે વક્ત્રગન્ધં, યત્ર તત્ કિં વપુઃ શુચિ ? ॥ ૬૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૬ ની ટીકા-

રાત્રે મુગંધી તાંબૂલ ખાઈને સૂઈ ગયા પછી સવારે ઉઠતાં મોઢું દુર્ગન્ધ માટે છે, તો તે શરીર પવિત્ર કેમ કહેવાય ? ૬૨.

સ્વતઃ મુગન્ધયો ગન્ધધૂપપુષ્પસ્રગાદયઃ ।

યત્સજ્ઞાદ્ યાન્તિ દૌર્ગન્ધ્યં, સોઽપિ કાયઃ શુચીયતે ॥ ૬૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા.

ગંધ, ધૂપ અને પુષ્પમાળા વિગેરે સ્વતઃ મુગંધી પદાર્થો પણ જેના સંગથી દુર્ગંધવાળા થઈ જાય છે, એવી પણ કાયાને પવિત્ર માનવી એ કેટલું અજ્ઞાન કહેવાય ? ૬૩.

દોષધાતુમલાકીર્ણં, કૃમિગણ્ઢપદાસ્પદમ્ ।

રોગમોગિગર્જૈર્જગ્ધં, શરીરં કો વદેત્ શુચિ ? ॥ ૬૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા,

દોષિત ધાતુ અને મળવડે વ્યાસ, કરમીયા અને ગદૂપદ વિગેરે છવડાઓના સ્થાનરૂપ, તથા રોગરૂપ સર્પના સમુદાય-વડે ભક્ષણ કરાતા આ શરીરને પવિત્ર કેણુ કહે ? ૬૪

મુસ્વાદૂન્યન્નપાનાનિ, ક્ષીરેશ્વનિકૃતી અપિ ।

મુક્તાનિ યત્ર વિષ્ટાયૈ, તચ્છરીરં કથં શુચિ ? ॥ ૬૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા.

જે શરીરમા સારા સ્વાદિષ્ટ અન્નપાન ખાધા હોય તે પણુ વિષ્ટા થઈ જાય છે, તથા દૂધ અને શેરડી જેવી ઉત્તમ ચીજ પણુ વિકારરૂપ થઈ જાય છે, તે શરીર પવિત્ર કેમ કહેવાય ? ૬૫.

માતૃજગ્ધાન્નપાનોત્થરસં નાડીક્રમાગતમ્ ।

પાયં પાયં વિષ્ટદ્ધઃ સન્, શૌચં મન્યેત કસ્તનો ? ॥ ૬૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા.

માતાએ ખાધેલા અનાજ અને પાણીમાથી પેદા થયેલ રસને નાડી વાટે પી પીને વૃદ્ધિ પામેલા આ શરીરમા કેણુ પવિત્રતા માને ? ૬૬.

શુક્રશોણિતસમ્ભૂતો મલનિઃસ્યન્દવર્ધિતઃ ।

ગર્મે જરાયુસંછન્નઃ, શુચિઃ કાયઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૬૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા.

વીર્ય અને રૂધીરથી પેદા થયેલ, મળના ખાખોચીયામા વૃદ્ધિ પામેલ, અને ગર્ભમા, ગર્ભાશયથી ઢકાયેલ કાયા પવિત્ર કેમ હોય ? ૬૭

રસાસ્ટ્રગમાંસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાન્ત્રવર્ચસામ્ ।

અશુચીનાં પદં કાયઃ, શુચિત્વં તસ્ય તત્ કુતઃ ? ॥ ૬૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૨.

આહારથી થતા રસ, રૂધિર, માંસ, ચરણી, હાડકાં, મજ્જા (હાડકાની અંદરનો માવો), વીર્ય, આંતરડા અને વિષ્ણુ, એ સર્વ અશુચિ પદાર્થોના સ્થાનરૂપ આ શરીર છે. તે તેની અંદર શુચિપણ-પવિત્રપણ-ક્યાથી હોય ? ૬૮.

નવસ્રોતઃ સ્વદ્વિસ્રસનિઃસ્યન્દપિચ્છિલે ।

દેહેઽપિ શૌચસંકલ્પો મહામોહવિજૃમ્ભિતમ્ ॥ ૬૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૩ ની ટીકા,

આ શરીર નવ દ્વારથી ઝરતા દુર્ગંધમય રસના પ્રવાહથી વ્યાપ્ત છે, તેને વિષે જે શૌચ(પવિત્રતા)નો વિચાર કરવો તે તો મહામોહનો વિલાસ છે. ૬૯.

ન શક્યં નિર્મલીકર્તુ, ગાત્રં સ્નાનશતૈરપિ ।

અશ્રાન્તમિવ શ્રોતોર્ભિર્નવભિર્મલમુદ્ગિસ્ત્ ॥ ૭૦ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (કમલસંયમ), પૃ ૭૨

, નિરંતર નવ દ્વારવડે મળને ઝરતું આ શરીર સેંકડો સ્નાનો-વડે પણ નિર્મળ કરી શકાતું નથી. ૭૦.

વસારુધિરમાંસાસ્થિયકૃદ્વિષ્મૃત્પૂરિતે ।

વપુષ્યશુચિનિલયે, મૂર્છા કુર્વાત કઃ સુધીઃ ? ॥ ૭૧ ॥

મહાવીરચરિત્ર, સર્ગ ૧, શ્લો ૨૫૩-

વસા—ચરખી, રૂધીર માંસ, હાડકાં, યકૃત (પેટમાં જમણા પડખામાં રહેલો માંસપિંડ), વિષ્ટા અને મૂત્રથી ભરેલા અશુચિના ઘરરૂપ આ શરીરને વિષે કયો બુદ્ધિમાન માણસ મૂર્છા-મોહ-કરે ? કોઈ ન કરે. ૭૧.

સંસારભાવના:—

શ્રોત્રિયઃ શ્વપચઃ સ્વામી, પત્તિર્નદ્યા કૃમિશ્ચ સઃ ।

સંસારનાટ્યે નટવત્, સંસારી હન્ત ચેષ્ટતે ॥ ૭૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૬૫.

સંસારી જીવ આ સંસારરૂપી નાટકમાં, નાટકીયાની જેમ, જીદી જીદી થેણા કરે છે. જીઓ ! વેદનો પારગામી બ્રાહ્મણ મરીને કર્મયોગે ચંડાળ થાય છે, સ્વામી મરીને સેવક થાય છે, અને બ્રહ્મા પણ મરીને કર્મયોગે કૃમિપણે જન્મે છે. ૭૨.

માતા ભૂત્વા દુહિતા મગિની માર્યા ચ ભવતિ સંસારે ।

વ્રજતિ સુતઃ પિતૃતાં બ્રાતૃતાં પુનઃ શત્રુતાં ચૈવ ॥૭૩॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૧૫૬.

આ સંસારમાં એક જ જીવ એક વખતે માતા થઈને પુત્રી થાય છે, બહેન કે ભાઈ થાય છે તેમ જ પુત્ર થઈને પિતા, ભાઈ અને શત્રુ પણ થાય છે. ૭૩.

આશ્રવભાવના:—

મિથ્યાદૃષ્ટિરવિસ્તઃ પ્રમાદવાન્ યઃ કષાયદંડરૂચિઃ ।

તસ્ય તથાઽઽશ્રવકર્મણિ યતેત તન્નિગ્રહે તસ્માત્ ॥૭૪॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૧૫૭.

જે પ્રાણી મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતી, પ્રમાદી, કપાયોમાં આસક્ત અને મન, વચન, કાયાનાં કંડમાં આસક્ત હોય તેની તે તે આશ્રવની ક્રિયાઓમાં પ્રયત્નશીલ થઈને તે પ્રયત્નથી તે આશ્રવના નિશ્ચયમાં પ્રયત્ન કરવે. ૭૪.

મૈત્ર્યાદિવાસિતં ચેતઃ, કર્મ સુતે શુભાત્મકમ્ ।

કપાયવિપયાક્રાન્તં, વિતનોત્પશુમં પુનઃ ॥ ૭૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, સ્લો ૭૫.

મન જ્યારે મૈત્રી, પ્રમોદ વિગેરે ભાવનાવડે વાસિત થાય છે, ત્યારે શુભ કર્મને ઉત્પન્ન કરે છે; અને જો મન જ્યારે ક્રોધાદિ કપાયો અને ઇન્દ્રિયોના વિષયથી વ્યાપ્ત થાય છે ત્યારે અશુભ કર્મને વિસ્તારે છે. ૭૫.

શુભાર્જનાય નિર્મધ્યં, શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિતં વચઃ ।

વિપરીતં પુનર્જ્ઞેયમશુભાર્જનહેતવે ॥ ૭૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, સ્લો ૭૬.

શ્રુતજ્ઞાનને આશ્રિત જે સત્ય વચન તે શુભ કર્મ ઉપાર્જન કરવા માટે છે, અને તેથી વિપરીત જોઈએ અસત્ય અને શ્રુતજ્ઞાનના વિરોધવાળું જે વચન તે અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરવા માટે જાણવું. ૭૬.

શરીરેણ સુગુપ્તેન, શરીરી ચિનુતે. શુભમ્ ।

સતતારમ્ભિણા જન્તુઘાતકેનાઽશુમં પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, સ્લો ૭૭.

વિષયાદિથકી સારી રીતે ગોપાવેલા શરીરવડે આત્મા શુભ કર્મ મેળવે છે, અને નિરંતર આરંભ-સમારંભ કરનાર તથા પ્રાણીઓનો ઘાત કરનાર-હિંસક એવા એ જ શરીરવડે આત્મા અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. ૭૭

સંવરભાવના:—

યા પુણ્યપાપયોરગ્રહણે વાકાયમાનસી વૃત્તિઃ ।

સુસમાર્હિતો હિતઃ સંવરો વરદદેશિતશ્ચિન્ત્યઃ ॥ ૭૮ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૧૫૮.

જે, પુણ્ય અને પાપને ગ્રહણ નહિ કરવાવાળી એવી વાણી, શરીર અને મનની વૃત્તિ તેને તીર્થ કર લગવાનોએ સંવર કહેલ છે. આત્મામાં આશેપેલ એવા હિતકારી એ સંવરનો વિચાર કરવો. ૭૮

અસંયમકૃતોત્સેકાન્, વિપયાન્ વિપસન્નિમાન્ ।

નિરાકુર્યાદિલ્ખણેન, સંયમેન મહામતિઃ ॥ ૭૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૮૩.

અસંયત એટલે ધદિયોના ઉન્માદવડે વૃદ્ધિ પામેલા એવા એર સમાન વિષયોને બુદ્ધિશાળી પુરૂષે, અંખાંડ સંયમવડે નિતેન્દ્રિય થઇને-દૂર કરવા. ૭૯.

નિર્જરાભાવના:—

યદ્વદ્ વિશોષણાદુપચિત્તોઽપિ યત્નેન જીર્યતે દોષઃ ।

તદ્વત્ કર્મોપચિત્તં, નિર્જરયતિ સંવૃત્તસ્તપસા ॥ ૮૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૮૮ ની ટીકા.

જેમ મુવર્ણને ચતુવડે ખૂળ તપાનવાથી તેમાં એકઠો થયેલો
પણ દોષ નાશ પામે છે, તેમ તપસ્યાવડે સંવર યુક્ત થનેલો છવ
એકઠા થયેલા કર્મની નિર્જરા કરે છે-કર્મોનો નાશ કરે છે. ૮૦.

લોકભાવના:—

લોકસ્યાધસ્તિર્યક્ત્વં, ચિન્તયેદૂર્ધ્વમપિ ચ વાહલ્યમ્ ।
સર્વત્ર જન્મમરણે, રૂપિદ્રવ્યોપયોગાંશ્ચ ॥ ૮૧ ॥

પ્રગમરતિ, શ્લો ૧૬૦.

લોક ભાવનામાં—અધોલોક, તિર્યક્લોક અને ઉર્ધ્વલોક અને
એ ત્રણેના વિસ્તારનો વિચાર કરવો. એ તમામ લોકમાં જન્મ
અને મરણ થાય છે તેમજ ત્યાં રૂપી દ્રવ્યનો ઉપયોગ રહેલો
છે એનો પણ વિચાર કરવો. ૮૧.

કટિસ્થકરવૈશાખ-સ્થાનકસ્થનરાકૃતિમ્ ।

દ્રવ્યૈઃ પૂર્ણં સ્મરેછોકં, સ્થિત્યુત્પત્તિવ્યયાત્મકૈઃ ॥ ૮૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૦૩.

કેડ ઉપર બન્ને હાથ રાખી અને બન્ને પગ પહોળા કરી ઉભેલા
પુરૂષની જેવી આકૃતિવાળો; અને ઉત્પત્તિ, નાશ તથા ધ્રુવતા
એ ત્રણે ધર્મવાળા દ્રવ્યોથી પૂર્ણ; આવા સ્વરૂપવાળો ચૈદ
રજ્જુ પ્રમાણ આ લોક ચિંતવવો. ૮૨.

લોકો જગત્રયાકીર્ણો મુવઃ સપ્તાઙ્ગ વેદિતાઃ ।

ઘનામ્મોધિમહાવાત-તનુવાતૈર્મહાવલૈઃ ॥ ૮૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૦૪.

ઉર્ધ્વ, અધો અને તીર્થો, એમ ત્રણ જગતથી વ્યાપ્ત આ લોક છે. તેમાં નીચે સાત પૃથ્વીઓ મહાળળવાન એવા ધનોદધિ, મહાવાયુ અને તનુવાયુથી વીંટળાયેલી છે. ૮૩.

વેત્રાસનસમોઽધસ્તાન્મધ્યતો શ્ચછરીનિમઃ ।

અગ્રે મુરજસદ્કાંશે લોકઃ સ્યાદેવમાકૃતિઃ ॥ ૮૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૦૫.

આ લોક નીચેના ભાગમાં નેતરના આસનને આકારે છે; એટલે નીચે વિસ્તારવાળો અને ઉપર ઉપર સકોચ પામતા આકારવાળો છે. મધ્ય ભાગમાં ઝાલર સમાન આકારવાળો છે અને ઉપરના ભાગમાં મૃદંગ સમાન આકારવાળો છે, એટલે કે ઉપરનીચે સકોચવાળો અને વચમાં વિસ્તારવાળો છે. ૮૪.

નિષ્પાદિતો ન કેનાપિ, ન ધૃતઃ કેનચિચ્ચ સઃ ।

સ્વયંસિદ્ધો નિરાધારો ગગને કિન્ત્વવસ્થિતઃ ॥ ૮૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૦૬.

આ લોકને કોઇએ બનાવ્યો નથી, તેમ કોઇએ ધરી રાખ્યો નથી, પણ સ્વયંસિદ્ધ અને આધાર વગરનો એવો આકાશમાં રહેલો છે. ૮૫

સ્વાખ્યાતધર્મભાવનાઃ—

ધર્મોઽયં સ્વાખ્યાતો જગદ્વિતાર્થે જિર્નજિતારિગર્ણઃ ।

યેઽન્ન રતાસ્તે સંસારસાગરં હીલયોત્તીર્ણાઃ ॥ ૮૬ ॥

પ્રગમરતિ, શ્લો ૧૧૧

નિત્યો છે રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓનો સમૂહ જેમણે, એવા શ્રી
 નિનેશ્વર ભગવાને જગતના હિતને માટે ધર્મને કહેલો છે અને
 જે લોકો એ ધર્મમાં મગ્ન છે તેઓ આ સંસારસમુદ્રને તરી
 ગયા છે એમ બાણુવું. ૮૬

ધર્મપ્રભાવતઃ કલ્પદ્રુમાદ્યા દદતીપ્સિતમ્ ।

ગોચરેઽપિ ન તે યત્સ્પુરધર્માધિષ્ટિતાત્મનામ્ ॥ ૮૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૯૪.

ધર્મના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષ વિગેરે ઈચ્છિત આપે છે, અને એ જ
 કલ્પવૃક્ષાદિ અધર્મીં મનુષ્યોને દષ્ટિગોચર પણ ચતા નથી. ૮૭.

આપ્લાવયતિ નાઽન્મોધિરાશ્વાસયતિ ચામ્યુદઃ ।

યન્મહીં સ પ્રમાવોઽયં, ધ્રુવં ધર્મસ્ય કેવલઃ ॥ ૮૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૯૬.

સમુદ્ર પૃથ્વીને જે ડુબાડી દેતો નથી, અને મેઘ પૃથ્વીને
 જે શાંત કરે છે, તે પ્રભાવ ખરેખર કેવળ ધર્મનો જ છે. ૮૮.

ન જ્વલત્યનલસ્તિર્યગ્, ચદૂર્ઘ્વં વાતિ નાઽનિલઃ ।

અચિન્ત્યમહિમા તત્ર, ધર્મ એવ નિવન્ધનમ્ ॥ ૮૯ ॥

-યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૯૭.

અગ્નિ જે તીરછોઈ જાળતો નથી, અને વાયુ ઉચ્ચા વાતો
 નથી, તેમાં અચિન્ત્ય પ્રભાવશાળી ધર્મજ કારણ છે. ૮૯.

નિરાલમ્બા નિરાધારા, વિશ્વાધારો વસુન્ધરા ।

અચ્ચાઽવતિષ્ઠતે તત્ર, ધર્માદિન્યન્ન કારણમ્ ॥ ૯૦-॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૯૮.

અરાઅર આ જગતનો આધાર પૃથ્વી જે આલંબન અને આધાર વિના રહી છે, તેમાં ધર્મ સિવાય બીજું કંઈ કારણ નથી ૯૦

સૂર્યચન્દ્રમસાવેતૌ, વિશ્વોપકૃતિહેતવે ।

ઉદયેતે જગત્યસ્મિન્, નૂનં ધર્મસ્ય શાસનાત્ ॥ ૯૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૯૯.

પરેખર, ધર્મનીજ આજ્ઞાથી વિશ્વના ઉપકારમાટે આ જગતમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર ઉદય પામે છે. ૯૧.

દુર્લભબોધભાવના:—

ચિરં ગતસ્ય સંમારે, વહુયોનિસમાકુલે ।

પ્રાપ્તા સુદુર્લભા બોધિઃ, શાસને જિનભાષિતે ॥ ૯૨ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૩૦૧.

ઘણી યોનિઓથી ભરેલા આ સસારમાં લાંબા કાળથી ફરતા એવા પ્રાણીને શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રજ્ઞેલા શાસનમાં દુર્લભ એવા બોધિની પ્રાપ્તિ થઈ છે ૯૨

પ્રભાવના (૬૧)

પ્રભાવના અને ભાવના:—

પ્રકારેણાધિકાં મન્યે, માવનાતઃ પ્રભાવનામ્ ।

ભાવના સ્વસ્ય લાભાય, સ્વાન્યયોસ્તુ પ્રભાવના ॥ ૧ ॥

ઉપદેશતરંગિણી, પૃ૦ ૧૭૧, શ્લો૦ ૧. (ય. પ્રં.) ‡

એક ‘ પ્ર ’ અક્ષરે કરીને ભાવના થઈ પ્રભાવનાને હું અધિક માતું છું. કેમકે ભાવના પોતાને જ લાભદાયક છે અને પ્રભાવના તો પોતાને અને બીજાને પણ લાભદાયક છે. ૧.

ભાવના મોક્ષદા સ્વસ્ય, સ્વાન્યયોસ્તુ પ્રભાવના ।

પ્રકારેણાધિકા યુક્તં, માવનાતઃ પ્રભાવના ॥ ૨ ॥

શ્રાદ્ધવિધિ પૃ૦ ૧૬૭.

. ભાવના શબ્દ કરતાં પ્રભાવના શબ્દમાં ‘ પ્ર ’ વધારે છે તેથી, ભાવનાથી પોતાની જ મુક્તિ થાય છે અને પ્રભાવનાથી પોતાની અને બીજાની પણ મુક્તિ થાય છે એ વાત સાચી છે. ૨

ત્યાગ (૬૨)

ત્યાગનું મહત્ત્વ:—

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે ।
ધ્યાનાત્ કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાન્તિરનન્તરમ્ ॥ ૧ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૨, શ્લો૦ ૧૨.

શાસ્ત્રના અભ્યાસ કરતાં જ્ઞાન વધારે શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાન કરતાં ધ્યાન વધારે શ્રેષ્ઠ છે, ધ્યાન કરતાં કર્મના ફળનો ત્યાગ વધારે શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે કર્મના ફળનો ત્યાગ કર્યા પછી તરત જ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧.

ત્યાગ એવ હિ સર્વેપાં, મોક્ષસાધનમુત્તમમ્ ।
ત્યજતૈવ હિ તજ્ઞેયં, ત્યક્તુઃ પ્રત્યક્ પરં પદમ્ ॥ ૨ ॥

માહર્વીયશ્રુતિ.

ત્યાગજ—સર્વ સંગનો ત્યાગ કરવો તેજ—સર્વ જીવોને મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન છે. ત્યાગ કરતા પુરૂષે તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ બાણુનું બોધ્યે, ત્યારપછી ત્યાગ કરનારને ઉત્તમ પદની—મોક્ષની—પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨.

ત્યાગનું કારણ:—

યત્ પરિત્યજ્ય ગંતવ્યં, તત્ સ્વકીયં કથં ભવેત્ ? ।

इत्यालोच्य शरीरेऽपि, विद्वानाद्यां परित्यजेत् ॥ ૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૩૧.

જે વસ્તુનો ત્યાગ કરીને આત્મા જવાનું છે તે વસ્તુ પોતાની કેમ થઈ શકે એ પ્રમાણે વિચાર કરીને વિદ્વાન્ માણસ પોતાના શરીરમાં પણ આશા નથી રાખતો. ૩.

ત્યાગનું ફળ:—

यथा संगपरित्यागस्तथा कर्मविमोचनम् ।

यथा च कर्मणां छेदस्तथाऽऽसन्नं परं पदम् ॥ ૪ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૩૦.

જેમ જેમ સંસારના પદાર્થોનો ત્યાગ થતો જાય છે તેમ તેમ કર્મ છૂટા પડતા જાય છે અને જેમ જેમ કર્મોનો નાશ થતો જાય છે તેમ તેમ મોક્ષ નજીક આવતું જાય છે. ૪.

बांधवघनेन्द्रियसुखत्यागात् त्यक्तभयविग्रहः साधुः ।

त्यक्तात्मा निर्गथस्तक्ताहंकारममकारः ॥ ૫ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૧૭૩.

સગાસંબંધીઓ, ધન, અને ઇન્દ્રિયસુખનો ત્યાગ કરવાથી, તજી દીધાં છે ભય અને શરીર(ના મોહ)ને જેણે એવો પોતાના અસંયત આત્માનો ત્યાગ કરનાર, અને તજી દીધેલ છે અહંકાર અને મમકાર જેણે એવો સાધુ સાચો નિર્ગથ થાય છે. ૫.

ક્રિયા (૬૩)

ક્રિયાનું મહત્વ:—

શાયોપશમિકે ભાવે, યા ક્રિયા ક્રિયતે તયા ।

પતિતસ્યાપિ તદ્ભાવ-પ્રવૃદ્ધિર્જાયતે પુનઃ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનસાર, ક્રિયાઽષ્ટક, શ્લો० ૬.

શાયોપશમિક ભાવમા વર્તતો મનુષ્ય જે આવશ્યકાદિ ક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયાવડે, કદાચ તે મનુષ્ય કર્મયોગે શુભ પરિણામથી પતિત થયો હોય તો પણ, તેને ફરીથી પહેલા કરતા વધારે શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (આવી પતિતોદ્ધારક ક્રિયાનો કેણુ ભાગ્ય-થાળી આઠર ન કરે ?) ૧.

ક્રિયાની આવશ્યકતા:—

સ્વાનુકૂલાં ક્રિયાં કાલે, જ્ઞાનપૂર્ણોઽપ્યપેક્ષતે ।

પ્રદીપઃ સ્વપ્રકાશોઽપિ, તૈલપૂર્ત્યાદિકં યથા ॥ ૨ ॥

જ્ઞાનસાર, ક્રિયાઽષ્ટક, શ્લો० ૩.

જેમ પોતે જ પોતાનો પ્રકાશ કરનાર પણ દીવો, તેલપૂર્તિ વિગેરે ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ પણ જ્ઞાની યથાવસરે પોતાને અનુકુળ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. (અર્થાત્ (પૂર્ણ જ્ઞાનીને પણ ક્રિયાની જરૂર હોય છે જ.) ૨.

ક્રિયા કેવી જોઈએ:—

માવોપયોગશૂન્યાઃ કુર્વન્નાવશ્યકીઃ ક્રિયાઃ સર્વાઃ ।
દેહકલેશં લભસે, કલમાપ્સ્યસિ નૈવ પુનરાસામ્ ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૧, શ્લો ૧૪.

ભાવ અને ઉપયોગ વગર સર્વ આવશ્યક ક્રિયા કરવાથી માત્ર કાયકલેશ (શરીરની મજબૂરી) થશે પણ તું તેઓનું ક્ષણ મેળવી શકીશ નહિ જ. (એટલે કે—ભાવ અને ઉપયોગશુદ્ધ ક્રિયા કરવી જોઈએ.) ૩.

ક્રિયા શા માટે:—

ગુણવૃદ્ધૈ તતઃ કુર્યાત્, ક્રિયામસ્ત્વલનાય ચા ।
एकं तु संयमस्थानं, जिनानामवतिष्ठते ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, ક્રિયાષ્ટક, શ્લો ૭.

શુભોનો વધારો કરવાને માટે અથવા તો (આત્માનું શુભોથી) અસ્ખલન થાય તેટલા માટે ક્રિયા કરવી જોઈએ. કેવળીઓને ક્રિયા કરવાની નથી હોતી એનું કારણ એ છે કે તેઓનું સંયમસ્થાન એક જ હોય છે. ૪.

ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન:—

ક્રિયાવિરહિતં હન્ત !, જ્ઞાનમાત્રમનર્થકમ્ ।

गतिं विना पथज्ञोऽपि, नामोति पुरमीप्सितम् ॥ ૫ ॥

જ્ઞાનસાર, ક્રિયાષ્ટક, શ્લો ૨,

હે ભાઈ! ક્રિયા વગરનું એકલું જ્ઞાન નિષ્ફળ છે. કેઈ માણસ રસ્તાનો ધરાબર બાણકાર હોય, પરંતુ ગમન કર્યા વિના તે ઇચ્છિત શહેરે પહોંચતો નથી. ૫.

ક્રિયા વગર બધું નકામું:—

બાહ્યભાવં પુરસ્કૃત્ય, યે ક્રિયા વ્યવહાસ્તઃ ।

વદને કચલક્ષેપં, વિના તે તૃપ્તિકાઙ્ગિણઃ ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનસાર, ક્રિયાઽષ્ટક, શ્લો ૪.

જે કેટલાએક (પોતાને તાત્ત્વિક કહેવરાવનારા ધમંડી શુષ્ક-જ્ઞાનીઓ) “ ક્રિયા એ બાહ્યભાવ છે. ” એવાં ખૂદાનાં કાઠી વ્યવહારથી ક્રિયા કરતા નથી, તેઓ મુખમાં કોળીયો નાખ્યા વગર તૃપ્તિની ઇચ્છા રાખનારા છે. ૬.

ક્રિયાવાનુઃ સાચો પંડિત:—

ઉપદેષ્ટું ચ વક્તું ચ, જનઃ સર્વોઽપિ પંડિતઃ ।

તદનુષ્ઠાનકર્તૃત્વે, મુનયોઽપિ ન પંડિતાઃ ॥ ૭ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૫૦, શ્લો ૧. *

ઉપદેશ આપવામાં કે બોલવામાં તો બધાય માણસો હોંશીયાર હોય છે, પણ કહેવા પ્રમાણે કરવામાં તો કષિ-મુનિઓ-પણ નિપુણ નથી હોતા. ૭.

પઠકઃ પાઠકથૈવ, યે ચાન્યે શાસ્ત્રચિંતકાઃ ।

સર્વે વ્યસનિનો જ્ઞેયા ચઃ ક્રિયાવાનુ સ પંડિતઃ ॥ ૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૫૦, શ્લો ૨. *

લણુનાર, લણુપનાર તથા જીજ્ઞા જે કંઈ શાસ્ત્રોનો વિચાર કરનારા પુરૂષો છે તેમને તો માત્ર અમુક પ્રકારની ટેવને આધીન થયેલા જ સમજવા । બાકી ખરો પંડિત તો એ જ છે કે જે ક્રિયા કરે છે. ૮

અધીત્ય શાસ્ત્રાણિ મવન્તિ મૂર્ખા
યસ્તુ ક્રિયાવાન્ પુરુષઃ સ વિદ્વાન્ ।
સંચિન્ત્યતામૌષધમાતુરં હિ,
ન જ્ઞાનમાત્રેણ કરોત્યરોગમ્ ॥ ૯ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૫૦, શ્લોક ૩.✽

શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા છતાં માણુએ મૂર્ખા રહે છે અને જે ક્રિયાવાન પુરૂષ હોય છે તે જ ખરો વિદ્વાન છે. કારણ કે દવાનો વિચાર માત્ર કરવાથી તે દવા રોગી માણુસના રોગને દૂર કરતી નથી. ૯.

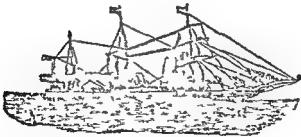
ક્રિયાનું ફળ:—

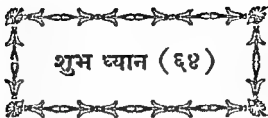
શુણવદ્વહુમાનાદેર્નિત્યસ્મૃત્યા ચ સત્ક્રિયા ।

જાતં ન પાતયેદ્ ભાવમજાતં જનયેદપિ ॥ ૧૧ ॥

જ્ઞાનસાર, ક્રિયાઽષ્ટક, શ્લો० ૫.

(સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ) શુણવાળા મહાત્મા-
ઓના બહુમાન વિગેરેને અને નિત્યનિયમને યાદ કરાવવાવાળી
એવી જે શુભ ક્રિયા છે તે આત્માની ઉત્પન્ન થયેલી શુભ ભાવ-
નાને પડવા દેતી નથી, અને ન ઉત્પન્ન થયેલ શુભ ભાવનાને
ઉત્પન્ન પણ કરે છે. ૧૧.

સામાન્ય ધ્યાનના ભેદ:—

આર્ત્ત રૌદ્રં ચ ધર્મ્યં ચ, શુક્લં ચેતિ ચતુર્વિધમ્ ।

તત્સ્પાદ્ ભેદાવિહ દ્વૌ દ્વૌ, કારણં મયમોક્ષયોઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લો ૮૬.

આર્ત્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન; એમ-
ધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે. તેમાંના પહેલાં બે-આર્ત્તધ્યાન અને
રૌદ્રધ્યાન-સંસારના કારણભૂત છે અને બીજાં બે-ધર્મધ્યાન
અને શુક્લધ્યાન-મોક્ષના કારણભૂત છે. ૧.

શુભધ્યાનનું મહત્વ:—

કુલં પવિત્રં જનની કૃતાર્થા, વસુન્ધરા ભાગ્યવતી ચ તેન ।

અવાહ્યમર્ગે શ્રમસિન્ધુમગ્રં, લીનં પરબ્રહ્મણિ યસ્ય ચેતઃ ॥૨॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૧૦૭, શ્લો ૨. ૬૩

જે માણસનું ચિત્ત અંતરમાં શાંતિરૂપી સમુદ્રમાં મગ્ન
થાય-પરમપ્રજ્ઞમાં લીન હોય-જે પરમાત્માના ધ્યાનમાં જ મગ્ન
હોય તેનું કુળ પવિત્ર સમજવું, તેથી માતાને કૃતાર્થ સમજવી
અને તે માણસથી સમગ્ર પૃથ્વી લાગ્યશાળી બાળવી. ૨.

યત્ર રચ્છતિ પરં પરિપાકં, પાકશાસનપદં તૃણકલ્પમ્ ।

સ્વપ્રકાશસુખબોધમયં તદ્ધ્યાનમેવ ભવનાશિ ભજધ્વમ્ ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લો ૧૭૦.

જે ધ્યાનમાં, ઉંચા પરિણામને પ્રાપ્ત થયા થકા, ઇંદ્રિય પદ
પણ તણખલા સમાન થઈ જાય છે તેવા, પોતાના આત્માના
પ્રકાશના સુખના જ્ઞાનવાળા અને ભવનો નાશ કરવાવાળા એવા
ધ્યાનનો આશ્રય લ્યો ! ૩.

સુકરં મલધારિત્વં, સુકરં દુસ્તપં તપઃ ।

સુકરોઽક્ષનિરોધશ્ચ, દુષ્કરં ચિત્તરોધનમ્ ॥ ૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૧૦૭, શ્લો ૫. *

મળને ધારણ કરવો-ઘૂણાને છૂતવી-સહેલી છે, આકર્ષ તપ
કરવું એ સહેલું છે અને ઇંદ્રિયોનો નિરોધ કરવો એ પણ સહેલો
છે, પરંતુ મનને રોકવું-ધ્યાનમાં લગાડવું-આકર્ષ છે. ૪.

સંપ્લુતોદક દ્વાન્ધુજલાનાં, સર્વતઃ સકલકર્મફલાનામ્ ।

સિદ્ધિરસ્તિ खलु यत्र यदुच्चैर्ध्यानमेव परमार्थनिदानम् ॥ ૫ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લો ૧૭૩.

જેમ કુવામાં, ઝરતા પાણીની સિદ્ધિ હોય છે તે પ્રમાણે જે
ધ્યાનમાં તમામ કર્મના ફળની, દરેક રીતે સિદ્ધિ છે તે ઉંચા
પ્રકારનું એવું ધ્યાન મોક્ષના કારણભૂત છે. ૫.

શુભ ધ્યાની ભાગ્યશાળી:—

યસ્ય જ્ઞાનમનન્તમપ્રતિહતં જ્ઞેયસ્થિતૌ દર્શનં,
 દોષત્પક્તમનન્તમુત્તમતમોઽનન્તઃ સુખાનાં ચયઃ ।
 વીર્યસ્યાનુષમઃ સ કોઽપિ મહિમાઽનન્તસ્ત્રિલોકાદ્ભુતઃ,
 સિદ્ધત્વે પ્રથિતઃ પ્રભુઃ સ મગવાન્ ધન્યૈઃ સદા ધ્યાયતે ।૬।

જે ભગવાનનું જ્ઞાન અનંત અને કોઈથી ન હણાય તેવું છે, જેનું દર્શન બાજુવા લાયક પદાર્થોની સ્થિતિને વિષે દોષ રહિત અને અનન્ત છે, જેના મુખનો સમૂહ અતિ ઉત્તમ અને અનંત છે, જેના વીર્યનો મહિમા ઉપમા રહિત, અનંત અને ત્રણ લોકથી પણ અદ્ભુત છે, તથા જે પ્રભુ સિદ્ધપણામાં રહેલા છે, તે ભગવાનનું ધન્ય પુરોષ જ સદા ધ્યાન કરે છે. ૬.

શુભ ધ્યાનનો ઉપદેશ:—

યાવદ્વ્યાધિવિવાધયા વિધુરતામઙ્ગં ન સંસેવતે,
 યાવદ્દેન્દ્રિયપાટવં ન હરતિ ક્રૂરા જરા રાક્ષસી ।
 તાવન્નિષ્કલનિશ્ચલામલપદં કર્મક્ષયાયાધુના,
 ધ્યેયં ધ્યાનવિચક્ષ્ણૈઃ સ્ફુટતરં હૃત્પદ્મસન્નોદરે ॥ ૭ ॥

રાક્ષસીએ ઇદ્રિયોની પટ્ટતાનું હરણ કર્યું નથી, ત્યાં સુધી ધ્યાનમાં નિપુણ એવા પુરૂષોએ કર્મનો ક્ષય કરવા માટે હૃદયપદ્મરૂપી ઘરને વિષે નિષ્કલ (અવયવ રહિત), નિશ્ચળ અને નિર્મળ એવા મોક્ષપદ (આત્મસ્વરૂપ) નું અત્યંત સ્ફુટ રીતે ધ્યાન કરવું ૭.

સ્ત્રીणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं, त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ।

ક્ષેમે વિવિક્ત આસીનશ્ચિન્તયેન્મામતન્દ્રિતઃ ॥ ૮ ॥

ભાગવતપુરાણ, સ્કંધ ૧૧, અ. ૧૪.

આત્મજ્ઞાનની અભિલાષાવાળા પુરૂષે સ્ત્રીઓના સંગનો દૂરથી ત્યાગ કરી તથા સ્ત્રીઓના સંગવાળાના પણ સંગનો ત્યાગ કરી ઉપદ્રવ રહિત, એકાંત સ્થાનમાં નિશ્ચળ આસને બેસી પ્રમાદ રહિતપણે માફ (પ્રભુનું) ચિંતવન કરવું. ૮.

શુભ ધ્યાનના ભેદ:—

મુહૂર્તાન્તર્મનઃસ્થૈર્યં, ધ્યાનં છદ્મસ્થયોગિનામ્ ।

ધર્મ શુક્લં ચ તદ્ દ્વેષા, યોગરોધસ્ત્વયોગિનામ્ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, સ્તો ૦ ૧૧૫.

અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત ચિત્તની સ્થિરતા, તે છદ્મસ્થ યોગીઓનું ધ્યાન કહેવાય છે. તે, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એમ બે પ્રકારે છે. યોગના નિરોધરૂપ ધ્યાન તો અયોગી કેવલીઓને જ હોય છે. ૯.

શુભ ધ્યાની ભાગ્યશાળી:—

યસ્ય જ્ઞાનમનન્તમપ્રતિહતં જ્ઞેયસ્થિતૌ દર્શનં,
દોષત્યક્તમનન્તમુત્તમતમોઽનન્તઃ સુખાનાં ચયઃ ।
વીર્યસ્યાનુપમઃ સ કોઽપિ મહિમાઽનન્તસ્ત્રિલોકાદ્રુતઃ,
સિદ્ધત્વે પ્રથિતઃ પ્રભુઃ સ મગવાન્ ધન્યૈઃ સદા ધ્યાયતે ॥૬॥

જે ભગવાનનું જ્ઞાન અનંત અને કોઈથી ન હણાય તેવું છે, જેનું દર્શન બાણુવા લાયક પદાર્થોની સ્થિતિને વિષે દોષ રહિત અને અનન્ત છે, જેના મુળનો સમૂહ અતિ ઉત્તમ અને અનંત છે, જેના વીર્યનો મહિમા ઉપમા રહિત, અનંત અને ત્રણ લોકથી પણ અદ્ભુત છે, તથા જે પ્રભુ ત્રિલોકમાં રહેલા છે, તે ભગવાનનું ધન્ય પુરૂષો જ સદા ધ્યાન કરે છે. ૬.

શુભ ધ્યાનનો ઉપદેશ:—

યાવદ્વ્યાધિવિવાધયા વિધુરતામઙ્ગં ન સંસેવતે,
યાવન્નેન્દ્રિયપાટવં ન હરતિ કૂરા જરા રાક્ષસી ।
તાવન્નિષ્કલનિશ્ચલામલપદં કર્મક્ષયાયાધુના,
ધ્યેયં ધ્યાનવિચક્ષણૈઃ સ્ફુટતરં હૃત્પદ્મસદ્ગોદરે ॥ ૭ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૭૦.

જ્યાં સુધી વ્યાધિઓની પીડાથી આ શરીર વિધુસ્તાને—
વ્યાકુળપણાને પામ્યું નથી, અને જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થાથી દૂર

રાક્ષસીએ ઇદ્રિયોની પટ્ટતાતું હરણું કર્યું. નથી, ત્યાં સુધી ધ્યાનમાં નિપુણ એવા પુરૂષોએ કર્મનો ક્ષય કરવા માટે હૃદયપદ્મરૂપી ઘરને વિશે નિષ્કલ (અવયવ રહિત), નિશ્ચળ અને નિર્મળ એવા મોક્ષપદ (આત્મસ્વરૂપ) તું અત્યંત સ્ફુટ રીતે ધ્યાન કરવું છ.

સ્ત્રીणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं, त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ।
क्षेमे निविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रितः ॥ ૮ ॥

માગવતપુરાણ, સ્કંધ ૧૧, અ. ૧૪.

આત્મજ્ઞાનની અભિલાષાવાળા પુરૂષે સ્ત્રીઓના સંગનો દ્વંધી ત્યાગ કરી તથા સ્ત્રીઓના સંગવાળાના પણ સંગનો ત્યાગ કરી ઉપદ્રવ રહિત, એકાત ધ્યાનમાં નિશ્ચળ આસને બેસી પ્રમાદ રહિતપણે માર્ગ (પ્રભુનું) ચિંતવન કરવું. ૮

શુભ ધ્યાનના ભેદ:—

મુહૂર્તાન્તર્મનઃસ્થૈર્યં, ધ્યાનં છન્નસ્થયોગિનામ્ ।
ધર્મં શુક્લં ચ તદ્ દ્વેષા, યોગરોધસ્ત્વયોગિનામ્ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, સ્લો ૧૧૫.

અતર્મુહૂર્ત પર્યંત ચિત્તની સ્થિરતા, તે છન્નસ્થ યોગીઓનું ધ્યાન કહેવાય છે. તે, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એમ બે પ્રકારે છે. યોગના નિરોધરૂપ ધ્યાન તો અયોગી કેવલીઓને જ હોય છે. ૯.

[ધર્મધ્યાન.]

ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ:—

સૂત્રાર્થસાધનમહાત્રતધારણેષુ,

વન્ધપ્રમોક્ષગમનાગમહેતુચિન્તા ।

પન્ચેન્દ્રિયવ્યુપરમથ દયા ચ ભૂતે,

ધ્યાનં તુ ધર્મમિતિ તત્પ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ॥૧૦॥

યોગતારાવલી, પૃ૦ ૧૬, શ્લો ૭૪.

સૂત્ર અને અર્થનું સાધન—અધ્યાસ તથા મહાત્રતોને ધારણ કરવાને વિષે જે ચિંતા, તથા બંધ, પ્રોક્ષ, ગતિ અને આગતિના કારણને વિષે જે ચિંતા, પાત્ર હૃદયોના વિષયોથી વિરામ પામવો તે, તથા પ્રાણીઓને વિષે દયા કરવી તે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે, એમ ધ્યાનના સ્વરૂપને જાણનારાઓ કહે છે ૧૦

ધર્મધ્યાને ભવેદ્ ભાવઃ, ક્ષાયોપશમિકાદિકઃ ।

લેશ્યાઃ ક્રમવિશુદ્ધાઃ સ્યુઃ, પીતપત્રસિતાઃ પુન ॥૧૧॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૦, શ્લો ૧૬.

ધર્મધ્યાનમાં ક્ષાયોપશમિક વિગેરે ભાવ હોય છે, અને અનુક્રમે વિશુદ્ધ એવી પીત, પત્ર અને સિત લેશ્યા હોય છે ૧૧

ધર્મધ્યાનના ભેદ:—

આજ્ઞાવિચયમપાયત્રિચયં ચ સ ધ્યાનયોગમુપસૃત્ય ।

તસ્માદ્વિપાકવિચયમુપયાતિ સસ્થાનવિચયં ચ ॥ ૧૨ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૨૪૭.

એ (ધ્યાની મનુષ્ય) આજ્ઞાવિચય અને અપાયવિચય નામના ધર્મધ્યાનના લેદને મેળવ્યા પછી તેથી વિપાકવિચય અને સંસ્થાનવિચય નામના ધર્મધ્યાનના લેદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨.

આજ્ઞાઽપાયવિપાકાનાં સંસ્થાનસ્ય ચ ચિંતનાત્ ।

ધર્મધ્યાનોપયુક્તાનાં, ધ્યાતવ્યં સ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ૧૩ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લો ૧૧૮.

ધર્મધ્યાનમાં લાગેલા પ્રાણીઓને આજ્ઞાનો, અપાયનો, વિપાકનો અને સંસ્થાનનો વિચાર કરવાનો હોવાથી એ ધ્યાન ચાર પ્રકારે ધરવાનું હોય છે. ૧૩.

આજ્ઞાઽપાયવિપાકાનાં, સંસ્થાનસ્ય ચ ચિન્તનાત્ ।

इत्थं चा ध्येयभेदेन, धर्म्यं ध्यानं चतुर्विधम् ॥ ૧૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૦, શ્લો ૭.

આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનનું ચિંતન કરવાથી ધ્યેયના લેદે આ પ્રમાણે ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારે કહ્યું છે. ૧૪.

આજ્ઞાવિચય ધ્યાનઃ—

नयभंगप्रमाणाद्व्यां, हेतूदाहरणान्विताम् ।

આજ્ઞાં ધ્યાયેજ્જિનેન્દ્રાણામપ્રામાણ્યાકલંકિતામ્ ॥ ૧૫ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લો ૧૧૯.

નય, સમભંગી અને પ્રમાણે કરીને યુક્ત, હેતુ અને દ્રષ્ટાંત-વડે કરીને સહિત અને અપ્રમાણરૂપી કલંકથી રહીત એવી

જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું ધ્યાન કરવું તે આજ્ઞાવિચય ધ્યાન સમજવું. ૧૫.

આજ્ઞાં યત્ર પુરસ્કૃત્ય, સર્વજ્ઞાનામવાધિતામ્ ।
તત્ત્વતથિતયેદર્થાસ્તિદાજ્ઞાધ્યાનમુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૦, શ્લોક ૮.

કોઈ પણ પ્રમાણથી અથવા પૂર્વાપરના વિરોધવડે અખા-
ધિત એવા સર્વજ્ઞ ભગવાનના આગમને આગળ કરી, તે આગમમાં
કહેલા જીવાદિ પદાર્થોનું પરમાર્થ વૃત્તિએ જેમાં ચિંતન કરવું,
તે આજ્ઞાધ્યાન કહેવાય છે. ૧૬.

અપાયવિચય ધ્યાન:—

રાગદ્વેષકપાયાદિપીડિતાનાં જનુષ્મતામ્ ।
એદિકામુષ્કિકાંસ્તાંસ્તાન્નાનાઽપાયાન્ વિચિંતયેત્ ॥ ૧૭ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લોક ૧૨૦.

રાગ, દ્વેષ વિગેરે કષાયોથી પીડિત એવા પ્રાણીઓના આ લોક
અને પરલોક સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં તે તે દુઃખોના વિચાર
કરવે તે અપાયવિચય ધ્યાન સમજવું. ૧૭.

રાગદ્વેષકપાયાદૈર્જાયમાનાન્ વિચિન્તયેત્ ।
યત્રાપાયાંસ્તદપાયવિચયધ્યાનમિષ્યતે ॥ ૧૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૦, શ્લોક ૧૦.

જે ધ્યાનમાં રાગ, દ્વેષ અને ક્રોધાદિ કષાયોવડે ઉત્પન્ન

યતા દ્વોષોનું ચિંતન કરવામાં આવે છે તે અપાયવિચય નામનું ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૮.

વિપાકવિચય ધ્યાન:—

ધ્યાયેત્કર્મવિપાકં ચ, તં તં યોગાનુભાવજમ્ ।

પ્રકૃત્યાદિચતુર્ભેદં, શુભાશુભવિભાગતઃ ॥ ૧૯ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લોક ૧૨૧.

મન, વચન અને કાયાના યોગના સામર્થ્યની ઉત્પન્ન થયેલ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના અને શુભ અને અશુભ એવા કર્મના વિપાક-ઉદય-નો વિચાર કરવો તે વિપાકવિચય ધ્યાન સમજવું. ૧૯.

પ્રતિક્ષણસમુદ્ભૂતો યત્ર કર્મફલોદયઃ ।

ચિન્ત્યતે ચિત્રરૂપઃ સ, વિપાકવિચયો મતઃ ॥ ૨૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૦, શ્લોક ૧૨.

હરેક ક્ષણે અનેક સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થતા કર્મફળના ઉદયનું, જે ધ્યાનમાં ચિંતન કરાય, તે વિપાકવિચયનામનું ધ્યાન કહેવાય છે. ૨૦.

સંસ્થાનવિચય ધ્યાન:—

ઉત્પાદસ્થિતિભંગાદિપર્યાયૈર્લક્ષણૈઃ પૃથક્ ।

ભેદેર્નામાદિમિર્લોકસંસ્થાનં ચિંતયેદ્વતમ્ ॥ ૨૧ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લોક ૧૨૨.

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશરૂપ ત્રયગોવડે કરીને, પોત-પોતાના લક્ષણોવડે કરીને અને નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ વિગેરે લેદોવડે કરીને, જુદા જુદા લોકના સંસ્થાનનો વિચાર કરવો કે સંસ્થાનવિચય ધ્યાન સમજવું. ૨૧.

अनाद्यन्तस्य लोकस्य, स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मनः ।

आकृतिं चिन्तयेद् यत्र, संस्थानविचयः स तु ॥ ૨૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૦, શ્લોક ૧૪.

જે ધ્યાનમાં ઉત્પત્તિ, નાશ અને ધ્રુવ સ્વરૂપવાળા અનાદિ અનંત લોકની આકૃતિનું ચિંતન કરાય, તે સંસ્થાનવિચય નામનું ધ્યાન કહેવાય છે. ૨૨.

ધર્મધ્યાનનો ઉપાય:—

इन्द्रियैः सममाकृष्य, विषयेभ्यः प्रशान्तधीः ।

धर्मध्यानकृते तस्मान्मનः कुर्वीत निश्चलम् ॥ ૨૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૩૬૬, શ્લોક ૬. (પ્ર. સ.)

શાંત ઇન્દ્રિયાળા મનુષ્યે પાંચે ઇન્દ્રિયો સહિત મનને વિષયો-માંથી ખેંચી લઇને ધર્મધ્યાન કરવા માટે નિશ્ચળ-સ્થિર કરવું. ૨૩

ધર્મધ્યાનનું રૂપ:—

शीलार्णवस्य पारं गत्वा संविग्नमुगमपारस्य ।

धर्मध्यानमुपगतो वैराग्यं प्राप्नुयाद्योग्यम् ॥ ૨૪ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લોક ૨૪૬.

સંસારથી ભય પામતા એવા માણસને માટે જલ્દી મેળવી શકાય એવો છે કીનારો જેનો એવા શીલ-એટલે કે મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ-રૂપી સમુદ્રને પાર કરીને, ધર્મધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય ઉચિત એવા વૈરાગ્યને પામે છે. ૨૪.

[શુક્લધ્યાન]

શુક્લધ્યાનનું સ્વરૂપ:—

યસ્યેન્દ્રિયાણિ વિપયેષુ પરાશ્ચલ્યાનિ,

મઙ્ગલ્પકલ્પનવિકલ્પવિકારદોષૈઃ ।

યોગૈઃ સદા ત્રિભિરહો નિમૃતાન્તરાત્મા,

ધ્યાનં તુ શુક્લમિતિ તત્પ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ॥ ૨૫ ॥

યોગતારાવલી, પૃ૦ ૧૬, શ્લો ૭૩.

જેની ઇન્દ્રિયો વિષયોને વિષે પરાશ્ચલ્ય-વિપરીત-હોય, તથા સંકલ્પ, કલ્પના, વિકલ્પ અને વિકારના દોષવાળા મન, વચન અને કાયાના યોગવડે જેનો આત્મા નિશ્ચળ હોય, તેવા પુરૂષનું જે ધ્યાન તે શુક્લધ્યાન કહેવાય છે એમ ધ્યાનના સ્વરૂપને બાણુનાર કહે છે. ૨૫.

શુક્લધ્યાનના ભેદ અને ફળ:—

एतच्चतुर्विधं शुक्लध्यानमत्र द्वयोः फलम् ।

आद्ययोः सुरलोकाप्तिरन्ययोस्तु महोदयः ॥ ૨૬ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંચ ૫, શ્લો ૧૬૩.

આ શુક્લધ્યાનના ચાર લેદ છે. (૧ પૂર્વગ, ૨ એકપર્યય, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયાનિવૃત્તિ અને ૪ શૈલેશ્ય) એમાં પહેલા બેનું ક્ષણ-સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ છે અને બીજા બેનું ક્ષણ મોક્ષ છે. ૨૬.

[ईश्वर-ध्यान-संबंधी]

નોટ-આમા પરમાત્માનુ ધ્યાન કેરી રીતે ધવુ અને એમા ધીમે ધીમે કેરી રીતે આગળ વધવુ એનો ક્રમ બનાવવામા આવેલ છે.

પ્રભુધ્યાનના પ્રકાર:—

रूपस्थं च पदस्थं च, पिण्डस्थं रूपवर्जितम् ।

ध्यानं चतुर्विधं प्रोक्तं, संसारार्णवतारकम् ॥ ૨૭ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૩૬.

રૂપસ્થ, પદસ્થ, પિંડસ્થ અને રૂપાતીત-રૂપરહિત, એમ ચાર પ્રકારનુ ધ્યાન કહેલુ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને ઉતારનાર છે. ૨૭.

પ્રભુધ્યાનનો અનુક્રમ:—

पश्यति प्रथमं रूपं, स्तौति ध्येयं ततः पदैः ।

तन्मयः स्यात् ततः पिण्डे, रूपातीतः क्रमाद्भवेत् ॥ ૨૮ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૩૭.

યોગી પ્રથમ રૂપને જુએ છે, ત્યારપછી પદવડે-નામવડે-ધ્યાન કરવા લાયક પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારપછી પિંડને વિષે ધ્યાન કરતા તન્મય એટલે તે પરમાત્મામય થાય છે, અને

ત્યારપછી અનુક્રમે રૂપાતીત એટલે રૂપરહિત થાય છે. (આ શ્લોકમાં રૂપસ્થ, પદસ્થ, પિંડસ્થ અને રૂપાતીત એ ચાર પ્રકારનું ધ્યાન બતાવ્યું છે.) ૨૮.

પિંડસ્થધ્યાન:—

યત્કિંચન શરીરસ્યં, ધ્યાયતે દેવતાદિકમ્ ।

તન્મયીભાવશુદ્ધં તત્, પિંડસ્થં ધ્યાનમુચ્યતે ॥૨૯॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૪૨.

તન્મયપણાથી શુદ્ધ એવા જે કોઈ શરીરમાં રહેલા દેવતા-દિકનું ધ્યાન કરવામાં આવે, તે પિંડસ્થ ધ્યાન કહેવાય છે. ૨૯.

પદસ્થધ્યાન:—

વિદ્યાયાં યદિ યા મન્ત્રે, ગુરુદેવસ્તુતાવપિ ।

પદસ્થં કથ્યતે ધ્યાનં, પવિત્રાન્યસ્તુતાવપિ ॥૩૦॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૩૯.

વિદ્યાને વિષે, મંત્રને વિષે, દેવ ગુરુની સ્તુતિને વિષે, અથવા બીજી કોઈ પવિત્ર વસ્તુને વિષે જે ધ્યાન કરવામાં આવે, તે પદસ્થધ્યાન કહેવાય આવે છે. ૩૦.

રૂપસ્થધ્યાન:—

યથાઽવસ્થિતમાલમ્બ્ય, રૂપં ત્રિજગદીશિતુઃ ।

ક્રિયતે યન્મુદા ધ્યાનં, તદ્રૂપસ્થં નિગદ્યતે ॥ ૩૧ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૩૮.

ત્રણ જગતના સ્વામી શ્રી તીર્થંકર દેવનું જેવું રૂપ છે તેવા રૂપનું આલંબન કરી તેનું જે હર્ષથી ધ્યાન કરવું, તે રૂપસ્થ ધ્યાન કહેવાય છે. ૩૧.

સર્વાતિશયયુક્તસ્ય, કેવલજ્ઞાનમાસ્વતઃ ।

અર્હતો રૂપમાલમ્બ્ય, ધ્યાનં રૂપસ્થમુચ્યતે ॥ ૩૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૯, શ્લોક ૭.

સર્વ અતિશયોવડે યુક્ત, અને કેવલજ્ઞાનવડે દેહીધ્યમાન એવા અરિહંતના સ્વરૂપનું આલંબન લઇને જે ધ્યાન કરવું તે રૂપસ્થધ્યાન કહેવાય છે. ૩૨.

જિનેન્દ્રપ્રતિમારૂપમપિ નિર્મલમાનસઃ ।

નિર્નિમેષદૃશા ધ્યાયન્, રૂપસ્થધ્યાનવાન્ ભવેત્ ॥ ૩૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૯, શ્લોક ૧૦.

નિર્મળ ચિત્તવાળો મનુષ્ય જિનેશ્વરની પ્રતિમાના રૂપનું પણ, નિમેષ રહિત દૃષ્ટિએ, ધ્યાન ધરતો છતો રૂપસ્થ ધ્યાનવાળો થાય. ૩૩.

રૂપાતીતધ્યાનઃ—

નિર્લેપસ્ય નિરૂપસ્ય, સિદ્ધસ્ય પરમાત્મનઃ ।

ચિદાનન્દમયસ્ય સ્યાદ્ધ્યાનં રૂપવિવર્જિતમ્ ॥ ૩૪ ॥

વિવેકવિલાસ, વહ્લાસ ૧૧, શ્લોક ૫૪.

કર્મના લેપ રહિત, રૂપ રહિત અને ચિદાનન્દમય એવા

કયા ધ્યાનનું શું ફળ:—

આર્તે તિર્યગિતિસ્તથા ગતિરધો ધ્યાને તુ રૌદ્રે સદા,
ધર્મે દેવગતિઃ શુભં વત્ત ફલં શુક્લે તુ જન્મક્ષયઃ ।

તસ્માદ્વ્યાધિરુગન્તરે હિતકરે સંમારનિર્વાહકે,
ધ્યાને શુક્લવરે રજઃપ્રમથને કુર્યાત્પ્રયત્નં બુધઃ ॥ ૩૭ ॥

દશવૈકાલિકસૂત્રવૃત્તિ (દરિમદ્ર), પૃ૦ ૩૨, શ્લો૦ ૫ (દે. છા.)*

આર્તધ્યાનથી તિર્યચ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, રૌદ્રધ્યાનથી સદા અધોગતિ-નરકગતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મધ્યાનથી દેવગતિ તથા શુભ ફળ (મનુષ્ય ભવ) પ્રાપ્ત થાય છે, અને શુક્લધ્યાનથી જન્મનો ક્ષય-મોક્ષ-પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દરીને વ્યાધિ-રોગ-ગદ્દિત, હિતકારક, મંસારનો નાશ કરનાર અને કર્મરૂપી-રજને-મથન કરનાર શ્રેષ્ઠ શુક્લધ્યાનને વિષે ડાહ્યા પુરૂષે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૩૭.

શુભ ધ્યાનનું ફળ:—

વીતરાગં યતો ધ્યાયન્, વીતરાગો ભવેદ્ભવી ।

ईलिका अमरीं भीता, ध्यायन्ती अमरी यथा ॥ ३८ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લો૦ ૪૨.

જેમ ઈયળ ભયથી ભભરીનું ધ્યાન કરતી કરતી પોતે ભભરી જ થઈ જાય છે, તેમ ભવ્ય જીવ વીતરાગનું ધ્યાન કરતો કરતો વીતરાગ થઈ જાય છે. ૩૮.

एतद्ध्यानफलं नाम, यच्चारित्रोद्यमः सदा ।

क्रियते पापनिर्मुक्तैः, साधुसेवापरायणैः ॥ ३९ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૧૧.

ધ્યાનનું ફળ એ જ છે કે જેથી પ્રાણીઓ પાપથી અળગા થઈને સાધુઓની સેવામાં તત્પર થાય અને હૃદયમાં આશિષની પ્રાપ્તિને માટે ઉદ્યમ કરે ૩૯

मणाविव प्रतिच्छाया, समापत्तिः परात्मनः ।

क्षीणवृत्तौ भवेद् ध्यानादंतरात्मनि निर्मले ॥ ૪૦ ॥

જ્ઞાનસાર, ધ્યાનાષ્ટક, શ્લો० ૩.

જેમ સ્વચ્છ મણિમાં પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ ધ્યાન કરવાથી જેની વૃત્તિઓનો ક્ષય થયો છે એવા નિર્મળ આત્મામાં પરમાત્માની છાયા પડે છે. ૪૦

मोक्षः कर्मक्षयादेव, स चात्मज्ञानतो भवेत् ।

ध्यानसाध्यं मतं तच्च, तद् ध्यानं हितमात्मनः ॥૪૧॥

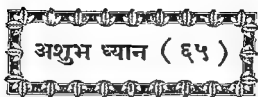
યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો० ૧૧૩.

આર્ત-રૌદ્રપરિત્યાગાદ્ ધર્મશુક્લસમાશ્રયાત્ ।

જીવઃ પ્રાપ્નોતિ નિર્વાણમનન્તસુખમચ્ચુતમ્ ॥ ૪૨ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૨૮.

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરવાથી અને ધર્મ-
ધ્યાન તથા શુક્લધ્યાનનો આશ્રય લેવાથી પ્રાણી અનંત સુખ-
વાળા અને અક્ષય એવા મોક્ષને મેળવે છે. ૪૨.

अशुभ ध्यान (६५)

આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ:—

રાજ્યોપભોગશયનાસનવાહનેષુ,

સ્ત્રીગન્ધમાલ્યમણિરત્નવિભૂષણેષુ ।

इच्छामिलापमतिमात्रमुपैति मोहात् ,

ધ્યાનં તદાર્ત્તમિતિ તત્પ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ॥ ૧ ॥

યોગતારાવલી, પૃ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૮૩.

રાજ્યનેા લોગ, શય્યા, આસન, વાહન, સ્ત્રી, ચંદન, પુષ્પ, મણિ, રત્ન અને અલંકારો, એ સર્વને વિષે મોહને લીધે અત્યંત ઇચ્છા અને અભિલાષ રાખવો તે આર્તધ્યાન છે એમ ધ્યાનના સ્વરૂપને જાણનારા કહે છે. (પ્રાપ્ત થયેલી પ્રિય વસ્તુનેા વિયોગ ન થાય તે ઇચ્છા અને અપ્રાપ્ત વસ્તુનેા સંયોગ થાય તે અભિલાષ કહેવાય છે.) ૧.

રૌદ્રધ્યાનનું સ્વરૂપ:—

સંછેદનૈર્દહનમઙ્ગનમારણૈશ્ચ,

વન્ધપ્રહારદમનૈર્વિનિકૃન્તનૈશ્ચ ।

यो याति रागमुपयाति च नानुकम्पां,

ધ્યાનં તુ રૌદ્રમિતિ તત્પ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ॥ ૨ ॥

યોગતારાવલી, પૃ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૮૪.

જે માણસ બીજા પ્રાણીઓને છેદન કરવાથી, બાળવાથી, ભાંગવાથી, મારવાથી, બાંધવાથી, પ્રહાર કરવાથી, દમન કરવાથી અને કાપવાથી પ્રીતિને પામતો હોય, તથા અનુકંપાને-દયાને-પામતો ન હોય, તે માણસનું તેવું ધ્યાન રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે, એમ ધ્યાનને જાણનાર પડિતો કહે છે. ૨.

આર્તધ્યાનથી નુકસાન:—

પ્રમત્તશ્ચેન્દ્રિયાર્થેષુ, ગૃહ્ણો ધર્મપરાદ્મુલ્લેખ: ।

જિનોક્તમપુરસ્કૃર્વન્નાર્તધ્યાને પ્રવર્તતે ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૫, શ્લોક ૧૨.

પ્રમાદી થઇને, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં લોહુપ થઇને, ધર્મથી વિમુખ થઇને અને શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને કહેલ વસ્તુને નહિ માનતો છતો આર્તધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ૩.

શુભ-અશુભ-ધ્યાન-ફળ:—

અહો ! ધ્યાનસ્ય માહાત્મ્યં, યેનૈકાઽપિ હિ કામિની ।

અનુરાગવિરાગાભ્યાં, ભવાય ચ શિવાય ચ ॥ ૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ૦ ૨૦૫, શ્લોક ૭. (હિ. હં.) *

અહો ! ધ્યાનનું માહાત્મ્ય આશ્ચર્યકારક છે, કે જેથી એક જ સ્ત્રી અનુરાગ (પ્રીતિ) ને લીધે સંસારને માટે થાય છે અને વૈરાગ્યથી મોક્ષને માટે થાય છે અર્થાત્ સ્ત્રીને વિષે પ્રીતિનું ધ્યાન કર્યું હોય તો તેથી સંસાર વધે છે અને સ્ત્રીને વિષે વૈરાગ્યનું ધ્યાન કર્યું હોય તો તેથી મોક્ષ મળે છે. ૪.

અશુભ ધ્યાનનું કડવું ફળ:—

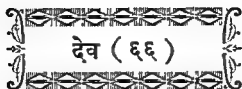
ઘેભારાદ્રિતટે ગતો દ્રમક્રકો મિશ્કાર્થમુદ્યાનિકા—

ભુક્તિવ્યગ્રજને ચિરાત્ કળમપિ પ્રાપૈષ નાતઃ ક્રુધા ।
તદ્ઘાતાય શિલાં મુમોચ મહર્તીં મૌલ્યાત્ તથૈવાસવાન્,
મૃત્યું શ્વઞ્મપિ સ્વદુષ્પ્રણિધિતો વાહ્યં પ્રમાણં ન તત્ ॥૫॥

ઉત્તરાધ્યયનમૂત્રટીકા (કમલસયમ), પૃ૦ ૧૪૪. *

વૈભાર પર્વતની તળેટીના વનમાં એકદા કેઈલીખારી ભિક્ષાને
માટે ગયો. ત્યાં સર્વ જનો ઉઝળીના લોજનમાં વ્યગ્ર થયેલા
હોવાથી તે લીખારી ચિરકાળ સુધી એક કણને પણ પામ્યો નહીં.
તેથી તેણે ક્રોધ પામીને સર્વ જનોના ઘાત કરવાના ઈરાદાથી
પર્વત પર ચઢીને એક મોટી શિલા રડતી-દડતી મૂકી મૂઢતાને
લીધે તે જ શિલાવડે અગદાર્ધને તે મૃત્યુ પામ્યો અને દુર્ધ્યા-
નને લીધે નરકે ગયો. તેથી બાહ્ય એટાનું કાંઈ પણ પ્રમાણ નથી,
આભ્યંતર એટા જ પ્રમાણભૂત છે. ૫.

દેવનું સ્વરૂપ:—

નિરાતરહ્કો નિરાકારહ્કો નિર્વિકલ્પો નિરંજનઃ ।
પરમાત્માઽક્ષયોઽત્યક્ષો જ્ઞેયોઽનન્તગુણોઽવ્યયઃ ॥ ૧ ॥

વિવેકવિલાસ, વહ્નિસ ૧૧, શ્લોક ૩૩.

પરમાત્મા ભય રહિત છે, આકાંક્ષા રહિત છે, સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત છે, કર્મના લેપ રહિત છે, વિનાશ રહિત છે, ઇદ્રિયોને પ્રત્યક્ષ નથી, અનંત ગુણવાળો છે અને શાસ્વત છે એમ જાણવું. ૧.

ભવવીજાહ્નુરજનના રાગાદ્યાઃ ક્ષયમુપાગતા यस્ય ।
બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥ ૨ ॥

વીતરાગસ્તોત્ર(દેમચંદ્ર), પ્રકાશ ૨૧, શ્લોક ૪૪.

સ સારના બીજરૂપ અંકુરાને ઉત્પન્ન કરનારા રાગાદિક જેના ક્ષય પામ્યા હોય, તે ભલે બ્રહ્મા હોય, વિષ્ણુ હોય, શંકર હોય, કે જિનેશ્વર હોય, તેને મારો નમસ્કાર છે (એટલે કે આવા ગુણવાળો ગમે તે દેવ છે.) ૨.

મહાજ્ઞાનં ભવેદ્યસ્ય, લોકાલોકપ્રકાશરૂપ્ ।
મહાદયા દમો ધ્યાનં, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૩ ॥

રાગદ્વેષૌ મહામહ્નો, દુર્જયૌ યેન નિર્જિતૌ ।

મહાદેવં તુ તં મન્યે, શેષા વૈ નામધારકાઃ ॥ ૪ ॥

મહાક્રોધો મહામાનો મહામાયા મહામદઃ ।

મહાલોભો હતો યેન, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે । ૫ ॥

મહાદેવસ્તોત્ર (હેમચંદ્ર).

જેને લોક તથા અલોકને પ્રકાશ કરનારું મહાજ્ઞાન હોય, તથા જેને મોટી ક્રયા, ક્રમ અને ધ્યાન હોય, તે મહાદેવ કહેવાય છે.

હઃખે કરીને છતી ચક્રાય એવા રાગદ્વેષરૂપી મહામહ્નોને જેણે છત્યા હોય, તેને હું મહાદેવ માનું છું. તે સિવાય બીજા તો કેવળ મહાદેવ એવા નામ માત્રને જ ધારણ કરનારા સમજવા.

મહાક્રોધ, મહામાન, મહામાયા, મહામદ અને મહાલોભ, આ સર્વને જેણે હૃદય હોય તે જ મહાદેવ કહેવાય છે. ૩, ૪, ૫.

यस्य निखिलाश्च दोषा न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ६ ॥

લોકતત્ત્વનિર્ણય (હરિભદ્રસૂરિ).

જે દેવને વિષે એક પણ દોષ ન હોય અને સર્વે ગુણો જ હોય, તે બ્રહ્મા હોય, વિષ્ણુ હોય, શંકર હોય, કે જિનેશ્વર હોય, તેને નમસ્કાર હો. ૬.

सुरासुरेन्द्रसंपूज्यः, सद्भूतार्थप्रदेशकः ।

कृत्स्नकर्मक्षयं कृत्वा, संप्राप्तः परमं पदम् ॥ ७ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૮૨. (પ્ર. સ.)*

જે દેવેદ્ર અને અસુરેન્દ્રને પૂજવા લાયક હોય, સત્ય પદાર્થની દેશના આપનારા હોય અને જે સમગ્ર કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષપદને પામ્યા હોય તે પરમેશ્વર છે.

વીતરાગો જિનો દેવો રાગદ્વેષવિવર્જિતઃ ।

હતમોહમહામહ્નઃ કેવલજ્ઞાનદર્શનઃ ॥ ૮ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૮૨. (પ્ર. સ.)*

જે ગગ દ્વેષથી રહિત હોય, મોહરૂપી મહામહ્નને હણનાર હોય, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનવાળા હોય, જે ગગ વગરના હોય અને જે ઇદ્રિયાદિક ઉપર જ્ય મેળવનાર હોય તે દેવ છે ૮.

નિર્મમો નિરહઙ્કારો નિસ્સંજો નિષ્પરિગ્રહઃ ।

રાગદ્વેષવિનિર્મુક્તસ્તં દેવં બ્રાહ્મણા વિદુઃ ॥ ૯ ॥

શિવપુરાણ, જ્ઞાનસહિતા, અ૦ ૨૪, શ્લો૦ ૨૬.

જે મમતા ગહિત હોય, અહંકાર રહિત હોય, સર્વ સંગ રહિત હોય, સર્વ પરિગ્રહ રહિત હોય, તથા રાગ દ્વેષ રહિત હોય તેને બ્રાહ્મણો દેવ કહે છે ૯.

કેવા દેવનું ધ્યાન ધરવું:—

આર્હન્ત્યં મહિમોપેતં, સર્વજ્ઞં પરમેશ્વરમ્ ।

ધ્યાયેદેવેન્દ્રચન્દ્રાર્કમભાન્તઃસ્થં સ્વયંભુવમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થને જાણનારા, દેવેન્દ્રો અને સૂર્ય-ચંદ્ર જેમની પરિષદામાં આવીને બેસે છે એવા અને પોતાની મેળે જ જ્ઞાનને પામેલા એવા પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવું યોગ્ય છે. ૧૦.

यदा ध्यायति यद्योगी, याति तन्मयतां तदा ।

ध्यातव्यो वीतरागस्तन्नित्यमात्मविशुद्धये ॥ ૧૧ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લોક ૨.

યોગી જે વળતે જેનું ધ્યાન ધરે છે, તે વળતે તે તન્મય થાય છે. તેથી આત્માની શુદ્ધિને માટે નિરંતર વીતરાગનું જ ધ્યાન કરવું. ૧૧.

देवपाणानो अनुकम्भः—

सम्पत्त्वमोहनीयं क्षपयत्यष्टावतः कपायांश्च ।

क्षपयति ततो नपुंसकवेदं स्त्रीवेदमथ तस्मात् ॥ ૧૨ ॥

हास्यादि ततः पदकं क्षपयति तस्माच्च पुरुषवेदमपि ।

संज्वलनानपि हत्वा, ग्रामोत्थं वीतरागत्वम् ॥ ૧૩ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લોક ૨૬૦, ૨૬૧.

પહેલાં સમકિત મોહનીનો ક્ષય કરે છે, તે પછી આઠ કપાય (અપ્રત્યાખ્યાની તથા પ્રત્યાખ્યાની) નો ક્ષય કરે છે, તે પછી નપુંસક વેદ અને સ્ત્રીવેદ જાપાવે છે, પછી હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુર્ગંધા એ છને જાપાવે છે. પછી પુરુષ વેદને જાપાવે છે. અને પછી સંજ્વલન કપાયોને જાપાવી વીતરાગપણને પામે છે. ૧૨, ૧૩.

દેવતી એકતા:—

બુદ્ધો વા ચદિ વા ત્રિષ્ણુર્યદ્વા વ્રહ્માઽથવેશ્વરઃ ।
ઉચ્યતાં સ જિનેન્દ્રો વા, નાર્થમેદસ્તથાઽપિ હિ

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લો

તે પરમાત્મા કદાચ બુદ્ધ નામે હો, વિષ્ણુ નામે
બ્રહ્મા નામે હો, કે ઇશ્વર-શંકર-નામે કહો, કે જિનેશ્વ-
રો પણ તે સર્વમા નામનો હોઈ છતાં અર્થહોઈ કાંઈપણ
સર્વનો અર્થ સરખો જ છે. ૧૪.

સંખ્યયાઽનેકરૂપોઽપિ, ગુણતસ્ત્વેક એવ સઃ ।
અનન્તદર્શનજ્ઞાનવીર્યાનન્દગુણાત્મકઃ ॥ ૧૫ ॥

જાતરૂપં યથા જાત્યં, વહુરૂપમપિ સ્થિતમ્ ।
સર્વત્રાપિ તદેવૈકં, પરમાત્મા તથા પ્રભુઃ ॥ ૧૬ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લો ૧૭, ૧૮.

પરમાત્મા સંખ્યાએ કરીને અનેક છે, પરંતુ અનંતજ્ઞાન
અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંતઆનંદરૂપ ગુણ સર્વના
સરખા હોવાથી ગુણની અપેક્ષાએ તો એક જ છે. જેમ ઉત્તમ
સુવર્ણ બુદ્ધ બુદ્ધ આકારે રહેલું છે તો પણ તે સર્વ આકાર-
રોમાં તે સુવર્ણ એક જ છે, તેમ પરમાત્મા પ્રભુ પણ આકાર-
વડે બુદ્ધ બુદ્ધ છતાં ગુણવડે એક જ છે. ૧૫, ૧૬.

પરદેવ-માન-રૂળ:—

અન્યેષામપિ દેવાનાં, નિન્દાં દ્વેષં ચ વર્જયેત્ ।
 દેવં દેવકુલં દૃષ્ટ્વા, નમસ્કુર્યાન્ન લઙ્ઘયેત્ ॥ ૧૭ ॥
 एवं ચ આસ્તિકં ભાવમાશ્રિતઃ સમતાં ગતઃ ।
 સર્વદેવપ્રસાદેન, લભતે સમ્પદં વરામ્ ॥ ૧૮ ॥

માનસો, પ્રક૦ ૨, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૧૦૫, ૧૦૬.

ખીજા દેવોની પણ નિંદા અને દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. દેવને તથા દેવકુળને જોઈ તેને નમસ્કાર કરવો, પણ નમસ્કાર કર્યા વિના તેનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં આ પ્રમાણે જે માણસ આસ્તિક ભાવને પામેલો હોય અને સમતાને પામેલો હોય તે સર્વ દેવના પ્રસાદવડે મોટી સંપદાને પામે છે. ૧૭, ૧૮.

દેવને નમસ્કાર:—

આકાશાત્ પતિતં તોયં, યથા ગચ્છતિ સાગરમ્ ।
 સર્વદેવનમસ્કારઃ, કૈશવં પ્રતિ ગચ્છતિ ॥ ૧૯ ॥

પાંડવગીતા, અ૦ ૯, શ્લો૦ ૩૩.

જેમ આકાશમાંથી પડેલું પાણી (ગમે ત્યાં પડ્યું હોય તો પણ તે) સમુદ્રમાં જ જાય છે, તેમ સર્વ (કોઈ પણ) દેવને કરેલો નમસ્કાર વિષ્ણુ ભગવાન પાસે જાય છે—વિષ્ણુ ભગવાનને જ નમસ્કાર કર્યો છે એમ જાણવું. ૧૯.

[દેવ-ગુરુ-ધર્મ]

દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ:—

કો દેવો વીતતમાઃ કઃ સુગુરુઃ શુદ્ધમાર્ગસંભાષી ।

કિં પરમં વિજ્ઞાનં, સ્વર્કીયગુણદોષવિજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૦ ॥

વૈરાગ્યગ્રન્થક (પદ્માનંદ), શ્લો ૯૫.

કયો દેવ આયો છે ? શાગટેય રહિત હોય તે. શ્રેષ્ઠ ગુરુ કોણ ? શુદ્ધ માર્ગની પ્રરૂપણા કરે તે અને ઉત્તમ વિજ્ઞાન કયું ? પોતાના ગુણદોષ બાણવા તે. ૨૦.

દેવોઽષ્ટાદશમિદોષેર્મુક્તો ધર્મો દયાઽન્વિતઃ ।

ગુરુશ્ચ બ્રહ્મચાર્યેવ, નિરારમ્ભપરિગ્રહઃ ॥ ૨૧ ॥

ત્રિપટી, પર્વ ૧૦, સર્ગ ૧૧, શ્લો ૪૪૧.

જે શાગાદિક અઢાર દોષોથી રહિત હોય તે દેવ કહેવાય છે, જે દયા સહિત હોય તે ધર્મ કહેવાય છે, અને આરંભ તથા પરિગ્રહ રહિત જે બ્રહ્મચારી હોય તે જ ગુરુ કહેવાય છે. ૨૧.

દેવ-ગુરુ-ધર્મ વગર નકામું:—

ન ધર્મચિંતા ગુરુદેવમક્તિર્યેષાં ન વૈરાગ્યલવોઽપિ ચિત્તે ।

તેષાં પ્રમુક્તેષ્વપલઃ પશૂનામિવોદ્ભવઃ સ્યાદુદરંભરીણામ્ ॥૨૨॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૨, શ્લો ૧૬.

જે માણીને ધર્મ સળધી ચિંતા, શુરૂ અને દેવ તરફ ભક્તિ અને વૈરાગ્યનો અશ માત્ર પણ ચિત્તમા હોય નહિ, તેવા પેટ-ભરાઓનો જન્મ પશુની પેઠે જણનારીને કલેશ આપનારો જ છે ૨૨.

દેવ-શુરૂ-ધર્મનું ફળ:—

ગજાશ્વપોતૌક્ષરથાન્ યથેષ્ટપદાસ્રયે મદ્ર નિજાન્ પરાન્ વા ।
મજંતિ વિજ્ઞાઃ સુગુણાન્ મજૈવં, જિવાય શુદ્ધાન્ ગુરુદેવધર્માન્ ૨૩

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અવિકાર ૧૨, શ્લો ૪.

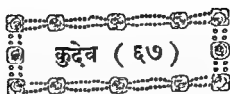
હે ભદ્ર ! જેવી રીતે ડાહ્યા માણીઓ ઈચ્છિત જગાએ પહોંચવા સાફ પોતાના અથવા પારકા હાથી, ઘોડા, વહાણ, બળદ, અને રથો સરમ જોધને નાખી લે છે, તેવી જ રીતે મોક્ષ મેળવવા માટે શુદ્ધ દેવ, શુરૂ, ધર્મને ભજ ૨૩

જિનેન્દ્રપ્રણિધાનેન, ગુરૂણાં વન્દનેન ચ ।

ન તિષ્ઠતિ ચિર પાપં, છિદ્રહસ્તે યથોદકમ્ ॥ ૨૪ ॥

જિનેશ્વરનું ધ્યાન કરવાથી અને સદ્ગુરૂને વદન કરવાથી, જેમ છિદ્રવાળા હાથમા જળ ન રહે તેમ, મનુષ્યનું પાપ ચિરકાળ રહેતું નથી-નાશ પામે છે

કુદેવનું સ્વરૂપ:—

ये स्त्रीशस्त्राक्षस्त्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः ।
निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥ १ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૨, શ્લો० ૪૬.

જે દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર અને જપમાળા વિગેરે રાગ-દ્રેષના ચિન્હો કરીને સજ્જિત હોય છે તથા નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવામાં તત્પર હોય છે, તે દેવો મુક્તિને માટે નથી-મુક્તિ આપનારા હોતા નથી (કારણ કે તે કુદેવ છે.) ૧.

કુદેવ નિંદા:—

यक्षाणां च पिशाचानां, मद्यमांसभुजां तथा ।
दिवौकसां तु भजनं, सुरापानसमं स्मृतम् ॥ २ ॥

પદ્મપુરાણ, ઉત્તરસંહ, મા० ૪, અ० ૨૮૦, શ્લો० ૯૫.

યક્ષો, પિશાચો અને મદિરા માંસ ખાનારા ધીન્ત દેવોની જે સેવા કરવી તે મદિરાપાન જેવું કહેલું છે. ૨.

कोटिजन्मकृतं पुण्यं, यज्ञदानक्रियादिकम् ।
सद्यः सर्वं लयं याति, यक्षभूतादिपूजनात् ॥ ३ ॥

પદ્મપુરાણ, ઉત્તરસંહ, મા० ૪, અ० ૨૮૦, શ્લો० ૯૭.

યશ, દાન અને ધર્મક્રિયા વિગેરે કરીને જે કાંઈ કરોડો
જન્મમાં પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે સર્વ પુણ્ય યક્ષ અને
ભૂત વિગેરેની પૂજા કરવાથી તત્કાળ લય-નાશ પામે છે. ૩.

કુદેવનું કૃપા:—

બ્રહ્મરાક્ષસવેતાલયક્ષભૂતાર્ચનં નૃણામ્ ।

કુમ્ભીપાકમહાધોરનરકપ્રાપ્તિસાધનમ્ ॥ ૪ ॥

પદ્મપુરાણ, ઉત્તરસ્કંદ, માં ૪, અં ૨૮૦, શ્લો ૯૬.

બ્રહ્મરાક્ષસ, વેતાલ, યક્ષ અને ભૂત એ નીચ દેવોની જે
પૂજા કરવી, તે મનુષ્યોને કુંભીપાક નામના મહાધોર નરકની
પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ થાય છે. ૪.

કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ:—

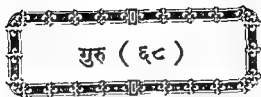
સરાગોઽપિ હિ દેવશ્વેદ્ ગુરુરબ્રહ્મચાર્યપિ ।

કૃપાહીનોઽપિ ધર્મઃ સ્યાત્, કદં નદં હદા ! જગત્ ॥૫॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૨, શ્લો ૧૪.

જો રાગ દ્રેષ સહિત છતાં પણ દેવ હોય, બ્રહ્મચારી નહીં
છતાં પણ ગુરુ કહેવાય, અને કૃપા રહિત છતાં પણ ધર્મ
કહેવાય, તો ખરેખર, આ આખું જગત નાશ પામ્યું સમજવું. ૫.

गुरु (६८)

“ ગુરુ ” શબ્દનો અર્થ:—

“ગુ”શબ્દસ્ત્વઅંધકારઃ સ્યાદ્“રુ”શબ્દસ્તન્નિવારકઃ ।
અન્ધકારનિરોધિત્વાદ્ગુરુરિત્યભિધીયતે ॥ ૧ ॥

“ ગુ ” શબ્દનો અર્થ અંધકાર છે અને “ રુ ” શબ્દનો અર્થ તેનો નિવારક છે, તેથી કરીને અંધકારને નિરોધ-વિનાશ-કરનાર હોવાથી ગુરુ કહેવાય છે. ૧.

ગુરુત્વં સ્વરૂપઃ—

ધર્મજ્ઞો ધર્મકર્તા ચ, સદા ધર્મપરાયણઃ ।

સત્ત્વેભ્યઃ સર્વશાસ્ત્રાર્થદેશકો ગુરુરુચ્યતે ॥ ૨ ॥

કુમારપાલપ્રવંધ, પૃષ્ઠ ૫૧. (પ્ર. સ.) *

જે ધર્મને જાણનાર હોય, ધર્મને કરતો હોય, સદા ધર્મમાં તત્પર રહેતો હોય, અને પ્રાણીઓને સર્વ શાસ્ત્રના અર્થનો ઉપદેશ દેતો હોય તે ગુરુ કહેવાય છે. ૨.

નિવર્તયત્યન્યજનં પ્રમાદતઃ,

સ્વયં ચ નિપ્પાપપથે પ્રવર્તતે ।

શૃણોતિ તત્ત્વં હિતમિચ્છુરક્ષિનાં,

શિવાર્થિનાં યઃ સ ગુરુર્નિગદ્યતે ॥ ૩ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૧, પૃષ્ઠ ૯૨. (પ્ર. સ.) *

જે અન્ય મનુષ્યને પ્રમાદથી દૂર કરે છે, પોતે પાપ રહિત માર્ગમાં પ્રવર્તે છે, તથા જે મોક્ષના અભિલાષી પ્રાણીઓને, હિતની ઈચ્છાથી, તત્વનો ઉપદેશ આપે છે, તે ગુરુ કહેવાય. ૩.

મહાવ્રતધરા ધીરા મૈશ્યમાત્રોપજીવિનઃ ।

સામાયિકસ્થા ધર્મોપદેશકા ગુરવો મતાઃ ॥ ૪ ॥

અજિતનાથચરિત્ર.

જેઓ પાંચ મહાવ્રતને ધારણ કરનાર હોય, ધીર હોય, માત્ર ભિક્ષુવૃત્તિથી જ જીવનારા હોય, નિરંતર સામયિકને વિષે રહેલા હોય અને ધર્મનો જ ઉપદેશ આપનાર હોય તે જ ગુરુ માનેલા છે. ૪.

રાગાદ્યુત્કટગદ્ગસંહૃતિકરં યદ્વિક્રમક્રીડિતં,
લોકાલોકવિલોકનૈકરસિકં યજ્ઞાનવિસ્ફુર્જિતમ્ ।

મૂલોન્મૂલિતવિશ્વસંશયશતં યદ્ધારતીવલ્ગિતં,
ધન્યૈરેવ જનૈર્જમત્ત્રયગુરુઃ સોઽયં સમાલોક્યતે ॥૫॥

જે ગુરુના વિક્રમની ક્રીડા રાગાદિક મોટા શત્રુઓનો મંહાર-નાશ-કરનાર છે, જેના જ્ઞાનનો વિલાસ લોક અને અલોકને જેવામાં અત્યંત રસિક છે, જેની વાણીનો પ્રચાર જગતના પ્રાણીઓના મેંકડો સંશયોને મૂળથી ઉખેડી નાંખે છે, આવા ત્રણ જગતના ગુરુને ધન્ય પુરૂષો જ જોઈ શકે છે—ધન્ય પુરુષોને જ આવા ગુરુના દર્શન થાય છે. ૫.

ગુરુનું મહત્વ:—

કિં ધ્યાનેન ભવત્વશેષવિષયત્યાગૈસ્તપોભિઃ કૃતં,
પૂર્ણં ભાવનયાઽલમિન્દ્રિયદમૈઃ પર્યાપ્તમાપ્તાગમૈઃ ।

કિન્ત્વેકં ભવનાશનં કુરુ ગુરુપ્રીત્યા ગુરોઃ જ્ઞામનં,
સર્વે યેન વિના વિનાથચલવત્સ્વાર્થાય નાલં ગુણાઃ ॥૬૧॥

સિદ્ધૂપ્રકરણ, શ્લોક ૧૬.

હે ભુવ ! ધ્યાનથી શું કરે છે ? મમત્ર વિષયોનો ત્યાગ કરવાથી સર્થ, તપોવડે પણ સર્થ, ભાવનાવડે પૂર્ણ થયું, ઇન્દ્રિયોના દમનથી સર્થ, અને આપ્તના આગમવડે પણ શું ? આ સર્વનું કાંઈ કામ નથી, પરંતુ સંસારનો નાશ કરનાર એક ગુરુનું શાસન જ (આજ્ઞા જ) મોટી પ્રીતિથી તું કર-આજ્ઞાનું પાલન કર. કેમકે તે આજ્ઞાપાલન વિના બીજા સર્વ શુભો હોય તો તે સર્વે નાથક વિનાના સૈન્યની જેમ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં સમર્થ નથી. ૬.

વિદલયતિ કુવૌર્ધં વૌઘયત્યાગમાર્થં,

સુગતિકુગતિમાર્ગો પુણ્યપાપે વ્યનક્તિ ।

અવગમયતિ કૃત્યાકૃત્યમેદં ગુરુયો

ભવજલનિધિપોતસ્તં વિના નાસ્તિ કશ્ચિત્ ॥ ૭ ॥

સિદ્ધૂપ્રકરણ, શ્લોક ૧૪.

જે ગુરુ અજ્ઞાનનો અથવા મિથ્યાત્વનો નાશ કરે છે, આગમનો અર્થ શીખવે છે, સુગતિ અને કુગતિના માર્ગરૂપ

પુણ્ય અને પાપને પ્રગટ કરે છે, તથા કૃત્ય-કરવાલાયક-અને
અકૃત્ય-નહીં કરવા લાયક-ના ભેદને જણાવે છે. આવા ગુરુ વિના
સંસારરૂપી સમુદ્રને તારવામાં વહાણુ સમાન બીજે કોઈ પણ નથી. ૭.

एकमप्यक्षरं यस्तु, गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।

पृथिव्यां नास्ति तद्वन्, यद्वत्त्वा ह्यनृणी भवेत् ॥ ८ ॥

एकाक्षरप्रदातारं, यो गुरुं नाभिमन्यते ।

शुनीयोनिश्चितं भत्त्वा, चाण्डालेष्वपि जायते ॥ ९ ॥

અત્રિસંહિતા, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૯, ૧૦.

જે ગુરુ, શિષ્યને એક અક્ષર પણ શીખવે છે, તેના બદ-
લામાં એવું પૃથ્વીપર કોઈ પણ દ્રવ્ય નથી કે જે આપીને તેના
અનુભૂતિ-દેવા રહિત-થવાય. એક અક્ષરના જ્ઞાનને આપનાર ગુરુને
જે માનતો ન હોય, તે કુતરીની યોનિમાં સો વાર ઉત્પન્ન
થઈને ચંડાલને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. ૮, ૯.

ગુરુ : સાચો પ્રકાશક:—

विना गुरुम्यो गुणनीरधिभ्यो,

जानाति धर्मं न विचक्षणोऽपि ।

यथार्थसार्थं गुरुलोचनोऽपि,

दीपं विना पश्यति नान्धकारे ॥ ૧૦ ॥

કુમારપાલપ્રબંધ, પૃ૦ ૪૬. (આત્મા. સ.) *

શુણના સમુદ્રરૂપ ગુરૂ વિના બીજો કોઈ વિચક્ષણ માણસ
પણ ધર્મને જાણી શકતો નથી. કેમકે દીર્ઘ નેત્રવાળો પુરૂષ પણ
અંધારામાં દીવા વિના પદાર્થના સમૂહને જોઈ શકતો નથી. ૧૦.

ગુરૂ સાચો રક્ષક:—

પિતા માતા ભ્રાતા પ્રિયસહચરી સ્વનુનિવહઃ,

સુહૃત્સ્વામી માઘત્કરિમટરથાશ્વઃ પરિકરઃ ।

નિમજ્જન્તં જન્તું નરકકુહરે રક્ષિતુમર્હ,

ગુરોર્ધર્માધર્મપ્રકટનપરાત્ કોઽપિ ન પરઃ ॥ ૧૧ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૧૫.

ધર્મ અને અધર્મને પ્રગટ કરવામાં તત્પર એવા ગુરૂ સિવાય
બીજા કોઈ એટલે પિતા, માતા, ભાઈ, પ્રિય સ્ત્રી, પુત્રનો સમૂહ,
મિત્ર, મદોન્મત્ત હાથી, સુલટ, રથ અને અશ્વવાળો સ્વામી તથા
પરિવાર વિગેરે કોઈ પણ નરકરૂપી જાડામાં ડુળતા પ્રાણીનું
રક્ષણ કરવા માટે સમર્થ નથી. ૧૧.

ગુરૂ કોણુ કોણુ:—

માતા પિતા કલાઽઽચાર્યં એતેષાં જ્ઞાતયસ્તથા ।

વૃદ્ધા ધર્મોપદેષ્ટારો ગુરુર્વર્ગઃ સર્તાં મતઃ ॥ ૧૨ ॥

માતા, પિતા, કળાચાર્ય, તથા તેમના સગા સંબંધી, વૃદ્ધો
અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા આ સર્વને સત્પુરૂષોએ, ગુરુ-
વર્ગ માનેલો છે. ૧૨.

પતિરેવ ગુરુઃ સ્ત્રીણાં, સર્વસ્યામ્યાગતો ગુરુઃ ।

ગુરુરગ્નિર્દ્વિજાતીનાં, વર્ણનાં વ્રાહ્મણો ગુરુઃ ॥ ૧૩ ॥

ચાળાક્યનીતિ, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૧.

શ્રીઓનો ગુરુ પતિ જ છે, અભ્યાગત સર્વનો ગુરુ છે, વ્રાહ્મણોનો ગુરુ અગ્નિ છે, અને સર્વ વર્ણોનો ગુરુ વ્રાહ્મણ છે. ૧૩.

ગુરુને નમસ્કાર:—

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં, જ્ઞાનાહ્વનશલાકયા ।

ચક્ષુરુન્મીલિતં યેન, તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥ ૧૪ ॥

ઉપદેશતરંગિણી, પૃ૦ ૨૦૭. (ચ. મં.) ❀

અજ્ઞાનરૂપી અંધકારવડે અંધ થયેલા પ્રાણીઓના નેત્રને જેણે જ્ઞાનરૂપી અંજનની શલાકાવડે વિકસ્વર કર્યા છે, તે શ્રી ગુરુને નમસ્કાર થાઓ. ૧૪.

ગુરુભક્તિ:—

શુભોપદેશદાતારો વયોવૃદ્ધા વહુશ્રુતાઃ ।

કુશલા ધર્મશાસ્ત્રેષુ, પર્યુપાસ્યા મુહુર્મુદ્ધુઃ ॥ ૧૫ ॥

શુભ ઉપદેશ આપનારા, વયવડે વૃદ્ધ, ઘણા શાસ્ત્રોને જાણનારા અને ધર્મશાસ્ત્રમાં કુશળ એવા ગુરુઓ વારંવાર સેવવા લાયક છે. ૧૫.

અસ્પૃત્થાનાદિયોગથ તદન્તે નિમૃતાસનમ્ ।

નામગ્રહથ નાસ્યાને, નાવર્ણશ્રવણં કચિત્ ॥ ૧૬ ॥

શુરૂ આવે ત્યારે ઉભા થવું વિગેરે યોગ કરવો, ત્યાર પછી તેમની પાસે નિશ્ચળ આસન મૂકવું, અયોગ્ય સ્થાને શુરૂના નામનું ગ્રહણ કરવું નહીં, અને કોઈપણ ઠેકાણે તેમની નિંદા સાંભળવી નહીં. ૧૬.

શુરૂને ભૂલનાર: પાપી:—

અક્ષરસ્યાપિ ચૈકસ્ય, પદાર્થસ્ય પદસ્ય ચ ।

દાતારં વિસરન્ પાપી, કિં પુનર્ધર્મદેશિનામ્ ॥ ૧૭ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૧, પૃ. ૧૭૮. (પ્ર. સ.)

એક જ અક્ષરને, અર્થ પદને અથવા એક પદને જે શુરૂ શીખવે છે-ભણાવે છે તે (શુરૂ) ને ભૂલી જનાર માણસ પાપી. કહેવાય છે, તો પછી જે ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે તેવા શુરૂને. ભૂલી જનાર માણસ પાપી હોય તેમાં શું કહેવું? ૧૭.

શુરૂભક્તિનું કૃણ:—

ન સ્નાનેન ન મૌનેન, નૈવાગ્નિપરિચર્યયા ।

બ્રહ્મચારી દિવં યાતિ, સ યાતિ ગુરુપૂજનાત્ ॥ ૧૮ ॥

અગ્નિશુશ્રૂપયા ક્ષાન્ત્યા, સ્નાનેન વિવિધેન ચ ।

વાનપ્રસ્થો દિવં યાતિ, સ યાતિ ગુરુપૂજનાત્ ॥ ૧૯ ॥

શંકરસ્મૃતિ, અ. ૫, શ્લોક ૧૦, ૧૧.

બ્રહ્મચારી સ્નાનવડે, મૌનવડે કે અગ્નિની સેવાવડે સ્વર્ગમાં જઈ શકતો નથી, પરંતુ તે શુરૂની પૂજાથી સ્વર્ગે જાય છે. વાન-

અસ્ય આશ્રમમાં રહેલ પુરુષ અગ્નિની સેવાવડે, ક્ષમાવડે, કે વિવિધ પ્રકારના સ્નાનવડે સ્વર્ગે જતો નથી, પણ ગુરુની પૂજાથી સ્વર્ગે જાય છે. ૧૮-૧૯.

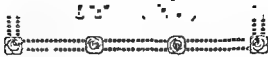
उपदेशः शुभो नित्यं, दर्शनं धर्मचारिणाम् ।

स्थाने विनय इत्येतत्साधुसेवाफलं महत् ॥ ૨૦ ॥

ધર્મચિન્દુ, પૃ૦ ૫૩.

હમેશાં શુભ ઉપદેશ સાંભળવો, ધર્મનું આચરણ કરનારનું દર્શન કરવું અને યોગ્ય સ્થળે વિનય કરવો આ સાધુ સેવાનું ફળ છે. ૨૦.

કુગુરુનું સ્વરૂપ:—

સર્વાભિલાષિણઃ સર્વભોજિનઃ સપરિગ્રહાઃ ।

અબ્રહ્મચારિણો મિથ્યોપદેશા ગુરવો ન તુ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૨, શ્લો ૯.

જે સર્વની અભિલાષા કરનાર, સર્વનું ભક્ષણ કરનારા, પરિગ્રહને ધાગણ કરનારા, મૈથુનને નેવનારા અને મિથ્યા-ખોટા ઉપદેશ આપનારા હોય, તે ગુરુ કહેવાય નહીં ૧.

કુગુરુની નિંદા:—

પરિગ્રહારમ્ભમગ્રાસ્તારવેયુઃ કર્થં પરાન્ ? ।

સ્વયં દરિદ્રો ન પરમીશ્વરીકર્તુમીશ્વરઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ ૬૨, શ્લો ૧૦. (પ્ર. સ.)

પરિગ્રહ અને આરંભમાં મગ્ર થયેલા પુરૂષો બીજાઓને શી રીતે તારી શકે ? કેમકે જે પોતે જ દરિદ્ર હોય તે બીજાને ધનિક કરવા સમર્થ નથી હોતો. ૨.

યસ્ય ચિત્તં પ્રવિક્ષિપ્તં, ક્લેશાઘૈરસમાહિતમ્ ।

સ કિંગુહાનિવિષ્ટોઽપિ, ન સાધુર્દુષ્ટજન્તુચત્ ॥ ૩ ॥

યજુર્વેદ, માધ્યન્દિનીશાસ્ત્રા, આહિક, શ્લો ૨૧.

જેનું ચિત્ત વિક્ષિપ્ત અને કલેશોને લીધે સમાધિ-રહિત છે તે ગુફામાં રહેતો હોય તો પણ, દુષ્ટ જનાવરની જેમ, સાધુ નથી. ૩.

ગુરોરપ્યવલિપ્તસ્ય, કાર્યાકાર્યમજાનતઃ ।

ઉત્પથપ્રતિપન્નસ્ય, દણ્ડો ભવતિ શાસનમ્ ॥ ૪ ॥

પંચતંત્ર, પૃ૦ ૩૮, શ્લો૦ ૧૬૯.

ગુરુ પણ જો ગર્વિષ્ટ હોય, કાર્ય અને અકાર્યને જાણતો ન હોય, તથા ઉન્માર્ગે ચાલતો હોય તો તેનો પણ ઠંડ થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ૪.

કુગુરૂનો ત્યાગઃ—

इहामुत्र विरुद्धं यत्, तत्कुर्वाणं नरं त्यजेत् ।

आत्मानं यः स्वयं हन्ति, त्रायते स परं कथम् ? ॥૫॥

આ ભવ અને પર ભવમાં જે કાર્ય વિરુદ્ધ હોય તે કાર્યને કરનાર મનુષ્યનો (ગુરૂનો) ત્યાગ કરવો જોઈએ. કેમકે જે પોતાના આત્માને હણે છે એટલે કુગતિમાં નાંખે છે તે ખીજાનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકે ? ૫.

કુગુરૂથી ગુકસાનઃ—

फलाद् वृथाः स्युः कुगुरूपदेशतः,

कृता हि धर्मार्थमपीह स्रवमाः ।

तद्दृष्टिरागं परिमुच्य भद्र हे,

गुरुं विशुद्धं भज चेद्वितार्थ्यसि ॥ ૬ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૨, શ્લો૦ ૫.

સંસાર યાત્રામાં કુશુરના ઉપદેશથી ધર્મને માટે દરેલા મોટા પ્રયાસ પણ, કૃષ્ણની જાળતમાં બેઠાએ તો વૃથા નીવડે છે, તેટલા માટે હે ભાઈ ! જે તું હિતની ઈચ્છા રાખતો હોય તો દષ્ટિ-રાગ પડતો મૂંઝીને અત્યંત શુદ્ધ શુરને લજ. ૬.

इदं प्रकृत्या विपर्ययशीकृतं,

परस्परं स्त्रीधनलोलुपं जगत् ।

सनातने वर्त्मनि साधुभिर्धृतं,

हहा ! कुचोघैः कुगतौ निधीयते ॥ ७ ॥

આ જગત્ સ્વભાવથી જ વિપર્યયે વશ કર્યું છે, પરસ્પર સ્ત્રી અને ધનમાં લુબ્ધ થયેલું છે, તેને સાધુ પુરુષોએ મહા-કષ્ટથી સનાતન (મોક્ષ) માર્ગમાં ધારણ કર્યું—ઉપદેશાદિકવડે મોક્ષ માર્ગની સન્મુખ કર્યું તો પણ ખેદની વાત છે કે વિપ-રિત બાધવાળા શુરઓવડે તે કુગતિમાં લઈ જવાય છે. ૭.

મુનિ-યોગી (૭૦)

મુનિનું સ્વરૂપ:—

નિરીહા નિરહક્કારા નિર્મમાઃ સમચેતસઃ ।

મહાવ્રતધરા ધીરાઃ, સાધવઃ શરણં મમ ॥ ૧ ॥

ત્રિપષ્ઠી, પર્વ ૧૦, સર્ગ ૧૨, શ્લોક ૩૯૭.

ધૈર્ય રહિત, અહંકાર રહિત, મમતા રહિત, સમાન ચિત્ત-
વાળા, પાંચ મહાવ્રતોને ધારણ કરનારા અને ધૈર્યવાળા સાધુઓ
મારું શરણ લો. ૧.

બ્રહ્મચર્યરતો નિત્યં, વનવાસરતો ભવેત્ ।

મોક્ષશાસ્ત્રેષુ નિરતો બ્રહ્મસૂત્રી જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨ ॥

પદ્મપુરાણ, અં ૫૯, શ્લોક ૨૧.

મુનિ નિરંતર બ્રહ્મચર્યમાં તત્પર હોય છે, વનવાસપર
પ્રીતિવાળો હોય છે, મોક્ષના શાસ્ત્રોમાં લીન હોય છે, બ્રહ્મસૂત્રના
જ્ઞાનવાળો હોય છે, તથા જિતેન્દ્રિય છે. ૨.

ક્ષાન્તો દાન્તો મુક્તો જિતેન્દ્રિયઃ સત્યવાગમયદાતા ।

પ્રોક્તસિદ્ધિદણ્ડવિરતો વિધિગૃહીતા ભવતિ પાત્રમ્ ॥ ૩ ॥

ધર્મચિન્દુ.

ક્ષમાવાન, મનને દમન કરનાર, સર્વ સંગથી મુક્ત, ત્રિતેન્દ્રિય, સત્ય વચન બોલનાર, સર્વ પ્રાણીઓને અભયદાન આપનાર, મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ એ ત્રણે દંડથી વિરામ પામેલ અને વિધિ પૂર્વક ભોજનને શ્રદ્ધા કરનાર આવેલ જે મુનિ હોય તે પાત્ર કહેવાય છે. ૩.

સમ્યગ્જ્ઞાની દયાવાંસ્તુ, દયાની યસ્તપ્યતે તપઃ ।
નમ્રશ્ચિવરધારી વા, મ સિદ્ધતિ મહામુનિઃ ॥ ૪ ॥

પૂર્વાચાર્ય.

સમ્યક્ પ્રકારના જ્ઞાનવાળો, દયાળુ અને શુભ ધ્યાનવાળો નમ્ર અથવા વસ્ત્રધારી જે કોઈ મુનિ તપને કરે છે તે મહા-મુનિ સિદ્ધ થાય છે. ૪.

વાત્સનોમ્યાં શરીરેણ, શુચિઃ સ્યાદનહઙ્કૃતઃ ।
પ્રશાન્તો જ્ઞાનવાન્ મિશુર્નિરપેક્ષશ્ચરેત્ સુખમ્ ॥ ૫ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અં ૨૧૭, શ્લો ૩.

વાણી, મન અને શરીરવડે પવિત્ર, અહંકાર રહિત, શાંત અને જ્ઞાનવાન એવો ભિક્ષુ અપેક્ષા રહિત થઈ મુખે કરીને વિચરે. ૫.

ન યસ્ય મિત્રં ન ચ કોઽપિ શત્રુ-
ર્નિજઃ પરો વાઽપિ ન કથનાસ્તે ।

ન ચૈન્દ્રિયાર્થેષુ રમેત ચેતઃ,

કપાયમુક્તં પરમઃ સ યોગી ॥ ૬ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧, શ્લો ૯.

જેને કોઈ પણ મિત્ર નથી અને કોઈ પણ શત્રુ નથી, જેને કોઈ પોતાનો નથી અને કોઈ પારકો નથી, જેનું મન કપાય રહિત હોઈને ઇદ્રિયોના વિષયમાં રમણ કરતું નથી તેવો પુરૂષ મહાયોગી છે. ૬.

તે તીર્ણા ભવવારિધિં શુનિવરાસ્તેમ્યો નમસ્કુર્મહે,
યેપાં નો વિષયેષુ ગૃહ્યતિ મનો નો વા કપાયૈઃ પ્લુતમ્ ।
રાગદ્વેપવિમુક્ પ્રશાંતકલુષં સામ્યાત્તશર્માદિયં,
નિત્યં खेलति चात्मसंयमगुणाक्रीडे भजद्भावनाः ॥૭॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લોક ૧.

જે મહાત્માઓનું મન ઇદ્રિયોના વિષયમાં આશક્ત થતું નથી, કપાયોથી વ્યાપ્ત થતું નથી, જે (મન) રાગ દ્વેષથી મુક્ત રહે છે, જેણે પાપકાર્યોને શાંત પમાડ્યાં છે, જેણે સમતાવડે અદ્વૈત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને જે ભાવના ભાવતું ભાવતું આત્મસંયમના શુભોદ્ગમી ઉદ્યાનમાં હ મેશાં ખેલે છે, આવા પ્રકારનું જેમનું મન થયેલું છે તે મહાશુનીશ્વરે આ સંસાર તરી ગયા છે, અને તેઓને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૭.

समः शत्रौ च मित्रे च, तथा मानापमानयोः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु, समः सङ्गविचर्जितः ॥ ૮ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૩, શ્લોક ૧૪.

મુનિ શત્રુ અને મિત્રને વિષે સમાન હોય છે, માન અને અપમાનને વિષે સમાન હોય છે, ટાઢ અને તડકાને વિષે સમાન

હોય છે, સુખ અને દુઃખને વિષે સમાન હોય છે, તથા સર્વ સંગથી રહિત હોય છે. ૮.

ये न हृष्यन्ति लामेषु, नालामेषु व्यथन्ति च ।

निर्ममा निरहङ्काराः, सत्त्वस्थाः ममदर्शिनः ॥ ९ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૧૫૬. શ્લો૦ ૩૨.

જેઓ લાલ થવાથી હર્ષ પામતા નથી, અને લાલ ન થવાથી ખેદ પામતા નથી એવા સાધુઓ મમતા રહિત, અહં-કાર રહિત સત્ત્વવાળા અને સમાન દૃષ્ટિવાળા હોય છે. ૯.

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।

वीतरागभयक्रोधः, स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ १० ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૫૬.

જે પુરૂષ દુઃખને વિષે મનમાં ઉદ્વેગ (ખેદ) ન પામે, સુખને વિષે સ્પૃહા-પ્રવૃત્તિ ન રાખે, તથા જેના રાગ, ભય અને ક્રોધ નાશ પામ્યા હોય અને જે સ્થિતધી (સ્થિર બુદ્ધિ-વાળો) હોય તે મુનિ કહેવાય છે. ૧૦.

अद्वेष्टा सर्वभूतानां, मैत्रः करुण एव च ।

निर्ममो निरहङ्कारः, समदुःखसुखः क्षमी ॥ ११ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૨, શ્લો૦ ૧૩.

ક્ષમાવાન મુનિ સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દેવ રહિત, મૈત્રીવાળો અને દયાવાળો જ હોય છે, તથા મમતા રહિત, અહંકાર રહિત અને સુખ દુઃખમાં સમાન હોય છે. ૧૧.

રાગદ્વેપવિયુક્તાત્મા, સમલોષ્ટાશ્મકાશ્વનઃ ।

પ્રાણિર્હિસાનિવૃત્તશ્ચ, મૌની સ્યાત્ સર્વનિઃસ્પૃહઃ ॥ ૧૨ ॥

પદ્મપુરાણ, અ૦ ૫૯, શ્લો૦ ૧૮.

જેનો આત્મા રાગદ્વેષ રહિત છે, જે ઢેફા, પથ્થર અને સુવર્ણને વિષે મગાન (સમદૃષ્ટિવાળો) છે, જે સર્વ પ્રાણીની હિંસાથી નિવૃત્ત થયેલો છે, તથા જે મર્વ વસ્તુપર સ્પૃહા (ઈર્ષ્યા) રહિત છે, તે જ મૌન મત ધારી મૌની (મુનિ) છે ૧૨.

જીવિતં यस્ય ધર્મર્થિ, ધર્મો જ્ઞાનાર્થમેવ ચ ।

જ્ઞાનં ચ ધ્યાનયોગાર્થ, સોઽચિરાન્મુચ્યતે નરઃ ॥ ૧૩ ॥

યતિધર્મસમુચય, અ૦ ૧૬, શ્લો૦ ૧૧.

જેનું જીવિત ધર્મને માટે હોય, જેનો ધર્મ જ્ઞાનને માટે હોય, અને જેનું જ્ઞાન ધ્યાનયોગને માટે હોય, તે મનુષ્ય શીઘ્રપણે મોક્ષને પામે છે ૧૩

અનન્યદર્પી મતતં, મવેદ્ ગીતાદિનિઃસ્પૃહઃ ।

નાદર્શં ચૈવ ત્રીક્ષેત, ન ચરેદ્દન્તધાવનમ્ ॥ ૧૪ ॥

હઝનસ્મૃતિ, અધ્યાય ૩, શ્લો૦ ૨૨.

(માધુ) આડી અવળી દૃષ્ટિ નાળે નહિ, ગીત વિગેરેથી ઉદાગ્રીન રહે, દર્શણમા મુખ જુલે નહિ અને દાનણ કંરે નહિ ૧૪

ये प्रव्रज्यां समागृह्य, शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ।
वसन्ति पुण्यतीर्थेषु, तेऽपि हि परमर्षयः ॥ १५ ॥

મનુસ્મૃતિ, પૂર્વભાગ, શ્લો ૮૭.

તેઓ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને શાંત આત્માવાળા અને
જિતેન્દ્રિય થઈને, પવિત્ર તીર્થોમાં વસે છે, તેઓ પણ નિઃસ્વ
ઉત્તમ ઋષિઓ છે. ૧૫

यः समः सर्वभूतेषु, त्रसेषु स्थावरेषु च ।
तपश्चरति शुद्धात्मा, श्रमणोऽसौ प्रकीर्तितः ॥ १६ ॥

જે પુરૂષ ત્રસ અને સ્થાવર સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમાન
અને શુદ્ધ આત્માવાળો થઈ તપનું આચરણ કરે છે, તેને
શ્રમણ-સાધુ-કહ્યો છે ૧૬

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा, कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी, समलोप्याश्मकाञ्चनः ॥ १७ ॥

જેનો આત્મા સામાન્ય જ્ઞાન અને વિશેષ જ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેલો
હોય, જે કૂટસ્થ (મધ્યસ્થ) હોય એટલે કે પોતે જે કાંઈ ક્રિયા
કરે તે અભિમાન રહિતપણે કરે, જેણે ઇન્દ્રિયોને વશ કરી
હોય, તથા જે ઢેકા, પથર અને સુવર્ણને વિષે સમદૃષ્ટિવાળો
હોય, આ સર્વવડે જે યુક્ત હોય તે યોગી કહેવાય છે ૧૭.

मुनिस्वर्ष અને મુનિઅવગણનાનું ક્ષણ:—

परीपहजये शक्तं, शक्तं कर्मपरिक्षये ।

જ્ઞાનધ્યાનતપોભૂષં, શુદ્ધાચારપરાયણમ્ ॥ ૧૮ ॥

પ્રશાન્તમાનસં સૌમ્યં, પ્રશાન્તકરણં શુભમ્ ।

પ્રશાન્તારિમહામોહં, કામક્રોધનિષ્પદનમ્ ॥ ૧૯ ॥

નિન્દાસ્તુતિસમં ધીરં, શરીરેઽપિ ચ નિઃસ્પૃહમ્ ।

જિતેન્દ્રિયં જિતક્રોધં, જિતલોભમહાભયમ્ ॥ ૨૦ ॥

રાગદ્વેષવિનિર્મુક્તં, સિદ્ધિસદ્ગમનોત્સુકમ્ ।

જ્ઞાનાભ્યાસરતં નિત્યં, નિત્યં ચ પ્રથમે સ્થિતમ્ ॥ ૨૧ ॥

एवंचिधं हि यो दृष्ट्वा, स्वगृहाङ्गणमागतम् ।

मात्सर्यं कुरुते मोहात्, क्रिया तस्य न विद्यते ॥ ૨૨ ॥

मायानिरसनं कृत्वा, तृष्णां च परित्यज्य ते ।

રાગદ્વેષો સમુત્સાર્ય, પ્રયાતાઃ પદમક્ષયમ્ ॥ ૨૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૦૫, ૨૦૬, ૨૦૭, ૨૦૮, ૨૦૯, ૨૧૦.

જે પરીપક્ક સહન કરવામાં સમર્થ છે, જે કર્મનો ક્ષય કરવામાં શક્તિમાન છે, જે જ્ઞાન, ધ્યાન અને તપવડે શોભે છે, જે શુદ્ધ આચાર પાળવામાં તત્પર છે, જેનું મન શાંત છે, જેની દૃષ્ટિ સૌમ્ય-સમાન-છે, જેની ઇન્દ્રિયો અત્યંત શાંત છે, જે પ્રાણીઓને શુભકારક છે, જેનો મોહરૂપી શત્રુ શાંત થયેલો છે, જેણે કામ અને ક્રોધનો વિનાશ કર્યો છે, અન્ય મનુષ્ય નિંદા કરે કે સ્તુતિ કરે તે બન્નેને વિષે જે સમાન છે, જે ધૈર્યવાન છે, જે પોતાના શરીરને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ છે, જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી છે, જેણે ક્રોધને જીત્યો છે, જેણે લોભ અને મહાભયને જીત્યા છે, જે રાગદ્વેષથી રહિત છે, જે સિદ્ધિનો સંગ કરવામાં ઉત્સુક છે, જે નિરંતર જ્ઞાનનો

અભ્યાસ કરવામાં આસક્ત છે, તથા જે નિર્ગત પ્રગમને વિષે ગ્રહેલા છે, એવા મહાત્મા મુનિને પોતાના ધનના આગણામાં આવેલા જોઇને જે મનુષ્ય મોહને લીધે તેનાપર ઇર્ષ્યા કરે છે, તેની સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ છે. તેવા મુનિ મહાત્મા માયાનો નાશ કરી, તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી અને રાગદ્વેષને દૂર કરી મોક્ષ પદને પામેલા હોય છે ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩.

સમં શસ્ત્રૌ ચ મિત્રે ચ, સમં માનાપમાનયોઃ ।

લાભાલાભે સમં નિત્યં, લોપ્ષ્ઠકાશ્ચનયોસ્તથા ॥ ૨૪ ॥

મમ્યક્ત્વભાવનાશુદ્ધં, જ્ઞાનસેવાપરાયણમ્ ।

ચારિત્રચરણાસક્તમક્ષીણસુખકાન્ઠિણમ્ ॥ ૨૫ ॥

ઈદૃશં શ્રમણં દૃષ્ટ્વા, યો ન મન્યેત દુષ્ટધીઃ ।

નૃજન્મનઃ ફલં સારં, સ હારયતિ સર્વથા ॥ ૨૬ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૨૦, ૨૨૩, ૨૨૪-

જે મર્ષદા શત્રુ અને મિત્રને વિષે સમાન છે, જે માન અને અપમાનને વિષે સમાન છે, જે લાભ અને અલાભને વિષે સમાન છે, જે માટીના ઢેફા અને મુવર્ણને વિષે સમાન છે, સમકિતની ભાવનાપડે શુદ્ધ છે, જે જ્ઞાનની એવામાં તત્પર છે, જે ચારિત્રનું પાલન કરવામાં આસક્ત છે, જે મોક્ષના સુખને ઇચ્છે છે, આવા શુભવાળા મુનિને જોઇને જે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય તેની અવગણના કરે છે, તે મનુષ્ય પોતાના ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મના ફળને સર્વથા હારી બાંધ છે. ૨૪, ૨૫, ૨૬.

મુનિનું મહત્વ:—

વિષયસુખનિરભિલાષઃ પ્રથમગુણગણામ્યલંકૃતઃ સાધુઃ ।
દ્યોતયતિ યથા ન તથા સર્વાણ્યાદિત્યતેજાસિ ॥ ૨૭ ॥

પ્રથમરતિ, શ્લો० ૨૪૨.

વિષય મુખથી વિરક્ત અને પ્રથમાદિક ગુણગણથી વિભૂ-
ષિત સાધુ જેવો ઉદ્યોત કરે છે તેવો ઉદ્યોત સૂર્યના સઘળા
કીરણો પણ કરી શકતા નથી. ૧૭.

ત્રિનિર્મલં પાર્થિવચન્દ્રકાન્તં,
યસ્યાસ્તિ ચારિત્રમસૌ ગુણજ્ઞઃ ।
માની કુલીનો જગતોઽભિગમ્યઃ,
કૃતાર્થજન્મા મહનીયચુદ્ધિઃ ॥ ૨૮ ॥

મુખાપિતરત્નસવોદ્ધ, શ્લો० ૨૩૯.

જે મનુષ્યને નિર્મળ-નિર્દોષ અને પુનમના ચંદ્ર જેવું
મનોહર ચરિત્ર હોય, તે જ પુરૂષ ગુણનો વાણનાર છે, માન-
વંત છે, કુલીન છે, જગતને માનવા લાયક છે, તેનો જન્મ
સફલ છે, અને તેની બુદ્ધિ વખાણવા લાયક છે. ૨૮.

एकरात्रोपितस्यापि, यतेर्या गतिरुच्यते ।
न सा शक्या गृहस्थेन, प्राप्तुं क्रतुशतैरपि ॥ २९ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અ० ૧૧, શ્લો० ૩૪.

યતિપણમાં માત્ર એક જ રાત્રિ રહેલા પુરુષોની જે સદ્-
ગતિ કહેલી છે, તે ગતિને ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષ સેકડા યજ્ઞ
કરવાથી પણ પામી શકે નહીં ૨૯.

આશા નામ નદી મનોરથજલા તૃષ્ણાતરંગાકુલા,
 રાગગ્રાહવતી વિતર્કવિહગા ધૈર્યદ્રુમધ્વંસિની ।
 મોહાવર્તસુદુસ્તરાઽતિગહના પ્રોત્તુલ્લચિન્તાતટી,
 તસ્યાઃ પારગતા વિશુદ્ધમનસો નન્દન્તિ યોગીશ્વરાઃ ॥૩૦॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્તહરિ), શ્લોક ૧૦.

આ આશા નામની નદી છે, તેમાં મનોરથરૂપી પાણી છે, તૃષ્ણારૂપી તરંગોવડે તે વ્યાપ્ત છે, તેમાં રાગરૂપી ગ્રાહો (મગર વિગેરે જળચરો) રહેલા છે, તેની સમીપે તર્કવિતર્કરૂપી પક્ષીઓ ઉડ્યા કરે છે, તે ધૈર્યરૂપી વૃક્ષોને પાડી નાંખે છે, તેમાં મોહરૂપી આવર્ત હોવાથી તે દુઃખે કરીને તરી શકાય તેવી છે, તે અત્યંત ગહન (ઉંડી) છે, અને ચિંતારૂપી તેને ઉંચા તટ-કિનારા-છે. આવી નદીના પારને વિશુદ્ધ મનવાળા યોગીશ્વરો જ પામે છે તેથી તેઓ આનંદ પામે છે. ૩૦.

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા, વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।
 સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા, કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥ ૩૧ ॥

મગવદ્ગીતા, અં ૫, શ્લોક ૭.

જે યોગવડે યુક્ત હોય, જેનો આત્મા વિશુદ્ધ હોય, જેણે આત્માને જીત્યો હોય, જેણે ઇન્દ્રિયોને વશ કરી હોય, તથા જેનો આત્મા સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ હોય (સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા તુલ્ય માનતો હોય અર્થાત્ જીવદયાવાળો હોય), તેવો યોગી, કર્મને કરતાં છતાં પણ, તે કર્મથી લેપાતો નથી. ૩૧.

બ્રહ્મચારિસહસ્રં સ્યાદ્વાનપ્રસ્થશત્તાનિ ચ ।

બ્રાહ્મણાનાં હિ કોઢ્યસ્તુ, યતિરેકો વિશિષ્યતે ॥ ૩૨ ॥

અત્રિસ્મૃતિ, શ્લો० ૩૬૧.

હજાર બ્રહ્મચારી, સેંકડો વાનપ્રસ્થના આશ્રમમાં રહેલા અને કરોડ બ્રાહ્મણો, આ સર્વ કરતાં માત્ર એક જ યતિ હોય તેો તે વિશેષ છે. ૩૨.

ગૃહસ્થાનાં સહસ્રેણ, વાનપ્રસ્થશતેન ચ ।

બ્રહ્મચારિસહસ્રેણ, યો યોગી સ વિશિષ્યતે ॥ ૩૩ ॥

મવિષ્યપુરાણ, સ્કંધ० ૪, અ० ૧૯, શ્લો० ૨૩.

હજારેા ગૃહસ્થોમાં, સેંકડો વાનપ્રસ્થાશ્રમીની મધ્યે અને હજાર બ્રહ્મચારીની મધ્યે જે યોગી હોય તે સર્વથી અધિક છે. ૩૩.

સર્વેપામાશ્રમાણાં તુ, સંન્યાસી હુત્તમાશ્રમી ।

સ એવાત્ર નમસ્યઃ સ્યાદ્ભક્ત્યા સન્માર્ગવર્તિભિઃ ॥૩૪॥

હારિતસ્મૃતિ, શ્લો० ૨૧૦.

સર્વ આશ્રમોને મધ્યે સંન્યાસી ઉત્તમ આશ્રમવાળો છે. તેથી સન્માર્ગમાં વર્તનારા પુરૂષોને, તે સંન્યાસી જ ભક્તિથી નમવા લાયક છે. ૩૪.

ન ચ રાજમયં ન ચ ચૌરમય—

મિહલોકસુખં પરલોકહિતમ્ ।

નરદેવનતં વરકીર્તિકરં,

શ્રમણત્વમિદં રમણીયતરમ્ ॥ ૩૫ ॥

આ શ્રમણપણું (ચારિત્ર) અતિ રમણીય છે. કેમકે તેમાં રાતનો પણ ભય નથી, ચોરનો ભય નથી, આ લોક સંબંધી મુશ્કેલી છે, પરભવમાં પણ હિતકારક છે, તેને મનુષ્યો અને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે, તથા જગતમાં ઉત્તમ કીર્તિને કરનાર છે ૩૫.

પાદપદ્મજસંલીનં, તસ્યૈતદ્ભુવનત્રયમ્ ।

યસ્ય ચિત્તં સ્થિરીભૂય, સ્વસ્વરૂપે લયં ગતમ્ ॥ ૩૬ ॥

જેનું ચિત્ત સ્થિર થઈને આત્મસ્વરૂપને વિષે લયને (એકચિત્તાને) પામ્યું હોય, તેના ચરણ કમળને વિષે ત્રણ ભુવન લીન થાય છે. ૩૬.

યેઽપિ પરિગ્રહાંસ્ત્યક્ત્વા, ભવન્તિ બ્રહ્મચારિણઃ ।

દેવાનામપિ તે માન્યા વન્દનીયાઃ મદા સ્વહ ॥ ૩૭ ॥

મનુસ્મૃતિ, પૂર્વભાગ, શ્લો ૦ ૪૩.

જેઓ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરે છે, તેઓ દેવોને પણ સદા વાંદવા લાયક અને માનવા લાયક થાય છે. ૩૭

સાચો મુનિ:—

વાંધવધનેન્દ્રિયસુખત્યાગાત્ ત્યક્તમયવિગ્રહઃ સાધુઃ ।

ત્યક્તાત્મા નિર્ગથસ્ત્યક્તાહંકારમમકારઃ ॥ ૩૮ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૧૭૩.

જાનંધવ, ધન અને ઈન્દ્રિયસુખના ત્યાગથી જેણે ભય અને

વિશ્વહ તત્ત્વા છે, અને અહંકાર, મમકાર તત્ત્વા છે જેણે એવા ત્યાગી સાધુ જ નિર્ઐય કહેવાય છે. ૩૮.

અહંકારં ચલં દર્પં, કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાન્તો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૩૯ ॥

મગદ્ગીતા અ૦ ૧૮, શ્લો૦ ૫૩.

અહંકાર, ળળ, ગર્વ, કામ, ક્રોધ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી મમતા રહિત શાંતપણે જે મુનિ વિચરે તે બ્રહ્મલોકમાં (મોક્ષમાં) જવા માટે લાયક થાય છે. ૩૯.

મિત્રે નન્દતિ નૈવ નૈવ પિશુને વૈરાતુરો (રં) જાયતે,

મોગં લુભ્યતિ નૈવ નૈવ તપસિ ક્લેશં સમાલમ્બતે ।

રત્ને રજ્યતિ નૈવ નૈવ દૃષદિ પ્રદ્વેષમાપદ્યતે

યેપાં શુદ્ધહૃદાં સદૈવ હૃદયં તે યોગિનો યોગિનઃ ॥૪૦॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લો૦ ૬.

શુદ્ધ હૃદયવાળા જેઓનું મન હમેશાં મિત્ર ઉપર (મિત્રને જોઈને) આનંદ પામતું ન હોય, અને ળળ પુરૂષ ઉપર વેરવાળું થતું ન હોય, લોગની ઉપર લોભ પામતું ન હોય, તપને વિષે ક્લેશ પામતું ન હોય, રત્નને વિષે રાગ પામતું ન હોય અને પત્થરને વિષે દ્વેષ પામતું ન હોય, એવા યોગીઓ જ યોગી છે. ૪૦.

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર, સમં પશ્યતિ ચોઽર્જુન ! ।

સુખં વા ચદિ વા દુઃખં, સ યોગી પરમો મતઃ ॥ ૪૧ ॥

મગદ્ગીતા, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૩૨

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે—હે અર્જુન ! જે પુરૂષ પોતાના આત્માની તુલ્ય સર્વ પ્રાણીઓને વિષે મુખ કે દુઃખને સમાન જુએ છે, તે ઉત્તમ યોગી માનેલા છે—તેને હું ઉત્તમ યોગી કહું છું. ૪૧.

મુનિનો પ્રભાવ:—

સારઙ્ગી સિંહશાવં સ્પૃશતિ સુતધિયા કેકિકાન્તા મુજઙ્ગ,
માર્જારી હંસવાલં પ્રણયપરવશા નન્દિની વ્યાઘ્રપોતમ્ ।
ઘૈરાખ્યાજન્મજાતાન્યપિ ગલિતમદા જન્તવોઽન્યે ત્યજન્તિ,
દૃષ્ટ્વા સામ્યૈકભાવં પ્રશમિતકલુષં યોગિનં ક્ષીણમોહમ્ ॥૪૨॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૦૨. (પ્ર. સ.)*

જે એક સમતાભાવમાં જ મગ્ન છે, જેણે પાપનો નાશ કર્યો છે, તથા જેણે મોહને ક્ષીણ કર્યો છે એવા યોગીને જોઈ મૃગક્ષી સિંહના બચ્ચાને પોતાના પુત્રની બુદ્ધિથી સ્પર્શ કરે છે, મયૂરી પણ સર્પને સ્પર્શ કરે છે, ગિલાડી હંસના બચ્ચાને સ્પર્શ કરે છે, પ્રેમમાં પરાધીન થયેલી ગાય વાઘના બચ્ચાને સ્પર્શ કરે છે, તથા ખીબા પ્રાણીઓ મદ રહિત થઈ જન્મથી જ ઉત્પન્ન થયેલા વેરને (જાતિવેરને) પણ તણ દે છે. ૪૨.

મુનિ: સાચો મુખી:—

સંત્યજ્ય લોકચિન્તામાત્મપરિજ્ઞાનચિન્તનેઽમિરતઃ
જિતલોભરોપમદનઃ, સુખમાસ્તે નિર્જરઃ સાધુઃ ॥૪૩॥

પ્રશમરતિ, શ્લો૦ ૧૨૯.

લોકચિંતાને સમગ્ર રીતે તણને, આત્મજ્ઞાન અને અધ્યાત્મચિંતામાં લયલીન થયેલો, લોભ, રોષ અને કામક્રીડા વર્જીત એવો સમપરિણામી સાધુ સદા સમાધિરસમાં ઝીલે છે. ૪૩.

ન દેવરાજસ્ય ન ચક્રવર્તિન—

સ્તદ્દૈ સુખં રાગયુતસ્ય મન્યે ।

યદ્દ્વીતરાગસ્ય મુનેઃ સદાત્મ—

નિષ્ઠસ્ય ચિત્તે સ્થિરતાં પ્રયાતિ ॥ ૪૪ ॥

હૃદયપ્રદીપ, સ્તો ૦ ૩૪.

રાગદ્વેષ રહિત અને નિરંતર પોતાના આત્મામાં જ તત્પર રહેલા (રમણ કરનારા) મુનિના ચિત્તમાં જે સુખ સ્થિરતાને પામે છે, તે સુખ રાગદ્વેષથી યુક્ત એવા દેવેન્દ્રને પણ નથી, તથા ચક્રવર્તીને પણ હોતું નથી, એમ હું માનું છું. ૪૪.

ન ચક્રનાથસ્ય ન નાકિરાજો

ન ભોગભૂષસ્ય ન નાગરાજઃ ।

આત્મસ્થિતં શાશ્વતમસ્તદોષં,

યત્સંયતસ્યાસ્તિ સુખં વિવાધમ્ ॥ ૪૫ ॥

સુમાપિતરબ્રહ્મસંદોહ, સ્તો ૦ ૨૩૬.

સંયમધારી સાધુઓને પોતાના જ આત્માને વિષે રહેલું, શાશ્વત-નિરંતર રહેનારું, દોષ રહિત અને બાધા-ખીડા-રહિત જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે સુખ ચક્રવર્તીને નથી, દેવેન્દ્રને નથી, ભુવનપતિના ઇન્દ્રને નથી, તથા નાગરાજને પણ નથી. ૪૫.

નૈવાસ્તિ રાજરાજસ્ય, તત્સુખં નૈવ દેવરાજસ્ય ।

યત્સુખમિહૈવ સાધોર્લોકન્યાપારરહિતસ્ય ॥ ૪૬ ॥

હોકના વ્યાપાર કરીને રહિત એવા સાધુને આ જગતમાં જ જે સુખ છે, તે સુખ અકલ્પનીય પશુ નથી, તથા દેવેન્દ્રને પશુ નથી. ૪૬.

મુનિ : સાચો ધીર:—

ધીરાણાં યત્યો ધીરા યે નિરાકુલચેતસઃ ।

કર્મશત્રુમહાસૈન્યં, નિર્જયન્તિ તપોવલાત્ ॥ ૪૭ ॥

તત્ત્યામૃત, શ્લો ૦ ૨૧૧.

જેઓનું ચિત્ત આકુળતા રહિત છે અને જેઓ તપના બળથી કર્મશત્રુ શત્રુના મોટા સૈન્યને અત્યંત હુતે છે, તેવા યતિઓ જ સર્વ ધીરોમાં અત્યંત ધીર છે. ૪૭.

મુનિ : મોક્ષસાધક:—

નિર્જિતમદમદનાનાં, વાકાયમનોવિકારરહિતાનામ્ ।

વિનિવૃત્તપરાશાનામિહૈવ મોક્ષઃ સુવિહિતાનામ્ ॥ ૪૮ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૨૩૮.

મદ અને કામદેવને સર્વથા હુતનારા, તન, મન, વચનના દોષરહિત અને નિઃસ્પૃહ એવા સુવિહિત સાધુઓને અહિં જ મોક્ષ છે. ૪૮.

ધર્મોઽયં સ્વાસ્થ્યાતો જગદ્વિતાર્થજિનૈર્જિતારિગણૈઃ ।

યેઽન્ન રતાસ્તે સંસારસાગરં લીલયોત્તીર્ણાઃ ॥ ૪૯ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૧૬૧.

જેમણે અંતરંગ શત્રુઓને છુટ્યા છે એવા જિનેશ્વરેએ જગ-
તના હિત માટે આ ચારિત્રધર્મ પ્રરૂપેલો છે. તેમાં જે રક્ત થયેલા
છે તે સંસારસમુદ્રને લીલામાત્રમાં પાર પામેલા સમજવા. ૪૯.

सर्वभूतसमो मैत्रः, समलोष्टाश्मकांचनः ।

ध्यानयोगस्तो भिक्षुः, प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ५० ॥

શંસસ્મૃતિ, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૯.

જાધા પ્રાણીઓને વિષે સમભાવવાળો, મિત્રતાની ભાવનાવાળો,
ઢેકું, પત્થર અને સુવર્ણમાં સરખી બુદ્ધિવાળો અને ધ્યાનયોગમાં
મગ્ન થયેલો ભિક્ષુ ઉચ્ચી ગતિ-મોક્ષ-ને પામે છે. ૫૦.

यथा नीता रसेन्द्रेण, घातवः जातकुंभताम् ।

पुनरावृत्तये न स्युस्तद्वदात्माऽपि योगिनाम् ॥ ५१ ॥

જેમ રસેન્દ્રવડે-સિદ્ધરસવડે-લોહાદિક ધાતુઓ સુવર્ણ-
પણાને પામે છે-સુવર્ણ થાય છે, અને પછી તે પાછી ધાતુ નથી
બનતી, તે જ પ્રમાણે યોગીનો આત્મા પણ પુનરાવૃત્તિને માટે થતો
નથી, એટલે કે ફરીથી સંસારમાં આવતો નથી. (અહીં ભાવાર્થ
એ છે કે—શૃંગારાદિક નવ રસોમાં ઈંદ્ર સમાન એવા શમતારૂપ
રસવડે યોગીનો આત્મા શાતકુંભતા એટલે શાંતિના કુંભપણાને
અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે, ત્યારપછી તે ફરીથી સંસારી થતો
નથી.) ૫૧.

શુનની બેફીકરી:—

नाजीवीकाप्रणयिनीतनयादिचिन्ता,

नो राजमीश्व भगवत्समयं च चेत्सि ।

શુદ્ધે તથાઽપિ ચરણે યત્તસે ન મિશ્નો,
તત્તે પરિગ્રહમસો નરકાર્થમેવ

॥ ૫૨ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લો ૯.

તારે આજીવિકા, સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેની ચિંતા નથી, રાજ્ય તરફની ખીક નથી, અને ભગવાનના સિદ્ધાંતો તું જાણે છે, અથવા સિદ્ધાંતના પુસ્તકો તારી પાસે છે, છતાં પણ હે યતિ ! જો તું શુદ્ધ ચારિત્ર માટે યત્ન કરીશ નહિ, તો પછી તારી પાસેની વસ્તુઓનો ભાર (પરિગ્રહ) નરક માટે જ છે. ૫૨.

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथ किं तापसः,

किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि किम् ।

इत्युत्पन्नविकल्पजल्पमुखैः संभाष्यमाणा जनै-

र्न क्रुद्धाः पथि नैव तुष्टमनसो यान्ति स्वयं योगिनः ॥૫૩॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્તહરિ), શ્લો ૯૬.

શું આ ચંડાળ છે ? કે બ્રાહ્મણ છે ? કે શૂદ્ર છે ? કે તાપસ છે ? કે તત્ત્વના નિવેશને વિષે મનોહર બુદ્ધિવાળો કેાઇ યોગીશ્વર છે ? આ પ્રમાણે માર્ગમાં યોગીને જોઇને ઉત્પન્ન થયેલા વિકલ્પના વચનોવડે વાચાળ થયેલા માણસો જોતે છે, તો પણ યોગીઓ પોતે મનમાં કોઇ પામ્યા વિના તથા હર્ષ પામ્યા વિના ઉદાસીન ભાવે ચાલ્યા જાય છે. ૫૩.

त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाऽभिमानोचताः,

ख्यातस्त्वं विभवैर्यज्ञांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति नः ।

इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं,
यद्यस्मासु पराद्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो निस्पृहाः ५४

વૈરાગ્યશતક (મર્તૃહરિ), શ્લોક ૫૧.

હે નરપતિ ! જો તમે રાજા છો, તો અમે પણ સદ્ગુણી ઉપા-
સનાથી પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિના અભિમાનવડે ઉત્તત-મોટા-છીએ,
તમે વૈભવવડે પ્રસિદ્ધ છો, તો અમારા યશને કવિઓ સર્વ દિશામાં
પ્રસિદ્ધ કરી રહ્યા છે, આ પ્રમાણે હે માનદ (માનને આપનાર
અથવા માનનું ખડન કરનાર) રાજા ! આપણા ઘણેમાં કાંઈ
વધારે આતરૂં નથી છતાં જો તમે અમારાથી વિમુખ છો, તો અમે
પણ એકાતપણે નિઃસ્પૃહ જ છીએ ૫૪

एकः पापात् पतति नरके याति पुण्यात्स्वरेकः,
पुण्यापुण्यप्रचयविगमान्मोक्षमेकः प्रयाति ।

सङ्गान्नृतं न भवति सुखं न द्वितीयेन कार्यं,
तस्मादेको विचरति सदाऽऽनन्दसौख्येन पूर्णः ॥ ५५ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લોક ૨૭.

આ સંસારમાં પ્રાણી પાપ કરવાથી એકલો જ નરકમાં પડે
છે, અને પુણ્ય કરવાથી એકલો જ સ્વર્ગે જાય છે, તથા પુણ્ય
અને પાપના સમૂહનો ફાય કરવાથી એકલો જ મોક્ષે જાય છે.
સ્વજન કુટુંબાદિકના સગથી કાંઈ સુખ થતું નથી તેમ જ આત્માનું
હિત કરવામાં ળીજનું પણ કાંઈ પ્રયોજન નથી તેથી કરીને આનં-
દના સુખવડે પૂર્ણ થયેલો યોગી સદા એકલો જ વિચરે છે. ૫૫.

દુઃખં ગ્રાપ્ય ન દીનઃ સ્યાત્, સુખં ગ્રાપ્ય ન વિસ્મિતઃ ।

મુનિઃ કર્મવિપાકસ્ય, જાનન્ પરવશં જગત્ ॥ ૫૬ ॥

આ જગત્ એટલે સર્વ ગ્રાણીઓ કર્મના વિપાકને (ઉદ-
યને) આધીન છે એટલે કે સુખદુઃખની પ્રાપ્તિ કર્મને આધીન
છે એમ બાણુતા મુનિ દુઃખ પામે ત્યારે દીનતાને ધારણ
કરતા નથી અને સુખ પામે ત્યારે વિશ્વમય-હર્ષ (ગર્વ)
પામતા નથી. ૫૬.

મુનિનું કુટુંબઃ—

ધર્મો यस્ય પિતા ક્ષમા ચ જનની ભ્રાતા મનઃસંયમઃ,

સન્નુઃ સત્યમિદં દયા ચ મગિની નીરાગતા ગેહિની ।

શય્યા ભૂમિતલં દિશોઽપિ સદનં (વસનં) જ્ઞાનામૃતં મોજનં,

યસ્યૈતાનિ સસ્રે ! કુટુંબમનર્થં તસ્યેહ કષ્ટં કથમ્ ? ॥ ૫૭ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૫, શ્લોક ૮૦. (વે૦ જા૦)

જેને ધર્મરૂપી પિતા છે, ક્ષમારૂપી માતા છે, મનનો સંયમ
જેને ભાઈ છે, સત્યરૂપી પુત્ર છે, દયારૂપી બહેન છે, નીરા-
ગતા (રાગરહિતપણું) રૂપી ભાર્યા છે, ભૂમિતળરૂપી શય્યા છે,
દિશારૂપી વસ્ત્ર છે, અને જ્ઞાનરૂપી અમૃત જેનું લોજન છે.
હું મિત્ર જેને આ સર્વે નિર્મળ કુટુંબરૂપ છે, તેવા સાધુને શી
રીતે કષ્ટ આવે ? તેને કષ્ટ આવે જ નહીં. ૫૭.

પિતા યોગામ્યાસો વિષયવિરતિઃ સા ચ જનની,

વિવેકઃ સૌદર્યઃ પ્રતિદિનમનીહા ચ મગિની ।

પ્રિયા ક્ષાન્તિઃ પુત્રો વિનય ઉપકારઃ પ્રિયસુહૃત્,
સહાયો વૈરાગ્યં ગૃહમુપશમો યસ્ય સ સુખી ॥ ૫૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૧, શ્લો० ૧૭. ❀

તે મહાત્માને નિરંતર યોગના અભ્યાસરૂપી પિતા છે, વિધય ઉપરની વિરતિરૂપ માતા છે, વિવેકરૂપી ભાઈ છે, નિઃસ્પૃહારૂપ બહેન છે, ક્ષમારૂપ પ્રિયા છે, વિનયરૂપ પુત્ર છે, વૈરાગ્યરૂપ સહાયક છે, અને ઉપશમરૂપ ઘર છે તે મહાત્મા નિરંતર સુખી છે. ૫૮.

સત્યં માતા પિતા જ્ઞાનં, ધર્મો ભ્રાતા દયા સખા ।
શાન્તિઃ પત્ની ક્ષમા પુત્રઃ, પટેતે મમ વાન્ધવાઃ ॥ ૫૯ ॥

ષ્ટદ્વચાણાક્યનીતિ, અ० ૧૨, શ્લો० ૧૧.

મુનિ કહે છે કે—મારે સત્યરૂપી માતા છે, જ્ઞાનરૂપી પિતા છે, ધર્મરૂપી ભાઈ છે, દયારૂપી મિત્ર છે, શાન્તિરૂપી ભાર્યા છે અને ક્ષમારૂપી પુત્ર છે, આ છ મારા બાંધવો (સગા) છે. ૫૯.

મુનિનો વૈભવઃ—

મહી રમ્યા શમ્યા વિપુલમુપધાનં મુજલતા,
વિતાનં ચાકાશં વ્યજનમનુકૂલોડ્યમનિલઃ ।

સ્ફુરદીપશ્વંદ્રો વિરતિવનિતાસન્નમુદિતઃ,
સુખં શાન્તઃ શેતે મુનિરતનુભૂતિર્નૃપ इव ॥ ૬૦ ॥

વૈરાગ્યશતક (ભર્તૃહરિ), શ્લો० ૯૪.

શાંત મુનિ મોટી વિભૂતિવાળા રાજાની જેમ મુખે મુખે છે. કેમકે તેને મનોહર પૃથ્વી જ શય્યા છે, ભુજલતાડી મોટું ઓશીકું છે, આકાશડી ચંદ્રવો છે, આ અનુકૂળ વાયુડી વીંઝણો છે, ચંદ્રડી દેહીપ્યમાન દીવો છે, અને વિરતિડી સ્ત્રીના સંગથી તે હર્ષવાળો છે—આનંદમાં મગ્ન છે. ૬૦.

મુનિની રાત્રિ:—

સ્વાધ્યાયોત્તમગીતિસદ્ગતિજુષઃ સંતોષપુષ્પાશ્રિતાઃ,

સમ્યગ્જ્ઞાનવિલાસમણ્ડપગતાઃ સદ્ધ્યાનશય્યાં શ્રિતાઃ ।

તત્ત્વાર્થપ્રતિબોધદીપકલિકાઃ ક્ષાન્ત્યદ્વનાસક્લિનો

નિર્વાણૈકસુખાભિલાષિમનસો ધન્યા નયન્તે નિશાઃ ॥ ૬૧ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૨૨.

જેમના મનમાં એક મોક્ષના જ મુળનો અભિલાષ હોય છે એવા ધન્ય પુરૂષો (યોગીજનો) રાત્રિને વિષે સ્વાધ્યાયડી ઉત્તમ સંગીતના સંગને કરે છે, સંતોષડી પુષ્પની માળા પહેરે છે, સમ્યક્જ્ઞાનડી વિલાસના મંડપમાં રહીને સદ્ધ્યાનડી શય્યામાં સુવે છે, તત્ત્વાર્થના બોધડી દીવોનો પ્રકાશ તેની પાસે નિરંતર હોય છે, અને ક્ષમાડી સ્ત્રીના સંગ પણ છે, આવા વૈભવથી તેઓ રાત્રિઓ નિર્ગમન કરે છે. ૬૧.

મુનિ અને પ્રાણાયામઃ—

યોગિનો મુક્તિકામસ્ય, પ્રાણાયામાદિસાધનમ્ ।

સાધ્યં ચ પરમં બ્રહ્મ, પુનર્નાવર્તતે યતઃ

॥ ૬૨ ॥

સુકૃતની ઇચ્છાવાળા યોગીને પ્રાણાયામ વિગેરે સાધનરૂપ છે અને પરબ્રહ્મ એટલે મોક્ષ સાધ્યરૂપ છે, કે જે મોક્ષ મળવાથી ફરીથી કદાપિ પાછું સંસારમાં આવવાનું રહેતું નથી. ૬૨.

મુનિ અને પશુ:—

સુભાષિતેન ગીતેન, યુવતીનાં ચ લીલયા ।

મનો ન ભિદ્યતે યસ્ય, સ યોગી હથગા પશુઃ ॥ ૬૩ ॥

સુભાષિતવડે, મંગીતવડે અને સ્ત્રીઓની લીલાવડે જેનું મન હેઠાતું ન હોય, તે યોગી અથવા પશુ બાણવો. ૬૩.

મુનિના પતનનાં કારણો:—

દ્રવ્યસ્ત્રીમાંસસંપર્કાન્મધુમાક્ષિકલેહનાત્ ।

વિચારસ્ય પરિત્યાગાદ્યતિઃ પતનમૃચ્છતિ ॥ ૬૪ ॥

યતિધર્મસમુચ્ચય, અ૦, ૧૬, શ્લો૦ ૧૦.

દ્રવ્ય, સ્ત્રી અને માંસના સંબંધથી (પરિચયથી), અદ્વિત અને મધના આટવાથી તથા તત્ત્વના વિચારનો ત્યાગ કરવાથી યતિ પતન પામે છે—ધર્મબ્રહ્મ થાય છે. ૬૪.

વેપધારી મુનિ:—

સ્વાધ્યાયમાધિત્મસિ નો પ્રમાદૈઃ,

શુદ્ધા ન ગુપ્તીઃ મમિતીશ્ચ ધત્સે ।

તપો દિવ્યા નાર્જસિ દેહમોહા—

દલ્પેઽપિ હંતૌ દધસે કપાયાન્

॥ ૬૫

પરીપહાનો સહસે ન ચોપ-

સર્ગાન્ન શીલાઙ્ગધરોઽપિ ચાસિ ।

તન્મોક્ષ્યમાણોઽપિ ભવાન્ધિપારં,

શુને ! કથં યાસ્યસિ વેપમાત્રાત્ ॥ ૬૬ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લોક ૨, ૩.

હે મુનિ ! તું પ્રમાદને લીધે સ્વાધ્યાય કરતો નથી, શુદ્ધ ત્રણ શુસિને તથા પાંચ સમિતિને ધારણ કરતો નથી, બાહ્ય અને આંતર જે પ્રકારના તપને, શરીર પરના મોહને લીધે, કરતો નથી, થોડા કારણમાં પણ ક્રોધાદિક કપાયને ધારણ કરે છે, બાવીશ પરીપહોને તથા ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોને સહન કરતો નથી, તો મુક્ત થવાને ઇચ્છતો છતો પણ તું આ વેપમાત્રથી જ કેવી રીતે સંસારરૂપી સમુદ્રના પારને પામીશ ૬૫, ૬૬-

આજીવિકાર્થમિહ યદ્યતિવેપમેષ

ઘત્સે ચરિત્રમમલં ન તુ કષ્ટમીરુઃ !

તદ્વેત્સિ કિં ન ન વિભેતિ જગજ્ઞિષ્ટુ-

મૃત્યુઃ કુતોઽપિ નરકશ્ચ ન વેપમાત્રાત્ ? ॥ ૬૭ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લોક ૪-

જગતમાં આજીવિકાને માટે આ તું યતિવેપને ધારણ કરે છે, પરંતુ કષ્ટથી લય પામતો તું નિર્મળ ચારિત્રને પામતો નથી. પરંતુ શું તું નથી જાણતો કે આખા જગતને પાર્શ્વ જવાને ઇચ્છતાં આ મૃત્યુ અને નરક એ બન્ને કોઈ પણ પ્રકારના વેપમાત્રથી લય પામતાં નથી ? ૬૭.

યે લુબ્ધચિત્તા વિષયાદિભોગે,
 વહિર્વિરાગા હૃદિ ચદ્વરાગાઃ ।
 તે દામ્મિકા વેષમૃતશ્ચ ધૃર્તા
 મનાંસિ લોકસ્ય તુ રજ્જયન્તિ

॥ ૬૮ ॥

હૃદયપ્રદીપ.

જેઓનું ચિત્ત વિષયાદિક લોગમાં લુબ્ધ હોય છે, બહારથી વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે અને હૃદયમાં રાગને ધારણ કરે છે, તેઓ દંભવાળા, માત્ર વેષને જ ધારણ કરનારા અને ધૃર્તા લોકો, સર્વ લોકના મનને ખુશી કરે છે. ૬૮.

મુનિપણાની ભાવનાઃ—

एकाकी निःस्पृहः शान्तः, पाणिपात्रो दिग्भ्वरः ।

कदा शम्भो भविष्यामि, संसारोन्मूलनक्षमः ? ॥ ६९ ॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્યહરિ), શ્લોક ૮૯.

હે શંભુ ! હું એકલો (સંગ રહિત), સ્પૃહારહિત, શાંત, હાથરૂપી પાત્રવાળો અને દિશારૂપી વસ્ત્રવાળો થઈ સંસારનો વિનાશ કરવામાં સમર્થ ક્યારે થઈશ ? ૬૯.

મુનિ થવાનો આદેશઃ—

ब्रह्मचारी गृहस्थो वा, वानप्रस्थोऽथवा पुनः ।

विरक्तः सर्वकामेभ्यः, पारिव्राज्यं समाश्रयेत् ॥ ७० ॥

માગવત, સ્કંધ ૩, અં ૧૩, શ્લોક ૨૭.

બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થાશ્રમી કે વાનપ્રસ્થાશ્રમી જે કોઈ પણ સર્વ પ્રકારના કામ(ઇચ્છા)થી વિરક્ત થયો હોય, તેણે પ્રવ્રજ્યા શરૂ કરવી ૭૦

મુનિ-રક્ષણનું રૂળ:—

પુરાણેષુક્તમસ્ત્યેનં, બ્રહ્મનિષ્ઠાંસ્તપોધનાન્ ।

રક્ષંસ્તત્પુણ્યવૃષ્ટાંશભાગ્ ભવેદવનીપતિઃ ॥ ૭૧ ॥

ત્રિપદ્મી, પર્વ ૧૦, સર્ગ ૧૩, શ્લોક ૧૭.

પુરાણના અર્થોમા કહ્યું છે કે બ્રહ્મકર્મમા તત્પર રહેનારા, અને તપસ્વી ધનવાળા મુનિઓનું રક્ષણ કરનાર રાજા તેના પુણ્યના છઠ્ઠા અંશને પામે છે ૭૧

॥ मुनि-आचार (७१) ॥

मुनिनां व्रतः—

अहिंसा सत्यमस्तेयं, ब्रह्मचर्यं तपः शमः ।

क्षमा दया च संतोषो व्रतान्यस्य विशेषतः ॥ १ ॥

यतिधर्मसंग्रह, अ० १६, श्लो० १२.

यतिनां विशेषે કરીને આ વ્રતો છે—અહિંસા, સત્ય, અચૈર્થ્ય, પ્રહાર્યર્થ, તપ, શમ, ક્ષમા, દયા અને સંતોષ. ૧.

मुनिनो आचारः—

मिक्षाटनं जपो ध्यानं, त्यागः कर्मफलस्य च ।

एष स्वधर्मो विख्यातो यतीनां मुक्तिमिच्छताम् ॥ २ ॥

अत्रિस्मृति, શ્લો० ૨૨૩.

ભિક્ષા ભાગવી, જપ કરવો, ધ્યાન કરવું અને જે કાંઈ પોતે સત્કર્મ કરે તેના ક્ષણનો ત્યાગ કરવો; આ સર્વ મુક્તિને ઇચ્છતા યતિઓનો સ્વધર્મ કહેલો છે. ૨.

मुनिने त्याज्यः—

रसायनक्रियावादौ, ज्योतिषं क्रयविक्रयम् ।

विविधानि च शिल्पानि, वर्जयेत् परदारवत् ॥ ૩ ॥

મેષાતિથિસ્મૃતિ, શ્લો० ૧૧૧.

રસારણની ક્રિયા, વાદવિવાદ, જ્યોતિષ, ખરીદવું અને વેચવું, તથા વિવિધ પ્રકારનાં શિક્ષ (કળા હુન્નર); આ સર્વને મુનિએ પરસ્ત્રીની જેમ ત્યાગ કરવાં. ૩.

મશ્ચકં શુક્લવસ્ત્રં ચ, સ્ત્રીકથા લૌલ્યમેવ ચ ।

દિવા સ્વાપથ્થ સ્નાનં ચ, યતીનાં પાતકાનિ પદ્ ॥ ૪ ॥

નારદપરિશ્રા૦ ઉપનિ૦, ઉપદેશ ૪, શ્લો૦ ૩૬.

સુવા માટે પલંગ, પહેરવા માટે શ્વેત વસ્ત્ર, સ્ત્રી સંગ્રાધી કથા, અપળતા, દિવસે સુવું, તથા સ્નાન કરવું; આ છ યતિઓને. પાપરૂપ જ છે. માટે તે છ તજવા યોગ્ય છે. ૪.

દ્વાવેતૌ સમઘીયૌં તુ, સુરા તામ્બૂલમેવ ચ ।

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન, તામ્બૂલં વર્જયેદ્યતિઃ ॥ ૫ ॥

વાયુપુરાણ, અ૦ ૧૯, શ્લો૦ ૨૭.

મદિરા અને તાંબૂલ એ બે વસ્તુ સરખા વીર્યવાળી છે, તેથી યતિએ સર્વજા પ્રકારે પ્રયત્નથી તાંબૂલનો ત્યાગ કરવો. ૫.

ભૂમિર્ગાવો હિરણ્યં ચ, યતેર્યસ્ય પરિગ્રહઃ ।

તાદૃશં કમલં દદ્ધ્વા, સચેલો જલમાવિશેત્ ॥ ૬ ॥

વૃહદ્રચપરિશિષ્ટ, પૂર્વાર્ધ, સૂત્ર ૧૧-

જે કોઈ યતિ ભૂમિ, ગાય કે સુવર્ણરૂપ પરિગ્રહ રાખતો હોય તો તેનું તેવું પાપ ભેદીને (ભેનાર માણસે) વસ્ત્ર સહિત જળમાં પ્રવેશ કરવો-સ્નાન કરવું. (ભેનારને પણ તેટલું પાપ લાગે છે તો રાખનાર યતિને ઘણું પાપ લાગે તેમાં શું કહેવું ?) ૬-

મુનિની ભાષા:—

મુનિના મસૃણં શાન્તં, પ્રાજ્ઞલં મધુરં મૃદુ ।

વદતા તાપલેશ્યોઽપિ, ત્યાજ્યઃ સ્વસ્ય પરસ્ય ચ ॥ ૭ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૫, શ્લોક ૮.

મુનિએ સ્નેહવાળું, શાંતિવાળું, સરળ, મધુર અને કોમળ વચન બોલીને પોતાના તથા બીજાના તાપનો લેશ પણ ત્યાગ કરવો—ફર કરવો—જોઈએ ૭

ઉચારયસ્યનુદિનં ન કરોમિ મર્વં,

સાવધમિત્યસકૃદેતદથો કરોપિ ।

નિત્યં મૃપોક્તિજિનવંચનમારિતાત્તત્,

સાવધતો નરકમેવ વિભાવયે તે ॥ ૮ ॥

અધ્યાત્મવસ્તુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લોક ૧૧.

તું હમેશા દીવસ અને રાત્રીમાં થઈ નવ વાર કરેમિ બતેનો પાઠ બહુતાં બોલે છે, કે હું સાવધ કામ નહિ કરું અને પાછો વારંવાર તેજ કર્યા કરે છે, આ સાવધ કર્મો કરી તું જોડું બોલનાર થવાથી પ્રભુને પણ છેતરનાર છે અને તે પાપના ભાગ્યી ભારે થએલા તારે માટે તો નરકજ છે, એમ હું ધારું છું ૮.

મુનિના બ્રહ્મચર્યના નિયમા:—

કિં વિવિક્તેન માનેન, સ્ત્રીભિર્યસ્ય મનો હૃતમ્ ?

કદાઽપિ યુવર્તિ મિશુર્ન સ્પૃશેદારવીમપિ ॥ ૯ ॥

ચતિધર્મસમ્રહ, શ્લોક, ૩૬.

જેનું મન સ્ત્રીઓથી હરણ કરાયું હોય (જેના મનમાં સ્ત્રીઓનું સ્મરણ હોય) તે યતિને એકાતમાં રહેવાથી અથવા મૌન ધાવણ કરવાથી શુ ક્ષણ છે ? તેથી ભિક્ષુએ કોઈ પણ વખત લોકડાની સ્ત્રી(પુતળી)ને પણ સ્પર્શ કરવો નહીં ૯

ન સંભાષેત્ સ્ત્રિયં કાંચિત્, પૂર્વદૃષ્ટાં ચ ન સ્મરેત્ ।

કથાં ચ વર્જયેત્તામાં, ન પશ્યેલ્લિસિતામપિ ॥ ૧૦ ॥

નારદપરિત્રા૦ ઉપનિ૦, ઉપદેશ ૪, શ્લો૦ ૫૩.

મુનિએ કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે વાતચીત કરવી નહીં, પ્રથમ જોયેલી સ્ત્રીનું સ્મરણ કરવું નહીં, સ્ત્રીઓની કથાનો ત્યાગ કરવો, તથા ચિત્રમા આળેએત્રી સ્ત્રીને પણ જોવી નહીં. ૧૦

સંયમધર્મવિવદ્વશરીરાઃ, સાધુભટાઃ શરૈરિણમુગ્રમ્
શીલતપઃશિતશસ્ત્રનિપાતૈર્દર્શનમોઘવલાદ્વિધુન્તિ ॥ ૧૧ ॥

સુભાષિતરત્નસદોહ, શ્લો૦ ૫૯૫.

સયમ અને ધર્મથી બધાયેલ છે શરીર જેમનાં એવા સાધુકર્મી થોદ્ધાઓ, શીયળ અને તપકર્મી તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોના ધાવડે, દર્શન અને જ્ઞાનની સહાયતાથી, ઉગ્ર એવા કામકર્મી શત્રુને હઠાવે છે ૧૧

જળત્યાગઃ—

સૂક્ષ્માણિ જન્તૂનિ જલાશ્રયાણિ,

જલસ્ય વર્ણાકૃતિસંસ્થિતાનિ ।

તસાઞ્જલં જીવદયાનિમિત્તં,

નિર્ગન્થશૂરાઃ પરિવર્જયન્તિ

॥ ૧૨ ॥

જળની જેવા જ વર્ણ, આકૃતિ અને સંસ્થાનવાળાં અતિ સૂક્ષ્મ જંતુઓ જળને વિષે રહેલાં છે, તેથી જીવદયાને નિમિત્તે મુનિનો આચાર પાળવામાં શૂરવીર મુનિઓ જળને વર્જે છે—જળનો ઉપયોગ (સ્નાનાદિક) કરતા નથી. ૧૨.

મુનિનું પાત્ર:—

અલાયું દારુપાત્રં ચ, મૃન્મયં વૈડલં તથા ।

एतानि यतिपात्राणि, मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ १३ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૫૪.

તુંબડાનું, કાષ્ઠનું, માટીનું તથા વાંસનું પાત્ર, આ યતિનાં પાત્રો સ્વયંભૂના (બ્રહ્માના) પુત્ર મનુએ કહ્યાં છે. ૧૩.

अतैजसानि पात्राणि, तस्य स्युर्निर्ग्रणानि च ।

तेषामद्भिः स्मृतं शौचं, चमरानामिवाध्वरे ॥ १४ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૫૩.

મુનિને ધાતુનાં પાત્ર હોવાં ન જોઈએ, તેમ જ છિદ્ર રહિત હોવાં જોઈએ (એટલે કે કાષ્ઠનાં કે માટીનાં પાત્ર હોવાં જોઈએ) અને યજ્ઞના ચમસ વિગેરે પાત્રોની જેમ તે મુનિનાં પાત્રો પાણીથી જ શુદ્ધ થાય છે એમ કહ્યું છે ૧૪.

अतैजानि पात्राणि, भिक्षार्थं कल्पवेन्मुनिः ।

सर्वेषामेव भिक्षूणां, दार्वलावुमयानि च ॥ १५ ॥

લઘુવિષ્ણુસ્મૃતિ, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૨૯.

મુનિએ લિહાને માટે ધાતુ વિનાનાં પાત્રો રાખ્યાં. તથા સર્વ લિહુકોને કાઢનાં અને તુંબડાનાં પાત્રો કહ્યે છે. ૧૫.

લિહા સંબંધી આચાર:—

યસ્તુ મોહેન વાઙ્મ્યમાદેકાન્નાદિર્મવેદ્યતિઃ ।

ન તસ્ય નિષ્કૃતિઃ કાચિદ્ધર્મશાસ્ત્રેષુ દૃશ્યતે ॥ ૧૬ ॥

પદ્મપુરાણ, અ૦ ૫૯, શ્લો૦, ૧૭.

જે મુનિ મોહથી કે બીજા કોઈ કારણથી એક ધરનું ભોજન કરે છે, તેને માટે ધર્મશાસ્ત્રોમાં કંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત દેખાતું નથી. ૧૬

एककालं चरेद्धैक्षं, न प्रसजेत विस्तरे ।

મૈક્ષે પ્રસક્તો હિ યતિર્વિષયેષ્વપિ સજ્જતિ ॥ ૧૭ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૫૫.

યતિએ એક જ વખત લિહા કરવી બોધ્યો, પરંતુ વધારે વાર લિહા કરવાનો પ્રસંગ પાડવો નહીં. કેમકે જે યતિ લિહામાં આસક્તિ રાખે છે તે સંસારના વિષયોમાં આસક્ત થાય છે. ૧૭.

अलामे न विषादी स्याच्छामे चैव न हर्षयेत् ।

પ્રાણયાત્રિકમાત્રઃ સ્યાન્માત્રાસક્તાદિર્નિર્ગતઃ ॥ ૧૮ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૫૭.

લિહાનો લાભ ન મળે તો વિષાદ ન કરવો, લાભ થાય તો હર્ષ ન કરવો, પાત્રાદિકને વિષે આસક્તિ (મમતા) રહિત થઈને માત્ર પ્રાણવૃત્તિને કરનાર જ થવું—તેટલું જ અન્ન લેવું. ૧૮.

ચરેન્માધુકરીં વૃત્તિમપિ મ્લેચ્છકુલાદપિ ।

एकाग्रं नैव मोक्तव्यं, बृहस्पतिसमादपि ॥ १९ ॥

અત્રિસ્મૃતિ, શ્લો० ૧૫૯, તથા પારાજરસ્મૃતિ, અ० ૧, શ્લો. ૬૦.

મુનિએ કદાચ કદને સમયે મ્લેચ્છના કુળમાંથી પણ માધુ-
કરી વૃત્તિ (ભમરાની જેમ જૂદા જૂદા ઘરની લિક્ષા) ગ્રહણ
કરવી. પરંતુ બૃહસ્પતિની જેવા ઉચ્ચ કુળમાંથી પણ એક અન્ન
(એક ઘરનું અન્ન) ગ્રહણ કરી ભોજન કરવું નહીં. ૧૯.

न तापसैर्ब्राह्मणैर्वा, वयोमिरपि वा श्वभिः ।

आकीर्णं भिक्षुकैर्वाऽन्यैरागारमुपसंग्रजेत् ॥ २० ॥

મનુસ્મૃતિ, અ० ૬, શ્લો० ૫૧.

ગૃહસ્થનું જે ઘર તાપસોવડે. બ્રાહ્મણોવડે, પક્ષીઓવડે,
કુતરાઓવડે, કે બીજા લિક્ષુકોવડે વ્યાપ્ત હોય, તે ઘરમાં મુનિએ
લિક્ષા લેવા જવું નહીં. ૨૦.

प्राणयात्रानिमित्तं च, व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।

काले प्रशस्तवर्णानां, भिक्षार्थं पर्यटेद् गृहान् ॥ २१ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અંક ૪, પૃ. ૧૭, શ્લો. ૨૪.

લિક્ષુએ માત્ર પ્રાણયાત્રાને નિમિત્તે જ (શરીરના નિર્વાહ
માટે જ) જે વખતે રમોડામાં અગ્નિના કોયલા બુઝાઈ ગયા
હોય અને જે વખતે ઘરના સર્વ જનો ભોજન કરી રહ્યા હોય
તેવે સમયે ઉચ્ચ વર્ણના ઘરોમાં લિક્ષા લેવા માટે અટન
કરવું-જવું. ૨૧.

પક્વં વા યદિ વાઽપક્વં, પાચવેદ્યઃ ક્વચિદ્યતિઃ ।

સ્વધર્મસ્ય તુ લોપેન, તિર્યગ્યોનિં વ્રજેદ્યતિઃ ॥ ૨૨ ॥

અત્રિસ્મૃતિ, શ્લો ૦ ૧૮૦.

પાકેલા અને નહીં પકેલા અનાજને કોઈ પણ વખત યતિ
ખીજત પાસે રંધાવે, તો તે યતિ સ્વધર્મનો લોપ કરી તિર્યંચ
યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ૨૨.

અનગ્નિરનિકેતો વા, મુનિર્મોક્ષપરો ભવેત્ ।

તાપસેષ્વેવ વિગ્રેષુ, યાત્રિકં મૈક્ષ્યમાહરેત્ ॥ ૨૩ ॥

પદ્મપુરાણ, અ ૦ ૫૮, શ્લો ૦ ૩૩.

અગ્નિરહિત અને ધરંહિત મુનિ, મોક્ષ મેળવવા ન તત્પર
હોય છે તે તાપમ એટલે તપસ્વી બ્રાહ્મણોના ધરથી ન પ્રાણુ-
વૃત્તિને માટે લિક્ષા ગ્રહણ કરે ૨૩.

મૈક્ષેણ વર્તયેન્નિત્યં, નૈકાન્નાદી ભવેદ્વ્રતી ।

મૈક્ષેણ વ્રતિનો વૃત્તિરૂપવાસસમા સ્મૃતા ॥ ૨૪ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ ૦ ૨, શ્લો ૦ ૧૮૮.

યતિએ હમેશાં લિક્ષા માગીને પ્રાણુવૃત્તિ કરવી, એક
ધરનું અન્ન કદાપિ ખાવું નહીં કેમકે લિક્ષાવટે જો યતિ
પ્રાણુવૃત્તિ કરે તો તે ઉપવાસ સમાન કહેલ છે ૨૪.

માધુકરં સમાહૃત્ય, વ્રાહ્મણેભ્યો દદાતિ યઃ ।

સ યાતિ નરકં વિગ્રો મોક્તા ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ । ૨૫ ॥

ક્રતુ.

જે યતિ મધુકરી-ભિક્ષા-લાવીને પછી તે લોજન પ્રાપ્ત
જીને આપે તો તે યતિ નરકે જાય છે, અને તે જાનાર
પ્રાણીએ આદ્રાયણ પ્રાપ્તિ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે-એટલે કે
તેટલો દોષ તેને લાગે છે ૨૫

વર્ષાઋતુની સ્થિરતા:—

अष्टौ मासान् विहारः स्याद्यतीनां संयतात्मनाम् ।

एकत्र चतुरो मासान्, वार्षिकान् निवसेत् पुन. ॥૨૬॥

મસ્ત્યપુરાણ, અ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૯

સ યમમા તત્પર ગ્રહેનારા યતિઓએ આઠ માસ મુધી વિહાર
કરવો, અને વર્ષાઋતુના ચાર માસ એક સ્થાને નિવાસ કરવો ૨૬

जले जीराः स्थले जीरा आकाशे जीरमालिनि ।

जीरमालाऽऽकुले लोके, वर्षास्नेकत्र संवसेत् ।

અત્રિસ્મૃતિ, શ્લો૦ ૩૯.

જળમા જીવો હોય છે, સ્થળમા (પૃથ્વીપર) જીવો હોય
છે, આકાશમા પણ જીવના મમ્મો હોય છે, આ રીતે જીવોના
સમૂહથી વ્યાપ્ત એવું આખું જગત ચોમાસામા હોય છે, તેથી
ચોમાસામા યતિએ એક જ સ્થાને રહેવાનું છે ૨૭

चौरैरुपद्रुतं देशं, दुर्मिक्षं व्याधिपीडितम् ।

चक्रेणान्येन च कान्तं, वर्षास्त्रप्याशु त त्यजेत् ॥૨૮॥

વૃદ્ધયાજ્ઞ૦ સ્મૃતિ, શ્લો૦ ૩૧૨.

જે દેશ ચોરોવડે ઉપદ્રવવાળો થયો હોય, દુષ્ટાળ કે વ્યાધિવડે પીડાતો હોય, અથવા શત્રુના સૈન્યે આક્રમણ કરેલો (રૂંધેલો) હોય, તે દેશનો યતિએ વર્ષાઋતુને વિષે પણ જાદી ત્યાગ કરવો. ૨૮.

ગ્રી(ગ્રૈ)ષ્મહૈમન્તિકાન્માસાનઘૌ મિશ્નુઃ પ્રવક્ષમેત્ ।
દયાયૈ સર્વભૂતાનાં, વર્ષામૈકત્ર સંવસેત્ ॥ ૨૯ ॥

મત્સ્યપુરાણ, અ૦ ૭૮, શ્લો૦ ૩.

ઉનાળા અને શિયાળાના મળીને કુલ આઠ માસ મુધી ભિક્ષુએ પૃથ્વીપર વિચરવું-ફરવું, અને સર્વ પ્રાણીઓની દયાને માટે વર્ષા ઋતુમાં એક ઠેકાણે જ રહેવું. ૨૯.

પર્યટૈત્ કીટવદ્ભૂમિં, વર્ષાસ્વેકત્ર સંવસેત્ ।
વૃદ્ધાનામાતુરાણાં ચ, મીરૂણાં સક્લવર્જિતઃ ॥ ૩૦ ॥

વિષ્ણુસ્મૃતિ, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૩૬.

વૃદ્ધ, રોગી અને બીકણ પુરૂષોના સંગનો ત્યાગ કરનાર સંન્યાસીએ કીડાની જેમ આઠ માસ પૃથ્વીપર પર્યટન કરવું અને વર્ષા ઋતુને વિષે એક સ્થાને વસવું જોઈએ. ૩૦.

પ્રાયેણ પ્રાવૃપિ પ્રાણિસંકુલં વર્ત્મ-દૃશ્યતે ।
આપાઢાદિ ચતુર્માસં, કાર્તિક્યન્તં તુ સંવસેત્ ॥ ૩૧ ॥

વિષ્ણુસ્મૃતિ, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૮.

ઘણું કરીને ચોમાસામાં માર્ગો જીવાકુળ જોવામાં આવે

છે, તેથી અવાદથી આરંભીને કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી ચાર માસ મુનિએ એકસ્થાને વસવું યોગ્ય છે. ૩૧.

ગમનાગમનના નિયમો:—

યાવદ્વર્ષત્યકાલેऽપિ, યાવત્કિલના(ન્ના) ચ મેદિની ।

તાવન્ન વિચરેદ્ધિક્ષુઃ, સ્વધર્મ પરિપાલયન્ ॥ ૩૨ ॥

અત્રિસ્મૃતિ, શ્લો० ૨૨૧.

અકાળે એટલે વર્ષાઋતુ વિના પણ જ્યાં સુધી વરસાદ વરસતો હોય અને જ્યાં સુધી પૃથ્વી ભીંજાયેલી હોય, ત્યાં સુધી પોતાના ધર્મને પાળનાર ભિક્ષુએ વિચરવું નહીં—એક જ સ્થાને રહેવું. ૩૨.

મયં પ્રાણાન્તિકં મુક્ત્વા, વિષ્મૃત્તોત્સર્ગ એવ ચ ।

નાન્યત્ર વિચરેદ્રાત્રૌ, ન મધ્યાહ્ને ન સન્ધ્યયોઃ ॥ ૩૩ ॥

વશ્વસ્મૃતિ, શ્લો० ૬૯.

પ્રાણાંત લય હોય અથવા મળ કે મૂત્રની બાધા થઈ હોય, આવા ખાસ કારણ સિવાય રાત્રિએ, મધ્યાહ્ન સમયે અને સાંજ સવારની બન્ને સંધ્યાને સમયે યતિએ વિચરવું નહીં. ૩૩.

પર્યટેત સદા યોગી, વ્રીક્ષયન્ વસુઘાતલમ્ ।

ન રાત્રૌ ન ત્ત મધ્યાહ્ને, સન્ધ્યયોર્નેવ પર્યટેત્ ॥ ૩૪ ॥

નારદપરિવા, ઉપનિ०, ઉપદેશ ૪, શ્લો० ૭૨.

યતિ દરરોજ પૃથ્વીતળને ભેતો ભેતો પર્યટન કરે—વિચરે, પરંતુ રાત્રિએ, મધ્યાહ્ન સમયે અને સાંજ સવારની બન્ને સંધ્યા સમયે વિચરે નહીં ૩૪.

સ્થિરતાના નિયમો:—

एकाहात् परतो ग्रामे, पञ्चाहात् परतः पुरे ।
 वर्षाभ्योऽन्यत्र तत्स्थानं, मासेन तदुदाहृतम् ॥ ३५ ॥
 મેઘાતિથિસ્મૃતિ, શ્લો० ૨૧.

ગામમાં એક દિવસથી વધારે અને નગરમાં પાંચ દિવસથી વધારે, વર્ષાઋતુ સિવાય, એક સ્થાને રહેવાની જરૂર પડે તો એક માસ સુધી રહેવું તેથી વધારે રહેવું નહીં એમ કહ્યું છે ૩૫.

एकरात्रं वसेद्ग्रामे, पत्तने तु दिनत्रयम् ।
 पुरे दिनद्वयं भिक्षुर्नगरे पञ्चरात्रकम् ॥ ३६ ॥
 वर्षास्वेकत्र तिष्ठेत्, स्थाने पुण्यजला(ना)वृत्ते ।
 आत्मवत्सर्वभूतानि, पश्यन् भिक्षुश्चरेन्महीम् ॥ ३७ ॥
 અવિસ્મૃતિ, શ્લો० ૫૪.

ભિક્ષુએ નાના ગામમાં એક દિવસ રહેવું, પટ્ટણમાં ત્રણ દિવસ રહેવું, પુરમાં બે દિવસ રહેવું, અને નગરમાં પાંચ દિવસ રહેવું.

વર્ષાઋતુમાં પવિત્ર જળવાળા (અથવા પુણ્યશાળી મનુષ્યોની વસ્તીવાળા) એક સ્થાનમાં રહેવું તથા પોતાના આત્માની જેમ સર્વ પ્રાણીઓને જોતા-બાણતા ભિક્ષુએ પૃથ્વીપર વિચરવું. ૩૬, ૩૭.

मुहूर्त्तमपि नासीत्, देशे सोपद्रवे यतिः ।
 उपद्रुते तु मनसि, समाधिर्नय जायते ॥ ३८ ॥

• વૃદ્ધયાજ્ઞવલ્કલ સ્મૃતિ, શ્લો० ૩૦.

યતિએ ઉપદ્રવવાળા દેશમાં એક મુદ્દર્ત પણ રહેવું નહીં,
કેમકે ઉપદ્રવવાળા દેશમાં ગહેવાથી મનની અમાધિ (એકાગ્રતા)
અછ શક્તી નથી. ૩૮.

एकरात्रस्थितिर्ग्रामे, पञ्चरात्रस्थितिः पुरे ।

तथा तिष्ठद्यथा प्रीतिर्द्वेषो वाऽस्य न जायते ॥ ३९ ॥

ભાગવતપુરાણ, સ્કંધ ૫, અ૦ ૧૧, શ્લોક ૭૩.

માધુએ ગામને વિષે એક ગત્રિ નિયતિ કરવી અને પુરને
વિષે પાંચ રાત્રિ રહેવું. અને તે એવી રીતે ગહેવું કે જેથી તે
લોકોને પ્રીતિ કે દ્વેષ કાંઈ પણ ઉત્પન્ન ન થાય ૩૯.

ધર્મ (૭૨)

ધર્મનું સ્વરૂપ:—

સ ધર્મો યો દયાયુક્તઃ, સર્વપ્રાણિહિતપ્રદઃ ।

સ એવોત્તારણે શક્તો ભવામ્ભોધેઃ સુદુસ્તરાત્ ॥ ૧ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૬૫.

જે દયાયુક્ત હોય, તથા સર્વ પ્રાણીઓને હિતકાંક્ષ હોય, તે જ ધર્મ કહેવાય છે, અને તે ધર્મ જ અત્યંત દુસ્તર એવા સંસારરૂપી સાગરથી તાવવામાં શક્તિમાન છે ૧.

વચઃ સત્યં ગુરૌ ભક્તિઃ, શક્ત્યા દાનં દયા દમઃ ।

અધર્મઃ પુનરેતસ્માદ્વિપરીતોઽસુખાવહઃ ॥ ૨ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૪. (પ્ર. સ.)#

સત્ય વચન બોલવું, ગુરૂજનને વિષે ભક્તિ કરવી, શક્તિ પ્રમાણે દાન આપવું, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી, અને ધ્વિયોનું દમન કરવું, આ સર્વ ધર્મ છે, આનાથી જે વિપરીત આવ્યગણ કરવું તે અધર્મ છે, અને તે દુઃખને આપનાર છે ૨.

પશ્ચૈતાનિ પવિત્રાણિ, સર્વેષાં ધર્મચારિણામ્ ।

અહિંસા સત્યમસ્તેયં, ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્ ॥ ૩ ॥

અષ્ટક ૧૩ (હરિમદ્ર), શ્લો ૨.

ધર્મનું આચરણ કરનારા સર્વ મનુષ્યોને અહિંસા, સત્ય-
વચન, અચૌર્ય, ત્યાગ-પરિગ્રહરહિતપણું—અને બ્રહ્મચર્ય, આ પાંચ
વસ્તુ અતિ પવિત્ર છે—આ પાંચ નિયમ અવશ્ય પાળવા જોઈએ. ૩.

અહિંસામૃતાસ્તેય-બ્રહ્માકિશ્ચનતામયઃ ।

કેવલ્યુપજ્ઞઃ પરમો ધર્મશ્ચ શરણં મમ ॥ ૪ ॥

ત્રિપષ્ઠિ, પર્વ ૧૦, સર્ગ ૧૨, શ્લોક ૩૯૮.

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય (અદત્તાદાન વિરમણ), બ્રહ્મચર્ય
અને અપરિગ્રહ આ પાંચ મહાવ્રતમય, કેવળીએ કહેલો, ઉત્તમ
ધર્મ માફ શરણ લેા. ૪.

દીનોદ્ધરણમદ્રોહો વિનયેન્દ્રિયસંયમૌ ।

ન્યાયા ઘૃત્તિર્મૃદુત્વં ચ, ધર્મોઽયં પાપ્મનશ્ચિદ્દે ॥ ૫ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૩, શ્લોક ૭.

દીન જનનો ઉદ્ધાર કરવો, કોઈ પ્રાણીનો દ્રોહ ન કરવો,
વિનય રાખવો, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવી, ન્યાયવાળી આલ્પ-
વિકા કરવી, અને કોમળતા રાખવી આ ધર્મ પાપનો નાશ
કરનાર છે. ૫.

અહિંસા સત્યમસ્તેયં, ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્ ।

પશ્ચસ્વેતેષુ ધર્મેષુ, સર્વે ધર્માઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૬ ॥

મહાભાત, શાંતિપર્વ, અં ૧૩, શ્લોક ૩૦.

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, પરિગ્રહનો ત્યાગ અને મૈથુનનો
ત્યાગ, આ પાંચ ધર્મને વિષે સર્વે ધર્મો રહેલા છે. ૬.

ન તત્પરસ્ય સંદઘ્યાત્વ, પ્રતિકૂલં યદ્વાત્મનઃ ।

एष संक्षेपतो धर्मः, कामादन्यः प्रवर्तते ॥ ७ ॥

મહાભારત, અનુસામનપર્વ, અ૦ ૮, શ્લોક ૧૧.

જે પોતાના આત્માને પ્રતિકૂળ હોય તે ખીલત પ્રાણીને કરવું નહીં, આ જ સૂક્ષ્મપથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, આ સિવાયના ખીલે ધર્મ તો પોતપોતાની ઈચ્છાથી પ્રવર્તાવેલો છે. ૭.

धारणाद् धर्ममित्याहुर्धर्मो धारयते प्रजाः ।

यत् स्याद्धारणसंयुक्तं, स धर्म इति निश्चयः ॥ ८ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૧૦૯, શ્લોક ૧૨.

નીચ ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને ધારણ કરી રાખવાથી ધર્મ કહેવાય છે. ધર્મ જ પ્રજાઓ(પ્રાણીઓ)ને ધારણ કરી રાખે છે. તેથી જે ધારવાની ક્રિયાવડે કરીને સહિત હોય તે જ ધર્મ કહેવાય છે, એવો નિશ્ચય છે. ૮.

अदत्तस्यानुषादानं, दानमध्ययनं तपः ।

अहिंसा सत्यमक्रोधः, क्षमा धर्मस्य लक्षणम् ॥ ९ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૩૫, શ્લોક ૧૦.

ધણીએ નહીં આપેલી વસ્તુ લેવી નહીં, દાન દેવું, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો, તપ કરવો, હિંસાનો ત્યાગ કરવો, સત્ય બોલવું, ક્રોધ ન કરવો અને ક્ષમા ધારણ કરવી, આ ધર્મનું લક્ષણ છે. ૯.

અહિંસા સત્યમસ્તેયં, શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

દાનં દમો દયા ક્ષાન્તિઃ, સર્વેષાં ધર્મસાધનમ્ ॥ ૧૦ ॥

યાજ્ઞ૦ સ્મૃતિ, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૧૨૨.

અહિંસા, સત્ય, અચૈર્ય, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, દાન, દમ, દયા અને ક્ષમા આ સર્વ જનોનાં ધર્મનાં સાધન છે. ૧૦.

ધર્મની સ્થાપના:—

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય, ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! ।

અશ્યુત્થાનમધર્મસ્ય, તદાઽઽત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥ ૧૧ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૭.

હે અર્જુન ! ત્યારે ત્યારે ધર્મની ગ્લાનિ (વિનાશ) થાય છે અને અધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે ત્યારે મારા આત્માને સરળું છું, એટલે કે પૃથ્વીપર અવતાર ધારણ કરી હું ધર્મની સ્થાપના કરું છું. ૧૧.

ધર્મની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, સ્થિતિ અને નાશ:—

કથમુત્પદ્યતે ધર્મઃ ? કથં ધર્મો વિવર્ધતે ? ।

કથં ચ સ્થાપ્યતે ધર્મઃ ? કથં ધર્મો વિનશ્યતિ ? ॥ ૧૨ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, પાદ ૧, અ૦ ૧૯, શ્લો૦ ૮૭.

સત્યેનોત્પદ્યતે ધર્મો દયાદાનેન વર્ધતે ।

ક્ષમાયાં સ્થાપ્યતે ધર્મો લોભાદ્ધર્મો વિનશ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ પાદ ૧, અ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૧૦૧.

પ્રશ્ન—ધર્મ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ધર્મ કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામે છે ? ધર્મ કેવી રીતે સ્થિર થાય છે ? અને ધર્મ કેવી રીતે નાશ પામે છે ? ઉત્તર—ધર્મ સત્યથી ઉત્પન્ન થાય છે, દયા અને દાનથી તે વૃદ્ધિ પામે છે, ક્ષમાને વિષે તે સ્થિર રહે છે, અને લોભથી ધર્મ નાશ પામે છે. ૧૨, ૧૩.

ધર્મંતું મહત્ત્વઃ—

ધર્મો માતા પિતા ચૈવ, ધર્મો વન્ધુઃ સુહૃત્તથા ।

ધર્મઃ સ્વર્ગસ્ય સોપાનં, ધર્માત્સ્વર્ગમવાપ્નુયાત્ ॥ ૧૪ ॥

इतिहाससमुणय, अ० ૧૮, શ્લોક ૧૦.

ધર્મ જ માતા પિતા છે, ધર્મ જ બંધુ અને મિત્ર છે, ધર્મ જ સ્વર્ગ ઉપર ચઢવાની નીચરણી છે, અને ધર્મથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪.

असावनक्षरो लेखो निर्देवं दंयमन्दिरम् ।

निर्जलं च सरो धर्म, विना यन्मानुषो भवः ॥ ૧૫ ॥

पार्श्वनाथचरित्र, सर्ग ૧, શ્લોક ૩૯. (ચ. પ્રં.)

ધર્મ વિનાનો જે મનુષ્યલવ છે તે, અક્ષર વિનાના લેખ સમાન, દેવની પ્રતિમા વિનાના દેવમંદિર સમાન અને પાણી વિનાના સરોવર સમાન સમજવો. ૧૫.

धर्मः शर्ममहाहर्म्यं, धर्मो वर्मारिसङ्कटे ।

धर्मो जाद्व्यच्छिदाधर्मो धर्मो मर्माविदंहसाम् ॥ ૧૬ ॥

त्रिपष्ठि०, पर्व ૧, सर्ग ૧, શ્લોક ૧૪૯.

ધર્મ જ સુખની હવેલી છે, ધર્મ જ શત્રુના સંકટ વખતે બચ્તર છે, ધર્મ જ જડતાને છેદવામાં ધામ સમાન છે, અને ધર્મ જ પાપના મર્મસ્થાનને વીંધનાર છે. ૧૬.

ધર્મો માતેવ પુષ્પાતિ, ધર્મઃ પાતિ પિતેવ ચ ।

ધર્મઃ સખેવ પ્રીણાતિ, ધર્મઃ સ્નિહ્યતિ બન્ધુવત્ ॥ ૧૭ ॥

ત્રિપષ્ઠિ, પર્વ ૦ ૧, શ્લો ૦ ૧૪૭.

ધર્મ માતાની જેમ પોષણ કરે છે, ધર્મ પિતાની જેમ રક્ષણ કરે છે, ધર્મ મિત્રની જેમ પ્રસન્ન કરે છે, અને ધર્મ જ બંધુની જેમ સ્નેહ રાખે છે. ૧૭.

ધર્મો મઙ્ગલમુત્કૃષ્ટં, ધર્મઃ સ્વર્ગાપવર્ગદઃ ।

ધર્મઃ સંસારકાન્તારોછ્વન્ને માર્ગદેશકઃ ॥ ૧૮ ॥

ત્રિપષ્ઠિ, પર્વ ૧, સર્ગ ૧, શ્લો ૦ ૧૪૬.

ધર્મ જ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે, ધર્મ જ સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર છે, અને ધર્મ જ સંસારરૂપી અરણ્યને ઓળંગવામાં માર્ગને દેખાડનાર છે. ૧૮.

ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ, કામિનાં સર્વકામદઃ ।

ધર્મ એવાપવર્ગસ્ય, પારમ્પર્યેણ સાધકઃ ॥ ૧૯ ॥

ધર્મવિદુ, અ ૦ ૧.

ધર્મ જ ધનના અર્થીઓને કુબેર જેવો કહ્યો છે, ધર્મ જ કામીઓના સર્વ કામને આપનાર કહ્યો છે, અને ધર્મ જ પરંપરાએ મોક્ષનો સાધક કહ્યો છે. ૧૯.

ચલા લક્ષ્મીશ્વલાઃ પ્રાણાશ્વલે જીવિતમન્દિરે ।

ચલાચલે ચ સંમારે, ધર્મ એકો હિ નિશ્ચલઃ ॥ ૨૦ ॥

વૃદ્ધચાણાક્યનીતિ, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૨૦.

લક્ષ્મી અંશળ છે, પ્રાણો અંશળ છે, જીવિત અને ધર
પણ અંશળ છે, વિનશ્વર એવા આ સંસારને વિષે ધર્મ જ
એક નિશ્ચળ છે ૨૦.

ધર્મઃ ઝર્મ પરત્ર ચેહ ચ નૃણાં ધર્મોઽન્ધકારે રવિઃ,

સર્વાપત્તિશમક્ષમઃ સુમનસાં ધર્માભિધાનો નિધિઃ ।

ધર્મો વન્ધુરવાન્ધવઃ પૃથુપથે ધર્મઃ મુહુન્નિશ્ચલઃ,

સંસારોરુમરુસ્થલે સુરતરુર્નાસ્ત્યેવ ધર્માત્પરઃ ॥ ૨૧ ॥

ક્ષેમેન્દ્રકવિ.

ધર્મ જ મનુષ્યોને આ ભવમાં અને પરભવમાં મુખ આપ-
નાર છે, ધર્મ જ અધકારમાં-અજ્ઞાનના સમયમાં-સૂર્ય સમાન
છે, ધર્મ નામનો મોટો નિધિ સત્જનોની સર્વ આપત્તિનું
શમન-શાંતિ-કરવામાં સમર્થ છે, ધર્મ જ મોટા માર્ગમાં
મનોહર પાંથવડપ છે અને ધર્મ જ નિશ્ચળ મિત્રરૂપ છે, તથા
સંસારરૂપી મોટી મારવાડની ભૂમિને વિષે ધર્મથી પોત્તે કોઈ
કટપવૃક્ષ નથી જ-ધર્મ જ કટપવૃક્ષ છે. ૨૧.

ધર્મો દુઃસ્વદવાનલસ્ય જલદઃ સૌર્યેકચિન્તામણિઃ,

ધર્મઃ શોકમહોરગસ્ય ગરુડો ધર્મો વિપત્રાયકઃ ।

ધર્મઃ પ્રૌઢપદપ્રદર્શનપદુર્ધર્મોઽદ્વિતીયઃ સર્વા,

ધર્મો જન્મજરામૃતિક્ષયકરો ધર્મો હિ મોક્ષપ્રદઃ ॥ ૨૨ ॥

પુણ્યધનકથા, પૃ૦ ૧૮. *

ધર્મ દુઃખરૂપી દાવાનળને થાત કરવામાં મેઘ સમાન છે, ધર્મ પ્રાણીઓને સુખ આપવામાં એક ચિતામણિ સમાન છે, ધર્મ શોકરૂપી મહાસર્પને માટે ગરૂડ સમાન છે, ધર્મ નિપત્તિથી રક્ષણ કરનાર-વિપત્તિનો નાશ કરનાર-છે, ધર્મ ઉચ્ચ સ્થાન(પદવી) ને દેખાડવામાં કુશળ છે, ધર્મ અદ્વિતીય મિત્ર સમાન છે, ધર્મ જન્મ, જરા અને મૃત્યુનો ક્ષય કરનાર છે, તથા ધર્મ જ મોક્ષને આપનાર છે. ૨૨

દીપો યથાહ્લપોઽપિ તમામિ હન્તિ.

લવોઽપિ રોગાન્ હરતે સુધાયાઃ ।

તૃણ્યાં દહત્યાશુ કણોઽપિ ચાગ્રે—

ધર્મસ્ય લેશોઽપ્યમલસ્તથાંહઃ ॥ ૨૩ ॥

અધ્યાત્મરૂપદ્રુમ, અવિકાર ૧૧, શ્લો ૦ ૧૩.

એક નાનો દીવો પણ અધકારને હણી નાખે છે, અમૃતતુ એક ટીપુ પણ અનેક રોગોનો નાશ કરે છે અને અગ્નિની એક ચીનગારી પણ ખડના મોટા ઢગલાને ખાળી મૂકે છે; તેવી જ રીતે જો ધર્મનો અશ પણ નિર્મળ હોય તો તે પાપને હણી નાખે છે ૨૩

ધર્મઃ સાચો રક્ષકઃ—

અપારે વ્યમનામ્મોઘૌ, પતન્તં પાતિ દેહિનમ્ ।

સદા સત્રિધવત્યેકવન્ધુર્ધર્મોઽતિવત્સલઃ ॥ ૨૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૦ ૧૫.

દુ.ખાંતર અપાર સમુદ્રમા પડતા પ્રાણીની નિરતર પાને રહેવાવાળો અને અનેડ બાધવ સમાન અતિવત્સલ એક ધર્મજ રક્ષણ કરે છે ૨૪

અનન્દનામસૌ ચન્દુરસસીનામસૌ મત્વા ।

અનાથાનામસૌ નાથો ધર્મો વિશ્વેકનત્મલઃ ॥ ૨૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લોક ૧૦૦.

જગતનો અદ્વિતીય હિતકર આ ધર્મ, જેને બાધવ ન હોય તેનો બાધવ છે, મિત્ર વગરનાનો મિત્ર છે, અને અનાથનો નાથ છે ૨૫

નામુત્ર હિ મહાયાર્થ, પિતા માતા ચ તિષ્ઠતઃ ।

ન પુત્રદારા ન જ્ઞાતિર્ધર્મસ્તિષ્ઠતિ કેવલઃ ॥ ૨૬ ॥

મનુસ્મૃતિ, અં ૪, શ્લોક ૨૩૯.

પ્રાણી પન્થોકમા બાધ છે ત્યારે તેને સહાય કરવા માટે તેના માતા, પિતા ઉભા રહેતા નથી, પુત્ર અને સ્ત્રી પણ ઉભી રહેતી નથી, તેમ જ જ્ઞાતિ એટલે સગા સગાંધી પણ ઉભા રહેતા નથી માત્ર એક ધર્મ જ ઉભો રહે છે ૨૬

ધર્માદન્યત્ર વિશ્વેઽપિ, મૃત્યવે કોઽપિ ન પ્રમુઃ ।

નિરર્થકસ્તુ ધીરાણાં, શોકઃ કાર્તર્યલક્ષણમ્ ॥ ૨૭ ॥

સમગ્ર જગતમા ધર્મ સિવાય બીજો કોઈ મૃત્યુથી રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી તેથી ધીર પુરૂષોએ શોક કરવો નિરર્થક છે, કારણ કે તે તો કાયર પુરૂષનું લક્ષણ છે ૨૭

ધર્મઃ સાચો સુખનો ઉપાયઃ—

સુખં હિ વાञ્છતે સર્વઃ, તત્ત્વ ધર્મસમુદ્ભવમ્ ।

તસ્માદ્ધર્મઃ સદા કાર્યઃ, સર્વવર્ગેઃ પ્રયત્નતઃ ॥ ૨૮ ॥

દક્ષસ્મૃતિ, અ૦ ૩, શ્લો૦ ૨૪.

સર્વ કોઈ પ્રાણી સુખને જ ઇચ્છે છે, તે સુખ ધર્મથી જ ઉત્પન્ન (પ્રાપ્ત) થાય છે. તેથી સર્વ વર્ણોએ પ્રયત્નથી નિરંતર ધર્મ કરવો. ૨૮.

સુખાર્થં સર્વભૂતાનાં, મતાઃ સર્વાઃ પ્રવૃત્તયઃ ।

સુખં નાસ્તિ વિના ધર્મં, તસ્માદ્ધર્મપરો ભવેત્ ॥ ૨૯ ॥

સર્વ પ્રાણીઓની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ સુખ મેળવવાને માટે જ માનેલી છે, પરંતુ ધર્મ વિના સુખ મળતું નથી, તેથી ધર્મમાં જ તત્પર થવું જોઈએ ૨૯.

ધર્મઃ સાચું ધનઃ—

ધર્મશ્ચેન્નાવસીદેત, કપાલેનાપિ જીવતઃ ।

આદ્યોઽસ્મીત્યવગન્તવ્યં, ધર્મવિત્તા હિ સાધવઃ ॥૩૦॥

શ્રાદ્ધવિધિ, પૃ૦ ૧૦૦.૪

માત્ર એક ઠીંગડાવડે જીવતા છતાં પણ જો મારો ધર્મ સીદાતો ન હોય—નાશ પામતો ન હોય, તો હું ધણું ધનાઢ્ય જ છું એમ બાણુવું. કારણ કે સત્પુરૂષોને ધર્મ જ ધન હોય છે. ૩૦.

સયમ, સત્ય, શૌચ એટલે અદત્તાદાનનો પરિહાર, વ્રત-
ચર્ય, અક્રિયનતા એટલે શરીર અને ઉપકરણાદિમા નિર્ભમત્વ,
તપ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, અને સુક્રિતા એટલે નિર્લોભતા;
આવી રીતે ધર્મ દશ પ્રકારનો છે ૩૩

ધર્મઃ સાચું અમૃતઃ—

ધર્મામૃતં સદા પેયં, દુઃસ્વાતઙ્ક્રુચિનાગ્નનમ્ ।

યસ્મિન્ પીતે પરં સૌખ્યં, જીવાનાં જાયતે સદા ॥૩૧॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૬૪.

દુઃખરૂપી વ્યાધિનો નાશ કરનાર ધર્મરૂપી અમૃતનું નિરંતર પાન કરવું, કારણ કે તે અમૃત પીવાથી જીવોને સદા અત્યંત સુખ થાય છે. ૩૧

ધર્મઃ સાચું મનુષ્યત્વઃ—

આહારનિદ્રાભયમૈથુનં ચ, સામાન્યમેતત્ પશુભિર્નરાણામ્ ।

ધર્મો હિ તેષામધિકો વિશેષો ધર્મેણ હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ॥૩૨॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ ૦ ૭. શ્લો ૦ ૨૯.

આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન આ ચાર ગુણોનો માણુઓને અને પશુને સમાન જ હોય છે, પણ મનુષ્યોને તેમનાથી માત્ર એક ધર્મ જ અધિક છે, તે ધર્મરહિત જો મનુષ્ય હોય તો તે પશુતુલ્ય જ છે. ૩૨.

ધર્મના દશ પ્રકારઃ—

સંયમઃ સ્વનૃતં શૌચં, વ્રહ્માકિશ્ચનતા તપઃ ।

શાન્તિર્માર્દવમૃજુતા, મુક્તિશ્ચ દશધા સ તુ ॥ ૩૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૦ ૧૩.

સયમ, સત્ય, શૌચ એટલે અદત્તાદાનનો પરિહાર, પ્રદક્ષ્યર્થ, અક્રિયનતા એટલે શરીર અને ઉપકરણાદિમા નિર્મમત્વ, તપ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, અને મુક્તિ એટલે નિર્દોષતા; આવી રીતે ધર્મ દશ પ્રકારનો છે ૩૩.

સેવ્યઃ ક્ષાન્તિર્માર્દવમાર્જનશૌચે ચ સંયમત્યાગૌ ।
સત્યતપોઽભ્યાસઃ કિંચન્યાનીત્યેષ ધર્મવિધિઃ ॥ ૩૪ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૧૬૭.

ક્ષમા, મૃદુતા, ઋણુતા, પવિત્રતા, સયમ, મંતોષ, સત્ય, તપ, પ્રદક્ષ્યર્થ, અને નિષ્પન્થિહતા, એ રીતે દશવિધ ધર્મ-વિધિ સેવવા યોગ્ય છે ૩૪

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં, શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।
ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ ૩૫ ॥
દશ લક્ષણાનિ ધર્મસ્ય, યે વિગ્રાઃ સમધીયતે ।
અધીત્ય ચાનુવર્તન્તે, તે યાન્તિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૩૬ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ ૬, શ્લો ૧૨, ૧૩.

ધૃતિ, ક્ષમા, દમ, અયૌર્થ, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ધી-વિજ્ઞાન, પ્રદક્ષિણ, સત્ય અને અક્રોધ, આ દશ ધર્મનાં લક્ષણ છે ધર્મના આ દશ લક્ષણોનો જે પ્રાપ્તિ આરી રીતે અભ્યાસ કરે છે, અને અભ્યાસ કરીને તે પ્રમાણે વર્તે છે, તેઓ પરમ ગતિને—મોક્ષને—પામે છે ૩૫, ૩૬

અથાઽહિંસા ક્ષમા મત્યં, દ્વીઃ શ્રદ્ધેન્દ્રિયસંયમઃ ।

દાનમિજ્યા તપો ધ્યાનં, દશકં ધર્મમાધનમ્ ॥ ૩૭ ॥

પદ્મપુરાણ, અ૦ ૬૯, શ્લો૦ ૫.

અહિંસા, ક્ષમા, સત્ય, લજ્જા, શ્રદ્ધા, ઇન્દ્રિયદમન, દાન, યજ્ઞ, તપ અને ધ્યાન, આ દશ ધર્મના સાધન-સાધનાર-છે. ૩૭,

ધર્મના ચાર પ્રકાર:—

દાનં સુપાત્રે વિશદં ચ શીલં, તપો વિચિત્રં શુભભાવના ચ ।

ભવાર્ણવોત્તારણયાનપાત્રં, ધર્મં ચતુર્ધા મુનયો વદન્તિ ॥૩૮॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (ભાષાંતર), ભાગ ૪, પૃ૦ ૫૩. (પ્ર. સ.)

સુપાત્રને વિષે દાન દેવું, નિર્મળ શીળ પાલવું, વિચિત્ર તપ કરવો, શુભ ભાવના ભાવવી: આ ચાર પ્રકારનો ધર્મ સંસારરૂપી સમુદ્રને ઉતારવામાં વહાણ મમાન છે એમ મુનિઓ કહે છે ૩૮

દુર્ગતિપ્રપતજન્તુધારણાદ્ધર્મ ઉચ્યતે ।

દાનશીલતપોભાવભેદાત્ સ તુ ચતુર્વિધઃ ॥ ૩૯ ॥

ત્રિપષ્ઠિ, પર્વ ૧, સર્ગ ૧, શ્લો૦ ૧૫૨.

દુર્ગતિમાં પડતા જન્તુઓને ધારણ કરી રાખે છે તેથી તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે. તે ધર્મ દાન, શીળ, તપ અને ભાવ એ લેદથી ચાર પ્રકારનો કહેલો છે. ૩૯.

ભવ્યજીવે દયાદાનં, ધર્મકલ્પતરૂપમમ્ ।

દાનશીલતપોભાવં, શાસ્ત્રા મુક્તિસુખં ફલમ્ ॥ ૪૦ ॥

લગ્ય જીવને વિષે (અથવા હે લગ્ય ! જીવને વિષે) જે દયાદાન એટલે અભયદાન છે તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ સમાન છે, અને દાન, શીળ, તપ અને ભાવ એ તેની શાખા સમાન છે, તથા સુખિતનું સુખ તે તેનું ફળ છે. ૪૦.

ધર્મ વગર નકામું:—

લઘ્વાઽપિ ધર્મ સકલં જિનોદિતં,
સુદુર્લભં પોતનિભં વિહાય ચ ।

મનઃપિશાચગ્રહિલીકૃતઃ પતન્,
મવામ્બુધૌ નાયતિદગ્ગજહો જનઃ ॥ ૪૧ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૯, શ્લોક ૮.

અત્યંત દુર્લભ અને વહાણુ સમાન, શ્રી જિનેશ્વરે કહેલા સમગ્ર ધર્મને પામ્યા પછી પણ તેનો ત્યાગ કરીને મનરૂપી પિશાચવડે ગાંઠો થયેલો અને ન સારરૂપી સમુદ્રમા પડતો જડ મનુષ્ય પરિણામને—ભવિષ્ય કાળને—જોતો જ નથી. ભવિષ્યમાં શું થશે તેનો વિચાર જ કરતો નથી ૪૧

છિન્નમૂલો યથા વૃક્ષો ગતશીર્ષો યથા ભટઃ ।

ધર્મહીનો ધની તદ્વત્, કિયત્કાલં લલિપ્યતિ ? ॥ ૪૨ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર, સર્ગ ૧, શ્લોક ૫૧. (ચ. પ્રં.)

જેમ મૂલથી છેઢાયેલું વૃક્ષ અને જેમ કપાયેલા મસ્ત-કવાળો મુલટ ઘણો કાળ રહી શકતાં નથી, તેમ ધર્મ રહિત ધનવાન કેટલો કાળ વિલાસ કરી શકશે ? વધારે વખત ટકી શકશે નહીં. ૪૨.

ક્ષણે હિ સમતિક્રાન્તે, સદ્ધર્મપરિવર્જિતે ।

આત્માનં મુપિતં મન્યે, કપાયેન્દ્રિયતસ્કરૈઃ ॥ ૪૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૬૦.

જે એક ક્ષણ પણ સદ્ધર્મ વિનાનો વ્યતીત થાય તો
કપાય અને ઇન્દ્રિયોડપી ચોરાએ આત્માને લુટ્યો છે એમ હું
માનું છું ૪૩

ધર્મીની વિશેષતા:—

મૃતા નૈવ મૃતાસ્તેઽત્ર, યે નરા ધર્મકારિણઃ ।

જીવન્તોઽપિ મૃતાસ્તે વૈ, યે નરાઃ પાપકારિણઃ ॥ ૪૪ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૬૩.

જે માણસો ધર્મ કરનારા હોય છે તે પુરૂષો આ જગ-
તમા મરેલા હોય તો પણ તેમને મરેલા ન બાણવા-જીવતા
બાણવા તથા જે મનુષ્યો પાપને કરનારા હોય છે તે મનુષ્યો
જીવતા હોય તો પણ તેમને મરેલા બાણવા ૪૪

ધર્મમાચર યત્નેન, મા ભવ ત્વં મૃતોપમઃ ।

સદ્ધર્મચેતસાં પુંસાં, જીવિતં સફલં ભવેત્ ॥ ૪૫ ॥

ધર્મીના ગુણુઃ—

અનન્યજન્યં સૌજન્યં, નિર્માયા મધુરા ગિરઃ ।

સારઃ પરોપકારથ, ક્રમો ધર્મવિદામયમ્ ॥ ૪૬ ॥

વિવેકવિલાસ, उल्लास ૩, શ્લો ૬.

સર્વથી ઉત્તમ સર્જનપણું રાખવું, કપટ રહિત મધુર
વાણી બોલવી, અને સારભૂત પરોપકાર કરવોઃ ધર્મના ગુણનાર
પુરુષોની આ રીતિ છે. ૪૬.

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાન્તિરપૈશુનમ્ ।

દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં, માર્દવં દ્રીરચાપલમ્ ॥ ૪૭ ॥

તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।

ભવન્તિ સંપદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ! ॥ ૪૮ ॥

મગવદ્ગીતા, અ ૦ ૧૬, શ્લો ૨, ૩.

હે ભારત ! દૈવી સંપત્તિને લોગવનાર ધર્મી પુરુષને અહિંસા,
સત્ય, અક્રોધ, દાન, શાંતિ પિશુનતા (ચાડી) રહિતપણું,
પ્રાણીપર દયા, લોહુપતારહિતપણું, કેમળપણું, લજ્જા, અપ-
જ્જતારહિતપણું, તેજ, ક્ષમા, ધૃતિ, શૌચ, અદ્રેષ તથા માન-
રહિતપણુંઃ આ સર્વ ધર્મી પુરુષના ગુણો છે. ૪૭, ૪૮.

સાચું ધર્મીપણું:—

સંસારે માનુષ્યં સારં, માનુષ્યે ચ કૌલીન્યમ્ ।

કૌલીન્યે ધર્મિત્વં ધર્મિત્વે चापि सदयत्वम् ॥ ૪૯ ॥

સંસારમાં સારભૂત મનુષ્યજન્મ છે, મનુષ્યપંથમાં સાર-ભૂત કુલીનપણું છે, કુલીનપણામાં સારભૂત ધર્મીપણું છે, અને ધર્મીપણામાં પણ સારભૂત દયાપણું છે. ૪૯.

ધર્મના કારણભૂત વિચારો:—

इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा,

कुतः प्रयातव्यमितो भवादिति ।

विचारणा यस्य न जायते हृदि,

कथं स धर्मप्रवणो भविष्यति ? ॥ ૫૦ ॥

કયા કર્મવડે કરીને મારી અહીં ઉત્પત્તિ થઈ છે ? આ ભવથી મારે કયાં જવાનું છે ? આવો વિચાર જેના હૃદયમાં ન થતો હોય, તે માણસ ધર્મમાં તત્પર શી રીતે થશે ? નહીં જ થાય. ૫૦.

ધર્માચરણની દુર્લભતા:—

धर्मस्य दुर्लभो ज्ञाता, सम्यग्बुक्ता ततोऽपि च ।

श्रोता ततोऽपि श्रद्धावान्, कर्ता कोऽपि ततः सुधीः ॥૫૧॥

આ સંસારમાં ધર્મને જાણનાર મનુષ્ય દુર્લભ છે, તેનાથી પણ ધર્મને કહેનાર વિશેષ દુર્લભ છે, તેનાથી પણ ધર્મને સાંભળનાર વિશેષ દુર્લભ છે, તેનાથી પણ ધર્મની શ્રદ્ધા રાખનાર વિશેષ દુર્લભ છે અને તેનાથી પણ ધર્મને કરનાર કોઈક જ બુદ્ધિમાન હોય છે. ૫૧.

ધર્મેનું શીઘ્ર આચરણ:—

અવાપ્ય ધર્માવસરં વિવેકી, કુર્યાદ્વિલમ્બં ન હિ વિસ્તરાય ।
યતો જિનસ્તક્ષશિલાધિપેન, રાત્રિં વ્યતિક્રમ્ય પુનર્ન નેમે ॥૫૨॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૮૮. (પ્ર. સ.) *

વિવેકી માણસે ધર્મનો સમય પ્રાપ્ત થયા પછી તે ધર્મ વિસ્તારથી કરવાના હેતુથી પણ વિલંબ કરવો ન જોઈએ કારણ કે તક્ષશિલા નગરીના સ્વામી બાહુબળીએ માત્ર એક રાત્રિનો જ વિલંબ કર્યો, એટલે કે ‘ પ્રભુને પ્રાતઃકાળે મોટા વિસ્તારથી જઈને વંદન કરીશ ’ એમ ધારીને માત્ર રાત્રિ જ નિર્ગમન કરી, તેથી તે પ્રાતઃકાળે ગયા ત્યારે પ્રભુએ અન્યત્ર વિહાર કરેલો હોવાથી પ્રભુને વાંદી શક્યા નહીં. ૫૨.

વિલમ્બો નૈવ કર્તવ્ય આયુર્યાતિ દિને દિને ।

ન કરોતિ યમઃ ક્ષાન્તિ, ધર્મસ્ય ત્વરિતા ગતિઃ ॥૫૩॥

હે ભગ્ય ભવ ! ધર્મ કરવામાં જરા પણ વિલંબ ન કરવો. કેમકે દિવસે દિવસે આયુષ્ય જતું જાય છે અને યમરાજ (મૃત્યુ) ક્ષમા કરતો નથી એટલે કે એક ક્ષણ પણ રાહ જોતો નથી. અને ધર્મની ગતિ શીઘ્ર છે. ૫૩.

ધર્મ અને પાપ:—

દુઃખં પાપાત્ સુખં ધર્માત્, સર્વશાસ્ત્રેષુ સંસ્થિતિઃ ।

ન કર્તવ્યમતઃ પાપં, કર્તવ્યો ધર્મસંચયઃ ॥ ૫૪ ॥

શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, સ્તવક ૧, શ્લો ૩.

પાપથી દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને ધર્મથી મુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવી સર્વ ધર્મશાસ્ત્રની વ્યવસ્થા છે. તેથી હવે પછી પાપ કરવું નહીં, અને ધર્મનો સંચય કરવો. ૫૪.

ધર્મં ન કુરુપે મૂર્ખ ! પ્રમાદસ્ય વશંવદઃ ।

કલ્પે હિ ત્રાસ્યતે કસ્ત્વાં, નરકે દુઃખવિહ્વલમ્ ॥૫૫॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૫, શ્લોક ૪૧.

હે મૂર્ખ ! તું પ્રમાદને વશ થઈને ધર્મ કરતો નથી, તેથી કાલે નરકમાં જઈ દુઃખથી વ્યાકુળ થઈશ ત્યારે તારે તારું રક્ષણ કોણ કરશે ? ૫૫.

ધર્મસ્ય ફલમિચ્છન્તિ, ધર્મં નેચ્છન્તિ માનવાઃ ।

ફલં પાપસ્ય નેચ્છન્તિ, પાપં કુર્વન્તિ સાદરાઃ ॥ ૫૬ ॥

મનુષ્યો ધર્મના ફળ (સુખાદિક) ને ઇચ્છે છે, પરંતુ ધર્મને એટલે ધર્મ કરવાને ઇચ્છતા નથી. તેમ જ પાપના ફળ (દુઃખાદિક) ને ઇચ્છતા નથી, પરંતુ પાપકર્મને આદર સહિત-હોંશથી કરે છે. ૫૬.

ધર્મ તજનારઃ મૂર્ખાઃ—

તે ધતૂરતરું વપન્તિ ભવને પ્રોન્મૂલ્ય કલ્પદ્રુમં,

ચિન્તારત્નમપાસ્ય કાચકલં સ્વીકુર્વતે તે જહાઃ ।

વિક્રીયદ્વિરદં ગિરીન્દ્રસદૃશં ક્રીણન્તિ તે રાસમં,

યે લબ્ધં પરિહૃત્ય ધર્મમધમાધાવન્તિ ભોગાશયા ॥૫૭॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૬.

જે અધમ પુરૂષો પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મનો ત્યાગ કરીને ભોગની આશાથી આમ તેમ દોડયા કરે છે, તેઓ પોતાના ઘરના આંગણામાં ઉગેલા કદપવૃક્ષને ઉખેડી ધતૂરાનું બાડ વાવે છે, તે જડ પુરૂષો ચિંતા રત્નને ફેંકી દઈ કાચનો કકડો સ્વીકાર કરે છે, અને પર્વત જેવડા હાથીને વેચીને ગધેડાને ખરીદે કરે છે એમ જાણવું. ૫૭

ધર્મ કરવાનું કારણ:—

अनन्तदुःखः संसारो मोक्षोऽनन्तसुखः पुनः ।

तयोस्त्यागपरिप्राप्तिहेतुर्धर्मं विना न हि ॥ ૫૮ ॥

ત્રિપષ્ઠિ, પર્વ. ૧, સં ૨૩, શ્લો ૨૭.

સંસાર અનંત દુઃખમય છે. અને મોક્ષ અનંત સુખમય છે. તે સંસારના ત્યાગનું અને મોક્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ ધર્મ વિના ખીણું કોઈ નથી ૫૮.

अर्जनीयं कलावद्भिस्तत् किञ्चिज्जन्मनाऽप्युना ।

ध्रुवमासाद्यते येन, शुद्धं जन्मान्तरं पुनः ॥ ૫૯ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાય, ૭, શ્લો ૫.

કલાવાન પહિત પુરૂષોએ આ આખા જન્મવડે તેણે કાંઈક ઉપાર્જન કર્યું, કે જેથી ફરીને હવે પછીનો જન્મ શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય. ૫૯.

चला विभूतिर्ननु जीवितं चलं,

विनश्वरं यौवनमप्यकालतः ।

इदं शरीरं बहुरोगमन्दिरं,
विमृश्य चैवं कुरु धर्ममन्त्रहम् ॥ ६० ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૧૨૪, શ્લો० ૨૬. (દે. લા.)*

મનુષ્યોની વિભૂતિ (લક્ષ્મી) અવશ્ય ચલાયમાન છે, જીવિત ચલાયમાન છે, યુવાવસ્થા પણ અકાળે જ નાશ પામવાની છે, તથા આ શરીર ઘણા રોગોતું ઘર છે, આ પ્રમાણે વિચારીને હે જીવ ! તું નિરતર ધર્મ કર. ૬૦

कर्तव्यः प्रतिदिवसं प्रसन्नचित्तैः,
स्वल्पोऽपि व्रतनियमोपवासधर्मः ।
प्राणेषु प्रहरति नित्यमेव दैवं,
भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने ॥ ६१ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૬૩, શ્લો० ૧૬૦.*

મોટો પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ પ્રાણીઓના પ્રાણોને વિષે દૈવ હુમેશાં પ્રહાર કર્યા જ કરે છે (મૃત્યુ સમીપે આવતું જ જાય છે), તેથી કરીને હુમેશાં મનુષ્યે પ્રસન્ન ચિત્ત રાખીને થોડો પણ વ્રત, નિયમ અને ઉપવાસરૂપ ધર્મ કરવો યોગ્ય છે ૬૧

न क्लेशेन विना द्रव्यं, द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥ ६२ ॥

દક્ષસ્મૃતિ, અ૦ ૩, શ્લો० ૨૪.

કલેશ-કષ્ટ વિના ધન મળતું નથી, ધન વિના ક્રિયા થઈ શકતી નથી, ક્રિયા વિના ધર્મ થઈ શકતો નથી, અને ધર્મ વિના સુખ ક્યાંથી મળે ? ૬૨

વાલ્યાદપિ ચરેદ્ધર્મમનિત્યં સ્વલુ જીવિતમ્ ।

ફલાનામિવ પક્વાનાં, સશ્વત્પતનતો ભયમ્ ॥ ૬૩ ॥

ખાલ્યાવસ્થાથી જ ધર્મનું આચરણ કરવું બેઠ્ઠાએ. કેમકે
જીવિત અનિત્ય છે. પાકેલા ફળની જેમ પ્રાણીઓને નિરંતર
પતન (મરણ)નો ભય હોય છે. ૬૩.

વીજમ્(સ્યો)પિ વિના ન સ્યાદથા સસ્યાગમો નૃણામ્ ।

ધર્માભિજ્ઞાનહીનાસ્તુ, લભન્તે નૈવ કિશ્ચન ॥ ૬૪ ॥

તસાદ્વાલ્યેઽપિ દુઃખેઽપિ, નિર્ધનત્વેઽપિ શ્રદ્ધયા ।

દેવદર્શનમાત્રેણ, ધર્મઃ કાર્યો નિરન્તરમ્ ॥ ૬૫ ॥

જેમ બીજ વાળ્યા સિવાય મનુષ્યોને અનાજની પ્રાપ્તિ થતી
નથી, તેમ ધર્મના જ્ઞાન વિનાના મનુષ્યો કાંઈ પણ પામી શક્તા
નથી. તેથી ખાલ્યાવસ્થામાં પણ, દુઃખમાં પણ અને નિર્ધન
અવસ્થામાં પણ કાંઈ ન થતી શકે તો શ્રદ્ધા પૂર્વક માત્ર
નિરંતર દેવદર્શન કરવારૂપ ધર્મ તો કરવો જ. ૬૪, ૬૫.

ધર્મનો ઉપદેશ:—

ધર્મકાર્યે મતિસ્તાવદ્યાવદાયુર્દૃઢં તવ ।

આયુઃકર્મણિ સંક્ષીણે, પશ્ચાત્ત્વં કિં કરિષ્યસિ ? ॥ ૬૬ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૬૧.

હે જીવ ! જ્યાં સુધી તારું આયુષ્ય દૃઢ છે, ત્યાં સુધી તારી

ધર્મકાર્યમાં બુદ્ધિ રહી શકશે, પરંતુ આયુષ્યકર્મ ક્ષીણ થશે ત્યારે તું શું કરીશ ? કાંઈ કરી શકીશ નહીં. ૬૬.

भवकोटीदुष्प्रापामवाप्य नृभवादिसकलसामग्रीम् ।

भवजलधियानपात्रे, धर्मे यत्नः सदा कार्यः ॥ ६७ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર(ગદ્ય), પૃ૦ ૨. (પ્ર. સ.)*

કરોડો ભવવડે પણ પામી ન શકાય તેવી મનુષ્ય ભવાદિક સમગ્ર સામગ્રી પામીને સંસાર સાગરને તરવામાં વહાણુ સમાન ધર્મને વિષે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૬૭.

भवति मरणं प्रत्यासन्नं विनश्यति यौवनम्,
प्रभवति जरा सर्वाङ्गानां विनाशविधायिनी ।

વિરમત બુધાઃ કામાર્થેભ્યો ઘૃપે કુરંતાદરં,
ઘદિતુમિતિ વા કર્ણોપાન્તસ્થિતં પલિતં જને ॥ ૬૮ ॥

સુભાષિતપદ્યરત્નાકર, શ્લો૦ ૨૭૨.

હે ડાહ્યા પુરૂષો ! મરણ સમીપે આવતું જાય છે, યૌવન નાશ પામે છે, સર્વ અવયવોને વિનાશ કરનારી જરા-વૃદ્ધાવસ્થા સમર્થ થાય છે-બળવાન થાય છે, તેથી તમે હવે કામથી અને અર્થથી વિરામ પામો, અને ધર્મને વિષે આદર કરો. આ પ્રમાણે જાણે માણસને કહેવાને જ આવ્યો હોય તેમ ઘોળો વાળ તેના કાનની પાસે રહ્યો છે. ૬૮.

भजत भजत घर्म्यं कर्म दुष्कर्मघर्म-

क्षपणनिपुणलीलावारिसत्रद्वचारि ।

કુગતિયુવતિલાસ્યસ્થાનમાલસ્યમસ્મિ—

નવગણયત લોકાઃ ! સર્વશોકાધિકારિ ॥ ૬૯ ॥

કરુણાવજ્રાયુધનાટક, શ્લોક ૨૭.

હો લોકો ! તમે ધર્મકાર્યને ભજો ભજો—કરો ! કેમકે તે ધર્મકાર્ય હુકર્મ (પાપ) રૂપી ધામને નાશ કરવામાં કુશળ એવા કીડા કરવાના જળાશયની જેવું છે. આવા ધર્મકાર્યમાં તમે આજસનો ત્યાગ કરો. કેમકે તે આજસ કુગતિરૂપી સ્ત્રીને નૃત્ય કરવાનું સ્થાન છે અને સર્વ પ્રકારના શોકને પ્રાપ્ત કરનાર છે. ૬૯.

ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ, નાનૃતં વા વદેત્ ક્વચિત્ ।

નાહિતં નાપ્રિયં વ્રૂયાન્ન સ્તેનઃ સ્યાત્ કથञ્ચન ॥ ૭૦ ॥

વરાહપુરાણ, અં ૧૬, પૃ ૫૫૩.

સર્વ કોઈ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહીં, કદાચિ અસત્ય વચન બોલવું નહીં, તેમ જ અહિંસ કારક અને અપ્રિય વચન પણ બોલવું નહીં, તથા કોઈ પણ પ્રકારે ચોર થવું નહીં—કોઈનું ધનાદિક ચોરવું નહિ. ૭૦.

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ, સત્યમામિષવર્જનમ્ ।

વ્રતે ચૈતાનિ ચત્વારિ, ચરિતવ્યાનિ નિત્યશઃ ॥ ૭૧ ॥

વિષ્ણુમક્તિચંદ્રોદય.

બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, સત્ય વચન અને માંસનો ત્યાગ, આ ચાર બાબત, વ્રતને વિષે, હમેશાં આવરવા લાયક છે ૭૧.

અશાશ્વતાનિ ગાત્રાણિ, વિમત્રો નૈવ શાશ્વતઃ ।

નિત્યં સંનિહિતો મૃત્યુઃ, કર્ષવ્યો ધર્મસંગ્રહઃ ॥ ૭૨ ॥

વેદવ્યાસસ્મૃતિ, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૧૯.

શરીર અનિત્ય છે, વૈભવ પણ અનિત્ય છે-રહેનારો નથી, અને મૃત્યુ સદા સમીપે જ રહેલું છે, તેથી ધર્મનો સંગ્રહ કરવો યોગ્ય છે. ૭૨.

તદ્ યાગદિન્દ્રિયવલં જરયા રોગેર્ન વાઘ્યતે પ્રમથમ્ ।

તાવચ્છરીરમૂર્છા, ત્યક્ત્વા ધર્મે કુરુષ્વ મતિમ્ ॥ ૭૩ ॥

ત્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થાવડે અને રોગોવડે બળાતકારે ધ્વંસિયોતું બળ બાધા પામ્યું નથી ત્યાં સુધીમાં શરીરપરની મૂર્છાનો ત્યાગ કરી તું ધર્મને વિષે મનિને કર-ધર્મબુદ્ધિને ધારણ કર! ૭૩

ધર્મનું કૃપા:—

રાજ્યં પ્રાજ્યં મદજલકણાન્ સ્યન્દમાના ગજાલી,

તુઙ્ગા મોગાઃ પવનજવિનો વાજિનઃ સ્યન્દનાશ્ચ ।

દર્પાધ્માતાઃ સુમટનિકરાઃ કોશલક્ષ્મીઃ સમગ્રા,

સર્વં ચૈતદ્ભવતિ નિયતં દેહિનાં ધર્મયોગાત્ ॥ ૭૪ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૬૮. (દે૦ લા.)

મોટું રાજ્ય, મદના ગિંદુને ઝરતા હાથીઓનો સમૂહ, મોટા મોટા વૈભવો, પવન જેવા વેગવાળા અશ્વો, મોટા વિસ્તારવાળા રથો, ગર્વથી ધમધમતા સુલટના સમૂહો અને પરિપૂર્ણ લહેલી કોશ લક્ષ્મી (ખજાનો), આ સર્વ વૈભવ પ્રાણીઓને ધર્મના યોગથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૪.

ધર્માજન્મ, કુલે કલક્રવિકલે જાતિઃ સુધર્માત્પરા,
 ધર્માદાયુરસ્વણિતં ગુરુત્તલં ધર્માચ્ચ નીરોગતા ।
 ધર્માદિત્તમનિન્દિતં નિરુપમા મોગાઃ સુકીર્તિઃ સુધીઃ,
 ધર્મદેવ ચ દેહિનાં પ્રમવતઃ સ્વર્ગાપર્ગાપિ ॥ ૭૫ ॥
 ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૧, શ્લોક ૧૭. (દે. લા.) *

ધર્મથી જ (ધર્મના પ્રભાવથી જ) પ્રાણીઓનો કલક્ર
 રહિત ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ થાય છે, ધર્મથી જ શ્રેષ્ઠ ભતિ
 પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મથી જ અગત આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે,
 ધર્મથી જ મોટું ગળ પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મથી જ નીરોગતા
 પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મથી જ અનિદિત ધન, નિરૂપમ ભોગ, સારી
 કીર્તિ અને સારી બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને ધર્મથી જ સ્વર્ગ
 અને મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થાય છે ૭૫

યદ્દ્વારે હૃદયં હૃદા નનુ સદા નિર્દલ્યતે સેવકૈ-
 રુદ્ધલ્ગન્તિ હયા યદ્દ્ગણભુવિ વ્રીહન્તિ યદ્દન્તિનઃ ।
 પ્રાતર્નન્દિગિરા સુધારમકિરા ગીતેન યન્મુચ્યતે,
 નિદ્રા સાન્દ્રમતન્દ્રમેવ તદિદં ધર્મસ્ય વિસ્ફૂર્જિતમ્ ॥ ૭૬ ॥
 કરુણાવ્રજાયુધનાટક, શ્લોક ૨૮.

જેના દ્વારને વિષે સદા સેવકો હૃદયવડે હૃદયને દબે છે-
 દબાવે છે-સેવકોની ગીડહી ભભે છે, જેના આગણાની પૃથ્વી
 ઉપર ઘોડાઓ ફેલી રહ્યા છે અને હાથીઓ ફીડા કરી રહ્યા છે,
 તથા જે પ્રાત કાળે અમૃતરસને ઝરનારી બહીજનોની પાણીવડે
 તથા સગીતવડે નિદ્રાનો ત્યાગ કરે છે-જાગે છે. તે સર્વ
 તેના ગાદ-પ્રકૃષ્ઠ અને નિરતર કરેલા ધર્મનો જ વિલાસ છે ૭૬

વિદ્યા તપો ધનં શૌર્યં, કુલીનત્વમરોગતા ।

રાજ્યં સ્વર્ગથ મોક્ષથ, સર્વં ધર્માદિવાપ્યતે ॥ ૭૭ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १३, श्लो० २२.

વિદ્યા, તપ, ધન, પરાક્રમ, કુલીનપણું, નીરોગતા, રાજ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષ વિગેરે સર્વ ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૭.

સત્યેન તપસા ક્ષાન્ત્યા, દાનેનાધ્યયનેન ચ ।

યે ધર્મમનુવર્તન્તે, તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૭૮ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ७, श्लो० २७.

જેઓ સત્યવડે, તપવડે, ક્ષમાવડે, દાનવડે અને અધ્યયન (શાસ્ત્રાભ્યાસ) વડે ધર્મને અનુસરે છે-કરે છે, તે પુરૂષો સ્વર્ગે જનારા છે. ૭૮.

आरोग्यं दत्तसौभाग्यं, जीवितं कीर्तिपावितम् ।

भोगान् सुभगसंयोगान्, लभन्ते धर्मकर्मठाः ॥ ७९ ॥

सूक्तरत्नावली, पृ० ४७, श्लो० ४९३. (आत्मा. स.)

ધર્મમાં તત્પર થયેલા પુરૂષો સૌભાગ્યને આપનારું નીરોગપણું, સત્કીર્તિવડે પવિત્ર જીવિત અને સૌભાગ્યના સંયોગવાળા ભોગો પ્રાપ્ત કરે છે. ૭૯.

सन्ततिः शुद्धसौजन्या, विभूतिर्भोगभासुरा ।

विद्या विनयविख्याता, फलं धर्मतरोरिदम् ॥ ८० ॥

सूक्तरत्नावली, पृ० ४७, श्लो० ४९४. (आत्मा. स.)

શુદ્ધ સંજ્ઞનતાવાળી સંતતિ (પુત્ર, પૌત્રાદિક), ઉપલોગ કરવાથી શોભતી વિભૂતિ (લક્ષ્મી) અને વિનયવડે પ્રસિદ્ધ એવી વિદ્યાઃ આ સર્વ ધર્મરૂપી વૃક્ષનું ફળ છે. ૮૦.

શ્રેયઃસૌભાગ્યમમ્યં લલિતયુવતયશ્ચિત્રવસ્ત્રાણિ હારા
ચ્છત્રં ચશ્ચતુરક્ષા મદકલકરિણઃ કાશ્ચનં શુદ્ધગેહમ્ ।
સૌરુપ્યં લક્ષ્મીઃ પ્રભૂતા પ્રવરકનકમાઃ શુભ્રકીર્તિશ્ચ લોકે,
શ્રદ્ધા સદ્ધર્મમાર્ગે ભવતિ નનુ ફલં ધર્મકલ્પદ્રુમસ્ય ॥૮૧॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૩, શ્લો૦ ૪૭. (દે. લા.)

આ લોકમાં ઉત્તમ કલ્યાણકારક સૌભાગ્ય, વિલાસવાળી સ્ત્રીઓ, વિચિત્ર વસ્ત્રો, મનોહર હારો (અલંકારો), છત્ર, ચપળ ઘોડાઓ, મહોન્મત્ત હાથીઓ, સુવર્ણ, શુદ્ધ-ઉત્તમ-ઘર (મહેલ), સુખ, ઘણી લક્ષ્મી, શ્રેષ્ઠ કનકના જેવી ઉન્નવળ કીર્તિ તથા ઉત્તમ ધર્મમાર્ગને વિષે શ્રદ્ધા, આ સર્વ ધર્મરૂપી કલ્પ-વૃક્ષનાં ફળ છે. ૮૧.

દીર્ઘમાયુર્યશશ્વારુ, શુદ્ધિં ઘૃદ્ધિં શુભાં શ્રિયમ્ ।
પ્રાજ્યં રાજ્યં સુખં શશ્વદ્ દત્તે ધર્મસુરદ્રુમઃ ॥ ૮૨ ॥

સૂક્તરત્નાવલી, પૃ. ૪૭, શ્લો૦ ૪૯૬. (આત્મા. સ.)

ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ દીર્ઘ આયુષ્યને આપે છે, ઉત્તમ યશને આપે છે, નિર્મળ બુદ્ધિને આપે છે, સારી લક્ષ્મીને આપે છે, મોટા રાજ્યને આપે છે, અને શાશ્વત-મોક્ષનું-સુખ પણ આપે છે. ૮૨.

[જૈનધર્મ]

જૈનધર્મનું સ્વરૂપ:—

‘ સ્યાદ્વાદો વિદ્યતે યસ્મિન્, પક્ષપાતો ન વિદ્યતે ।

‘ નાસ્ત્યન્યપીડનં કિંચિજ્જૈનધર્મઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૮૬ ॥

જે ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ છે, જેમાં પક્ષપાત નથી, જેમાં કોઈ પણ પ્રાણીની પીડા થતી નથી, તે જૈનધર્મ કહેવાય છે. ૮૬.

જૈનધર્મનું મહત્ત્વ:—

સ્વર્ગાપવર્ગસંપત્તિકારણં કરુણામયઃ ।

જૈન એવં સતાં ધર્મઃ, કર્મધર્મધનાધનઃ ॥ ૮૭ ॥

કરુણાવચ્ચાયુધનાટક, શ્લોક ૩૯.

જીવહયામય આ જૈનધર્મ જ સત્પુરુષોને સ્વર્ગ અને મોક્ષની મપત્તિના કારણરૂપ છે, અને કર્મરૂપી ધામનો નાશ કબ્બામાં મેઘસમાન છે ૮૭.

અમેઘો વાદિમિર્જૈનઃ, કુજ્જરૈરિવ મન્દરઃ ।

જીવરક્ષામયઃ માક્ષાદેય ધર્મઃ મનાતનઃ ॥ ૮૮ ॥

કરુણાવચ્ચાયુધનાટક, શ્લોક ૩૮.

ત્રિનેશ્વરે પ્રરૂપેતો જીવહયામય-અહિંસામય-આ ધર્મ માક્ષાત્ સનાતન-શાશ્વત-છે, જેમ હાથીઓથી મેરૂ પર્વત લેદાતો નથી તેમ આ જૈનધર્મ વાદીઓથી લેદાતો નથી. ૮૮.

બૌદ્ધાનામૃજુસૂત્રતો મતમભૂદેદાન્તિનાં સદ્ગ્રહાત્,

સાદ્ગ્રહ્યાનાં તત્ત્વ એવ નૈગમનયાદ્યોગથ વૈશેષિકઃ ।

શબ્દબ્રહ્મવિદોઽપિ શબ્દનયતઃ સર્વેર્નયૈર્ગુમ્ફિતા,

જૈની દષ્ટિરિતીહ સારસ્વતા પ્રત્યક્ષમુદ્ગીક્ષ્યતે ॥ ૮૯ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (ભાષાંતર), ભાગ ૪, પૃ. ૩૧૪ (પ્ર. સ.)

ઋણસૂત્ર નયમાંથી જૌદ્ધનો મત પ્રવર્ત્યો છે, વેદાંતીઓનો મત સંગ્રહ નયમાંથી નીકળ્યો છે, સાંખ્યનો મત પણ તે જ સંગ્રહ નયમાંથી નીકળ્યો છે, યોગ અને વૈશેષિક મત નૈગમ નયમાંથી થયા છે, શબ્દબ્રહ્મના જ્ઞાનવાળાઓ પણ શબ્દ નયમાંથી નીકળ્યા છે પરંતુ જૈનદર્શન તો સર્વ નયોથી યુક્ત છે, તેથી તે દર્શનનું શ્રેષ્ઠ રહસ્ય પ્રત્યક્ષ જ દેખાય છે. ૮૯.

જૈનધર્મનું અમરપણું:—

મ્લાયન્તિ પુષ્પનિચયાઃ પ્રહરાર્ધકેન,

વૈગન્ધ્યમેતિ દિવસેન કૃતોઽન્ગરાગઃ ।

જીર્યન્તિ રમ્યવસનાન્યપિ ભૂરિવર્ષેઃ,

નો જીર્યતે યુગશતૈર્જિનધર્મસેવા ॥ ૯૦ ॥

રત્નપૂજા.

પુષ્પના સમૂહો અર્ધ પહોરમાં જ કરમાઈ જાય છે, શરીર પર કરેલો ચંદનાદિકનો લેપ એક દિવસમાં જ દુર્ગંધમય થઈ જાય છે, તથા મનોહર ઉત્તમ વસ્ત્રો પણ ઘણે વર્ષે જાણી જાય છે. પરંતુ જિનધર્મની કરેલી સેવા, સેકંડો યુગવડે પણ, જાણી જતી નથી. ૯૦.

જૈનધર્મની શ્રદ્ધા:—

જિનધર્મવિનિર્મુક્તો મા ભૂવં ચક્રવર્ત્યપિ ।

સ્યાં ચેદોઽપિ દરિદ્રોઽપિ, જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥ ૯૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૬૯, સ્લો૦ ૧૪૧. (પ્ર. સ.)

હું જૈનધર્મથી રહિત ચક્રવર્તી પણ ન થાઉં, અને જૈનધર્મથી યુક્ત એવો દાસ અને દરિદ્ર પણ થાઉં, તે સારું છે. ૯૧.

જૈનધર્મનો સાર:—

જિનશાસનસ્ય સારો જીવદયા નિગ્રહઃ કપાયાણામ્ ।

સાધર્મિકવાત્સલ્યં, ભક્તિશ્ચ તથા જિનેન્દ્રાણામ્ ॥ ૯૨ ॥

ધર્મચિન્દુ.

સર્વ જીવોપર દયા રાખવી, ક્રોધાદિક કષાયોનો નિગ્રહ કરવો, સાધર્મિકનું વાત્સલ્ય કરવું, અને જિનેન્દ્રની ભક્તિ કરવી: આ જિનશાસનનો સાર-તત્ત્વ-છે. ૯૨.

જૈનધર્મની દુર્લભતા:—

જૈનો ધર્મો દયામૂલો જન્મ સુત્રાવકે કુલે ।

ગુરુણાં પાદમક્તિશ્ચ, વિના પુણ્યં ન પ્રાપ્યતે ॥ ૯૩ ॥

દયામય જૈનધર્મ, સારા શ્રાવકના કુળમાં જન્મ અને ગુરૂના ચરણની ભક્તિ; આ સર્વ પુણ્ય વિના મળી શકતાં નથી. ૯૩.

જૈનધર્મનું ફળ:—

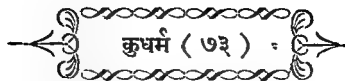
અર્હદ્ધર્મતરોઃ ફલાનિ સુકુલે જન્માનંધં જીવિતં,
 સચ્ચીર્યુદ્ધિવલે પ્રતાપયશસી સૌભાગ્યમારોગ્યતા ।
 ક્ષમાભૂત્કેશવચક્રિશક્રશશ્મૃત્પ્રદ્યોતનાનાં પદં,
 સાર્વશ્રીગણભૂત્પદં શિવરમા સહ્યબ્ધયો દેહિનામ્ ॥ ૧૪ ॥

પુણ્યધનકથા, પૃ૦ ૧, શ્લો૦ ૧.

પ્રાણીઓને જે સારા ફળમાં જન્મ થવો, પાપ રહિત
 જીવવું, સારી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવી, સારી ખુદ્ધિ, ઘણું બળ,
 પ્રતાપ, યશ, સૌભાગ્ય, નીરોગતા, રાજાનું પદ, વામુદેવનું
 પદ, ચક્રવર્તીનું પદ, ઈંદ્રનું પદ, ચંદ્રનું પદ, સૂર્યનું
 પદ, તીર્થંકરનું પદ, ગણધરનું પદ, મોક્ષરૂપી લક્ષ્મી અને સારી
 લગ્નિધિઓ; આ સર્વની જે પ્રાપ્તિ થવી, તે માત્ર જૈનધર્મરૂપી
 વૃક્ષનાં જ ફળો છે. ૬૪.

કુધર્મ:—

અજ્ઞાઃ કેચિદ્વિદધતિ મુધા ધર્મદંભાદધર્મ,
 કોઽયં ધર્મઃ સ્વહૃદિ નયને મીલયિત્વા મૃશન્તુ ।
 દીયન્તે યદ્વનમ્ભુવિ દવાઃ પ્રાણિનસ્ત્રાણહીના
 હન્યન્તે યત્પિશિતવલયે દેવતાનાં પુરસ્તાત્ ॥ ૧ ॥

કરુણાવચ્ચાયુધનાટક, સ્કો ૦ ૩૫.

કેટલાએક અજ્ઞાની માણુને ફોગટ ધર્મના બહાનાથી અધર્મને કહે છે જેમકે કેટલાએક વનની પૃથ્વીમા ધર્મબુદ્ધિથી હાવાનળ આપે છે કે જેમા અસખ્ય પ્રાણીઓને વિનાશ થાય છે, તથા કેટલાએક મનુષ્યો દેવતાની પાને માંસનુ બળિદાન કરવા માટે શરણુ રહિત પ્રાણીઓને હણે છે, તો હે ડાહ્યા પુરૂષો, તમારાં નેત્રો બધ કરી હૃદયમાં વિચારો કે આવા કાર્ય કરવામા કયો ધર્મ છે ? કેવળ અધર્મ જ છે ૧.

કુધર્મની નિરર્થકતા:—

યો જન્તુર્હિસાર્જિતધર્મકર્મણા,
 ગન્તું દિવસ્તુદ્વપદં સમીહતે ।
 સ મસ્મસોપાનપથેન નિશ્ચિતં,
 સમુચ્ચમારોદ્ધુમગેન્દ્રમિચ્છતિ ॥ ૨ ॥

કરુણાવચ્ચાયુધનાટક, સ્કો ૦ ૩૬.

જે માણુમ પ્રાણીઓની હિંસાથી ઉપાર્જન કરેલા ધર્મ-કર્મવટે સ્વર્ગના ઉચ્ચ સ્થાનને મેળવવા ઇચ્છે છે, તે પુરૂષ ખરેખર ભસ્મથી બનાવેલા પગથીયાના માર્ગવડે ઉંચા પર્વત ઉપર ચડવાને ઇચ્છે છે એમ જાણવું-અર્થાત્ એ અસંભવિત છે. ૨.

હિંસામયઃ શિશુક્રોડાધૂલીદેવકુલોપમઃ ।

સ કિં ધર્મોઽપિ ધર્માન્તર્વાલિશેનાપિ પથ્યતે ॥ ૩ ॥

કરુણાવશ્રાયુધનાટક, શ્લોક ૩૭.

જે હિંસામય ધર્મ છે તે બાળકોએ ક્રીડાને માટે કરેલા ધૂળના દેવાલય જેવો છે. આવા ધર્મની શું કોઈ મૂર્ખ માણુસ પણ ધર્મને વિષે ગણતરી કરે ? ન જ કરે. ૩.

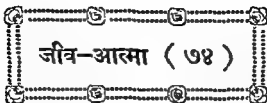
ધર્મથેત્ પરદારમઙ્ગકરણાદ્ધર્મઃ સુરાસેવનાત્,

સંપ્રુષ્ટિઃ પશુમત્સ્યમાંસનિકરાહારાચ્ચ હે વીર ! તે ।

હત્યા પ્રાણિચયસ્ય ચેત્તવ મવેત્ સ્વર્ગાપવર્ગાસ્યે,

કોઽસત્કર્મતયા તદા પરિચિતઃ સ્યાન્નેતિ જાનીમહે ॥૪॥

હે વીર ! જો કદાચ તારે પરસ્ત્રીનો સંગ કરવાથી ધર્મ થતો હોય, મદિરાનું પાન કરવાથી ધર્મ થતો હોય, પશુ અને મત્સ્યના માંસના સમૂહનું ભક્ષણ કરવાથી તારા શરીરની પુષ્ટિ થતી હોય, અને જો તારે પ્રાણીના સમૂહની હત્યા સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે થતી હોય, તો અશુભ-પાપ કર્મપણાવડે કોણ પરિચિત થશે-પાપ કર્મને કરનાર કોણ કહેવાય ? તે અમે જાણતા નથી. (મતલબ કે આ બધો અધર્મ જ છે અને તેનું કડવું ફળ મળે છે.)

જીવ-આત્મા (૭૪)

જીવ-આત્મા-નું સ્વરૂપ:—

જ્ઞાનદર્શનસંપન્ન આત્મા ચૈકો ધ્રુવો મમ ।

શેષા ભાવાથ મે વાહ્યાઃ, સર્વે સંયોગલક્ષણાઃ ॥ ૧ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૫૧.

જ્ઞાન અને દર્શનવડે યુક્ત એવો મારો એક આત્મા જ શાશ્વત છે, અને બાકીના શરીરગદિક સર્વે મારા બાહ્ય પદાર્થો, સંયોગથી થયેલા હોવાથી, અનિત્ય છે ૧.

ન જાયતે ન મ્રિયતે કદાચિન્નાયં ભૂત્વા ભવિતેતિ ।

નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ, નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

ન ચૈનં ક્લેદયન્ત્યાપો ન ગ્રોષયતિ મારુતઃ ॥ ૨ ॥

આચારાગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ ૦ ૨૨૫, શ્લો ૦ ૧.*

આ આત્મા કદાપિ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને મરતો પણ નથી, આ આત્મા ઉત્પન્ન થઇને પછી થશે એમ નથી. આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શક્તા નથી, તેને અગ્નિ બાળી શક્તો નથી, તેને જળ આર્દ્ર કરી શક્તુ નથી, તથા તેને વાયુ સુકાવી શક્તો નથી. ૨.

અચ્છેદ્યોઽયમમેદ્યોઽયમવિકારી સ ઉચ્યતે ।

નિત્યઃ સતતગુઃ મ્યાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥ ૩ ॥

આચારાગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ૦ ૨૨૫, શ્લો૦ ૨.

આ આત્મા કોઈથી છેદી શકાતો નથી તથા લેદી શકાતો નથી
આ આત્મા અવિકારી-વિકાર રહિત કહેવાય છે, તેમજ નિત્ય,
સતતગુ-નિરતર ગતિ કરનાર, -થાણુ, અચલ અને સનાતન છે ૩

પરમાનન્દસંપન્ન, નિર્વિકારં નિરામયમ્ ।

ધ્યાનહીના ન પश्यन्ति, નિજદેહે વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૪ ॥

ઉત્કૃષ્ટ આનદથી યુક્ત, વિકાર રહિત અને વ્યાધિ રહિત
એવો આત્મા કે જે પોતાના શરીરમાં જ રહેલો છે તેને ધ્યાન
રહિત પુરૂષો જોઈ શકતા નથી ૪

આત્માઃ સ્વયં કર્તા, સ્વયં ભોક્તા—

કેવલં કેવલજ્ઞાનં, પ્રાપ્નુવન્તિ સ્વવીર્યતઃ ।

સ્વવીર્યેણ ગચ્છન્તિ, જિનેન્દ્રાઃ પરમં પદમ્ ॥ ૫ ॥

ત્રિપષ્ઠિ, પર્વ ૧૦, સર્ગ ૩, શ્લો૦ ૩૧-

જિનેશ્વરો કેવળ-ફક્ત પોતાના વીર્યથી જ કેવળજ્ઞાનને
પામે છે, અને પોતાના વીર્યથી જ ભોક્ષપદમાં જાય છે ૫

સ્વયં કર્મ કરોત્યાત્મા, સ્વયં તત્પલમશ્નુતે ।

સ્વયં વ્રમતિ સંસારે, સ્વયં તસ્યાદિમુચ્યતે ॥ ૬ ॥

યુદ્ધચાળાક્યનીતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૯.

આત્મા પોતે જ કર્મ કરે છે અને પોતે જ તે કર્મનું ફળ લોગવે છે, આત્મા પોતે જ સસારમા ભ્રમણ કરે છે અને પોતે જ તે સમાર થકી મુક્તિ પામી થાય છે ૬

स्वयमुत्पद्यते जन्तुः, स्वयमेव विमर्षते । .

सुखदुःखे तथा मृत्युं, स्वयमेवाधिगच्छति ॥ ७ ॥

મહાભારત, જ્ઞાતિપર્વ, અ૦ ૨૯૫, શ્લો૦ ૧૬,

પ્રાણી પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થાય છે, પોતાની મેળે જ વૃદ્ધિ પામે છે, પોતાની મેળે જ મૃત્યુદુખ પામે છે, તથા પોતાની મેળે જ ભરણ પામે છે ૭

शुभाशुमानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः ।

स्वयमेवोपभुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च ॥ ८ ॥

આધ્યાત્મિકરામાયણ, અરણ્યકાઢ, અ૦ ૯, શ્લો૦ ૧૪

પ્રાણીઓ પોતે જ શુભ અને અશુભ કર્મો કરે છે, તથા તેના ફળરૂપ સુખ અને દુઃખ પણ પોતે જ લોગવે છે-અનુભવે છે ૮

જીવનું સર્વત્ર વ્યાપકપણું:—

समस्तलोकाकाशेऽपि, नानारूपैः स्वरुर्मतः ।

वालाग्रमिव तन्नास्ति, यन्न स्पृष्टं शरीरिभिः ॥ ९ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો૦ ૬૭.

આ સમસ્ત લોકાકાશમા વાળના અથ લાગ જેટલો પણ એવો ડોઢ લાગ નથી, કે જેને પ્રાણીઓએ, પોતપોતાના કર્મયોગે સિદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપે, અર્થાત્ કર્યો હોય ૯

જલે જીવાઃ સ્થલે જીવા જીવાઃ પર્વતમસ્તકે ।

જ્વાલામાલાકુલે જીવાઃ, સર્વં જીવમયં જગત્ ॥ ૧૦ ॥

અત્રિસ્મૃતિ, શ્લો० ૩૯.

જળને વિષે જીવો છે, સ્થળને વિષે જીવો છે, પર્વતના મસ્તક (શિખર) પર જીવો છે, જ્વાળાના સમૂહથી યુક્ત એવા અગ્નિને વિષે જીવો છે, તથા આ સર્વ જગત જીવમય જ છે. ૧૦.

જીવને ગર્ભમાં જ મળતી બાબતો:—

આયુઃ કર્મ ચ ચિત્તં ચ, વિદ્યા નિઘનમેવ ચ ।

પશ્ચૈતાનિ હિ સૃજ્યન્તે, ગર્ભસ્થસ્યૈવ દેહિનઃ ॥ ૧૧ ॥

જૈનપંચતંત્ર, વૃ૦ ૧૩૯, શ્લો० ૬૪.

પ્રાણી ગર્ભમાં રહેલો હોય તે જ વખતે તેનું આયુષ્ય, કર્મ, ધન, વિદ્યા અને મરણ એ પાંચે સરળાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૧.

જીવના પ્રકાર:—

સંસારિણશ્વતુર્ભેદાઃ, શ્વભ્ર-તિર્યગ્-નરા-ડમરાઃ ।

પ્રાયેણ દુઃસ્વબહુલાઃ, કર્મસંવન્ધનાધિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

યોગશાસ્ત્રટીકા, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૬૭.

નારકી, તિર્યગ્, મનુષ્ય અને દેવ, એ પ્રમાણે સંસારી જીવો ચાર પ્રકારના છે. એ સંસારી જીવો કર્મના સંબંધથી પીડાયેલા અને પ્રાયઃ ઘણા દુઃખવાળા છે. ૧૩.

નરકેષુ દેવયોનિષુ તિર્યગ્યોનિષુ ચ મનુજયોનિષુ ચ ।

પર્યટતિ ઘટીયન્ત્રવદાત્મા વિભ્રચ્છરીરાણિ ॥ ૧૪ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ ૨૫, શ્લો ૨. *

આ આત્મા નરકમાં, દેવયોનિમાં, તિર્યગ્યોનિમાં અને મનુષ્યયોનિમાં શરીરોને ધારણ કરી ઘંટીની જેમ ભ્રમણ કરે છે ૧૪.

સૂક્ષ્મ જીવઃ—

સૂક્ષ્મયોનીનિ ભૂતાનિ, તર્કગમ્યાનિ કાનિ ચત્ ।

પદ્મળોઽપિ નિપાતેન, ચેપાં સ્યાત્ સ્કન્ધપર્યયઃ ॥ ૧૫ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ ૧૫, શ્લો ૨૬.

કેટલાક જીવો સૂક્ષ્મ યોનિવાળા હોય છે, તે માત્ર તર્કથી જ જાણી શકાય છે, તે એટલા જઘા સૂક્ષ્મ હોય છે કે નેત્રની પાંપણ ચલાવવાથી પણ તેમના સ્કન્ધનો પર્યાય થઈ જાય છે—તેમનું શરીર જાહેરાઈ જાય છે અર્થાત્ તે મરીને ખીજા લવમાં જાય છે. ૧૫

અહિરાત્મા અંતરાત્મા:—

વિમલશ્ચ શરીરં ચ, વહિરાત્મા નિગદ્યતે ।

તદધિષ્ઠાયકો જીવસ્ત્વન્તરાત્મા સકર્મકઃ ॥ ૧૬ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્દાસ ૧૧, શ્લો ૩૨.

ધનાદિક વૈભવ અને શરીર એ બાહ્ય આત્મા કહેવાય છે, અને તે શરીરનો અધિષ્ઠાયક એટલે તેમાં રહેલો જીવ અંતરાત્મા કહેવાય છે, તે જીવ કર્મ સહિત હોય છે. ૧૬.

આત્મવંચના:—

યો ન માધયતે ધર્મં, કામક્રોધૌ તદાશ્રયૌ ।

મહામોહયિમૂઢેન, તેનાત્મા વંચિતો ધ્રુવમ્ ॥ ૧૭ ॥

દત્તિદાનસમુચય, અ ૦ ૧૮, શ્લો ૩૫.

જે ધર્મને સાધતો નથી, તથા જે કામ અને ક્રોધના આશ્રયરૂપ છે, તે મહામોહથી મૂઢ થયેલા પ્રાણીએ પોતાના આત્માને જ છોડ્યો છે એમ બાણુવું. ૧૭.

આત્માનો સંતોષ:—

ન વહ્નિસ્તૃણકાષ્ઠાદ્યર્નદીભિર્વા મહોદધિઃ ।

ન ચૈવાત્માઽર્થમારેણ, શક્યસ્તર્પયિતું ક્વચિત્ ॥ ૧૮ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રદીકા (ભાવવિજય), પૃ ૦ ૨૦૧. (આત્મા ૦ સ ૦) ૬

ધાસ અને લાકડાં વિગેરેવડે અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી,

અથવા નદીઓના જળવડે સમુદ્ર તૃપ્તિને પામતો નથી, તેમ આ આત્મા કદાપિ ધણા ધનવડે પણ તૃપ્ત કરી શકતો નથી. ૧૮.

આત્મજ્ઞાન:—

કામં ક્રોધં લોભં મોહં, ત્યક્ત્વાઽઽત્માનં પश्य हि कोऽहम् ।
આત્મજ્ઞાનવિહીના મૂઢાસ્તે પચ્યન્તે નરકનિગૂઢાઃ ॥ ૧૯ ॥

મોહમુદ્રર (શંકરાચાર્ય), શ્લો ૭.

હે જીવ ! કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહનો ત્યાગ કરીને તું તારા આત્માને જ જો, કે હું કોણ છું ? જેઓ આત્મજ્ઞાનરહિત હોય છે, તે મૂઢ પુરુષો નરકમાં પડીને હેરાન થયા કરે છે. ૧૯.

આત્મહિત:—

સ્વહિતં तु भवेज्ज्ञानं, चारित्रं दर्शनं तथा । .

તપઃ સંરક્ષણં ચૈવ, સર્વવિક્લિસ્તદુચ્યતે ॥ ૨૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૫૯.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપનું આચરણ એ જ આત્મહિત છે એમ સર્વજ્ઞોએ કહેલું છે. ૨૦.

सर्वथा स्वहितमाचरणीयं, किं करिष्यति जनो बहुजल्पः ।
विद्यते न हि स कश्चिदुपायः, सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ૨૧ ॥

સર્વ પ્રકારે પોતાના આત્માનું જ હિત થાય તેવું આચરણ કરવું, વિવિધ પ્રકારનાં વચ્ચનોને બોલનાર લોક શું કર-

વાનો છે ? કેમકે એવો કે.ઈ પણ ઉપાય નથી કે જે સર્વ લોકોને સંતોષ આપનાર હોય. ૨૧.

ये निःस्पृहास्त्यक्तसमस्तरागा-

स्तत्त्वैकनिष्ठा गलिताभिमानाः ।

સંતોષપોષૈકવિલીનવાચ્છા-

स्ते रञ्जयन्ति स्वमनो न लोकम् ॥ २२ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લોક ૨૨.

જેઓ સ્પૃહારહિત છે, જેમણે સમગ્ર રાગનો ત્યાગ કર્યો છે, જેઓ તત્ત્વને વિષે જ તત્પર છે, જેઓનું અભિમાન નાશ પામ્યું છે, તથા જેમણે સંતોષની પુષ્ટિને લીધે સર્વ વાંછાનો ત્યાગ કર્યો છે, તે પુરુષો પોતાના આત્માને જ રંજન કરે છે. લોકોને રંજન કરતા નથી. ૨૨.

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं, नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव स्त्रિपुरात्मनः ॥ २३ ॥

ભગવદ્ગીતા, અ૦ ૬, શ્લોક ૫.

પોતાના આત્માવડે જ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો, આત્માને દુઃખી થવા દેવો નહીં. કારણ કે આત્મા જ આત્માનો બંધુ છે અને આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે. ૨૩.

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं, मयं संमार्गचारिणौ ।

योगारूढत्वमासाद्य, सम्यग्दर्शननिष्ठया ॥ २४ ॥

વિવેકચૂડામણિ.

સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબેલા પોતાના આત્માને સમ્યક્-દર્શનની સ્થિરતાવડે એટલે સમક્રિતમાં સ્થિર થઇ, યોગના આરૂઢપણાને પામીને, પોતાના આત્માવડે જ ખેંચી કાઢવો યોગ્ય છે. ૨૪.

यथा दीपो निवातस्थो निश्चलो वायुवर्जितः ।

प्रज्वलन्नागयेत् सर्वमन्धकारं महामते ॥ २५ ॥

तद्वद्दોषविहीनात्मा, भवत्येव निराश्रयः ।

निराગો निश्चलो वत्स, न मित्रं न रिपुस्तदा ॥ २६ ॥

પદ્મપુરાણ, ચંડ ૨, અ૦ ૮૬, શ્લો ૫૯, ૬૦.

હે મહાબુદ્ધિમાન ! જેમ વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલો, નિશ્ચળ, વાયુરહિત અને સળગાવેલો દીવો સર્વ અંધકારનો નાશ કરે છે, તે જ પ્રમાણે હે વત્સ ! દોષરહિત, આશ્રયરહિત અને આશારહિત એવો આત્મા જ્યારે નિશ્ચળ થાય છે, ત્યારે તેને કોઇ પણ મિત્ર કે શત્રુ હોતો નથી. ૨૫, ૨૬.

આત્મરક્ષણ:—

आत्मानं सततं रक्षेज्ज्ञानध्यानतपोव्रतैः ।

प्रमादिनोऽस्य जीवस्य, शीलरत्नं विलुप्यते ॥ २७ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૫.

જ્ઞાન, ધ્યાન અને તપના ગળવડે નિરંતર આત્માનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. જો તેમ ન કરે તો પ્રમાદી થયેલા આ જીવનું શીળરૂપી રત્ન વિનાશ પામે છે. ૨૭.

આત્માના ગુણ:—

અથાષ્ટાવાત્મગુણા દયા સર્વભૂતેષુ ક્ષાન્તિરનમ્વયા ।
શૌચમનાયાસો મદ્ગુલમકાર્પણ્યમસ્પૃહેતિ ॥ ૨૮ ॥

ગૌતમસ્મૃતિ, અ૦ ૮, શ્લો૦ ૪.

સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા, ક્ષમા, ઇર્ધ્યારહિતપણું, પવિત્રતા, દુઃખરહિતપણું, મંગલ, કૃપણુતારહિતપણું અને નિઃસ્પૃહતા; આ આઠ ગુણ આત્માના છે. ૨૮.

જ્ઞાનસ્ય ભક્તેસ્તપસઃ ક્રિયાયાઃ,
પ્રયોજનં સ્વલિપ્દમેકમેવ ।

યતઃ સમાધૌ સતિ કર્મલેપ—

વિશોધનાદાત્મગુણપ્રકાશઃ ॥ ૨૯ ॥

અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક.

જ્ઞાન, ભક્તિ, તપ અને ક્રિયા એ સર્વનું પ્રયોજન આ એક જ છે કે જે જ્ઞાનાદિકથી સમાધિ (એકાગ્રતા) થાય, અને તે થવાથી કર્મના લેપનું શોધન થાય—કર્મનો ક્ષય થાય, અને તે થવાથી આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ થાય. ૨૯.

આત્મસ્વરૂપ વિચાર:—

મા જાનીત વયં વાલા દેહી દેહેષુ શાશ્વતઃ ।

જરાયૌવનજન્માદ્યા ધર્મા દેહસ્ય નાત્મનઃ ॥ ૩૦ ॥

અમે બાળક છીએ એમ તમે ન બાણી, આત્મા શરીરને

વિષે શાશ્વત-નિરંતર રહેનારો છે એમ પણ તમે ન જાણો, તથા જરાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને જન્મ એ વિગેરે શરીરના ધર્મો છે, પણ આત્માના ધર્મો નથી. ૩૦.

नाहं नारको नाम, न तिर्यक् नापि मानुषः ।

न देवः किन्तु सिद्धात्मा, सर्वोऽयं कर्मविभ्रमः ॥ ૩૧ ॥

જૈનકવિ.

હું નારકો નથી, તિર્યંચ પણ નથી, મનુષ્ય પણ નથી, તેમ જ દેવ પણ નથી. પરંતુ સિદ્ધ આત્મરૂપ છું. અને આ સર્વ દેખાય છે તે તો માત્ર કર્મનો જ વિલાસ છે. ૩૧.

આત્મોપદેશ:—

आहारैर्मधुरैर्मनोहरतरैर्हारैर्विहारैर्वरैः,

केयूरैर्मणिरत्नचारुशिखरैर्दारैरुदारैश्च किम् ? ।

प्राणान्पद्मदलाग्रवारितरलाञ्छत्वा जवाञ्जीव रे,

दानं देहि विधेहि शीलतपमी निर्वेदमास्त्रાદય ॥ ૩૨ ॥

વૈરાગ્યદાતક (પદ્માનંદ), સ્તો ૦ ૫૬.

મધુર એવા આહાર કરવાથી શું ? મનોહર એવા હાર વિગેરે અલકારો પહેરવાથી શું ? ઉત્તમ વિહારવડે (મહેલો વડે) શું ? મણિ અને રત્નોથી સુંદર એવા જાભુજાંધ પહેરવાથી શું ? ઉદાર (સુંદર રૂપવાળી) સ્ત્રીઓ લોગવવાથી શું ? કેમકે આ પ્રાણો કમળના પર્ણના અથ લાગ ઉપર રહેલા જળ ણિદુંની જેવા ચપળ છે, એમ જાણીને હે છવ ! તું

શીઘ્રપણે દાન દે, શીયળ પાળ, તપ કર, અને વૈરાગ્યરસનો આસ્વાદ કર. ૩૨.

જ્ઞાત્વા વૃદ્ધદમ્ભજ્જરં ધનમિદં દીપપ્રકમ્પં વપુ-

સ્તારુણ્યં તરલેક્ષણાક્ષિતરલં વિદ્યુચ્ચલં દોર્બલમ્ ।

રે રે જીવ ! ગુરુપ્રસાદવશતઃ કિંચિદ્વિધેહિ દ્રુતં,

દાનધ્યાનતપોવિધાનવિષયં પુણ્યં પવિત્રોચિત્તમ્ ॥ ૩૩ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૫૬.

હે જીવ ! આ ધન પાણીના પરપોટાની જેમ ક્ષણભંશુર છે, આ શરીર દીવાની જેમ કંપાયમાન છે, યુવાવસ્થા અપભ્રાક્ષી (સ્ત્રી) ના નેત્ર જેવું અપળ છે, અને ણાહુળળ વીજળી જેવું અંચળ છે. તેથી તું ગુરુ મહારાજની કૃપાના વશથી પવિત્ર-પણાને ઉચિત એવું દાન, ધ્યાન અને તપના વિષયવાળું કાંઈક પુણ્ય, શીઘ્રપણે, કરી લે. ૩૩.

આત્માધીન ગુણુ : કર્માધીન ધનઃ—

આત્માયત્તે ગુણાદાને, નૈર્ગુણ્યં વચનીયતા ।

દૈવાયત્તેષુ વિત્તેષુ, પુંસઃ કા નામ વાચ્યતા ? ॥ ૩૪ ॥

વ્યાસદેવ.

ગુણુ ગ્રહણ કરવા તે પોતાને (આત્માને) આધીન છે, તેથી જો પુરુષ નિર્ગુણ-ગુણરહિત-હોય તો તે નિંદાને પાત્ર છે. તથા ધન મેળવવું તે દૈવને-નસીળને-આધીન છે, તેથી જો પુરુષને ધન પ્રાપ્ત ન થાય તો તેમાં શી નિંદા ? પુરુષ નિંદાને પાત્ર નથી. ૩૪.

આત્માના મુખનું મહત્વ:—

- તાવદ્વિવાદી जनरञ्जकश्च,

यावन्न चैवात्मरसे सुखत्रः ।

चिन्तामणिं प्राप्य वरं हि लोके,

जने जने कः कथयन् प्रयाति ? ॥ ૩૫ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લોક ૨૩.

પુરૂષ જ્યાં મુખી આત્મરસના મુખને જાણતો નથી, ત્યાં મુખી તે વાદવિવાદમાં ઉતરે છે અને મનુષ્યોને રંજન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. જેમકે લોકમાં પણ શ્રેષ્ઠ ચિંતામણિ રતનને પામીને, દરેક લોકની પાસે કોણ કહેતો કહેતો ફરે છે ? કોઈ કહેતો નથી કે મને ચિંતામણિ રતન પ્રાપ્ત થયું છે. મનમાં સમજીને જ રહે છે, તેમ આત્માના જ્ઞાનંદને જાણનાર કોઈને શંકા કહેતો નથી, આત્માના રમણમાં જ મગ્ન રહે છે. ૩૫.

૭૧ અને કર્મ:—

शुभाशुभानि कर्माणि, जीवः करोति हेतुभिः ।

तेनात्मा कर्तृको ज्ञेयः, कारणैः कुम्भकृद्यथा ॥ ૩૬ ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (भास्वविजय), अ० २, पृ० ७९. (आत्मा.स.)

આ ૭૧ શુભ હેતુ (કારણ) મળવાથી શુભ કર્મ કરે છે અને અશુભ હેતુ મળવાથી અશુભ કર્મ બાંધે છે, તેથી કરીને આ આત્મા કતા તરીકે ગણાય છે એમ જાણવું. ૩૬.

નીચૈર્ગોત્રાવતારશ્વરમજિનપતેર્મહિનાથેશ્વલાત્વં,

દ્વગ્નાશો વ્રહ્મદત્તે ભરતનૃપજયઃ સર્વનાશશ્ચ કૃષ્ણે ।

નિર્વાણં નારદેઽપિ પ્રશ્નમપરિણતિઃ સા ચિલાતીમુતેઽપિ,

હત્યં કર્માત્મવીર્યે સ્ફુટમિહ જયતાં સ્પર્ધયા તુલ્યરુપે ॥૩૭॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૪૮, (પ્ર૦ સ૦.)*

છેલ્લા-ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામી નીચ ગોત્રમાં અવતર્યા, મહિનાથ તીર્થંકર સ્ત્રીપણું પામ્યા, બ્રહ્મદત્ત અક્રવતીની દૃષ્ટિનો નાશ થયો (અંધ થયા), ભરત રાજાનો જય થયો, કૃષ્ણ વાસુદેવના સર્વ પરિવારનો નાશ થયો, નારદ પણ મોક્ષે ગયા, અને ચિલાતીપુત્રને પણ પ્રશમનો પરિણામ થયો. આ પ્રમાણે આ જગતમાં પરસ્પરની સ્પર્ધાવડે સરખા સ્વરૂપવાળાં કર્મ અને આત્મવીર્ય પ્રગટપણે જયવંત વર્તો. ૩૭.

યથા છાયાઽઽતપૌ નિત્યં, સમ્બદ્ધૌ ચ પરસ્પરમ્ ।

તદ્વત્કર્મ ચ કર્તા ચ, સુસમ્બદ્ધૌ પરસ્પરમ્ ॥ ૩૮ ॥

પદ્માપુરાણ. સ્કંડ ૨, અ૦ ૮૧, શ્લો૦ ૫૧.

જેમ છાયા અને તડકો પરસ્પર નિત્ય સંબંધવાળાં છે, તેમ કર્મ અને કર્તા-શુભ-નિરંતર પરસ્પર સંબંધવાળાં છે. ૩૮.

યથા પૃથિવ્યાં વીજાનિ, અન્નાનિ ચ ધનાનિ ચ ।

તથૈવાત્મનિ કર્માણિ, તિષ્ઠન્તિ ભરતર્પન! ॥ ૩૯ ॥

ઈતિહાસસમુચ્ચય, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૬૭.

જીવ અને મરણ:—

जन्मिनां प्रकृतिर्मृत्युर्विकृतिर्जीवितं पुनः ।

ततः स्वभावसिद्धेऽर्थे को विपादो विवेकिनाम् ? ॥ ૪૨ ॥

મહાવીરચરિત્ર, મર્ગ ૬, શ્લો ૨૭૮.

મરણ થવું એ જન્મેલા પ્રાણીઓની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-જ છે, અને જે જીવણું તે તો વિકૃતિ-વિકાર-છે. તેથી કરીને સ્વ-ભાવથી જ જે પદાર્થ સિદ્ધ હોય તેમાં વિવેકી જનોને ખેડ શાનો હોય ? ૪૨.

જીવ અને ચૈતન્ય:—

इन्द्रियापेक्षया प्रायः, स्तोकमस्तोकमेव च ।

चराचरेषु जीवेषु, चैतन्यमपि निश्चितम् ॥ ૪૩ ॥

વિવેકવિલાસ, હટાસ ૧૧, શ્લો ૯૧.

સ્થાવર અને જંગમ જીવોને વિષે, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ, પ્રાથે કરીને થોડું ઘણું પણ ચૈતન્ય અવશ્ય રહેલું જ છે. ૪૩.

જીવ અને મોક્ષ:—

दीपो यथा निर्बृतिमभ्युपेतो

नैवावर्णी गच्छति नान्तरीक्षम् ।

दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,

स्नेहक्षयात्કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥ ૪૪ ॥

જીવસ્તથા નિર્વૃત્તિમમ્યુપેતો,

નૈવાવર્તી ગચ્છતિ નાન્તરીક્ષમ્ ।

દિશં ન કાશ્ચિદ્વિદિશં ન કાશ્ચિત્,

ક્લેશક્ષયાત્કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥ ૪૫ ॥

ઉપવેશપ્રાસાદ, મા૦ ૧, પૃ૦ ૧૧૭. (પ્ર. સ.) છં

જેમ દીવો નિર્વાણ પામે છે—બુઝાઈ જાય છે—ત્યારે તે (તેનું તેજ) પૃથ્વીપર રહેતો નથી, આકાશમાં જતો નથી, કોઈ પણ દિશામાં જતો નથી, અને કોઈ પણ વિદિશામાં પણ જતો નથી. કેવળ રહેડ (તેજ) નો ક્ષય થવાથી શાંતિને પામે છે. તે જ પ્રમાણે જીવ પણ નિર્વાણને (મોક્ષને) પામે છે ત્યારે તે પૃથ્વીપર રહેતો નથી, આકાશમાં જતો નથી. કોઈ પણ દિશામાં જતો નથી, અને કોઈ પણ વિદિશામાં પણ જતો નથી. કેવળ ક્લેશનો ક્ષય થવાથી શાંતિને પામે છે. ૪૪, ૪૫.

જીવ અને શરીર:—

ત્વદ્દમાંમમેદોઽસ્થિપુરીપમૂત્ર-

પૂર્ણેઽનુરાગઃ કુળપે કથં તે ? ।

દ્રષ્ટા ચ વક્તા ચ વિવેકરૂપ-

સ્ત્વમેવ સાક્ષાત્ કિમુ મુહ્યસીત્યમ્ ॥૪૬॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લો૦ ૬.

હે આત્મા ! ચામડી, માંસ, ચર્મી, હાડકાં, વિષા અને મૂત્ર વિગેરેથી પૂર્ણ એવા આ શરીરને વિષે તને કેમ અનુરાગ કિત્પત્ત ધાય છે ? કેમકે આત્માના યુનોનો સાક્ષાત્ દ્રષ્ટા-જોનાર

તથા કહેનાર પણ તું જ છે, અતે તું જ વિવેકરૂપ છે. તો આ દેહમાં તું કેમ મોહ પામે છે ? ૪૬.

કામક્રોધાદિભિસ્તપૈસ્તાપ્યમાનો દિવાનિશમ્ ।

આત્મા શરીરાન્તઃસ્થોઽસૌ, પચ્યતે પુટપાકવત્ ॥૪૭॥

શરીરની અંદર રહેલો આ આત્મા કામ, ક્રોધ વિગેરેના તાપવડે રાત્રિ દિવસ તપાતો છતો પુટપાકની જેમ પચાયા કરે છે. ૪૭.

જીવાત્મા અને પરમાત્મા:—

સ તાવદેહિનાં મિત્રઃ, સમ્યગ્યાવન્ન લક્ષ્યતે ।

લક્ષિતસ્તુ ભજત્યૈક્યં, રાગાદ્યજ્ઞનમાર્જનાત્ ॥ ૪૮ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લો ૧૪.

તે પ્રાણીઓનો આત્મા જ્યાં સુધી સમ્યક્ પ્રકારે ઓળખાયો-જોવાયો-નથી, ત્યાં સુધી તે પરમાત્માથી ભિન્ન છે. પરંતુ જ્યારે રાગાદિક અંજન ધોઈ નાખવાથી નિર્મળ થયેલો તે આત્મા ઓળખવામાં આવે છે, ત્યારે તે પરમાત્માની સાથે એકતાને-અલેહપણને-પામે છે. ૪૮.

યથા લોહં સુવર્ણત્વં, પ્રાપ્નોત્યૌપધયોગતઃ ।

આત્મધ્યાનાત્તથૈવાત્મા, પરમાત્મત્વમશ્નુતે ॥ ૪૯ ॥

વિવેકવિલસ, ંહાસ ૧૧, શ્લો ૩૪.

જેમ ઔપધિના પ્રયોગથી લોહું સુવર્ણ થઈ જાય છે, તેમ આત્મા આત્માનું ધ્યાન કરવાથી પરમાત્મારૂપ થઈ જાય છે. ૪૯.

આત્માનો દેહિનો મિત્રાઃ, કર્મપદ્મકલક્રિતાઃ ।

અદેહઃ કર્મનિર્મુક્તઃ, પરમાત્મા ન મિચતે ॥ ૫૦ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લો ૧૬.

દેહને ધારણ કરનાર અને કર્મરૂપી પંકથી કલક્રિત થયેલા આત્માઓ પરમાત્માથી જૂદા છે, તથા દેહગ્રહિત અને કર્મથી યુક્ત થયેલા આત્મા પરમાત્માથી જૂદા નથી. ૫૦.

સર્વમોહક્ષયાત્ સામ્યે, સર્વશુદ્ધે સયોગિનિ ।

સર્વશુદ્ધાત્મનસ્ત્વેષ પ્રશ્નઃ સર્વસ્ફુટીભવેત્ ॥ ૫૧ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૧, શ્લો ૭.

સર્વથા મોહનો ક્ષય થવાથી સમભાવ સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ થાય છે અને સયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તે વખતે સર્વથા શુદ્ધ થયેલા આત્માને આ પરમાત્મા સર્વ પ્રકારે સ્ફુટ થાય છે ૫૧

યો માં પश्यति सर्वत्र, सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि, स च मे न प्रणश्यति ॥ ૫૨ ॥

મગવદ્ગીતા, અ ૦ ૬, શ્લો ૩૦.

સર્વ પ્રદ્યાંડને વ્યાપીને રહેલા મને જે જુએ છે (જાણે છે) અને મારે વિષે રહેલા સર્વ પ્રદ્યાંડને જે જુએ છે, તેનો હું નાશ કરતો નથી, અને તે મને નાશ કરતો નથી. અર્થાત્ જેને આવું આત્મજ્ઞાન થાય છે તે મારી - જેવો થાય છે—મુક્ત થાય છે. ૫૨.

કર્મ (૭૫)

કર્મના પ્રકાર:—

સ જ્ઞાનદર્શનાવરણવેધમોહાયુષાં તથા નામ્નઃ ।
ગોત્રાન્તરાયયોશ્ચેતિ, કર્મવન્ધોઽષ્ટઘા મૌલઃ ॥ ૧ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૩૪.

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અંતરાય, એવી રીતે એ મૂળ કર્મબંધ, આઠ પ્રકારનો છે. ૧.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ:—

જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાનિનાં વાઽપિ, નિન્દાપ્રદ્વેપમત્સરૈઃ ।
ઉપધાતૈશ્ચ વિઘ્નૈશ્ચ, જ્ઞાનઘ્નં કર્મ વધ્યતે ॥ ૨ ॥

જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનીની નિંદા, દ્વેષ, મત્સર-ધર્મ્યા, ઉપધાત અને વિઘ્ન કરવાથી મનુષ્ય જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. ૨.

મોહનીય કર્મ:—

દુઃસ્વપ્રતિક્રિયાઽર્થં સુસ્વામિલાપાન્ન પુનરપિ તુ જીવઃ ।
પ્રાણિવધાદીન્ દોષાનધિતિષ્ઠતિ મોહસંછન્નઃ ॥ ૩ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો० ૬. *

મોહથી-મોહનીય કર્મથી-વ્યાસ થયેલો જીવ દુઃખનો પ્રતિકાર-નાશ-કરવા માટે તથા સુખ મેળવવાની ઇચ્છાથી કરીને પણ પ્રાણીવધાદિક દોષો કર્યા કરે છે. ૩.

મોહનીય કર્મનું ભેર:—

આર્યો દેશઃ કુલરૂપસંપદાયુશ્ચ દીર્ઘમારોગ્યમ્ ।

યતિસંસર્ગઃ શ્રદ્ધા ધર્મશ્રવણં ચ મતિતૈક્ષ્ણ્યમ્ ॥ ૪ ॥

एतानि दुर्लभानि प्राप्तवतोऽपि दृढमोहनीयस्य ।

कुपयाकुलेऽर्हदुक्तोऽतिदुर्लभो जगति सन्मार्गः ॥ ५ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૧૦, ૧૧. *

આર્ય દેશ, ઉચ્ચ કુળ, સારૂં રૂપ, સંપદા, દીર્ઘ આયુષ્ય, આરોગ્યતા, સાધુનો સત્સંગ, ધર્મની શ્રદ્ધા, ધર્મનું શ્રવણ અને મતિની તીક્ષ્ણતા-સારી બુદ્ધિ, આટલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થવી અત્યંત દુર્લભ છે, છતાં કદાચ તે સર્વ પામી શકાય પણ દૃઢ મોહનીય કર્મવાળા જીવને કુમાર્ગથી વ્યાસ એવા આ જગતમાં અરિહંતે કહેલો સન્માર્ગ પ્રાપ્ત થવો અત્યંત દુર્લભ છે. ૪, ૫.

કર્મનું ભેર:—

आरूढाः प्रशमश्रेणि, श्रुतकेवलिनोऽपि च ।

ब्राम्पन्तेऽनन्तसंसारमहो ! दुष्टेन कर्मणा ॥ ६ ॥

જ્ઞાનસાર, કર્મવિપાકાષ્ટક, શ્લો૦ ૫.

ઉપસમ શ્રેણી પર આરૂઢ થયેલા શ્રુતકેવળી એટલે ચૌદ પૂર્વધરો પણ અહો ! દુષ્ટ કર્મ કરીને અનંત સંસાર લટકે છે. ૬.

સમીહિતં યન્ન લભામહે વયં,
 પ્રભોર્ન દોષઃ સ ચ કર્મણો મમ ।
 દિવાઽપ્યુલ્લુકો યદિ નામલોકતે,
 તદાઽપરાધઃ કથમંશુમાલિનઃ ? ॥ ૭ ॥

પાઢવચરિત્ર (ગદ્ય) સર્ગ ૧, પૃ૦ ૨૧. (ચ. વિ. પ્રં.) *

અમે ઇચ્છિત વસ્તુને જે નથી પામતા, તેમા કાંઈ પ્રભુનો દોષ નથી, તે તો અમારા કર્મનો જ દોષ છે. જેમકે દિવસે પણ જે ધુવડ દેખી શકતો નથી તો તે અપરાધ શું સૂર્યનો છે? ૭

જાનામિ પાપં ન ચ મે નિવૃત્તિ-
 જાનામિ પુણ્યં ન ચ મે પ્રવૃત્તિઃ ।
 કેનાપિ ભૂતેન હૃદિ સ્થિતેન,
 વ્યાદિશ્યતે યત્ તદહં કરોમિ ॥ ૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ૦ ૨૦. (દે. લા.) *

હું પાપને જાણું છું છતાં તેનાથી હું પાછો ફરતો નથી, પુણ્યને પણ હું જાણું છું છતાં તેમા મારી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. પરંતુ મારા હૃદયમા કોઈ ભૂત (કર્મરૂપી ભૂત) રહેલું છે, તે જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે હું કરું છું. ૮

કર્મણો હિ પ્રધાનત્વં, કિં કુર્વન્તિ શુભા ગ્રહાઃ ? ।
 વસિષ્ઠદત્તલગ્નોઽપિ, રામઃ પ્રવ્રજિતો વને ॥ ૯ ॥

આધ્યાત્મિકરમાયણ, અરણ્યકાણ્ડ, અ૦ ૯, શ્લો૦ ૨૫.

(જગતમાં) કર્મની જ મુખ્યતા છે, અહો કદાચ શુભ હોય તો પણ તે શું કરી શકે ? કાંઈ પણ કરી શકે નહીં. જેમકે વસિષ્ઠ મુનિએ શુભ લગ્ન-મુદ્દર્ત-આશુ હતું, તો પણ રામને વનમાં જવું પડ્યું. ૯.

ब्रह्मा येन कुलालप्रनियमितो ब्रह्माण्डमाण्डोदरे,
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ।
रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं सेवते,
सूर्यो आम्रयति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥१०॥

નીતિગ્રંથક (ભર્તૃહરિ), શ્લોક ૧૨.

જે કર્મે પ્રધાને કુંભારની જેમ પ્રધાંડરૂપી ભાંડના મધ્યે નિમ્મે છે, જેણે વિષ્ણુને મહાસંકટવાળા દશ અવતારરૂપ વનમાં નાંખ્યો છે, જેણે મહાદેવને હાથમાં કપાળ રાખીને ભિક્ષાટન કરાવ્યું છે, તથા જેનાથી સૂર્ય નિરંતર આકાશમાં ઞ્રમણ કરે છે, તે કર્મને નમસ્કાર થાઓ. ૧૦.

तावन्मतिः स्फुरति नीतिपथाध्वनीना,
तावत् परोक्तमपि पथ्यतया विभाति ।
यावत् पुरा कृतमकर्म न सर्वपर्व-
प्रत्यूहकारि परिपाकमुपैति जन्तोः ॥११॥

ત્યાં સુધી સર્વ ઉત્સવોમાં વિદ્ય કરનારું, જંતુનું, પૂર્વે કરેલું અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યું ન હોય, ત્યાં સુધી નીતિ-માર્ગમાં ચાલનારી મતિ-બુદ્ધિ-સ્ફુગયમાન થાય છે, અને ત્યાં સુધી જ બીજાનું કહેલું વચન હિતકારક લાગે છે. ૧૧.

કર્મનું અવશ્યભાવીપણું:—

સ્વલ્પેનૈવ હિ કાલેન, ફલં પ્રાપ્સ્યસિ યત્કૃતમ્ ।

શશવદાત્મકર્ણમ્યાં, ગોપયન્ સ્વં મનાગપિ ॥૧૨॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૧૭૯.

જેમ સસલો પોતાના બે કાનવડે પોતાના શરીરને છુપાવીને મને કોઈ દેખાતું નથી એમ માને છે, પરંતુ તરત જ તે પારધિયકી વધળધનને પામે છે, તે જ પ્રમાણે હે જીવ! તેં જે કર્મ કર્યું છે તેને ગમે તેટલું ગોપવીશ તો પણ તેનું ફળ થોડા કાળમાં જ તું પામીશ. ૧૨.

કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ, કલ્પકોટિશતૈરપિ ।

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં, કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ॥ ૧૩ ॥

વિક્રમચરિત્ર, સંદ ૨, પૃષ્ઠ ૨૭. (દે. જી. પ્ર.) *

સેંકડો કરોડો યુગ જાય તો પણ કરેલા કર્મને ક્ષય થતો નથી, કેમકે કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય લોગવવાનું જ છે ૧૩

યત્કર્મ પુરા વિહિતં, યાતં જીવસ્ય યાકમિહ કિંચિત્ ।

ન તદન્યથા વિઘાતું કથમપિ શક્રોઽપિ શક્તો ॥૧૪॥

સુભાષિતરત્નસદોહ, શ્લો० ૩૪૭.

પ્રાણીએ જે કર્મ પ્રથમ કર્યું હોય, અને તેનો જે કંઈ વિપાક થયો હોય, તે અન્યથા કળ્વા માટે કોઈ પણ પ્રકારે ધ્રુવ પણ શક્તિમાન નથી ૧૪

કર્મઃ સંસારબ્રમણઃ—

કર્માત્તુભાવદુઃખિત એવં મોહાન્ધકારગહનવતિ ।

અન્ધ ઇવ દુર્ગમાર્ગે, અમતિ હિ સંસાર કાન્તારે ॥૧૫॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૫. ❀

કર્મના પ્રભાવથી દુઃખી થતો એવ મોહરૂપી અંધકારવડે અત્યંત ગાઢ સંસારરૂપી અરણ્યમાં વિષમ માર્ગને વિષે અંધની જેમ (અથવા વિષમ માર્ગવાળા સંસારરૂપી અરણ્યમાં અંધની જેમ) ભ્રમ્યા કરે છે. ૧૫

તૈઃ કર્મભિઃ સ જીવો વિવશઃ સંસારચક્રમુપયાતિ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રાદ્વાભાવમિન્નમાવર્તતે બહુનઃ ॥ ૧૬ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૧. ❀

તે તે કર્મોવડે પરાધીન થયેલો તે એવ સંસારચક્રમાં બ્રમણ કરે છે. તથા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવથી ભેદવાળા એવા સંસારમાં ઘણી વાર આવર્તન કરે છે—ભ્રમ્યા કરે છે. ૧૬

કર્મઃ જીવોમાં અસમાનતા કરનારઃ—

આત્મત્વેનાવિશિષ્ટસ્ય, વૈચિત્ર્યં તસ્ય યદ્વશાત્ ।

નરાદિરૂપં તચિત્રમદૃષ્ટં કર્મસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

દરેક પ્રાણીને વિષે આત્માપણું સમાન છતાં જેના વશથી તે પ્રાણીને વિચિત્ર પ્રકારનું નર, નારકી, તિર્યંચ અને દેવપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તે, વિચિત્ર પ્રકારનું, કર્મ નામનું અદૃષ્ટ જ છે. ૧૮

કર્મનું આવરણુઃ રજઃ—

સ્નેહામ્યક્તશરીરસ્ય રેણુનાઽઽશ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

રાગદ્વેષકિલ્બસસ્ય કર્મવન્ધો ભવત્યેવમ્ ॥ ૧૯ ॥

ધર્મચિન્દુઃ

જેના શરીરને તેલવડે મર્દન કર્યું હોય તેના શરીરને જેમ રજ-મૂલ ચોંટી જાય છે, તેમ રાગદ્વેષથી વ્યાપ્ત થયેલા જીવને કર્મનો બંધ થાય છે. ૧૯.

કર્મ તેવી બુદ્ધિઃ—

કિં કરોતિ નરઃ ગ્રાજ્ઞઃ, પ્રેર્યમાણઃ સ્વકર્મણા ? ।

પ્રાગેવ હિ મનુષ્યાણાં, બુદ્ધિઃ કર્માનુમારિણી ॥ ૨૦ ॥

इतिहामसमुच्चय, अ० १, श्लो० १३०.

પોતાના કર્મથી પ્રેરાતો હોવાથી કાણો માણસ પણ શું કરે ? મનુષ્યોને પહેલેથી જ કર્મને અનુસરનારી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૦.

યથા યથા પૂર્વકૃતસ્ય કર્મણઃ,
 ફલં નિધાનસ્થમિવોપતિષ્ઠતે ।
 તથા તથા તત્પ્રતિપાદનોદયતા,
 પ્રદીપહસ્તેવ મતિઃ પ્રવર્તતે ॥ ૨૧ ॥

માગવત, સ્કંધ ૭, અ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૨૮.

જેમ જેમ પૂર્વે કરેલાં કર્મનું ફળ, જાણે નિધાનમાં રહેલું
 ધન હોય તેમ, પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તેમ જાણે કે હાથમાં દીવો
 લઇને આવી હોય તેમ તે ફળનું પ્રતિપાદન કરવા-સિદ્ધ કરવા-
 ઉદયમવાળી થયેલી-તૈયાર થયેલી મતિ-બુદ્ધિ-પ્રવર્તે છે, અર્થાત્
 કર્મનું ફળ જેનું મગવાનું હોય તેવી જ મતિ આગળથી
 પ્રવર્તે છે ૨૧.

કરે તે પામે:—

સ્વયં કૃતાનિ કર્માણિ, સ્વયમેવાનુભૂયતે(ન્તે) ।
 કર્મણામકૃતાનાં ચ, નાસ્તિ ભોગઃ કદાપિ હિ ॥૨૨॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (મૂલ), ભાગ ૧, પૃ૦ ૧૧૪. (પ્ર. સ.)

જીવે પોતે જે કર્મો કરેલાં હોય તેનો અનુભવ તે જ જીવ
 કરે છે એટલે કે કરેલાં કર્મનું ફળ તે જ ભોગવે છે. પણ પોતે
 નહીં કરેલાં કર્મના ફળનો અનુભવ પોતાને કદાપિ થતો નથી. ૨૨.

ન કર્મણા પિતુઃ પુત્રઃ, પિતા વા પુત્રકર્મણા ।
 માર્ગેણાન્યેન ગચ્છન્તિ, ચદ્ધાઃ સુકૃતદુષ્કૃતૈઃ ॥૨૩॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૧૫૨, શ્લો૦ ૩૮.

પિતાના કર્મવડે કાંઈ પુત્ર જતો નથી, અથવા પુત્રના કર્મ-
વડે પિતા જતો નથી. સર્વ લોકો પોતાના પુણ્ય અને પાપથી
બંધાય છે, તેથી તેને અનુસારે ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે જાય છે. ૨૩.

કરે તેણું પામે:—

यदिह क्रियते कर्म, तत् परत्रोपभुज्यते ।

मूलसिक्तेषु वृक्षेषु, फलं शाखासु जायते ॥ २४ ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसयम), पृ० १२८.✽

આ ભવમાં જે કર્મ કરાય છે, તેનું ફળ પરભવમાં ભોગ-
વાય છે. જેમકે વૃક્ષના મૂળમાં પાણી સીંચવાથી તેનાં ફળ
શાખાઓ ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે ૨૪.

भवित्रीं भूतानां परिणतिमनालोच्य नियतां,

पुरा यद् यत् किञ्चिद् विहितमशुभं यौवनमदात् ।

पुनः प्रत्यासन्ने महति परलोकैकगमने,

तदेवैकं पुंसां व्यथयति जराजीर्णवपुषाम् ॥ २५ ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसयम), पृ० १४१.✽

પાંચ મહાભૂતોની અથવા પ્રાણીઓની કેવી કેવી પરિણતિ
ભવિષ્યમાં અવશ્ય થવાની છે, તેનો વિચાર કર્યા વિના પહેલાં
યૌવનના મદથી જે જે કાંઈ અશુભ કૃત્ય કર્યું હતું, તેજ એક અશુભ
કૃત્ય જ્યારે મોટા પરલોકનું પ્રયાણ (મૃત્યુ) નજીકમાં આવે
છે ત્યારે, જરાવડે જેનાં શરીર ઇર્ષ થયા હોય તેવા પુરૂષોને,
અત્યંત વ્યથા કરે છે. ૨૫

વધ્નાતિ તતો बहुविधमन्यत् पुनरपि नवं सुबहु कर्म ।
तेनाथ पच्यते पुनरग्नेरग्निं प्रविश्येव ॥ ૨૬ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૭.*

પ્રાણીવધાદિક દોષો કર્યા પછી તે જીવ કરીને પણ ઘણા પ્રકારનું નવું કર્મ બાધે છે, અને તેથી કરીને કરીને પણ એક અગ્નિમાથી બીજા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને જેમ રંધાય તેમ (હુઃપ્રાગ્નિવટે) રંધાય છે. ૨૬.

एवं कर्माणि पुनः पुनः, स बध्नंस्तथैव मुञ्चंश्च ।
सुखरामो बहुदुःखं, संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ૨૭ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૮.*

વારંવાર કર્મોની બાંધતો તથા મૂકતો—લોગવતો અને મુખને ઇચ્છતો તે જીવ ઘણા દુઃખવાળા આ અનાદિ અનંત સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. ૨૭.

ग्रहा रोगा विषाः सर्पा डाकिन्यो राक्षसास्तथा ।
पीडयन्ति नरं पश्चात्, पीडितं पूर्वकर्मणा ॥ ૨૮ ॥

પદ્મપુરાણ, સંહ ૨, અ૦ ૮૧, શ્લો૦ ૫૨.

પૂર્વના કર્મવટે ખીડા પામના પુરૂષોને જ ગ્રહો, રોગ, વિષ, સર્પ, ડાકિની અને રાક્ષસો વિગેરે પાછળથી પીડે છે. ૨૮.

यादृशं क्रियते कर्म, तादृशं भुज्यते फलम् ।
यादृशमुप्यते बीजं, तादृशं प्राप्यते फलम् ॥ ૨૯ ॥

પદ્મપુરાણ, પૃ૦ ૩૨૬, શ્લો૦ ૫૭.

પ્રાણી જેવું કર્મ કરે છે, તેવું તેનું ક્ષણ લોગવે છે કેમકે
જેવું જીન વાવે તેવું જ તેનું ક્ષણ પમાય છે ૨૯.

કેઽપિ સહસ્રમ્ભરયઃ, કુક્ષિમ્ભરયઃ કેઽપિ કેઽપિ નરાઃ ।
નાત્મમ્ભરયસ્તદિદં, ફલમશ્વિલં સુકૃતદુષ્કૃતયોઃ ॥૩૦॥

કેટલાક મનુષ્યો હજારોનું પોષણ કરનારા હોય છે, કેટ-
લાક પોતાની કુક્ષિને જ ભરનારા હોય છે, અને કેટલાક તો
પોતાનું પણ પોષણ કરનારા હોતા નથી. તે આ સર્વ પુણ્ય-
પાપના (કર્મનાં) જ ક્ષણ છે ૩૦

નિપાનમિત્ર મળ્હ્રકાઃ, મરઃ પૂર્ણમિત્રાણ્ટજાઃ ।

શુભકર્માણમાયાન્તિ, તદગ્રાઃ સર્વસમ્પદઃ ॥ ૩૧ ॥

પંચતન્ત્ર, પૃ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૧૭.

જેમ દેડકાઓ આબોચીયામા જાય છે, અને પક્ષીઓ જેમ
પૂર્ણ સરોવર પ્રત્યે જાય છે, તેમ સર્વ સંપત્તિઓ શુભ કર્મને
વશ હોવાથી શુભ કર્મવાળા પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય છે ૩૧

સુભગો દુર્ભગઃ શ્રીમાન્, રૂપવાન્ રૂપવર્જિતઃ !

સ એવ સેવકઃ સ્વામી, નરો નારી નપુંસકઃ ॥ ૩૨ ॥

કર્મ અને ફળ:—

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે, મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્ભૂર્મા તે સજ્જોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥ ૩૩ ॥

ભગવદ્ગીતા, અ૦ ૨, શ્લો ૪૭.

હે અર્જુન ! ક્રિયા કરવાનો જ તારો અધિકાર છે, તેનું ફળ શું થશે તે બાબતમાં તારો અધિકાર કદાચ નથી, તેથી તું કર્મના ફળનો હેતુ-કારણ ન થા, તથા અકાર્યને વિષે તારો સંગ ન કરે ૩૩

કર્મના ફળના પ્રકાર:—

અનિષ્ટમિષ્ટં મિશ્રં ચ, ત્રિવિધ કર્મણઃ ફલમ્ ।

ભવત્યત્યાગિનાં પ્રેત્ય, ન તુ સંન્યાસિનાં ક્વચિત્ ॥૩૪॥

ભગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૮, શ્લો ૧૨.

અનિષ્ટ, ઇષ્ટ અને મિશ્ર, એમ ત્રણ પ્રકારનું કર્મનું ફળ છે તે અત્યાગી એટલે સસારી જીવોને પરલોકમાં પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સંન્યાસીઓને કોઈ વખત તે ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી ૩૪

કર્મનો ત્યાગ:—

પાપં હિ કર્મ ફલતિ, પાપમેવ સ્વયં કૃતમ્ ।

તસ્માત્ પાપં ન સેવેત, કર્મ દુઃસ્વફલોદયમ્ ॥ ૩૫

પાપાનુવન્ધં યત્કર્મ, યદ્યપિ સ્યાન્મહાફલમ્ ।

તન્ન સેવેત મેઘાવી, શુચિઃ કુશીલિનં યથા ॥ ૩૬ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૨૧૭, શ્લો૦ ૬, ૭.

પોતે કરેલું પાપ જ પાપકર્મને કળે છે-ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી દુઃખરૂપ કળને ઉત્પન્ન કરનાર પાપકર્મ સેવવું-કરવું-નહીં. જો કે જે પાપાનુબંધિ કર્મ હોય તે મોટું કળ આપનાર હોય છે, પરંતુ હાહા પુરૂષે, જેમ પવિત્ર માણસ કુશીલીયાને ન સેવે તેમ, તેવું પાપાનુબંધિ કર્મ સેવવું નહીં. કેમ કે તેથી પરિણામે ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૫, ૩૬.

કર્મણ વધ્યતે જન્તુર્વિદ્યાયા તુ પ્રમુચ્યતે ।

તસ્માત્ કર્મ ન કુર્વન્તિ, યતયઃ પારદર્શિનઃ ॥ ૩૭ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૨૪૭, શ્લો૦ ૭.

પ્રાણી કર્મ વડે બંધાય છે, અને બ્રહ્મવિદ્યા વડે મુક્ત થાય છે, તેથી (સંસારના અથવા શાસ્ત્રના) પારને જોનારા યંતિઓ કર્મને કરતા જ નથી, અર્થાત્ બ્રહ્મવિદ્યામાં જ મગ્ન રહે છે. ૩૭.

કર્મનાશનો ઉપાયઃ—

નો મૃત્તિકા નૈવ જલં, નાપ્યગ્નિઃ કર્મશોધનઃ ।

શોધયન્તિ વુઘાઃ કર્મ, જ્ઞાનધ્યાનતપોજલૈઃ ॥ ૩૮ ॥

મત્સ્યપુરાણ, અ૦ ૬૮, શ્લો૦ ૧૧.

કર્મને એટલે કર્મરૂપી મળને શુદ્ધ કરનાર માટી નથી, જળ નથી તેમ જ અગ્નિ પણ નથી. પરંતુ પાંડિત જનો જ્ઞાન, ધ્યાન અને તપરૂપી જળવડે કર્મને શુદ્ધ કરે છે. ૩૮.

આત્મના ચત્કૃતં કર્મ, મોક્તવ્યં તદનેકથા ।

તસ્માત્ કર્માશ્રવં રુદ્ધા, સ્વેન્દ્રિયાણિ વશં નય ॥ ૩૯ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૩૪.

જીવે પોતે જે કર્મ કર્યું હશે તેને અનેક પ્રકારે અવશ્ય સોગવવું પડશે. તેથી કર્મના આશ્રવદ્વારોને રૂંધીને તું તારી ઇન્દ્રિયોને વશ કર-કબજે કર. ૩૯.

કિચ્ચાશિલો વિપાકોઽયમસ્તિ સ્વકૃતકર્મણઃ ।

દુઃસ્વાય નોપસર્ગસ્તત્, સત્તાં કર્મ જિઘાંસતામ્ ॥ ૪૦ ॥

આ સર્વ વિપાક (ફળ) પોતાનાં કરેલાં કર્મનો જ છે, તેથી કરીને જ કર્મનો નાશ કરવાને ઇચ્છતા સત્પુરુષોને જે કાંઈ ઉપસર્ગ થાય તે દુઃખકારક થતો નથી. ૪૦.

કર્મનાશઃ મોક્ષઃ—

દગ્ધે વીજે યથાઽત્યન્તં, પ્રાદુર્ભવતિ નાકુરઃ ।

કર્મવીજે તથા દગ્ધે, ન રોહતિ ભવાકુરઃ ॥ ૪૧ ॥

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાખ્ય, કારિકા, શ્લો ૮.

જેમ ધાન્યાદિકતું બીજ અત્યંત બળી ગયું હોય ત્યારે તેનો અંકુર પ્રગટ થતો નથી (તે બીજ ઉગતું નથી) તેમ

કર્મરૂપી બીજ તપસ્યાદિકથી બળી ગયું હોય ત્યારે ભવ-સંસાર-રૂપી અંકુર ફરીથી ઉગતો નથી, એટલે કે જન્મ-મરણાદિક સંસાર પ્રાપ્ત થતો નથી ૪૧

તૈલક્ષ્યે યથા દીપો નિર્વાણમધિગચ્છતિ ।

કર્મક્ષયાત્ તથા જન્તુઃ, શરીરાન્નાશમૃચ્છતિ ॥ ૪૨ ॥

પદ્મપુરાણ, સ્કંદ ૨, અં ૮૧, શ્લોક ૫૮.

જેમ તેલનો ક્ષય થવાથી દીવો બુઝાઈ જાય છે, તેમ કર્મનો ક્ષય થવાથી જીવ શરીરથી નાશ પામે છે-બુદ્ધો પડે છે એટલે મોક્ષને પામે છે. ૪૨

ચાર ગતિ (૭૬)

[દેવગતિ]

દેવગતિથી આવેલ:—

કવિત્વમારોગ્યમતીવ મેઘા,

સ્ત્રીणां પ્રિયત્વં बहुरत्नलाभः ।

દાનપ્રસન્નઃ સ્વજનેષુ પૂજા,

स्वर्गच्युतानां किल चिह्नमेतत् ॥ ૧ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પદ્ય ૬, શ્લોક ૬૧-

કવિપણું, નીરોગતા, અત્યંત બુદ્ધિ, સ્ત્રીઓના પ્રિયપણું.
ઘણા ગત્તોનો લાભ, દાનનો સંયોગ અને સ્વજનોમાં પૂજા; આ
સ્વર્ગથી આવેલા જીવનાં લક્ષણ છે. ૧

स्वर्गच्युतानामिह जीवलोके,

चत्वारि नित्यं हृदये वसन्ति ।

દાનપ્રસંગો મધુરા ચ વાણી,

देवार्चनं सद्गुरुसेवनं च ॥ ૨ ॥

આ જીવલોકમાં જેઓ સ્વર્ગથી આવેલા હોય, તેમના હૃદયમાં
નિરંતર દાનનો પ્રસંગ, મધુર વાણી, દેવપૂજા અને સદ્ગુરુની
સેવા; આ ચાર જાણત અવશ્ય રહેલી હોય છે. ૨.

દેવગતિથી આવેલ અને તેમાં જનાર:—

સદ્ધર્મઃ સુભગો નીરુદ્ધ, સુસ્વપ્નઃ સુનયઃ કવિઃ ।

સૂચયત્યાત્મનઃ શ્રીમાન્, નરઃ સ્વર્ગે ગમાગમૌ ॥૩॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્દાસ, ૫, શ્લોક ૨૨.

જે મનુષ્ય સદ્ધર્મનું આચરણ કરતો હોય, સારા ભાગ્ય-
વાળો હોય, રોગરહિત હોય, સારા સ્વપ્નવાળો હોય, સારો
નીતિમાન હોય, કવિ હોય અને લક્ષ્મીમાન હોય, તે મનુષ્ય
પોતે સ્વર્ગથી આવેલો છે અને ક્ષીથી સ્વર્ગમાં જશે એમ
તે સૂચવે છે—જણાવે છે ૩

દેવગતિમાં દુઃખ:—

દેવેષુ ચ્યવનવિયોગદુઃખિતેષુ,

ક્રોધેર્પ્યામદમદનાતિતાપિતેષુ ।

આર્યા ! નસ્તદિહ વિચાર્ય સંગિરન્તુ,

યત્સૌખ્યં કિમપિ નીવેદનીયમસ્તિ ॥૪॥

આચારાગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, પૃષ્ઠ ૨૩૭. ✽

ચ્યવન અને વિયોગના દુઃખે કરીને સહિત, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, અહં-
કાર, કામ વિગેરેથી અતિ તાપિત એવા દેવોમાં કયા પ્રકારનું
સુખ રહેલું છે તે, હે આર્ય પુરૂષો, વિચાર કરીને, અમને
સમજાવો. ૪

દેવગતિનાં કારણુ:—

મનસચ્ચેન્દ્રિયાણાં ચ, યે નિત્યં સંયમે રતાઃ ।

ત્યક્તશોકભયક્રોધાસ્તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૫ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૦, શ્લો૦ ૮૧. (દે. લા.)

જે મનુષ્યો નિરંતર મન અને ઇન્દ્રિયોના સંયમમા તત્પર હોય છે—મન અને ઇન્દ્રિયોને નિયમમા રાખે છે, તથા જેઓએ શોક, ભય અને ક્રોધનો ત્યાગ કર્યો હોય છે, તે મનુષ્યો સ્વર્ગે જાય છે ૫

સત્યેન તપસા ક્ષાન્ત્યા, દાનેનાધ્યયનેન ચ ।

સર્વસ્યાશ્રયભૂતાશ્ચ, તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૬ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૦, શ્લો૦ ૪૮૦. (દે. લા.)

જેઓ સત્યવડે, સમાવડે, દાનવડે અને અધ્યયન (અભ્યાસ) વડે સર્વના આશ્રયભૂત હોય છે, તે પુરુષો સ્વર્ગે જનારા હોય છે ૬

અણુવ્રતમહાવ્રતૈર્વ્યપગતાતિચારૈર્યુતાઃ,

સવાલતપસોઽથવા દધુરકામતો નિર્જરામ્ ।

યે કે ચ જિનવન્દનાર્ચનપરાશ્ચ સમ્યગ્દૃશઃ,

શ્રયન્તિ ત ઇહાહગિનઃ સુરભવાયુરેવં ગુણાઃ॥૭॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૬૮, શ્લો૦ ૩૬. (દે. લા.)

જે મનુષ્યો અતિચારરહિત અણુવ્રત અથવા મહાવ્રતને

ધાગ્ન કરનારા છે, અથવા બાળ (અજ્ઞાન) તપને કરનાર જે મનુષ્યો અકામ નિર્જરાને ધારણ કરે છે, તથા અમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞેના જિનેશ્વરની વંદના અને પૂજામાં તત્પર હોય, તે સર્વે પ્રાણીઓ આવા શુણ્ણવાળા હોવાથી દેવભવનું આશુધ્ય બાધે છે ૭

પ્રાણાન્ન હિંસ્યાન્ન પિવેચ મયં,
વઢેચ મત્યં ન હરેત્પરાર્યમ્ ।
પરસ્ય માર્યા મનસાઽપિ નેચ્છેત્,
સ્વર્ગં યદાચ્છેત્ ગૃહવત્પ્રવેષ્ટુમ્ ॥ ૮ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૫૩, શ્લો૦ ૫૩. (દે. લા.) ❀

જે ઘરની જેમ સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા હોય તે પ્રાણીઓની હિંસા કરવી નહીં, મદિરાનું પાન કરવું નહીં, સત્ય વચન બોલવું, પરનું ધન હરણ કરવું નહીં, તથા મનમાં પણ પરશ્રીની ઇચ્છા કરવી નહીં ૮

સત્યઞ્ચ ધર્મઞ્ચ પરાક્રમઞ્ચ, ભૂતાનુકમ્પા પ્રિયભાષણઞ્ચ ।
ગુરુસ્યદેવાતિથિપૂજનઞ્ચ, પન્થાનમાદુસ્ત્રિદિવસ્ય સન્તઃ ॥ ૯ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૦, શ્લો૦ ૭૯. (દે. લા.) ❀

સત્ય, ધર્મ, પરાક્રમ, શુભવચ્ચા અને પ્રિય વચન, તથા સદ્ગુરુ, દેવ અને અતિથિનું પૂજન; આ સર્વ સ્વર્ગનો માર્ગ છે એમ સત્પુરુષો કહે છે ૯.

દાનં દરિદ્રસ્ય પ્રભોશ્ચ શાન્તિ-
ર્યૂનાં તપો જ્ઞાનવતાં ચ મૌનમ્ ।

इच्छानिदृत्तिश्च सुखान्निदानां,

दया च भूतेषु दिवं नयन्ति ॥ १० ॥

પદ્મપુરાણ, સંક્ર ૪, અ૦ ૧૨, શ્લો ૫૮.

પોતે દરિદ્ર (ગરીબ) છતાં દાન આપે, સ્વામી છતાં શાંતિ ગળે, યુવાવસ્થા છતાં તપ કરે, જ્ઞાની (વિદ્વાન) છતાં મૌન રાખે, મુખવડે યુક્ત (મુખી) છતાં ઇચ્છાનો નિરોધ કરે (સતોષ રાખે), તથા સર્વ જીવ ઉપર દયા રાખે. આ સર્વ શુભો પ્રાપ્તિઓને સ્વર્ગે લઈ જાય છે. ૧૦.

मातापित्रोश्च शुश्रूषां, ये कुर्वन्ति सदादृष्टाः ।

वर्जयन्ति दिवा स्वापं, ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ११ ॥

પદ્મપુરાણ, સંક્ર ૨, અ૦ ૧૬, શ્લો ૨૪.

જેઓ આદર પૂર્વક હિમેશાં માતાપિતાની સેવા કરતા હોય, અને જેઓ દિવસે સુતા ન હોય, તે મનુષ્યો સ્વર્ગે જનાર હોય છે ૧૧

सत्येन तपसा ज्ञानध्यानेनाध्ययनेन वा ।

ये धर्ममनुवर्तन्ते, ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १२ ॥

પદ્મપુરાણ, સંક્ર ૨, અ૦ ૧૬, શ્લો ૨૧.

જે મનુષ્ય સત્યવડે, તપવડે, જ્ઞાનવડે, ધ્યાનવડે અને શાસ્ત્રના અભ્યાસવડે ધર્મને અનુસરે છે-આરાધે છે, તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા હોય છે ૧૨

[મનુષ્યગતિ]

મનુષ્યગતિનું દુર્લભપણું:—

નનુ પુનરિદમતિદુર્લભમગાધસંસારજલધિવિબ્રષ્ટમ્ ।

માનુષ્યં સ્વદ્યોતકતડિહૃતાવિલસિતપ્રતિમમ્ ॥ ૧૩ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૧૦૭, શ્લો૦ ૨.૪૪

આ મનુષ્યભવ, અગાધ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પડશે તે ફરીથી પ્રાપ્ત થવો અતિ દુર્લભ છે, તથા આ મનુષ્યભવ પતંગ અને વીજળના વિલાસની જેવો અતિ અંચળ છે—ક્ષણિક છે. (તેથી તેની સફળતા માટે યત્ન કરવો.) ૧૩.

एवं भ्रमतः संसारसागरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् ।

संसारमहत्त्वाधार्मिकत्वदुष्कर्मबाहुल्यैः ॥ ૧૪ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૧.૪૪

આ પ્રમાણે સંસારરૂપી સમુદ્રમાં બ્રમણ કરતા જીવને, સંસાર અત્યંત મોટો હોવાથી, ઘણું અધર્મીપણું તથા ઘણા દુષ્કર્મ હોવાથી મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થવું અતિ દુર્લભ છે. ૧૪.

મનુષ્યગતિને સફળ કરવી:—

धनैश्चर्याभिमानेन, प्रमादमदमोहिताः ।

दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं, हारयध्वं मुर्धेव मा ॥ ૧૫ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (પદ્ય), સર્ગ ૧, શ્લો૦ ૫૦. (ય. વિ. મં.)*

ધન અને ઐશ્વર્યના અભિમાનવડે, પ્રમાદ અને મદથી મોહ પામેલા તમે આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મને પામીને ફેાગટ હારી ન જાઓ ૧૫.

સંપ્રાપ્ય માનુષત્વં, સંસારાસારતાં ચ વિજ્ઞાય ।

હે જીવ ! કિં પ્રમાદાન્નં ચેષ્ટસે શાન્તયે સતતમ્ ? ॥૧૬॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૧૦૭, શ્લો૦ ૧.*

, હે જીવ ! આ મનુષ્ય જીવ પામીને તથા સંસારની અસારતા જાણીને—જાણ્યા છતાં—તું પ્રમાદને લીધે નિરંતર શાંતિને માટે—શમતા મેળવવા માટે—કેમ પ્રયાસ કરતો નથી ? ૧૬.

સ્વર્ણસ્થાલે ક્ષિપતિ સ રજઃ પાદશૌચં વિધત્તે,

પીયૂષેણ પ્રવરકરિણં વાહ્યત્યૈન્ધમારમ્ ।

ચિન્તારત્નં ચિકિરતિ કરાદ્વાયસોઢ્ઢાપનાર્થં,

યો દુષ્પ્રાપં ગમયતિ મુઢા મર્ત્યજન્મ પ્રમત્તઃ ॥ ૧૭ ॥

સિદૂરપ્રકરણ, શ્લો૦ ૫.

જે માણસ પ્રમાદી થઈને આ દુઃખે કરીને પામી શકાય તેવા મનુષ્ય જન્મને પામીને તેને ફેાગટ શુભાવે છે, તે માણસ સુવર્ણની થાળીમાં ધૂળ—કચરો—ભરે છે, અમૃતરસવડે પગ ધુએ છે, મોટા હાથી પાસે ઈંધણના ભારને વહન કરાવે છે, અને કાગડાને ઉડાડવા માટે હાથમાંથી ચિંતામણિ રત્નને ફેંકી દે છે. ૧૭.

દુષ્પ્રાપં પ્રાપ્ય માનુષ્યં, કાર્યં તત્ કિંચિદુત્તમૈઃ ।

મુહૂર્તમેકમપ્યસ્ય, યાતિ નૈવ યથા વૃથા ॥ ૧૮ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદાસ ૭, શ્લો૦ ૧.

હુઃખે કરીને પામી શકાય એવું મનુષ્યપણુ પામીને ઉત્તમ પુરુષોએ કાંઈક એવું કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેથી તે મનુષ્ય-પણુનો એક ક્ષણ પણ વૃથા-ફાગટ-ન જાય ૧૮.

મનુષ્યગતિથી આવેલા:—

અનુલોમો વિનીતશ્ચ, દયાદાનરુચિર્મૃદુઃ ।

સહર્ષો મધ્યદર્શી ચ, મનુષ્યાદાગતો નરઃ ॥ ૧૯ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૧૩, સ્તો૦ ૬૭. (પ્ર. સ.)

જે સર્વની સાથે અનુકૂળ થઈને રહેતો હોય, વિનયવાન હોય, દયા અને દાનને વિષે રૂચિવાળો હોય, સ્વભાવે ક્રોધજનક હોય, આનંદમાં રહેતો હોય, અને મધ્યમ દૃષ્ટિવાળો હોય, તે મનુષ્યભવમાધી આવેલો છે એમ જાણવું. ૧૯.

સંતુષ્ટતા મધ્યમવર્તિતા ચ,

સ્વલ્પથ્થ ક્રોધો નિરુપાયતા ચ ।

ભોગામિલાપે સમચિત્તતા ચ,

મયન્તિ માનુષ્યસમાગતાનામ્ ॥ ૨૦ ॥

મનુષ્યગતિથી આવેલા પ્રાણીને સંતોષ હોય છે, મધ્ય-સ્થપણું હોય છે, ક્રોધ અદ્ય હોય છે, કપાયરહિતપણું હોય છે અને ભોગના અભિલાષને વિષે સમાન ચિત્તપણું હોય છે. (ભોગ મળે તે ભોગવે અને ન મળે તેને માટે લુપ્થ ન થાય.) ૨૦.

મનુષ્યગતિથી આવેલા અને તેમાં જનારા—

નિર્દમ્ભઃ સંદયો દાની, દાન્તો દક્ષઃ ક્રજુઃ સદા ।
મર્ત્યયોનિસમુદ્ભૂતો ભાવી તત્ર પુનઃ પુમાન્ ॥ ૨૧ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૫, શ્લો ૨૩.

જે મનુષ્ય સદા દંભ-કપટ-રહિત, દયાળુ, દાતા, ઇદ્રિયોનું દમન કરનાર, ડાહ્યો અને સરળ હોય, તે પુરુષ મનુષ્યયોનિથી આવેલો છે અને ફરીથી પણ મનુષ્યલવમાં જવાનો છે એમ જાણવું. ૨૧.

મનુષ્ય અને દેવનું સુખઃ—

સુખદુઃખે મનુજાનાં, મનઃશરીરાશ્રયે વહુવિકલ્પે ।
સુખમેવ હિ દેવાનાં, દુઃખં સ્વલ્પં ચ મનસિ ભયમ્ ॥૨૨॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦, ૨૫, શ્લો ૪. *

મનુષ્યોને મન અને શરીર સંબંધી ઘણાં પ્રકારનાં સુખ દુઃખ બન્ને મિશ્ર હોય છે, તથા દેવોને દેવજ સુખ જ હોય છે, તો પણ તેમને (બીજા દેવોની સમૃદ્ધિ વિગેરે જોવાથી) મનમાં ઉત્પન્ન થનારું થોડું દુઃખ પણ હોય છે. ૨૨.

મનુષ્યગતિમાં દુઃખઃ—

દુઃખં સ્ત્રીકુક્ષિમધ્યે ગ્રથમમિહ ભવે ગર્ભવાસે નરાણાં,
ચાલત્વે ચાપિ દુઃખં મલલુલિતતનુસ્ત્રીપયઃપાનમિશ્રમ્ ।

તારુણ્યે ચાપિ દુઃખં ભવતિ વિરહજં ષ્ટદ્વભાવોઽપ્યસારઃ,
સંસારે રે મનુષ્યાઃ! વદત્ત યદિ સુખં સ્વલમપ્યસ્તિ કિંચિત્? ૨૩
આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, પૃ૦ ૨૩૭, શ્લો૦ ૧. *

મનુષ્યગતિમાં માણસોને સ્ત્રીની કુક્ષિમાં-ગર્ભવાસમાં-પહેલાંજ દુઃખ હોય છે, બાલ્યાવસ્થામાં પણ મળમુત્રવાળા શરીરના કારણે અને સ્ત્રીના સ્તનનું પાન કરવાના કારણે દુઃખ છે, યુવાવસ્થામાં પણ વિરહજન્ય દુઃખ રહેલું છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ સાર વગરની જ છે, તેથી હે મનુષ્યો! સંસારમાં ક્યાં થોડું પણ સુખ છે તે કહો. ૨૩

બાલ્યાત્પ્રભૃતિ ચ દોષૈર્દષ્ટોઽભિભવથ ચાવદિહ મૃત્યુઃ ।

શોકવિયોગાયોગૈર્દુર્ગતિરોષૈશ્ચ નૈકવિધૈઃ ॥ ૨૪ ॥

આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, પૃ૦ ૨૩૭, શ્લો૦ ૨. ✽

(મનુષ્યગતિમાં પણ) પ્રાણી બાળપણાથીજ દોષોવડે કરીને ડગાયેલો હોય છે, અને જ્યાં સુધી મૃત્યુ ન પામે ત્યાં સુધી શોક, વિયોગ, યોગ અને ખરાબ હાલતરૂપી અનેક દોષોવડે એનો પરાભવ થયા જ કરે છે. ૨૪

મનુષ્યગતિનાં કારણુઃ—

નિર્દમ્ભઃ સદયો દાની, દાન્તો દક્ષઃ સદા મૃદુઃ ।

સાધુસેવી જનોત્સાહી, ભાવી ચાત્ર નરઃ પુનઃ ॥ ૨૫ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૯૩, શ્લો૦ ૬૮. (પ્ર. સ.)

જે સદા દલ રહિત, દયાળુ, દાતા. ધર્મિયોને દમનાર,

ઠાહ્યો, કોમળ, સર્જનનો સેવક અને માણસોને ઉત્સાહ આપનાર હોય, તે મનુષ્ય ફરીને પણ આ સંસારમાં મનુષ્ય થાય છે. ૨૫.

ये तु प्रकृत्याऽणुकपाययुक्ता दानप्रियाः संयमशीलशून्याः ।
गुणैर्युता मध्यममार्गभाजो बध्नन्ति जीवा मनुजायुरेते ॥ २६ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૪૨, શ્લોક ૩૫. (પ્ર૦ સ.)

જેઓ સ્વભાવથી જ અદ્ય કપાયવાળા હોય, દાન દેવામાં પ્રીતિવાળા હોય સંયમ અને શીયળ પાળતા ન હોય, ગુણોવડે યુક્ત હોય, અને મધ્યમ માર્ગને સેવતા હોય (સામાન્ય ધર્મ પાળતા હોય), આવા જીવો મનુષ્યનું આયુષ્ય જાંધે છે. ૨૬.

[તિર્યંચગતિ]

તિર્યંચગતિથી આવેલ:—

क्षुधालुता मानविहीनता च, भयातिरेकः प्रभविष्णुता च ।
मानापमाने समचित्तता च, तिर्यग्गतेरागतचिह्नमेतत् ॥ २७ ॥
કર્મવિપાક, પૃ૦ ૧૮, શ્લોક ૧૦૯.

ધણી ભૂખ, માનરહિતપણું, ભયનું અધિકપણું, પરાક્રમ તથા માન અને અપમાનમાં તુલ્યચિત્તપણું; આ સર્વ લક્ષણ તિર્યંચ ગતિમાંથી આવેલા પ્રાણીનાં હોય છે. ૨૭.

તિર્યંચગતિમાં જનાર:—

मायालोभक्षुधाऽलस्यवह्नाहारादिचेष्टितैः ।

तिर्यग्योनिःसमुत्पत्तिं, ख्यापयत्यात्मनः पुमान् ॥ २८ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ઘાસ ૫, શ્લોક ૨૪.

માયા, લોભ, ક્રુધા, આળસ અને ઘણો આહાર, એ વિગેરે ચેષ્ટા ઉપરથી પુરૂષ પોતાનો તિર્થંચયોનિમાં જન્મ જણાવે છે (એટલે તિર્થંચયોનિમાથી આવવું અને પાછું તિર્થંચયોનિમા જવું સૂચવે છે) ૨૮.

તિર્થંચયોનિમાં દુઃખ:—

ક્ષુત્ત્વદ્દહિમોષ્ણાનિલગિતદાહદારિદ્ર્યશોકપ્રિયવિપ્રયોગ: ।
દૌર્ભાગ્યમૌર્વ્યાનમિજાત્યટાસ્યવૈરુપ્યરોગાદિભિરસ્વતંત્ર: ॥૨૯॥

આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, પૃ૦ ૨૩૭, શ્લો૦ ૩.

તિર્થંચ યોનીમાં ઉત્પન્ન થયેલ પ્રાણી પશુ ભૂખ, તરમ, ઠંડો અને ગરમ પવન, ટાઢ, તડકો, દગ્ધિતા, શોક, પ્રિયનો વિયોગ, દુર્ભાગ્ય, મૂર્ખતા, હુલકા કુળમાં જન્મ, ગુલામી, કષ્ટરૂપ અને રોગોવડે પગ્તંત્ર હોય છે ૨૯.

નરક અને તિર્થંચનું દુઃખ:—

સતતાનુવદ્ધમુક્તં દુઃખં નરકેષુ તીવ્રપરિણામમ્ ।

તિર્થક્ષુ મયક્ષુત્ત્વદ્વધાદિદુઃખં સુખં ચાલ્પમ્ ॥ ૩૦ ॥

આચારાંગસૂત્ર, પૃ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૩. *

નરકને વિષે જીવને નિરંતર પરપરાવાળું અને તીવ્ર પરિણામવાળું દુઃખ હોય છે, તિર્થંચમાં ભય, ક્રુધા, તૃપ્તા અને વધે બધે વિગેરેનું ઘણું દુઃખ છે, અને ક્ષુણ તો ઘણું અલ્પ છે ૩૦

તિર્યંચ ગતિનાં કારણુઃ—

ઉન્માર્ગદેશનપરાઃ કૃતમાર્ગનાશા

માયાવિનો વિહિતજાતિચલાદિમાનાઃ ।

અન્તઃસશલ્યશઠશીલપરાશ્ચ જીવા—

સ્તિર્યગ્ગતેર્જનનમાયુરુપાર્જયન્તિ ॥ ૩૧ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૬૮, શ્લો૦ ૩૪. (દે. લા.)

ઉન્માર્ગની—ઉત્સૂત્રની—દેશના આપનારા, સન્માર્ગનો નાશ કરનારા, માયા—કપટ—કરનારા, ભ્રાતિ અને બળ વિગેરેનો ગર્વ કરનારા, અંતઃકરણમાં શલ્યવાળા તથા શઠની જેવા આચરણ કરનારા છવે તિર્યંચ ગતિમાં જન્મ પામવાના આયુષ્યને બાંધે છે. ૩૧:

[નરકગતિ]

નરકથી આવેલઃ—

વિરોધતા વન્ધુજનેષુ નિત્યં,

સરોગતા મૂર્ખજનેષુ સદ્ગઃ ।

અતીવ રોપી કટુકા ચ વાળી,

નરસ્ય ચિહ્નં નરકાગતસ્ય ॥ ૩૨ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૯૩, શ્લો૦ ૬૩. (પ્ર. સ.)

નિરંતર બંધુજનને વિષે વિરોધ કરવો, નિરંતર રોગી રહેવું, નિરંતર મૂર્ખ માણસોનો સંગ કરવો, અત્યંત ક્રોધ કરવો, અને અતિ કટુ વચન બોલવું, આ લક્ષણો નરકમાંથી આવેલા નરનાં હોય છે. ૩૨

નરકમાં જનાર:—

સરોગઃ સ્વજનદ્વેષી, કદુવાગ્ મૂર્ખમદ્ગ્રહત્ ।

નિમ્નો નિર્દયમાની ચ, મ યાતિ નરકાવનિમ્ ॥ ૩૩ ॥

ધર્મરુષ્ટમ, પદ્ય ૬, શ્લો ૬૪. (પ્ર. સ.)

જે માણસ નિરંતર રોગી હોય, સ્વજનો ઉપર દ્વેષ કરતો હોય, કડકું વચન બોલતો હોય, મૂર્ખનો સંગ કરતો હોય, પરાધીન હોય, નિર્દય હોય, અને માની-ગર્વવાળો-હોય, તે માણસ નરકમાં જવાનો છે. ૩૩.

નરકથી આવેલ અને તેમાં જનાર:

સરોગઃ સ્વજનદ્વેષી, દુર્માપો મૂર્ખસદ્ગ્રહત્ ।

શાસ્તિ સ્વસ્ય ગતાયાતં, નરો નરકવર્ત્મનિ ॥ ૩૪ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૫, શ્લો ૨૫.

જે મનુષ્ય રોગી હોય, સ્વજનો ઉપર દ્વેષ કરતો હોય, કઠોર વચન બોલતો હોય, અને મૂર્ખનો સંગ કરતો હોય, તે મનુષ્ય પોતાનું નરકમાંથી આવવું અને નરકમાં જવું જણાવે છે, (એટલે કે તે નરકમાંથી આવ્યો છે અને નરકમાં જવાનો છે એમ જણવું) ૩૪.

નારકીનું અસહ્ય દુઃખ:—

શ્રવણલવનં નેત્રોદ્ધારં કરક્રમપાટનં,

હૃદયદહનં નાસાચ્છેદં પ્રતિક્ષણદારુણમ્ ।

કટવિહદનં તીક્ષ્ણપાતત્રિશૂલવિમેદનં,

દહનવદનૈઃ કંકૈર્ધોરૈઃ સમન્તવિમક્ષણમ્ ॥૩૫॥

આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, શ્લો० ૧.

કાનના દુકડા થવા, આંખો ખેંચી કાઢવી, હાથ પગને ચીરવા, હૃદયને ખાળવું, ક્ષણે ક્ષણે અતિભયંકર એવું નાકનું કાપવું, કેડનું ખાળવું, ધારદાર ત્રિશૂળથી વિંધવું, અગ્નિ જેવા મુખવાળા અને અતિ ભયંકર એવા કાચળાઓથી ચારે કોરથી ખવાવું; (આ બધાં ભયંકર દુઃખો નરકનાં છે.) ૩૫.

તીક્ષ્ણૈરસિમિર્દોતૈઃ, કુન્તૈર્વિપમૈઃ પરશ્વધૈશ્વક્રૈઃ ।

પરશુત્રિશૂલમુદ્ગરતોમરવાસીમુષ્ણ્વીભિઃ ॥ ૩૬ ॥

આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, શ્લો० ૨.

ધારદાર અને ચમકતી એવી તરવારોવડે, ભયંકર ખર-છીઓવડે, પરશુઓવડે, ચક્રોવડે, ત્રિશૂળોવડે, કુહાડાઓવડે, મગદળવડે, ભાલાવડે અને ફરપીઓ વિગેરેવડે (નારકીના જીવો દુઃખ પામે છે) ૪૬.

સમ્મિન્નતાલુશિરસન્થિન્નમ્બુજાશ્ચિન્નકર્ણનાસૌપ્તાઃ ।

મિન્નહૃદયોદરાન્તા મિન્નાક્ષિપ્રુટાઃ સુદુઃસ્વાર્તાઃ ॥ ૩૭ ॥

ગયેલ છે હૃદય અને આંતરડાં જેમનાં, છેદાયેલ છે આંખોનાં
પોપચાં જેમનાં અને અત્યંત દુઃખી એવા નારકી શ્રવે હોય છે. ૩૭.

નિપતન્ત ઉત્પતન્તો વિચેષ્ટમાના મહીતલે દીનાઃ ।

નેક્ષન્તે ત્રાતારં નૈરયિકાઃ કર્મપટલાન્ધાઃ ॥ ૩૮ ॥

આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, શ્લો ૪.

કર્મના પડદાથી આંધળા થયેલા નરકના શ્રવે પછાડો
ખાય છે, ઉછળે છે અને દીન એવા બનીને જમીન ઉપર ચેપાઓ
કર્યા કરે છે પણ કોઈ પણ રક્ષણ કરનારને જોતા નથી. ૩૮.

છિદ્યન્તે કૃપણાઃ કૃતાન્તપરશોસ્તીક્ષ્ણેન ધારાસિના,
ક્રન્દન્તો વિપવીચિ (વચ્છ) ભિઃ પરિવૃતાઃ સમ્મક્ષણવ્યાપૃતૈઃ ।
પાત્યન્તે ક્રકચેન દારુવદસિન પ્રચ્છન્નવાહુદ્વયાઃ,
કુમ્ભીપુ ત્રપુપાનદગ્ધતનવો મૃપાસુ ચાન્તર્ગતાઃ ॥ ૩૯ ॥

આચારાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૧૭૭ ની ટીકા, શ્લો ૫.

ગરીબ એવા ખિચારા નારકીના શ્રવે ભયંકર એવી કુહા-
ડીથી છેદાય છે; ધારદાર તીક્ષ્ણ તરવારથી બુમો મારે છે, ખાઈ
જવાને તૈયાર એવા સર્પોવડે વીંટાયેલા હોય છે, બન્ને હાથ બંધ
ઢંકાઈ ગયા-હોય એવા તે લાકડાની માફક કરવતથી વેરાય છે,
અને કુંભીમાં તથા સોનું વિગેરે ગાળવાની કુલડીમાં રહ્યા રહ્યા
સીસાનો રસ પીવાથી તેમનાં શરીર બળી ગયેલાં હોય છે. ૩૯.

નરકે યાનિ દુઃસ્વાનિ, પાપહેતુમવાનિ વૈ ।

પ્રાપ્યન્તે નારકૌર્વિત્ર ! તેપાં સંખ્યા ન વિદ્યતે ॥ ૪૦ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અંશ ૬, શ્લો ૪૯.

હે બ્રાહ્મણ ! નરકને વિષે પાપના કારણથી ઉત્પન્ન થયેલાં જે દુષ્ટો નરકના પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે, તેની સંખ્યા જ થઈ શકે તેમ નથી ૪૦.

નરકગતિનાં કારણ:—

મહારમ્ભાસક્તાઃ સતતમમિતૈઃ પાતકપદૈઃ,
પરિસ્પન્દૈર્યુક્તા વિહિતબહુપન્થેન્દ્રિયવધાઃ ।

મહાલોભા રૌદ્રાધ્યપસિતસમેતોગ્રમનમો

વિશીલા માંસાશા દધતિ નરકાયુસ્તનુમૃતઃ ॥ ૪૧ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૬૭, શ્લો૦ ૩૩ (દે. લા.)

જેઓ નિરતર મોટા આરભના કાર્યમાં આસક્ત હોય, ઘણા પાપના સ્થાનરૂપ—પાપી—પરિવારવડે યુક્ત હોય, ઘણા પથે દ્રિયોનો વધ કરનારા હોય, ઘણા લોભી હોય, રૌદ્રધ્યાનના અધ્યવસાય સહિત હોય, ઉગ્ર મનવાળા હોય, શીલ રહિત હોય અને માંસનું ભક્ષણ કરનારા હોય, તેવા પ્રાણીઓ નરકનું આયુષ્ય ખાધે છે ૪૧

મિત્રદ્રોહી કૃતમ્નશ્ચ, સ્તેયો વિશ્વાસઘાતકઃ ।

ચત્વારો નરકં યાન્તિ, યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ ॥ ૪૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૨, પૃ૦ ૭૬. (પ્ર. સ)

મિત્ર ઉપર દ્રોહ કરવો, કરેલા ગુણનો ઘાત કરવો, ચોરી કરવી, અને વિશ્વાસઘાત કરવો, આ ચાર દોષને સેવનારા જનો પૃથ્વીપર સૂર્ય ચંદ્ર ગ્રહે ત્યાં સુધી નરકમાં રહે છે ૪૨

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં, દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્રયં ત્યજેત્ ॥ ૪૩ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૭, શ્લો૦ ૨૧,

કામ, ક્રોધ અને લોભ, આ ત્રણ નરકનાં દ્વાર છે, તે આત્માને નાશ પમાડનાર છે, તેથી તે ત્રણનો ત્યાગ કરવો. ૪૩

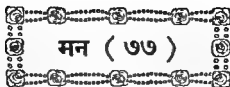
યતિને કાશ્ચનં દત્ત્વા, તામ્સૂલં વ્રહ્મચારિણે ।

ચૌરેભ્યોઽપ્યમયં દત્ત્વા, દાતાઽપિ નરકં વ્રજેત્ ॥ ૪૪ ॥

પારાશરસ્મૃતિ, અ. ૧, શ્લો૦ ૬૦.

મુનિને સુવર્ણ આપે, બ્રહ્મચારીને તાંબુલ આપે અને ચોરને અભયદાન આપે તો તે દાતાર પણ નરકે જાય છે. ૪૪

મનનું સ્વરૂપ:—

ત્રિકાલવિષયવ્યક્તિચિન્તાસન્તાનધારકમ્ ।

નાનાવિકલ્પસંકલ્પરૂપં ચિત્તં પ્રવર્તતે ॥ ૧ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૦ ૯૩.

ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણ કાળના વિષયવાળી ચિંતા (વિચાર) ની પરંપરાને ધારણ કરનારું અને વિવિધ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પને કરનારું ચિત્ત હોય છે. ૧.

મનનું મહત્વ:—

મન એવ મનુષ્યાણાં, કારણં વન્ધમોક્ષયોઃ ।

યથૈવાલિङ્ગ્યતે કાન્તા, તથૈવાલિङ્ગ્યતે સુતા ॥ ૨ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (પદ્ય), સર્ગ ૩, શ્લો ૦ ૨૫૨, (ચ. વિ. મં.)

મનુષ્યોને બંધ અને મોક્ષનું કારણ માત્ર એક મન જ છે. કેમકે જે પ્રકારે પોતાની ભાયાને આલિંગન કરાય છે, તે જ પ્રકારે પુત્રીને પણ આલિંગન કરાય છે. પરંતુ મનના પરિણામને તક્ષાવત છે. તે જ રીતે બંધ અને મોક્ષ પણ મનના પરિણામને આધીન છે. ૨.

મનો હિ જગતાં કર્તૃ, મનો હિ પુરુષઃ સ્મૃતઃ ।
મનઃકૃતં કૃતં લોકે, ન શરીરકૃતં કૃતમ્ ॥ ૩ ॥

લઘુયોગવાસિષ્ઠસાર, પ્રકરણ ૪, શ્લો ૮.

મન જ સંસારનો કર્તા છે, મન જ પુરુષ છે, લોકમાં મનનું કરેલું કાર્ય જ કરેલું કહેવાય છે, શરીરનું કરેલું કાર્ય કરેલું કહેવાતું નથી ૩

મનની પ્રખળતા:—

તપ્યમાનાંસ્તપો મુક્તૌ, ગન્તુકામાન્ શરીરિણઃ ।
વાત્યેવ તરલં ચૈતઃ, ક્ષિપત્યન્યત્ર કુત્રચિત્ ॥ ૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૩૬.

મન વાયુની જેમ અત્યંત ચપલ છે તેથી તે ઉચ્ચ તપસ્યા કરનારા અને મુક્તિમાં જવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોને પણ કોઈ જગ્યાએ જ ઠેકાણે ફેંકી દે છે. ૪.

મનોયોગો વલીયાંશ્ચ, માપિતો ભગવન્મતે ।
યઃ સપ્તર્મી ક્ષણાર્ધેન, નયેદ્રા મોક્ષમેવ ચ ॥ ૫ ॥

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના મતમાં મનયોગને અત્યંત બળવાન કહ્યો છે. કેમકે તે મનયોગ અર્ધ ક્ષણમાં જ સાતમી નરકમાં અથવા મોક્ષમાં પણ લઈ જાય છે. ૫.

મહાન પુરુષોત્તમ મનઃ—

સંપત્સુ મહતાં ચિત્તં, મવત્યુત્પલકોમલમ્ ।

। આપત્સુ ચ મહાશૈલશિલાસંઘાતકર્કશમ્ ॥ ૬ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૬૩, શ્લો૦ ૧૫૧.૬૬

મોટા પુરુષનું ચિત્ત સપત્તિમાં કમળ જેવું કોમળ હોય છે અને આપત્તિમાં મોટા પર્વતની શિલાના સમૂહ જેવું કઠણ હોય છે. ૬.

મનને જાણવાનાં સાધનો:—

આકારૈરિદ્ગતૈર્ગત્યા, ચેષ્ટયા માપણેન ચ ।

નેત્રવક્ત્રવિકારેણ, જ્ઞાયતેઽન્તર્ગતં મનઃ ॥ ૭ ॥

બૃહસ્પતિસ્મૃતિ, શ્લો૦ ૩૬.

આકૃતિવડે, ઈગિત (અચુક પ્રકારની ચેષ્ટા) વડે, ગતિવડે, ચેષ્ટાવડે, વચન બોલવાવડે અને નેત્ર તથા મુખના વિકારવડે મનની અંદર રહેલો અભિપ્રાય જણાય છે ૭.

મનનું એકાગ્રપણ:—

इत्येवं सर्वभेदानां, मानसं मूलकारणम् ।

तस्मात् तदेव कर्तव्यमेकतानं मनीषिभिः ॥ ૮ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૧૭. (પ્ર. સ.) ૬૬

આ પ્રમાણે મર્વ ભેદોનું મૂળ કારણ મન જ છે. તેથી પંડિતોએ તે મનને જ એકતાન-એકાગ્ર-કરવું જોઈએ. ૮.

અસ્થિર મનની નિંદા:—

ક્ષणे રુષ્ટાઃ ક્ષણે તુષ્ટા રુષ્ટાસ્તુષ્ટાઃ ક્ષણે ક્ષણે ।

અવ્યવસ્થિતચિત્તાનાં, પ્રસાદોઽપિ મયંકરઃ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૨, પૃષ્ઠ ૭૬. (પ્ર. સ.)*

ક્ષણમાં રોષ (ક્રોધ) પામે અને ક્ષણમાં ખુશી થાય, પાછા ફરીને ક્ષણે ક્ષણે રોષવાળા અને તોપવાળા થાય, તેવા અસ્થિર ચિત્તવાળા પુરૂષોની કૃપા પણ ભયંકર છે. ૯.

સ્થિર-અસ્થિર મન:—

વ્યવસ્થિતઃ પ્રશાન્તાત્મા, કુપિતોઽપ્યભયક્ષરઃ ।

અવ્યવસ્થિતચિત્તસ્ય, પ્રસાદોઽપિ મયક્ષરઃ ॥ ૧૦ ॥

જે પુરૂષનું ચિત્ત સ્થિર છે અને જેનો આત્મા શાંત છે, તેવા પુરૂષનો કોપ પણ અભયને કરનારો છે, પરંતુ જેનું ચિત્ત સ્થિર ન હોય તેવા પુરૂષનો પ્રમાદ-પ્રસન્નતા-પણ ભયંકર-ભયને કરનાર-છે. ૧૦.

મનની અશાંતિનાં કારણો:—

યસ્ય ક્ષેત્રં નદીતીરે, માર્યા ચ પરસંગતા । .

ગૃહે સર્પાશ્રયઃ તસ્ય, કથં સ્યાચ્ચિત્તનિર્વૃત્તિઃ ॥ ૧૧ ॥

જૈનપંચતંત્ર, શ્લોક ૧૬૨.

જેનું જેતર નદીને કિનારે હોય, જેની ભાર્યા અન્યની સાથે પ્રીતિવાળી હોય, અને જેના ઘરમાં સર્પનો નિવાસ હોય, તેના ચિત્તમાં શાંતિ શી રીતે હોય ? ૧૧

મનનો નિરોધ:—

મનઃકપિરયં વિશ્વપરિભ્રમણલમ્પટઃ ।

નિયન્ત્રણીયો યત્નેન, મુક્તિમિચ્છુભિરાત્મનઃ ॥૧૨॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૩૯.

પોતાના આત્માના મોક્ષને ધ્યનનાર પુરૂષે ચોતરફ લમવામાં જ લપટ થયેલા આ મનરૂપી માહડાને યત્નવડે કબજે કરવો જોઈએ ૧૨.

પરોઽપ્યુત્પથમાપન્નો નિપેદ્યું યુક્ત એવ સઃ ।

કિં પુનઃ સ્વમનોઽત્યર્થ, વિપયોત્પથયાયિ યત્ ૧ ॥૧૩॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૭૬.

ખીજે કોઈ માણસ પણ ઉન્માર્ગે પ્રવર્તેલો હોય તો તેને પણ અટકાવવો થોડો છે, તો પછી જે પોતાનું જ મન વિષયરૂપી ઉન્માર્ગે જતું હોય તો તેને અટકાવવું જોઈએ તેમા શું કહેવું ? ૧૩

અમ્યસ્તૈઃ કિમ્નુ પુસ્તકૈઃ કિમથવા ચેષ્ટાભિરેકાન્તતઃ,

કષ્ટાભિઃ કિમ્નુ દેવતાદિવિપયૈઃ પૂજાપ્રણામાદિભિઃ ।

ચેતશ્ચેદિદમર્કતૂલતરલં શક્યેત રોધ્યું વલાત્,

કામેભ્યઃ કરપદ્મજે નનુ તદા સૌખ્યાનિ સર્વાણ્યપિ ॥૧૪॥

સુક્તસુક્તાવલી, પૃ ૨૦૩, શ્લો ૪.૬૬

પુસ્તકો લખવાથી શું ફળ છે ? કાંઈ જ નથી એકાન્ત-અત્યંત
કષ્ટકારક એટલાથી શું ફળ છે ? કાંઈ જ નથી તથા દેવાદિકની
પૂજા અને પ્રણામ વિગેરે કરવાથી શું ફળ છે ? કાંઈ જ નથી જો
આ આકાંક્ષાના રૂબેરૂ ચચળ મન બળાત્કારે કામલોગથી રૂધી
શકાય તો મર્વ સુખો હસ્તકમળમાં જ ગ્રહેલા છે ૧૪.

મનના નિરોધનો ઉપાય:—

चञ्चल हि मनः कृष्ण ! प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये, वायोरिव सुदुष्करम् ॥ १५ ॥
असंशयं महाबाहो ! मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय ! वैराग्येण च गृह्यते ॥ १६ ॥

મગવદ્ગીતા, અં ૬, શ્લો ૩૪, ૩૫

હે કૃષ્ણ ! મન અતિ ચચળ છે, આત્માને મથન કરનાર
છે, બળવાન છે અને મજબૂત છે, તેનો નિગ્રહ કરવો તે હું
વાયુના નિગ્રહની જેમ અતિ દુષ્કર માનુ છું.

ઉત્તર—હે મહાબળવાન, કૃતિના પુત્ર અર્જુન ! ખરેખર, મન
ચચળ છે અને નિગ્રહ કરવાને અશક્ય છે, તો પણ તે મન
અભ્યાસવડે તથા વૈરાગ્યવડે ગ્રહણ (વશ) કરી શકાય છે ૧૫, ૧૬

મનનો નિગ્રહ ન કરવાથી નુકસાન:—

मनःक्षपाचरो भ्राम्यन्नपश्यद्गं निरङ्कुशः ।
प्रपातयति संसाराऽऽवर्त्तगर्त्ते जगत्त्रयीम् ॥ १७ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૩૫.

શંકારહિતપણે (ઇચ્છા પ્રમાણે) લાભતો અને અકુશ
(નિયામક) રહિત એવો મનરૂપી ગણ્યસ આ ત્રણ જગતના
જીવોને સંસારના પરિભ્રમણરૂપ ખાડામાં પાડી દે છે. ૧૭.

મન તેષુ વચનઃ—

માનસં પ્રાણિનામેવ, સર્વકર્મૈકકારણમ્ ।

મનोरूप हि वाक्यं च, वाक्येन प्रस्फुटं मनः ॥ ૧૮ ॥

નારદપંચરાત્ર, પ્રકરણ ૩, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૧૩.

મન જ પ્રાણીઓના સર્વ કર્મનું અદ્વિતીય કારણ છે. કાર-
ણકે જેવું મન હોય તેવું વાક્ય બોલાય અને (બોલાતા)
વાક્યથી મન જાણી શકાય છે ૧૮.

મનની શુદ્ધિઃ—

મનો हि सर्वभूतानां, संचिनोति शुभाशुभम् ।

अशुभेभ्यस्तदाक्षिप्य, शुभेष्वेवावधारय ॥ ૧૯ ॥

હતિદાસસમુચ્ચય, અ૦ ૧૮, શ્લો૦ ૧૮.

મન જ મર્વ પ્રાણીઓને શુભ કે અશુભ પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી
હે જીવ ! તુ તે મનને જ અશુભમાંથી ખેંચીને શુભને વિષે
સ્થાપન કર ૧૯.

મનની શુદ્ધિનું મહત્ત્વઃ—

अन्तश्चित्तं न चेच्छुद्धं, बहिःशौचे न शौचमाक् ।

सुपक्वमपि निम्बस्य, फलं बीजे कटु स्फुटम् ॥ ૨૦ ॥

ત્રિવેકવિલાસ, વહાસ ૧૧, શ્લો૦ ૨૧.

અંદરનું અંતઃકરણ જે શુદ્ધ ન હોય તો (માત્ર) ઉપ-
રની શુદ્ધિથી માણસ પવિત્ર નથી થતો. કારણ કે લીંબોળી ગમે
તેટલી પાકેલી હોય છતાં એનું બી તો કડવું જ રહે છે. ૨૦,

चित्तबालक मा त्याक्षीरजस्रं भावनौषधीः ।

यत्त्वां दुर्घ्यानभूता न, छलयन्ति छलान्विपः ॥ २१ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૫.

હે ચિત્તરૂપ બાળક, તું ભાવનારૂપ ઔષધિઓને કદી પણ
ફર કરીશ નહિ, જેથી કરીને છળને શોધનારા દુર્ધ્યાનરૂપ
ભૂતપિશાચો તને છેતરી શકશે નહિ. ૨૧.

दानं पूजा तपश्चैव, तीर्थसेवा श्रुतं तथा ।

सर्वमेव वृथा तस्य, यस्य शुद्धं न मानसम् ॥ २२ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૩, શ્લો૦ ૮૧. (પ્ર. સ.)

જે મનુષ્યનું મન શુદ્ધ-નિર્મળ-ન હોય, તેનાં કરેલાં દાન,
પૂજા, તપ, તીર્થસેવા અને શ્રુત-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ-અથવા
શાસ્ત્ર-શ્રવણ એ સર્વ વ્યર્થ છે. ૨૨.

याः सिद्धयोऽष्टावपि दुर्लभा ये,

रसायनं चाञ्जनधातुवादाः ।

ध्यानानि मन्त्राश्च समाधियोगा-

श्चित्ते प्रसन्ने विषवद्भवन्ति ॥ २३ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લો૦ ૩૦.

જે અતિ દુર્લભ અભિમાદિક આઠ સિદ્ધિઓ, રસાયણ, અદૃશ્યાદિક અંજન, ધાતુવાદ, ધ્યાન, મંત્ર તથા સમાધિયોગ—અષ્ટાંગ યોગ; આ સર્વ, ચિત્ત પ્રસન્ન હોય તો, વિષ જેવાં (તજવા યોગ્ય) થાય છે. (એટલે કે આત્મધ્યાનમાં ચિત્ત લયલીન થયું હોય તો આઠ સિદ્ધિઓ વિગેરે સર્વ દુર્લભ પદાર્થો કે જે ઉત્કૃષ્ટ તપ અને ચારિત્રાદિકથી પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ એર જેવાં તજવા યોગ્ય ભાસે છે. આવા પ્રસન્ન ચિત્તવાળા મહાત્મા કેવળ મોક્ષની સન્મુખ હોવાથી તેમને આવી સિદ્ધિઓ વિગેરે સર્વ તુચ્છ ભાસે છે.) ૨૩.

દીપિકા સ્વત્ત્વનિર્વાણા, નિર્વાણપથદર્શિની ।

एकैव मनसः शुद्धिः, समान्नाता मनीषिभिः ॥ ૨૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૪૦.

પંડિતોએ એક મનની શુદ્ધિને જ મોક્ષમાર્ગને દેખાડનારી, કોઈ પણ વખત ખુબાઈ ન જાય એવી દીપિકા(દીવી)રૂપ કહી છે. ૨૪.

सत्यां हि मनसः शुद्धौ, सन्त्यसन्तोऽपि यद्गुणाः ।

सन्तोऽप्यसत्यां नो सन्ति, सैव कार्या बुधैस्ततः ॥૨૫॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૪૧.

મનની શુદ્ધિ હોય તો અછતા ગુણો પણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને મનની શુદ્ધિ ન હોય તો છતા ગુણો પણ રહેતા નથી તેથી ડાહ્યા પુરુષોએ તે જ (મનની શુદ્ધિ જ) કરવા લાયક છે ૨૫.

અસ્તેયં તુ પરં તીર્થમદ્રોહસ્તીર્થમુત્તમમ્ ।

તીર્થાનામપિ તત્તીર્થં, વિશુદ્ધિર્મનસઃ પરા ॥ ૨૬ ॥

ઇતિહાસસમુચ્ચય, અ૦ ૨૫, શ્લો૦ ૧૧.

અચૈર્થ એ મોટું તીર્થ છે, અદ્રોહ એ ઉત્તમ તીર્થ છે, તથા મનની જે શુદ્ધિ તે સર્વ તીર્થોની મધ્યે મોટામાં મોટું તીર્થ છે. ૨૬.

શમાર્થં સર્વશાસ્ત્રાણિ, વિહિતાનિ મનીષિભિઃ ।

તસ્માત્ સ સર્વશાસ્ત્રજ્ઞો यस્ય શાન્તં મનઃ સદા ॥૨૭॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ૦ ૨૦૪, શ્લો૦ ૬. (હિ. હં.) ❀

મહાપુરુષોએ સર્વે શાસ્ત્રો શમ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ કર્યા છે, તેથી જેનું મન સદા શાંત હોય છે, તે જ સર્વ શાસ્ત્રનો જાણનાર છે એમ જાણવું. ૨૭.

સર્વાઃ સંપત્તયસ્તસ્ય, વિશુદ્ધં यस્ય માનસમ્ ।

ઉપાનદ્રૂપાદસ્ય, નનુ ચર્માવૃતૈવ ભૂઃ ॥ ૨૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ૦ ૨૦૪, શ્લો૦ ૭. (હિ. હ.) *

જેનું મન શુદ્ધ હોય તેને સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કે જેના પગમાં જોડા પહેરેલા હોય તેને મન તો આખી પૃથ્વી ચામડાથી મઢેલી જ છે. ૨૮.

एतदेव परं ब्रह्म, न विदन्तीह मोहिनः ।

यदेतच्चित्तनैर्मल्यं, रागद्वेषादिवर्जितम् ॥ २९ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો૦ ૧૬૫.

જે આ રાગદ્રેષ વિગેરે રહિત ચિત્તની નિર્મળતા છે તે જ પરમ બ્રહ્મ છે, તે વાતને મોહવાળા પુરૂષો જાણતા નથી ૨૯.

મનની શુદ્ધિનો ઉપાય:—

यथा गुडादिदानेन, यत्किञ्चित् त्याज्यते शिशुः ।

चलं चित्तं शुभध्यानेनाशुभं त्याज्यते तथा ॥ ૩૦ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૩, શ્લોક ૨૩.

જેમ ગોળ વિગેરે વસ્તુ આપીને બાળક પાસે, કોઈ પણ (ખરાબ) વસ્તુ તબવી શકાય છે. તેમ શુભ ધ્યાનવડે ચંચળ ચિત્ત પાસેથી અશુભ ધ્યાનનો ત્યાગ કરાવી શકાય છે ૩૦.

મનની શુદ્ધિ વગર નકામું:—

किं बुद्धेन किमीशेन, किं धात्रा किमु विष्णुना ।

किं जिनेन्द्रेण रागाद्यैर्यदि स्वं कलुषं मनः ? ॥ ૩૧ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૨, શ્લોક ૨૦.

જો રાગાદિકવડે પોતાનું મન મલિન હોય તો બુદ્ધ ભગવાનથી શું ફળ ? મહાદેવથી શું ફળ ? બ્રહ્માથી શું ફળ ? વિષ્ણુથી શું ફળ ? અને જિનેન્દ્રથી પણ શું ફળ ? કોઈ પણ દેવ કાંઈ ઉપકારી થઈ શકતા નથી. માટે પ્રથમ પોતાનું મન સ્વચ્છ કરવું. ૩૧

दानमिज्या तपः शौचं, तीर्थसेवा तथा श्रुतम् ।

अशान्तमनसः पुंसः, सर्वमेतदनर्थकम् ॥ ૩૨ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ૧૨, શ્લોક ૩૫.

દાન, યજ્ઞ, તપ, શૌચ, તીર્થમેવા અને શાસ્ત્ર; આ સર્વે અસ્થિર મનવાળા પુરૂષનાં નિષ્ક્ર્ણ છે. ૩૨.

મનઃશુદ્ધિમવિભ્રાણા યે તપસ્યન્તિ મુક્તયે ।

ત્યક્ત્વા નાવં શ્રુજામ્યાં તે, તિતીર્પન્તિ મહાર્ણવમ્ ॥૩૩॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૪૨.

જો માણસો મનની શુદ્ધિને ધારણ કર્યા વિના મુક્તિ મેળવવા માટે તપ કરે છે તેઓ વહાણનો ત્યાગ કરીને મહાસાગરને તરવા ઇચ્છે છે. ૩૩

યદિ વહતિ ત્રિદણ્ડં નગ્રમુણ્ડં જટાં વા,

યદિ વસતિ ગુહાયાં વૃક્ષમૂલે શિલાયામ્ ।

યદિ પઠતિ પુરાણં વેદ સિદ્ધાન્તતત્ત્વં,

યદિ હૃદયમશુદ્ધં સર્વમેતન્ન કિંચિત્ ॥ ૩૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ ૦ ૨૦૩, શ્લો ૨. (હી. હં.) ❧

જો કદાચ ત્રિદંડને ધારણ કરે, નગ્રપણું ધારણ કરે, મુંડ થાય, જટા ધારણ કરે, શુક્ષ્માં વસે કે વૃક્ષની નીચે શિલા ઉપર રહે, પુરાણને ભણે, કે સિદ્ધાંતના તત્ત્વને બાણે, તો પણ જો હૃદય અશુદ્ધ હોય તો તે સર્વ કાંઈ પણ નથી-નિષ્ક્ર્ણ છે. ૩૪.

મનની શુદ્ધિનું રૂપ:—

યસ્ય રાગાદિદોષેણ, ન દુષ્ટં નૃપ ! માનસમ્ ।

વિશુદ્ધચેતસો વિષ્ણુસ્તોષ્યતે તેન સર્વદા ॥ ૩૫ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અ ૦ ૧૯, શ્લો ૩૦.

હે રાજા ! શુદ્ધ ચિત્તવાળા જે પુરૂષનું મન રાગાદિક દોષથી દૂષિત થયું ન હોય, તે પુરૂષવડે હુમેશાં વિધિ ભગવાન ખુશી કરાય છે. (તેનાથી વિધિ ખુશ થાય છે) ૩૫.

પરેષાં ચેતાંસિ પ્રતિદિવસમારાધ્ય વહુ હા,
પ્રસાદં કિં નેતું વિશસિ હૃદય ! કલેશકલિતમ્ ।
પ્રસન્ને ત્વચ્ચન્તઃ સ્વયમુદિતચિન્તામણિગુણે,
વિમુક્તઃ સંકલ્પઃ કિમભિલપિતં પુણ્યતિ ન તે ? ॥૩૬॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્તહરિ), શ્લોક ૬૧.

હા—ખેદની વાત છે કે હે હૃદય ! હુમેશાં ખીજના ચિત્તનું ઘણું આરાધન કરીને તું તેમની પાસેથી ક્યો પ્રસાદ લેવાને કલેશ લોગવે છે ? તું જ પ્રસન્ન હોઈશ તો તારામાં પોતાની મેળે શુભરૂપી ચિંતામણિ રત્ન ઉદય પામશે, તથા સર્વ સંકલ્પવિકલ્પ નાશ પામશે. અને તે વખતે તારી કઈ ઇચ્છા પૂર્ણ નહીં થાય ? સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થશે. ૩૬.

અશુદ્ધ મન—વચન—કાયાથી નુકસાનઃ—

ચિત્તં રાગાદિભિઃ કિલ્મ્મલીકવચનૈર્મુશ્વમ્ ।
જીવહિંસાદિભિઃ કાયો ગદ્ગા તસ્ય પરાઙ્મુખી ॥૩૭॥

સ્કન્દપુરાણ, કાશીસખ્ત, અં ૬.

જેનું ચિત્ત રાગાદિકવડે મલિન હોય, જેનું મુખ અસત્ય વચનવડે મલિન હોય, અને જેની કાયા જીવહિંસાદિકવડે

મલિન હોય, તેવા પુરુષને ગંગા નદી પણ વિમુખ થાય છે-
તેને પવિત્ર કરતી નથી. ૩૭.

મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિનો ઉપાય:—

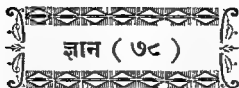
સત્યેન શુદ્ધયતે વાણી, મનો જ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ ।

ગુરુશુશ્રૂષયા કાયઃ, શુદ્ધિરેષા સનાતની ॥ ૩૮ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૩૨૨.

સત્ય વચન બોલવાથી વાણી શુદ્ધ થાય છે, જ્ઞાનવડે
મન શુદ્ધ થાય છે, અને ગુરૂની સેવાવડે કાયા શુદ્ધ થાય છે,
આ શુદ્ધિ શાશ્વતી-નિત્ય રહેનારી-છે. ૩૮.

જ્ઞાનનું સ્વરૂપ:—

વિષયપ્રતિભાસં ચાત્મપરિણતિમત્તથા ।

તત્ત્વસંવેદનં ચૈવ, જ્ઞાનમાહુર્મહર્ષયઃ ॥ ૧ ॥

અષ્ટકપ્રકરણ (હરિમદ્ર), જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો० ૧.

જે પદાર્થોને બતાવતું હોય, જેમાં આત્માના પરિણામો રહેલા હોય અને જે તત્ત્વના બાહ્યસ્વરૂપ હોય તેને મહર્ષિશ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાન કહે છે ૧

યથાઽવસ્થિતતત્ત્વનાં, સંક્ષેપાદ્વિસ્તરેણ વા ।

યોઽવબોધસ્તમત્રાહુઃ, સમ્યગ્જ્ઞાનં મનીષિણઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ० ૩૬, શ્લો० ૧૬. (પ્ર. સ.)

નય અને પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલા યથાર્થ જીવ, અજીવ વિગેરે નવ તત્ત્વોનો સંક્ષેપવડે કે વિસ્તારવડે જે બોધ થવો, તેને મંડિતો સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે. ૨

સાચું જ્ઞાન:—

સ્તનત્રયીં રક્ષતિ યેન જીવો વિરજ્યતેઽત્યંતશરીરસૌખ્યાત્ ।

રુણદ્વિ પાપં કુરુતે વિશુદ્ધિં, જ્ઞાનં તદિદં સકલાર્થવિદ્ધિઃ ॥૩॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૮૧.

જેનાવડે શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન અને આસ્ત્રિરૂપ ત્રણ રત્નોત્તુ રક્ષણ કરે, જેનાવડે અત્યંત શરીર સુખથી વૈરાગ્ય પામે-પાપને રોકે અને વિશુદ્ધિને કરે તેને જ સર્વજ્ઞાએ જ્ઞાન તરીકે ઇષ્ટ ગણ્યું છે. ૩.

નિર્વાણપદમપ્યેકં, માલ્યતે યન્મુહુર્મુહુઃ ।

તદેવ જ્ઞાનમુત્કૃષ્ટં, નિર્વન્ધો નાસ્તિ ભૂયસા ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લોક ૨.

જે વડે વારંવાર એક નિર્વાણ પદની જ લાવના થાય-આત્મા તન્મય કરાય-તેજ ખડું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન છે, જે એ તાત્ત્વિક એક જ જ્ઞાન થયું તો પછી બીજા ઘણા જ્ઞાનની જરૂર નથી. ૪.

સ્વમાવલાભસંસ્કારકારણં જ્ઞાનમિપ્યતે ।

ધ્યાન્ધ્યમાત્રમતસ્ત્વન્યત્, તથા ચોક્તં મહાત્મના ॥૫॥

વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ, વદન્તોઽનિશ્ચિતાંસ્તથા ।

તત્ત્વાન્તં નૈવ ગચ્છન્તિ, તિલપીલકવદ્ ગતૌ ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લોક ૩, ૪.

(અનંત જ્ઞાન-દર્શનમય) આત્માના સ્વલાવની પ્રાપ્તિના સંસ્કારનું જે કારણ હોય એ જ ખડું જ્ઞાન કહેવાય છે, અને એ સિવાયનું, એટલે કે-જે જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ ન્તણવામાં કારણભૂત ન હોય, એ જ્ઞાન તો કેવળ શુદ્ધિની અંધતા છે, એમ મહાત્મા શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ કહ્યું છે.

જેમ ઘાંચીનો બાજદ ગમનનો અંત પામતો નથી, તેમ વાદ-

પ્રતિવાદ અને અનિશ્ચિત પદાર્થોને જોણવાવાળા, તત્ત્વનો અંત પામતા નથી. ૫, ૬.

किं क्लिष्टेनेन्द्रियरोधेन, किं सदा पठनादिभिः ।

किं सर्वस्वप्रदानेन, तत्त्वं नोन्मीलितं यदि ? ॥ ७ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૨, શ્લો० ૨૩.

જો હૃદયમાં તત્ત્વનો વિકાસ થયો ન હોય તો કદીથી થઈ શકે તેવા ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહવડે શું કળ છે ? નિરંતર જણવા ગણવાથી શું કળ છે ? અને સર્વ ધનાદિકનું દાન કરવાથી પણ શું કળ છે ? તત્ત્વજ્ઞાન વિના નિષ્કળ છે ૭.

सर्वभूतेषु येनैकं, भावमव्ययमीक्षते ।

अविभक्तं विभक्तेषु, तज्જ્ઞાનં વિદિ સાત્ત્વિકમ્ ॥ ૮ ॥

ભગવદ્ગીતા, અ० ૧૮, શ્લો० ૨૦.

જે જ્ઞાનવડે જૂદા જૂદા રહેલા સર્વ પ્રાણીઓને વિષે એક જ-વિભાગ ગ્રહિત-અવિનાશી ભાવ-સત્તા-જોવામા આવે તે સાત્ત્વિક જ્ઞાન કહેલું છે ૮.

ज्ञानाजीर्णमृताः केचिज्ज्ञानदग्धास्तथाऽपरे ।

अन्ये तु ज्ञानवाहिकाः, केचिज्ज्ञानमयाः पुनः ॥ ૯ ॥

કેટલાક લોકો જ્ઞાનના અશ્વર્ણથી મરેલા જેવા હોય છે, કેટલાક જ્ઞાનથી બળેલા હોય છે, બીજા કેટલાક જ્ઞાનના ભારને વહન કરનાર હોય છે અને કેટલાક જ જ્ઞાનમય હોય છે ૯

જ્ઞાનનું મહત્ત્વ:—

અસ્તિ ચેદ્ગ્રંથિભિદ્ જ્ઞાનં, કિં ચિત્રૈસ્તત્રયત્રણૈઃ ।

પ્રદીપાઃ ક્રોધયુજ્યન્તે, તમોઘ્ની દૃષ્ટિરેવ ચેત્ ॥ ૧૦ ॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લોક ૬.

જે જ્ઞાન પોતે જ કર્મની ગાઠને તોડી નાખવામાં સમર્થ હોય તો પછી નાના પ્રકારના-વિચિત્ર-શાસ્ત્રોના બંધનની શી જરૂર છે ? કારણ કે જે દૃષ્ટિ પોતેજ અધકારનો નાશ કરી શકતી હોય તો પછી દીવાનો ઉપયોગ ક્યાં કરવાનો રહ્યો ? ૧૦.

મિથ્યાત્વશૈલપક્ષચ્છિજ્ઞાનદંભોલિશોભિતઃ ।

નિર્ભયઃ શુક્રવદ્યોગી, નંદત્યાનંદનંદને ॥ ૧૧ ॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લોક ૭.

મિથ્યાત્વરૂપી પર્વતની પાંખને તોડવામાં જ્ઞાનરૂપી વજ્રથી શોભતો એવો ભય રહિત યોગી, ઇન્દ્રની માફક, આનંદરૂપી નંદનવનમાં, ટહેર કરે છે. (એવી એક પૌરાણિક કથા છે કે- એક સમયમાં પર્વતોને પાખો હુતી અને તેથી પર્વતો ઉડતા ફરતા હતા. આ જોઈને પર્વતોને સ્થિર કરવાના ઉદ્દેશથી ઇન્દ્રે પોતાના વજ્રનામના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરીને પર્વતોની પાખો તોડી નાખી હુતી. એ વાતને અહિં દષ્ટાંત તરીકે વાપરી છે.) ૧૧.

પીયૂષમસપ્તદ્રોત્યં, રસાયનમનૌપધમ્ ।

અનન્યાપેક્ષમૈશ્વર્યં, જ્ઞાનમાહુર્મનીપિણઃ ॥ ૧૨ ॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લોક ૮.

પડિત પુરુષોત્તુ કહેવું છે કે જ્ઞાન એ અમુદ્ર વગરજ ઉત્પન્ન થયેલ અમૃત સમાન છે, કેાઇ પણ જાતની ઔષધી વગરના રસાયણ સમાન છે અને ણીજા કેાઇની પણ ગરજ રાખ્યા વગરના ઐશ્વર્ય સમાન છે ૧૨.

જ્ઞાનં નામ મહારત્નં, યન્ન પ્રાપ્તં કદાચન ।

સંસારે ભ્રમતા મીમે, નાનાદુઃસ્વવિધાયિનિ ॥ ૧૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૩.

જ્ઞાન જ મોટામાં મોટું રત્ન છે કે જે વિવિધ દુ.ખને કરનારા આ ભયંકર સંસારમા ભ્રમતા પ્રાણીએ કદાપિ પ્રાપ્ત કર્યું નથી ૧૩

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः,

सर्वे भावास्तत्तत्तस्तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा

एको भावस्तत्तत्तस्तेन दृष्टः ॥ ૧૪ ॥

સ્યાદ્વાદમંજરી.

જેભે એક પદાર્થ સર્વથા પ્રકારે (સર્વ પર્યાયાદિક સહિત) જોયો-જાણ્યો-હોય, તેભે તત્ત્વથી સર્વ પદાર્થ જાણ્યા છે. તથા જેભે સર્વે પદાર્થો સર્વથા પ્રકારે જોયા-જાણ્યા-હોય, તેભે તત્ત્વથી એક પદાર્થ જોયો-જાણ્યો-છે. ૧૪.

सन्तु शास्त्राणि सर्वाणि, मरहस्यानि दूरतः ।

एकमप्यक्षरं सम्यक्, शिक्षितं निष्फलं न हि ॥ ૧૫ ॥

વિવેકવિલાસ, હજાસ ૮, શ્લો ૦ ૩૧૧.

ગંભીર અર્થવાળા બધા શાસ્ત્રો(નો અભ્યાસ) તો દૂર રહ્યો પણ જો એક અક્ષર પણ બરાબર લખવામાં આવે તો એ નિષ્કળ જતો નથી. ૧૫.

તમો ધુનીતે કુરુતે પ્રકાશં,
શમં વિધત્તે વિનિહન્તિ કોપમ્ ।
તનોતિ ધર્મં, વિધુનોતિ પાપં,
જ્ઞાનં ન કિં કિં કુરુતે નરાણામ્ ? ॥ ૧૬ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૮૯.

જ્ઞાન (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો નાશ કરે છે, આત્માના પ્રકાશને કરે છે, શમતાને કરે છે, કોપને હણે છે, ધર્મને વિસ્તારે છે, અને પાપનો નાશ કરે છે. મનુષ્યોને જ્ઞાન શું શું નથી કરતું ? ૧૬.

જ્ઞાનં તૃતીયં પુરુષસ્ય નેત્રં,
સમસ્તતત્ત્વાર્થવિલોકદક્ષમ્ ।
તેજોઽનપેક્ષં વિગતાન્તરાયં,
પ્રવૃત્તિમત્ સર્વજગત્ત્રયેઽપિ ॥ ૧૭ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૯૪.

જ્ઞાન એ પુરુષનું ત્રીજું નેત્ર છે, અને સમગ્ર તત્ત્વાર્થને જોવામાં નિપુણ છે, તેને બીજા તેજની અપેક્ષા નથી, તેને કાંઈ પણ અતરાય-આચ્છાદન-નથી, અને સમગ્ર ત્રણ જગતને વિષે તેની પ્રવૃત્તિ છે. ૧૭.

ભૂવને હિ પરં જ્ઞાનં, જ્ઞાનં સર્વાર્થસાધકમ્ ।

અનિષ્ટવસ્તુવિસ્તારવારકં જ્ઞાનમીરિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

જ્ઞાનપદ્ધતીકથા, પૃ૦ ૧, શ્લો૦ ૩. (ચ. વિ. મં.)

જગત્માં જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે, સર્વાર્થ-સાધક છે, અને અનિષ્ટ વસ્તુના વિસ્તારને રોકનાર છે. ૧૮.

જ્ઞાનં સ્યાદ્ કુમતાન્ધકારતરણિર્જ્ઞાનં જગલ્લોચનં,

જ્ઞાનં નીતિતરણિર્જ્ઞાનકુલગિરિર્જ્ઞાનં કપાયાપહમ્ ।

જ્ઞાનં નિર્વૃત્તિવશ્યમન્ત્રમમલં જ્ઞાનં મનઃપાવનં,

જ્ઞાનં સ્વર્ગગતિપ્રયાણપટહં જ્ઞાનં નિદાનં શ્રિયઃ ॥૧૯॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૪૩, શ્લો૦ ૭. *

જ્ઞાન કુમતારૂપી અંધકારને દૂર કરવામાં સૂર્ય સમાન છે, જ્ઞાન સમસ્ત જગત્ના નેત્ર સમા છે, જ્ઞાન નીતિરૂપી નદીને માટે કુલ પર્વતસમાન છે, જ્ઞાન કપાયોને નાશ કરનાર છે, જ્ઞાન નિર્વૃત્તિને વશ કરનાર પવિત્ર મંત્ર સમાન છે, જ્ઞાન મનને પવિત્ર કરનાર છે, જ્ઞાન સ્વર્ગગતિમાં જવાના સમયે ઢોલ સમાન છે, મતલબ કે જ્ઞાન એ કદ્યાણુની ખાણ છે. ૧૯.

તૃતીયં લોચનં જ્ઞાનં, દ્વિતીયો હિ દિવાકરઃ ।

અર્ચૌર્યદરણં વિત્તં, વિના સ્વર્ગં વિભૂષણમ્ ॥ ૨૦ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૪૩, શ્લો૦ ૪. *

ચોરો પણ ન હરી શકે એવું ધન છે અને મોના વગરનું જ ઘરેણું છે. ૨૦.

કર્મક્ષય તેટલું જ્ઞાન:—

અન્તરાયત્રુટેજ્ઞાનં, કિયત્કવાઽપિ પ્રવર્તતે ।

મતિશ્રુતપ્રમૃતિકં, નિર્મલં કેવલાવધિ ॥ ૨૧ ॥

વિવેકવિલાસ, રહાસ ૧૧, શ્લો ૧૨.

મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનથી આરંભીને નિર્મળ કેવળજ્ઞાન સુધીનું જ્ઞાન અન્તરાયના ત્રુટવાથી કોઈ પણ જીવને વિષે કાંઈક પણ હોય છે જ(—જ્ઞાનાતરાય નેટલું ત્રુટેલું હોય તેટલું થોડું ઘણું પણ જ્ઞાન સર્વને હોય જ છે.) ૨૧.

જ્ઞાનના પ્રકાર:—

एतत्सम्यग्दर्शनमनधिगमविपर्ययौ तु मिथ्यात्वम् ।

જ્ઞાનમથ પંચમેદં, તત્પ્રત્યક્ષં પરોક્ષં ચ ॥ ૨૨ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૨૨૪.

—આને સમ્યગ્દર્શન કહે છે અને અનધિગમ અને વિપર્યયને મિથ્યાત્વ કહે છે જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે અને પાંચના પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રકાર છે. (એટલે કે એ પાંચમાં કેટલાંક પ્રત્યક્ષ છે અને કેટલાંક પરોક્ષ છે). ૨૨.

अनेकपर्यायगुणैरुपेतं, विलोक्यते येन समस्ततत्त्वम् ।

તદિન્દ્રિયાનિન્દ્રિયમેદમિત્તં, જ્ઞાનં જિનેન્દ્રૈર્ગદિતં હિતાય ॥૨૩॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૧૮૦.

જે જ્ઞાનવડે અનેક પર્યાય અને શુભેઃવડે યુક્ત સમગ્ર તત્ત્વ જ્ઞેવામાં આવે છે, તે ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય એના જે પ્રકારનું જ્ઞાન જિનેશ્વરોએ હિતને માટે કહ્યું છે. ૨૩.

જ્ઞાનના અવાંતર પ્રકાર:—

તત્ર પરોક્ષં દ્વિવિધં શ્રુતમાભિનિવોધિકં ચ વિજ્ઞેયમ્ ।

પ્રત્યક્ષં ચાવધિમનઃપર્યાયૌ કેવલં ચેતિ ॥ ૨૪ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૨૨૫.

તે જ્ઞાનમાં પરોક્ષજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન એમ જે પ્રકારે જાણવું અને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે જાણવું. ૨૪.

કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ:—

સામાયિકવિશુદ્ધાત્મા, સર્વથા ધાતિકર્મણઃ ।

ક્ષયાત્કેનલમાપ્નોતિ, લોકાલોકપ્રકાશકમ્ ॥ ૨૫ ॥

અષ્ટકપ્રકરણ (હરિમદ્ર), કેવલજ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો० ૧.

સમભાવથી શુદ્ધ થયો છે આત્મા જેનો એવો પુરૂષ, તમામ ધાતિકર્મના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાનને પામે છે એ કેવળ જ્ઞાન સમગ્ર લોક અને અલોકનો પ્રકાશ કરનાર હોય છે. ૨૫.

જ્ઞાનનો ઉપાય:—

एतस्मिन् सततं यत्नः, कुग्रहत्यागतो भृशम् ।

मार्गश्रद्धादिभावेन, कार्य आगमतत्परैः ॥ ૨૬ ॥

અષ્ટકપ્રકરણ (હરિમદ્ર), જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો० ૮૦

ચોરો પણ ન હરી શકે એવું ધન છે અને ચોના વગરનું જ ધરેણું છે. ૨૦.

કર્મક્ષય તેટલું જ્ઞાન:—

અન્તરાયયુદેર્જાનં, કિયત્કવાઽપિ પ્રવર્તતે ।

મતિશ્રુતપ્રભૃતિકં, નિર્મલં કેવલાવધિ ॥ ૨૧ ॥

વિવેકવિલાસ, વદ્યાસ ૧૧, શ્લો ૧૨.

મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનથી આરંભીને નિર્મળ કેવળજ્ઞાન સુધીનું જ્ઞાન અન્તરાયના તુટવાથી કોઈ પણ જીવને વિષે કાંઈક પણ હોય છે જ (-જ્ઞાનાતરાય જેટલું તુટેલું હોય તેટલું થોડું ઘણું પણ જ્ઞાન સર્વને હોય જ છે.) ૨૧.

જ્ઞાનના પ્રકાર:—

एतत्सम्यग्दर्शनमनधिगमविपर्ययौ तु मिथ्यात्वम् ।

જ્ઞાનમથ પંશ્ચમેદં, તત્પ્રત્યક્ષં પરોક્ષં ચ ॥ ૨૨ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૨૨૪.

—આને સમ્યગ્દર્શન કહે છે અને અનધિગમ અને વિપર્યયને મિથ્યાત્વ કહે છે જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે અને પાંચતા પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રકાર છે. (એટલે કે એ પાંચમાં કેટલાંક પ્રત્યક્ષ છે અને કેટલાંક પરોક્ષ છે). ૨૨.

अनेकपर्यायगुणैरुपेतं, विलोक्यते येन समस्ततत्त्वम् ।

તદિન્દ્રિયાનિન્દ્રિયભેદમિત્તં, જ્ઞાનં જિનેન્દ્રૈર્ગદિતં હિતાય ॥૨૩॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૧૮૦.

જે જ્ઞાનવડે અનેક પર્યાય અને શુભેઃવડે યુક્ત સમગ્ર તત્ત્વ જ્ઞેવામાં આવે છે, તે ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય એવા બે પ્રકારનું જ્ઞાન જિનેશ્વરોએ હિતને માટે કહ્યું છે. ૨૩.

જ્ઞાનના અવાંતર પ્રકાર:—

તત્ર પરોક્ષં દ્વિવિધં શ્રુતમાભિનિવોધિકં ચ વિજ્ઞેયમ્ ।

પ્રત્યક્ષં ચાવધિમનઃપર્યાયૌ કેવલં ચેતિ ॥ ૨૪ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૨૨૫.

તે જ્ઞાનમાં પરોક્ષજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન એમ બે પ્રકારે જાણવું અને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે જાણવું. ૨૪.

કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ:—

મામાયિકવિશુદ્ધાત્મા, સર્વથા ધાતિકર્મણઃ ।

ક્ષયાત્કેવલમાપ્નોતિ, લોકાલોકપ્રકાશકમ્ ॥ ૨૫ ॥

અષ્ટકપ્રકરણ (હરિમંત્ર), કેવલજ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો० ૧.

સમભાવથી શુદ્ધ થયો છે આત્મા જેનો એવો પુરૂષ, તમામ ધાતિકર્મના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાનને પામે છે એ કેવળ જ્ઞાન સમગ્ર લોક અને અલોકનો પ્રકાશ કરનાર હોય છે. ૨૫.

જ્ઞાનનો ઉપાય:—

एतस्मिन् सततं यत्नः, कुग्रहत्यागतो मृशम् ।

मार्गश्रद्धादिभावेन, कार्य आगमतत्परैः ॥ २६ ॥

અષ્ટકપ્રકરણ (હરિમંત્ર), જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો० ૮૦

કદાચકુનો બીજકુલ ત્યાગ કરીને અને મોક્ષના માર્ગમાં
શ્રદ્ધાલયો લાવ રાખીને, આગમના આરાધનમાં તત્પર પુરુષોએ,
આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં હુમેશાં પ્રયત્ન કરવો. ૨૬.

सर्वं द्वन्द्वं परित्यज्य, निमृतेनान्तरात्मना ।

ज्ञानामृतं सदा पेयं, चित्ताह्लादनमुत्तमम् ॥ २७ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૨.

તમામ પ્રકારના (રાગ-દ્વેષ, મુળ-દુઃખરૂપ) દ્વંદ્વનો ત્યાગ
કરીને નિશ્ચલ એવા અંતરાત્માવડે, ચિત્તને આનંદ આપનાર
એવું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાનરૂપી અમૃત હુમેશાં પીવું. ૨૭.

ज्ञानाभ्यासः मदा कार्यो ध्यानेनाध्ययनेन च ।

तपसो रक्षणं चैव, यदीच्छेद्विदितमात्मनः ॥ २८ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧.

જે પ્રાણી પોતાના આત્માનું હિત ઈચ્છતો હોય તેણે
ધ્યાનવડે અને અભ્યાસવડે નિરંતર જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો,
તથા તપનું રક્ષણ કરવું. ૨૮.

निःसङ्गो निर्ममः शान्तो निरीहः संयमे रतः ।

यदा योगी भवेदन्तस्तत्त्वमुद्भासते तदा ॥ २९ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૩, શ્લોક ૨૯.

જ્યારે યોગી સર્વસંગ રહિત, મમતા રહિત, શાંત, ઈર્ષ્યા
રહિત અને સંયમને વિષે રાગી થાય છે ત્યારે તેના અંતઃક-
રણવિષે તત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે. ૨૯.

આત્મજ્ઞાન:—

આત્માનમાત્મના વેત્તિ, મોહત્યાગાદ્ય આત્મનિ ।

તદેવ તસ્ય ચારિત્રં, તજ્જ્ઞાનં તદ્દર્શનમ્ ॥ ૩૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૨.

જે પુરૂષ મોહનો ત્યાગ કરીને પોતાના શરીરમાં રહેલા આત્માને આત્માવડે જ જાણે છે, તે પુરૂષનું તે જ ચારિત્ર છે, તે જ જ્ઞાન છે, અને તે જ દર્શન છે. ૩૦.

મોહાન્ધકારે ભ્રમતીહ તાવત્, સંસારદુઃસ્વૈશ્વ કદર્થ્યમાનઃ ।
યાવદ્વિવેકાર્કમહોદયેન, યથાસ્થિતં પश्यति नात्मरूपम् ॥૩૧॥

જ્યાં સુધી પુરૂષ વિવેકરૂપી સૂર્યના મોટા ઉદયવડે ચથાર્થ (સત્ય) આત્મસ્વરૂપને જોતો નથી, ત્યાં સુધી સંસારના દુઃખથી પીડા પામતો આ જીવ મોહરૂપી અંધકારમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે. ૩૧.

તિલેષુ તૈલં દધન્યપિ સર્પિરાપઃ સ્ત્રોતસ્સ્વરણીષુ ચાગ્નિઃ ।
एवमात्माऽऽत्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैनं तपसा योऽनुपश्यति ॥૩૨

શ્વેતામ્વરોપનિષદ્, અ ૦ ૧, શ્લો ૧૫.

જેમ તલને વિષે તેલ રહેલું છે, જેમ દહીંને વિષે ઘી રહેલું છે, જેમ નદીના પ્રવાહમાં પાણી રહેલું છે, અને જેમ અરણિના ઝાડમાં અગ્નિ રહેલો છે, તેમ આત્માને વિષે જ આત્મા રહેલો છે, જે પુરૂષ તે આત્માને સત્ય અને તપવડે જુએ છે, તે પુરૂષવડે તે આત્મા ગ્રહણ કરી શકાય છે—જાણી શકાય છે. ૩૨.

બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપાય:—

યદા મર્વં પરિત્યજ્ય, નિઃસંકો નિષ્પરિગ્રહઃ ।

નિશ્ચિન્તશ્ચ ચરેદ્ ધર્મ, બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥ ૩૩ ॥

આરણ્યક ઉપનિષદ્, કાણ્ડ ૭૮.

જ્યારે પુરૂષ સર્વનો ત્યાગ કરી સંગરહિત, પન્થિગ્રહરહિત અને ચિંતા (વિચાર) રહિત થઈને ધર્મનું આચરણ કરે છે ત્યારે તે બ્રહ્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૩.

પરદ્રવ્યં યદા દૃષ્ટ્વા, આકુલે હૃથવા રહે ।

ધર્મકામો ન ગૃહ્ણતિ, બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥ ૩૪ ॥

બૃહદારણ્યક, અ૦ ૩, શ્લો૦ ૨૧.

જ્યારે જનસમૂહમાં અથવા નિર્જન સ્થાનમાં પારકુ ધન જોયા છતાં પણ ધર્મની ઇચ્છાવાળો પુરૂષ તેને ગ્રહણ કરતો નથી, ત્યારે તે બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૪.

યદા સર્વાનૃતત્યક્તં, મિથ્યાભાષાવિવર્જિતમ્ ।

અનવદ્યં ચ ભાષેત, બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥ ૩૫ ॥

ઉપનિષદ્ આરણ્યક, કાણ્ડ ૪૯.

જ્યારે સર્વ પ્રકારના અસત્યથી રહિત, મિથ્યા ભાષારહિત અને પાપરહિત એવી સત્ય વાણીને બોલે છે, ત્યારે મનુષ્ય બ્રહ્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત છે ૩૫.

યદા ન કુરુતે પાપં, સર્વભૂતેષુ દારુણમ્ ।

કર્મણા મનસા વાચા, વ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥ ૩૫ ॥

ઉપનિષદ્ આરણ્યક, કાણ્ડ ૩૪.

ત્યારે મનુષ્ય સર્વ ક્રોધ પણ પ્રાણીઓને વિષે શરીર, મન અને વાણીવડે હિંસારૂપ ત્રિવિધ પાપ કરતો નથી ત્યારે તે બ્રહ્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૬.

દેવમાનુષતિર્યક્ષુ, મૈથુનં વર્જયેદ્ યદા ।

કામરાગવિરક્તથ, વ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥ ૩૭ ॥

બૃહદારણ્યક, અ૦ ૩, શ્લો ૨૦.

ત્યારે દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુનનો ત્યાગ કરે અને કામના રાગથી વિરક્ત (રહિત) થાય, ત્યારે મનુષ્ય બ્રહ્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૭.

જ્ઞાન વગર નકામું:—

જ્ઞાનં વિના નાસ્ત્યહિતાભિવૃત્તિ—

સ્તનઃ પ્રવૃત્તિર્ન હિતે જનનામ્ ।

તતો ન પૂર્વાજિતકર્મનાશ—

સ્તતો ન સૌખ્યં લભતેઽપ્યમીષ્ટમ્ ॥૩૮॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૧૧૮.

જ્ઞાન વિના અહિતથી નિવૃત્તિ થઈ શકતી નથી, અહિતથી નિવૃત્તિ થયા વિના માણસો હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી, હિતમાં પ્રવૃત્તિ થયા વિના પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં કર્મોનો નાશ

યતો નથી, અને કર્મના નાશ વિના અલીપ્ત મુખ-મોક્ષમુખ-
મળતું નથી. ૩૮.

ગન્તું સમુદ્રદ્વય મવાટવીં યો
જ્ઞાનં વિના મુક્તિપુરીં સમિચ્છેત્ ।
સોઽન્ધોઽન્ધકારેષુ વિલદ્વય દુર્ગં,
વનં પુરં પ્રાપ્તુમના વિચક્ષુઃ ॥ ૩૯ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૦૧.

જે મનુષ્ય જ્ઞાન વિના કેવળ જાદુ ક્રિયાકરવાવડે જ સંસાર-
રૂપી અરણ્યનું ઉદ્ધવન કરી મુક્તિપુરીમાં જવાને ઇચ્છે છે, તે
અક્ષુરહિત અથવા માણસ અંધકારને વિષે-રાત્રિને મમથે-ઘાટા વનને
ઓળંગીને નગરને પામવાની ઇચ્છાવાળો છે એમ જાણવું. ૩૯

જ્ઞાન અને ક્રિયા:—

જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશાઃ,
કર્તું ક્ષમા યે ન ચ તે વિદન્તિ ।
જાનન્તિ તત્ત્વં પ્રભવન્તિ કર્તું,
તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ ॥ ૪૦ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લોક ૨.

કેટલાક મનુષ્યો તત્ત્વને જાણે છે, પરંતુ તે પ્રમાણે કરવાને
સમર્થ નથી, તથા જેઓ કરવાને સમર્થ છે તેઓ તત્ત્વને
જાણતા નથી. માટે જેઓ તત્ત્વને જાણે અને તે પ્રમાણે કરવા
સમર્થ હોય તેવા પુરૂષો લોકમાં કોઈક વિરલ જ હોય છે. ૪૦.

જ્ઞાનસ્ય ભક્તેસ્તપસઃ ક્રિયાયાઃ,
પ્રયોજનં સ્વલ્પિદમેકમેવ ।

ચેતઃ સમાધૌ સતિ કર્મલેપ-

વિશોધનાદાત્મગુણપ્રકાશઃ ॥ ૪૧ ॥

અધ્યાત્મતત્વાલોક.

જ્ઞાન, ભક્તિ, તપ અને ક્રિયાનું બે કાંઈ પણ પ્રયોજન હોય તો તે એક જ છે; તે એ કે ચિત્તની સમાધિ થવાથી કર્મલેપનો નાશ થાય અને તેથી આત્માના ગુણનો પ્રકાશ થાય ૪૧.

અવશેન્દ્રિયચિત્તાનાં, હસ્તિસ્નાનમિવ ક્રિયા ।

દુર્ભગાભરણપ્રાયો જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના ॥ ૪૨ ॥

હિતોપદેશ, મિત્રલાભ, શ્લો ૧૮.

ઇન્દ્રિયો અને મન જેને વશ ન હોય તેવા પુરૂષની ક્રિયા હાથીના સ્નાનની જેમ વ્યર્થ છે, અને ક્રિયા રહિત જ્ઞાન પણ દુર્ભાગી માણસના આભૂષણની જેમ ભારરૂપ છે. ૪૨.

જ્ઞાન અને મદઃ—

જ્ઞાનં મદર્પહરં માદ્યતિ યસ્તેન તસ્ય કો વૈદ્યઃ ।

અમૃતં યસ્ય વિપાયતિ, તસ્ય ચિકિત્સા કથં ક્રિયતે ? ॥ ૪૩ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (કમલસયમ), પૃ ૭૬.✽

જ્ઞાન તો મદ અને કર્પનું નાશ કરનારું છે, છતાં જે પુરૂષ તે જ્ઞાનવડે મદ કરે તો તેનો વૈદ્ય કોણ હોય ? કેમકે જેને અમૃત જ વિધની જેવું થાય છે તેની ચિકિત્સા શી રીતે કરાય ? ૪૩.

જ્ઞાન અને રાજ્ય:—

પૂજ્યં સ્વદેશે ભવતીહ રાજ્યં,
જ્ઞાનં ત્રિલોકેઽપિ સદર્ચનીયમ્ ।
જ્ઞાનં વિવેકાય મદાય રાજ્યં,
તતો ન તે તુલ્યગુણે ભવેતામ્ ॥ ૪૪ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લો० ૧૮૮.

આ જગતમાં જે રાજ્ય છે તે પોતાના દેશમાં જ પૂજવા યોગ્ય છે, અને જે જ્ઞાન-વિદ્યતા છે—તે ત્રણ જગતમાં પણ સત્પુરુષોને પૂજવા લાયક છે. વળી જ્ઞાન વિવેકને માટે અને રાજ્ય ગર્વને માટે થાય છે. તેથી તે બંનેના ગુણ સગળા નથી ૪૪

જ્ઞાન: સૂર્ય:—

ક્ષેત્રે પ્રકાશં નિયતં કરોતિ,
રવિર્દિનેઽસ્તં પુનરેવ રાત્રૌ ।
જ્ઞાનં ત્રિલોકે સકલે પ્રકાશં,
કરોતિ નાચ્છાદનમસ્તિ કિઞ્ચિત્ ॥ ૪૫ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લો० ૧૯૯.

સૂર્ય નિયમિત ક્ષેત્રમાં જ એટલે અમુક ક્ષેત્રમાં જ પ્રકાશ કરે છે, અને તે પણ દિવસે જ કરે છે, અને રાત્રે તો અસ્ત પામે છે. પરંતુ જ્ઞાન તો સમગ્ર ત્રણ લોકમાં પ્રકાશ કરે છે, તથા તેને કાંઈ પણ આવરણ થતું નથી ૪૫

નિરાલોકં જગત્સર્વમજ્ઞાનતિમિરાહતમ્ ।

તાવદાસ્તે ઉદેત્યુર્ચૈર્ન યાવજ્ઞાનમાસ્કરઃ ॥ ૪૬ ॥

જ્યા સુધી જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય અત્યત ઉદય પામ્યો ન હોય,
ત્યા સુધી અજ્ઞાનરૂપી અધિકારથી હણાયેલું—ન્યાસ થયેલું—આ
આખું જગત્ પ્રકાશ ગહિત જ રહે છે ૪૬

તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ।

તમસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥૪૭॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક.*

જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છતાં રાગનો સમૂહ દેખાતો હોય તો
તે જ્ઞાન જ કહેવાય નહીં, કારણ કે સૂર્યના કિરણોની પાસે રહે-
વાને, અધિકારની શક્તિ ક્યાથી હોય ? ૪૭

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં, યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તેપામાદિત્યવજ્ઞાનં, પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ ૪૮ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૧૬.

જેમના આત્માનું તે અજ્ઞાન જ્ઞાનવડે નાશ પામ્યું હોય,
તેમનું સૂર્ય જેવું જ્ઞાન મોક્ષને પ્રકાશ કરે છે ૪૮

જ્ઞાનઃ અગ્નિઃ—

વીજાન્યગ્ન્યુપદગ્ધાનિ, ન રોહન્તિ યથા પુનઃ ।

જ્ઞાનદગ્ધૈસ્તથા ક્લેશૈર્નાત્મા સમ્બધ્યતે તથા ॥ ૪૯ ॥

મહાભારત, જ્ઞાતિપર્વ, અ૦ ૧૧, શ્લો૦ ૨૦.

જેમ અગ્નિથી જળી ગયેલાં બીજો ફરીથી કદાચિ ઉગતાં નથી, તેમ જ્ઞાનથી જળી ગયેલાં કલેશો-કર્મો-વડે આત્મા ફરીથી બંધાતો નથી. ૪૯.

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ! ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ, મસ્મસાત્કુરુતે તથા ॥ ૫૦ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૪, શ્લો૦ ૩૭.

હે અર્જુન ! જેમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ લાકડાંઓને ભસ્મસાત્ કરે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મસાત્ કરે છે. ૫૦.

જ્ઞાનઃ દીપકઃ—

नास्ति ज्ञानसमो दीपः, सर्वान्धकारनाशने ।

સ્વર્ગે ભૂમૌ ચ પાતાલે, સ્થાને સ્થાને ચ દૃશ્યતે ॥૫૧॥

પદ્મપુરાણ, સ્કન્ધ ૨, અ૦ ૧૨૩, શ્લો૦ ૮.

સર્વ અધકારનો નાશ કરવામાં જ્ઞાન સમાન બીજો કોઈ હોવો નથી, કે જે હોવો સ્વર્ગને વિષે, ભૂમિને વિષે, પાતાલને વિષે અને ઠેકાણે ઠેકાણે અધકારનો નાશ કરતો જોવામાં આવે છે ૫૧.

જ્ઞાનતુ' રૂપઃ—

ज्ञानादिर्यस्य सूर्यः स्यान्नित्यमुद्द्योतकारकः ।

તસ્ય નિર્મલતાં યાતિ, પશ્ચેન્દ્રિયદિગ્માનનમ્ ॥ ૫૨ ॥

તત્વામૃત, શ્લો૦ ૧૦.

જેની પાસે હુમેશાં પ્રકાશને કરવાવાળો એવો જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય હોય તેની પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપ દિશાઓના મુખો નિર્મળપણાને પામે છે. ૫૨.

મોગાર્થમેતદ્ભવિનાં શરીરં,

જ્ઞાનાર્થમેતત્ કિલ યોગિનાં વૈ ।

જાતા વિપં ચેદ્વિપયા હિ સમ્યગ્—

જ્ઞાનાત્ તતઃ કિં કુળપસ્ય પુષ્ટ્યા ? ॥ ૫૩ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લો ૫.

સંસારી છવેને આ શરીર લોગને માટે છે; અને યોગીજનોને તે જ શરીર જ્ઞાનને માટે છે. જે સમ્યક્ પ્રકારના જ્ઞાનથી વિષયો વિષરૂપ થયા હોય તો આ શરીરની પુષ્ટિ કરવાથી શું ફળ છે ? ૫૩.

નિઃશેષલોકવ્યવહારદક્ષો જ્ઞાનેન મર્ત્યો મહનીયકીર્તિઃ ।

સેવ્યઃ સતાં સન્તમસેન હીનો વિમુક્તિકૃત્યં પ્રતિ વદ્વચિત્તઃ ॥ ૫૪ ॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૧૯૫.

જ્ઞાનથી માણસ સમસ્ત લોક વ્યવહારમાં કુશળ થાય છે, મોટી કીર્તિને મેળવે છે, સર્વજનોને પૂજવા યોગ્ય થાય છે, મોહથી રહિત થાય છે અને મોક્ષના કાર્યમાં જ પોતાના મનને પરેાવે છે ૫૪

યથા યથા જ્ઞાનવલેન જીવો જાનાતિ તત્ત્વં જિનનાથદૃષ્ટમ્ ।

તથા તથા ધર્મમતિઃ પ્રશસ્તા, પ્રજાયતે પાપવિનાશશક્તા ॥ ૫૫ ॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૧૯૦.

જેમ જેમ પ્રાણી જ્ઞાનના બળવડે શ્રી જિનેશ્વરભગવાને
જોયેલું તત્ત્વ બહુતો બાય છે, તેમ તેમ તેને, પાપનો નાશ
કરવામાં સમર્થ એવી બુદ્ધિ થતી બાય છે. ૫૫

જ્ઞાનાદિદન્તિ સ્વલુ કૃત્યમકૃત્યજાતં,
જ્ઞાનાદ્ધરિત્રમમલં ચ સમાચરન્તિ ।

જ્ઞાનાદ્ધ મવ્યમવિનઃ શિવમાપ્નુવન્તિ,
જ્ઞાનં હિ મૂલમતુલં સકલશ્રિયાં તત્ ॥ ૫૬ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૪૩, શ્લોક ૬ *

જ્ઞાનથી જ માણુનો કૃત્ય અને અકૃત્યના સમૂહને બાંધે
છે, જ્ઞાનથી જ પવિત્ર એવા ચારિત્રનું આચરણ કરે છે, જ્ઞાન-
થી જ લબ્ય શુભો મોક્ષને મેળવે છે. તેથી જ્ઞાન એ જ તમામ
કસ્યાણુનું અંગેડ મૂળ છે. ૫૬.

અજ્ઞાન (૭૧)

અજ્ઞાનઃ અંધકારઃ—

અજ્ઞાનતમસાચ્છન્નો મૃદાન્તઃકરણો નરઃ ।

ન જાનાતિ કુતો કોઽહં, કયાહં ગન્તા કિમાત્મકઃ ॥૧॥

અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી આચ્છાદન કરાયેલો અને મૂઢ હૃદયવાળો પુરૂષ " હું કયાંથી આવ્યો ? હમણા કોણ છું ? અહીંથી હું કયાં જઈશ ? મારું કેવું સ્વરૂપ છે ? " ઇત્યાદિ કાંઈ પણ જાણતો નથી. ૧

અજ્ઞાનીઃ પશુઃ—

આહારનિદ્રાભયમૈથુનાનિ, સામાન્યમેતત્પશુર્ભિર્નરાણામ્ ।

જ્ઞાનં વિશેષઃ સ્વલ્પ માનવાનાં, જ્ઞાનેન હીનાઃ પશવો મનુષ્યાઃ ॥૨॥

વિક્રમચરિત્ર, સ્કન્ધ ૧, પૃષ્ઠ ૭૩. (કે. જૈ. મં.)

આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન; આ ચાર જાળત પશુઓને અને મનુષ્યોને સમાન જ છે. તેમા મનુષ્યોને માત્ર જ્ઞાન જ વિશેષ છે. તે જ્ઞાન રહિત બે મનુષ્ય હોય તો તે પશુ તુલ્ય જ છે. ૨.

અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીઃ—

અજ્ઞાની ક્ષપયેત્ કર્મ, યજ્ઞન્મશતકોટિભિઃ ।

તજ્જ્ઞાની તુ ત્રિગુણાત્મા, નિહન્ત્યન્તર્મુદ્દર્તકે ॥ ૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૧૧૦.

અજ્ઞાની મનુષ્ય કરોડો જન્મવડે કરીને જે કર્મનો ક્ષય કરે છે તે જ કર્મને, ત્રણ ગુણિને ધારણ કરનાર જ્ઞાની માણસ, અંતરમુદૂર્તમાં નાશ કરે છે. ૩.

મજ્જત્યજ્ઞઃ કિલાઽજ્ઞાને, વિષ્ટાયામિવ શૂકરઃ ।

જ્ઞાની નિમજ્જતિ જ્ઞાને, મરાલ ઇવ માનસે ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનસાર, જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો ૧.

વિષામાં ભૂંડની પેઠે ખરેખર અજ્ઞાની પ્રાણી અજ્ઞાનમાં ડૂબે છે, અને માનસ સરોવરમાં હુંસની જેમ જ્ઞાની મનુષ્ય જ્ઞાનમાં લયલીન થાય છે-જ્ઞાનમાં રમણુ કરે છે. ૪.

અજ્ઞાનથી નુકસાનઃ—

न वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षं, स तं सदा निन्दति नात्र चित्रम् ।
यथा किराती करिकुम्भजातां, मुक्तां परित्यज्य विभर्ति गुञ्जाम् ॥
નીતિશતક (ભર્તૃહરિ), શ્લો ૪૨.

જે માણસ જે વસ્તુના ઉત્તમ ગુણને જાણતો ન હોય, તે માણસ તે વસ્તુની સદા નિંદા કરે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જેમકે ભીલડી હાથીના કુંભસ્થળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભોતીને -ભોતીની માળાને-તણને ચણાઈની માળાને ધારણ કરે છે. (-ભોતીના ગુણને જાણતી નથી, તેથી તે ભોતીને વખાણતી નથી. ૫)

अज्ञानं खलु भो कष्टं क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापेभ्यः ।

अर्थं हितमहितं वा, न वेत्ति येनावृतो लोकः ॥ ६ ॥

અષ્ટકપ્રકરણ (હરિભદ્ર), જ્ઞાનાષ્ટક, શ્લો ૩ ની ટીકા *

ક્રોધ, માન, માયા વિગેરે તમામ પાપો કરતાં પણ, અજ્ઞાન એ પરેખર, અત્યંત દુઃખને આપના વાળું છે કે જે અજ્ઞાન-વડે આનંદાદિત થયેલો-લોક પોતાને હિતકારી કે અહિતકારી પદાર્થને જાણી શકતો. ૬.

શક્યો વશીકર્તુમિમોઽતિમત્તઃ, સિંહઃ ફર્ણદ્રિઃ કુપિતો નરેન્દ્રઃ ।
જ્ઞાનેન હીનો ન પુનઃ કથંચિદિત્યસ્ય દૂરે ન ભવન્તિ સન્તઃ॥૭॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૦૬.

મદોન્મત્ત હાથીને, સિંહને, નાગને કે કોપાયમાન થયેલ રાજાને વશ કરવો શક્ય છે પરંતુ જે અજ્ઞાની માણસ હોય તે કોઈ રીતે વશ કરી શકાતો નથી તેથી સત્જન પુરૂષો જ્ઞાનથી દૂર થતા નથી. ૭.

શૌચક્ષમાસત્યતપોદમાદ્યા ગુણાઃ સમસ્તાઃ ક્ષણતથ્થલન્તિ- ।
જ્ઞાનેન હીનસ્ય નરસ્ય લોકે, વાત્યાહતા વા તરવોઽપિ મૂલાત્॥૮॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૦૪.

સંસારમાં જે માણસ જ્ઞાન વગરનો-અજ્ઞાની-હોય તે માણસના શૌચ, ક્ષમા, સત્ય, તપ, ઇન્દ્રિયદમન વિગેરે ગદ્યાય ગુણો, પવનવડે હણાયેલા વૃક્ષો જેમ મૂળથી ઉખડી જાય છે તેની માફક, ક્ષણમાં નાશ પામે છે. ૮

અધ્યાત્મ (૮૦)

અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ:—

ગતમોહાધિકારાણામાત્માનમધિકૃત્ય યા ।

પ્રવર્તતે ક્રિયા શુદ્ધા, તદધ્યાત્મં જગુર્જિનાઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૧, શ્લો ૦ ૨૬.

આત્મે ગમે છે મોહનો અધિકાર (બળ) જેમનો એવા માણસોની આત્માને આશ્રિને જે શુદ્ધ ક્રિયા પ્રવર્તે છે તેને જિનેશ્વરેએ અધ્યાત્મ કહેલ છે. ૧.

અધ્યાત્મનું મહત્વ:—

ક્રાન્તાઽધરસુધાઽઽસ્વાદાદ્યૂનાં યજ્ઞાયતે સુખમ્ ।

વિન્દુઃ પાર્શ્વે તદધ્યાત્મશાસ્ત્રાસ્વાદસુખોદયેઃ ॥ ૨ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૧, શ્લો ૦ ૧.

યુવાન પુરૂષોને પોતાની પત્નીના અધરામૃતના આસ્વાદમાં જે સુખ થાય છે તે સુખ, અધ્યાત્મશાસ્ત્રના આસ્વાદનાં સુખરૂપી સમુદ્રની સામે, એક ટીપા સમાન છે ૨.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રસમ્ભૂતસન્તોષસુખશાલિનઃ ।

ગણયન્તિ ન રાજાનં, ન શ્રીદં નાપિ વાસવમ્ ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૧, શ્લો ૦ ૧૦.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતોષના સુખવાળા મનુષ્યો રાજાને, કુબેરને કે ઈંદ્રને પણ ગણકારતા નથી. ૩.

દમ્ભપર્વતદમ્ભોલિઃ, સૌહાર્દામ્બુધિચન્દ્રમાઃ ।

અધ્યાત્મશાસ્ત્રમુક્તાલમોહજાલવનાનલઃ ॥ ૪ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંચ ૧, શ્લો ૧૨.

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ હંભરૂપી પર્વતને તોડનાર વજ્રસમાન છે, સુનતારૂપી સમુદ્રને ઉલ્લસિત કરવામાં ચંદ્રમા સમાન છે, અને મહાન મોહરૂપી જાળાઓના વનને જાળવામાં અગ્નિ સમાન છે. ૫

રસો ભોગાવધિઃ કામે, સદ્ભક્ષ્યે ભોજનાવધિઃ ।

અધ્યાત્મશાસ્ત્રસેવાયામમૌ નિરવધિઃ પુનઃ ॥ ૫ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંચ ૧, શ્લો ૨૧.

વિવિધસેવનમાં લોગ પુરતો જ રસ છે, સુંદર લોજનમાં ખાવા સુધી જ રસ છે, પરન્તુ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની સેવામાં તો અનહદ રસ છે. ૫.

સામાયિકં યથા સર્વચારિત્રિષ્વનુવૃત્તિમત્ ।

અધ્યાત્મં સર્વયોગેષુ, તથાઽનુગતમિપ્યતે ॥ ૬ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંચ ૧, શ્લો ૨૭.

જેવી રીતે જાધાય ચારિત્રીમાં સામાયિક રહેલું હોય છે તેવી જ રીતે જાધાય યોગોમાં અધ્યાત્મ રહેલું છે. ૬.

અધ્યાત્મ વગર નકામું:—

અધ્યાત્મવર્જિતૈર્ધ્યાનૈઃ, શાસ્ત્રસ્યૈઃ ફલમસ્તિ ન ।
ભવેન્નાહિ ફલૈસ્તૃપ્તિઃ, પાનીયપ્રતિવિમ્બિતૈઃ ॥ ૭ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદાસ ૧૧, શ્લોક ૩૫.

અધ્યાત્મ રહિત કેવળ શાસ્ત્ર સંબંધી ધ્યાન કરવાથી કાંઈ પણ ફળ મળતું નથી. જેમકે પાણીમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા ફળોવડે કાંઈ પણ તૃપ્તિ થતી નથી. ૭.

હતં હહા ! શાસ્ત્રવિશારદત્વમનર્થહેતુશ્ચ વચઃપદુત્વમ્ ।
વિજ્ઞાનવેત્તૃત્વમપાર્થકં ચ, નાસ્વાદિતોઽધ્યાત્મસુધારસથેત્ ॥૮॥

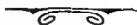
જો અધ્યાત્મરૂપી અમૃત રસનો આસ્વાદ કર્યો ન હોય તો હા હા ! ખેદની વાત છે કે—તેની શાસ્ત્ર સંબંધી વિદ્વત્તા હણાઈ ગઈ, તેના વચનની ચતુરાઈ અનર્થનું કારણ છે, અને તેનું વિજ્ઞાન(વિશેષ જ્ઞાન અથવા કળા)નું બાણુવાપણું નિર્રર્થક છે ૮

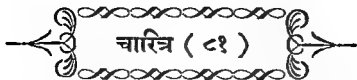
અધ્યાત્મનું ફળ:—

યેપામધ્યાત્મશાસ્ત્રાર્થતત્ત્વં પરિણતં હૃદિ ।
કપાયવિપયાવેપક્લેશસ્તેપાં ન કર્હિચિત્ ॥ ૯ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૧, શ્લોક ૧૪.

જેઓના હૃદયમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અર્થનું તત્ત્વ વનેતું હોય છે તેઓને કપાય અને વિપયના આવેશનું કદ કદી પણ થતું નથી. ૯.

ચારિત્રનું સ્વરૂપ:—

સર્વમાવધયોગાનાં, ત્યાગચારિત્રમિષ્યતે ।

કીર્તિતં તદહિંસાદિવ્રતભેદેન પञ્ચધા ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૩૯, શ્લો૦ ૧૮. (પ્ર. સ.)

સર્વ સાવધ-પાપવાળા-યોગોના વ્યાપારોના જે ત્યાગ કરવો: તે ચારિત્ર કહેલું છે. તે ચારિત્ર અહિંસાદિક વ્રતના ભેદવડે પાંચ પ્રકારનું કહેલું છે. ૧.

અથવા પञ્ચસમિતિગુપ્તિત્રયપવિત્રિતમ્ ।

ચરિત્રં સમ્યક્ચારિત્રમિત્યાહુર્મુનિપુજ્ઞવાઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૪૩, શ્લો૦ ૩૪. (પ્ર. સ.)

(પ્રથમ અહિંસાદિક પાંચ મહાવ્રતરૂપ એટલે મૂળગુણરૂપ ચારિત્ર કહ્યું છે તેથી અહીં બીજે પ્રકારે કહે છે કે)—અથવા તે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિવડે પવિત્ર જે આચરણ તે સમ્યક્ચારિત્ર છે એમ શ્રેષ્ઠ મુનિઓ કહે છે. ૨.

સદર્શનજ્ઞાનવલેન ભૂતા, પાપક્રિયાયા વિરતિસ્ત્રિધા યા ।

જિનેશ્વરૈસ્તદ્ગદિતં ચરિત્રં, સમસ્તકર્મક્ષયહેતુભૂતમ્ ॥ ૩ ॥

સુમાપિતરત્નસંગ્રહ, શ્લો૦ ૨૧૦.

સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનના ળળથી જે મન, વચન અને કાયાની ત્રણે પ્રકારની પાપમય ક્રિયાથી વિરતિ તેને જિનેશ્વરદેવોએ ચારિત્ર કહેલું છે. અને તે તમામ કર્મના ક્ષયના કારણભૂત છે. ૩.

ચારિત્રના પ્રકાર:—

સામાયિકમિત્યાદ્યં છેદોપસ્થાપનં દ્વિતીયં તુ ।

પરિહારવિશુદ્ધિકં સૂક્ષ્મસમ્પરાયં યથાખ્યાતમ્ ॥ ૪ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૨૨૮.

ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે:—પહેલું સામાયિક ચારિત્ર, બીજું છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર, ત્રીજું પરિહાર-વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ચોથું સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર અને પાંચમું યથાખ્યાત ચારિત્ર. ૪.

પञ्चास्रवाद्विरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः ।

दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः ॥ ૫ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૧૭૨.

હિંસાદિક પંચાશ્રવથી વિરમણું, પાંચે ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરવો, ચાર કષાયનો જય કરવો, અને મન, વચન અને કાયાના ત્રણે દડંથી વિરમણું; એમ સંયમ—ચારિત્ર-૧૭ પ્રકારે કહ્યો છે. ૫.

एवं चरित्रस्य चरित्रयुक्तैस्त्रयोदशाङ्गस्य निवेदितस्य ।

વ્રતાદિભેદેન ભવન્તિ ભેદાઃ, સામાયિકાઘાઃ પુનરેવ પચ્ચ ॥૬॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૦ ૨૩૦.

ચારિત્રધારી મુનિઓએ કહેલા ચારિત્રના 'વ્રતાદિ' લેદ-
વડે તેર લેદો થાય છે—એટલે કે—પાંચ મહાનત, પાંચ સમિતિ
અને ત્રણ ગુપ્તિ એમ તેર પ્રકાર થયા વળી એ ચારિત્રના
સામાયિક આદિવડે પાંચ લેદો પણ થાય છે (સામાયિક, છેદાપ-
ન્યાપન, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત.) ૬.

કયું ચારિત્ર ક્યારે થાય:—

પञ्चाधिका विंशतिरस्तदोपैरुक्ताः कथायाः क्षयतः शमाद्वा ।
तेषां यथाख्यातचरित्रमुक्तं, तन्मिश्रतायामितरं चतुष्कम् ॥૭૥॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો० ૨૩૧.

જેઓના બધાય દોષો નાશ થયા છે એવા જિનેશ્વર
દેવોએ પચીસ કથાઓ કહેલા છે. તે પચીસે કથાઓનો ક્ષય થવાથી
અથવા તે બધાયનો ઉપશમ થવાથી યથાખ્યાત નામનું ચારિત્ર
કહેલું છે અને બાકીના સામાયિકાદિ ચાર એ કથાઓના ક્ષય અને
ઉપશમ એ બંનેના મિશ્રપણાથી એટલે કે ક્ષયોપશમથી થાય છે. ૭.

ચારિત્રની વિશેષતા:—

तच्चारित्रं न किं सेवेद्यत्सेवावशगः पुमान् ? ।

हीनवंशोऽपि संसेव्यः, सुरासुरनरोत्तमैः ॥ ૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૫૮, શ્લો० ૧. ❀

જે ચારિત્રની સેવામાં લાગેલો માણસ, કદાચ નીચા કુળનો
હોય તો પણ, તે સુરાસુર અને નરોત્તમોવડે પૂજાય છે તે
ચારિત્રની સેવા કેમ ન કરવી ? ૮.

વિનિર્મલં પાર્વણચન્દ્રકાન્તં,
 યસ્યાતિ ચારિત્રમસૌ ગુણજ્ઞઃ ।
 માની કુલીનો જગતોઽમિગમ્યઃ,
 કૃતાર્થજન્મા મહનીયચુદ્ધિઃ ॥ ૯ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૩૯.

જે માણસનું ચારિત્ર પૂર્વના પૂર્ણચંદ્ર જેવું નિર્મળ હોય છે તે માણસ ગુણને બાણનારો, માની, કુળવાન, જગતને માનવા યોગ્ય, કૃતાર્થ જન્મવાળો અને શ્રેષ્ઠબુદ્ધિવાળો હોય છે. ૯.

ક્ષિતિતલશયનં વા ગ્રાન્તભૈક્ષાશનં વા,
 સહજપરિમનો વા નીચદુર્માપિતં વા ।
 મહતિ ફલવિશેષે નિત્યમભ્યુદયતાનાં,
 ન મનમિ ન શરીરે દુઃસ્વસ્તુત્પાદયન્તિ ॥ ૧૦ ॥

આચારાન્નસૂત્ર. પૃષ્ઠ ૧૧૨, શ્લોક ૧. ❀

ભોક્ષરૂપ મોટા કુળને મેળવવા માટે નિરંતર ઉદ્યમી થયેલા યોગીજનોનું પૃથ્વીતળપર સુવું, હાથ સુકુ લિક્ષાનું લોજન, સ્વાભાવિક પરાભવ કે નીચ પુરૂષોના દુર્વચન; આ સર્વમાંથી કોઈ પણ તેમના મન કે શરીરને વિશે કાંઈ પણ દુઃખ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી ૧૦.

ચારિત્રરત્નાન્ન પર હિ રત્નં,
 ચારિત્રવિત્તાન્ન પરં હિ વિત્તમ્ ।

ચારિત્રલાભાન પરો હિ લાભ-

ચારિત્રયોગાન પરો હિ યોગઃ ॥ ૧૧ ॥

પર્વકથા, મૌનएकादशी, પૃ. ૧૬, શ્લો० ૧૪૮. (ય. વિ. પ્રં) *

ચારિત્રરૂપી રત્નથી બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ રત્ન નથી, ચારિત્રરૂપી ધનથી બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ ધન નથી, ચારિત્રરૂપી લાલથી બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ લાલ નથી અને ચારિત્રરૂપી યોગથી બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ યોગ નથી. ૧૧.

ચારિત્રનો સમયઃ—

પ્રગ્રજેદ્ બ્રહ્મચર્યાત્તુ, યદીચ્છેત્ પરમાં ગતિમ્ ।

જાતપુત્રો ગૃહસ્થો વા, વિદિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૧૨ ॥

યમસ્મૃતિ, શ્લો० ૨૩૦.

જો ઉત્તમ ગતિ (મુક્તિ) ની ઇચ્છા હોય તો પ્રજ્ઞાચર્યથી જ એટલે પહેલો પ્રજ્ઞાચર્યાશ્રમ પૂર્ણ થાય કે તરત જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગયા વિના જ બ્રમ્હચર્યા (સંન્યસ્ત) ગ્રહણ કરવી. અથવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં બાંધે તો તત્ત્વજ્ઞાની અને જિતેન્દ્રિય થઈ, (એક) પુત્ર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે, બ્રમ્હચર્યા ગ્રહણ કરવી. ૧૨.

યદા મનસિ સંજ્ઞાતં, વૈતુષ્ણ્યં સર્વવસ્તુપુ ।

તદૈવ સંન્યસેદ્વિદ્વાનન્યથા પતિતો ભવેત્ ॥ ૧૩ ॥

સૌરપુરાણ, યતિધર્મસમુચ્ચય.

જ્યારે મનમાં સર્વ વસ્તુઓ ઉપર તૃષ્ણારહિતપણું થાય, તે જ વખતે વિદ્વાને સંન્યસ્ત (ચારિત્ર) ગ્રહણ કરવું. અન્યથા

વિનિર્મલં પાર્વણચન્દ્રકાન્તં,
 યસ્યાતિ ચારિત્રમસૌ ગુણજ્ઞઃ ।
 માની કુલીનો જગતોઽભિગમ્યઃ,
 કૃતાર્થજન્મા મહનીયયુદ્ધિઃ ॥ ૯ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક

જે માણસનું ચારિત્ર પૂર્વના પૂર્ણચંદ્ર જેવું નિ
 છે તે માણસ શુણ્ણને જાણનારો, માની, કુળવાન
 માનવા યોગ્ય, કૃતાર્થ જન્મવાળો અને શ્રેષ્ઠયુદ્ધિવાળો.

ક્ષિતિતલશયનં વા પ્રાન્તભૈક્ષાશનં વા,
 સહજપરિમત્રો વા નીચદુર્ભાષિતં વા
 મહતિ ફલવિશેષે નિત્યમભ્યુદયતાનાં,
 ન મનસિ ન શરીરે દુઃસ્વમુત્પાદયન્તિ

આચારાન્નસૂત્ર. પૃ૦ ૧૧૨

ભોક્ષક પણ ભોટા કુળને મેળવવા માટે નિરંતર
 યોગીજનોનું પૃથ્વીતળપર સુખ, લુપ્ત સુખ, [
 સ્વાભાવિક પરાભવ કે નીચ પુરુષોનાં દુર્વચન;
 કોઈ પણ તેમના મન કે શરીરને વિષે કાંઈ "
 કરી શકતાં નથી. ૧૦.

ચારિત્રરત્નાન્ન પરં હિ રત્નં,
 ચારિત્રવિત્તાન્ન પરં હિ વિત્તમ્ ।

જે માણસ ચારિત્રવાળો હોય એનાં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, તપ, દયા વિગેરે બધાં સફળ થાય છે. અને જે ચારિત્ર વગરનો હોય તેનાં નકામાં થાય છે; એમ સમજીને સંતપુરૂષો ચારિત્રમાં પ્રયત્ન કરે છે. ૧૬.

गर्भेविलीनं वरमत्र मातुः,

प्रसूतिकालेऽपि वरं विनाशः ।

असम्भवो वा वरमङ्गमाजो

न जीवितं चारुचरित्रमुक्तम् ॥ १७ ॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો० ૨૪૦.

માણસનું માતાના ગર્ભમાંજ નાશ પામવું સાફ છે, અથવા તો પ્રસૂતિ વખતે જ નાશ પામી શકે છે અથવા તો બીજા કુલ જન્મ ન જ થવો એ પણ સાફ છે, પણ ચારિત્રથી રહિત એવું જીવન નથી સાફ. ૧૭

ચારિત્ર જાણવાનો માર્ગ:—

इत्येतत् पञ्चविधं चारित्रं मोक्षसाधनं प्रवरम् ।

अनेकानुयोगनयप्रमाणमार्गैः समनुगम्यम् ॥ १८ ॥

પ્રશ્નમરત્તિ, શ્લો० ૨૨૯.

આ પાંચ પ્રકારનું ચારિત્ર મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન છે અને તે અનેક પ્રકારના અનુયોગ, નય અને પ્રમાણના માર્ગોવડે સમજી શકાય છે. ૧૮

(ગ્રહણ ન કરે તો) તે પતિત-બ્રહ્મ-ધાય છે. (અથવા અન્યથા એટલે તૃષ્ણા રહિત થયા પહેલાં સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તો પણ તે પતિત ધાય છે) ૧૩

ચારિત્રઃ સાચું ભૂપણુઃ—

નિરસ્તભૃષોઽપિ યથા વિભાત્તિ, પવિત્રચારિત્રવિભૂષિતાત્મા ।
અનેકભૂષાભિરલઙ્કૃતોઽપિ, વિમુક્તવૃત્તો ન તથા મનુષ્યઃ ॥૧૪॥
સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૪૧.

પવિત્ર ચારિત્રથી શણગારેલ છે આત્મા જેનો એવો માણસ કોઈ પણ જાતના આભૂષણ વગર પણ જેવો શોભે છે તેવો ચારિત્ર વગરનો માણસ અનેક આભૂષણોથી શણગારેલો હોય તો પણ શોભતો નથી. ૧૪.

ચારિત્રઃ જ્ઞાનનું ફળઃ—

પરં જ્ઞાનફલં વૃત્તં, વિભૂતિર્ન ગરીયસી ।

તથા હિ વર્ધતે કર્મ, સદ્વૃત્તેન વિમુચ્યતે ॥ ૧૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૩૧૧.

જ્ઞાનનું મુખ્ય ફળ ચારિત્ર જ છે. નહિં કે ઓટી સંપત્તિ! કારણ કે સંપત્તિથી તો કર્મ વધે છે અને ચારિત્રથી કર્મ છુટે છે. ૧૫.

ચારિત્ર વગર નકામુઃ—

સદર્શનજ્ઞાનતપોદયાદ્યાશ્ચારિત્રમાજઃ સફલાઃ સમસ્તાઃ ।

વ્યર્થાશ્ચરિત્રેણ વિના ભવન્તિ, જ્ઞાત્વેહ સન્તશ્ચરિતે યતન્તે ॥૧૬॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૪૨.

જે માણસ ચારિત્રવાળો હોય એનાં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, તપ, દયા વિગેરે બધાં સફળ થાય છે. અને જે ચારિત્ર વગરનો હોય તેનાં નકામાં થાય છે; એમ સમજીને સંતપુરૂષો ચારિત્રમાં પ્રયત્ન કરે છે. ૧૬.

गर्भेविलीनं वरमत्र मातुः,

प्रसूतिकालेऽपि वरं विनाशः ।

असम्भवो वा वरमङ्गमाजो

न जीवितं चारुचरित्रमुक्तम् ॥ १७ ॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો० ૨૪૦.

માણસનું માતાના ગર્ભમાંજ નાશ પામવું સાફ છે, અથવા તો પ્રસૂતિ વખતે જ નાશ પામી શકે છે અથવા તો બીજા કુલ જન્મ ન જ થવો એ પણ સાફ છે, પણ ચારિત્રથી રહિત એવું જીવન નથી સાફ. ૧૭.

ચારિત્ર જાણવાનો માર્ગ:—

इत्येतत् पञ्चविधं चारित्रं मोक्षसाधनं प्रवरम् ।

अनेकानुयोगनयप्रमाणमार्गैः समनुगम्यम् ॥ १८ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૨૨૯.

આ પાંચ પ્રકારનું ચારિત્ર મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન છે. અને તે અનેક પ્રકારના અનુયોગ, નય અને પ્રમાણના માર્ગોવડે સમજી શકાય છે. ૧૮.

ચારિત્રની વૃદ્ધિનો ઉપાય:—

કપાયસદ્ગૌ સહતે ન વૃત્તં, સમાર્દ્રચલુર્ન દિનં ચ રેણુમ્ ।
કપાયસદ્ગૌ વધુનન્તિ તેન, ચારિત્રવન્તો મુનયઃ સદાઽપિ ॥૧૯॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૩૪.

જેમ દુખવા આવેલી આખી ધૂળ કે હવસના પ્રકાશને
સહન નથી કરતી, તે જ પ્રમાણે ચારિત્ર એ કપાય અને પગિ
અહને નથી સહન કરતું એટલા માટે ચારિત્રશાળી મુનિઓ
હમેશા કપાય અને પરિઅહને દૂર કરે છે ૧૯

કપાયમુક્તં કથિતં ચરિત્રં, કપાયવૃદ્ધાવપઘાતમેતિ ।
યદા કપાયઃ ગમમેતિ પુંમસ્તદા ચરિત્રં પુનરેતિ પૂતમ્ ॥૨૦॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૩૩.

ચારિત્રને કપાય વગરતું જ કહેલું છે એટલે જ્યારે કપા
યની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ચારિત્રને હાનિ પહોંચે છે તેથી
જ્યારે માણસના કપાય શાત થાય છે ત્યારે પવિત્ર ચારિત્રની
પ્રાપ્તિ થાય છે ૨૦

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર:—

સમ્યક્ત્વં માવયેત્ ક્ષિપ્રં, સજ્ઞાનં ચરણં તથા ।
કૃચ્છ્રાત્ સુચરિતં પ્રાપ્તં, નૃત્વં યાતિ નિરર્થકમ્ ॥ ૨૧ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૪૬.

મનુષ્યે જલદી સમ્યક્ત્વની ભાવના ભાવવી. તેમજ જ્ઞાન-યુક્ત ચારિત્રની પણ ભાવના ભાવવી જોઈએ, કારણ કે એમ નહિ કરવાથી બહુ જ કષ્ટપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલું સુચરિત એવું મનુષ્ય-પણું નિર્થક બન્ય છે. ૨૧.

સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રસમ્પદઃ સાધનાનિ મોક્ષસ્ય ।

તાસ્વેકતરામાવેઽપિ મોક્ષમાર્ગોઽપ્યસિદ્ધિકરઃ ॥ ૨૨ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૨૩૦.

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની સંપત્તિ મોક્ષના સાધનરૂપ છે, અને એ ત્રણમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય તો મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. ૨૨.

ચારિત્રનું ફળ:—

નિઃશેષકલ્યાણવિધૌ સમર્થ,

યસ્યાસ્તિ વૃત્તં શશિકાન્તિકાન્તમ્ ।

મર્ત્યસ્ય તસ્ય દ્વિતયેઽપિ લોકે,

ન વિઘટે કાચન જાતુ મીતિઃ ॥ ૨૩ ॥

સુભાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૦ ૨૩૫.

તમામ પ્રકારનું કલ્યાણ કરવામાં સમર્થ એવા પ્રકારનું ચારિત્ર જે માણસનું ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું સુંદર હોય તે માણસને બીજા લોકમાં પણ કદી પણ ભય નથી હોતો. ૨૩.

સદ્વૃત્તઃ પૂજ્યતે દેવૈરાવળ્ડલપુરસ્સરૈઃ ।

અસદ્વૃત્તસ્તુ લોકેઽસ્મિન્, નિન્દ્યતેઽસૌ સુતૈરપિ ॥૨૪॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૭૯.

ઘડોસહિત દેવતાઓ પણ સારા ચારિત્રવાળાની પૂજા કરે છે અને ચારિત્ર વગરનો માણસ તો આ જગતમાં પોતાના પુત્રો-વડે પણ નિહાને પામે છે. ૨૪.

નો દુષ્કર્મપ્રયાસો ન કુયુવતિસુતસ્વામિદુર્વાક્યદુઃસ્વ,
રાજાદૌ ન પ્રણામોઽશનવસનધનસ્થાનચિન્તા ન ચૈવ ।
જ્ઞાનાત્તિર્લોકપૂજા પ્રશમપરિણતિઃ પ્રેત્ય નાકાદ્યપ્રાપ્તિ-
ચારિત્રે શીવદાયકે સુમતયસ્તત્ર યત્નં કુરુધ્વમ્ ॥ ૨૫ ॥

ઉપદેશમાલા (માપાન્તર), પૃ૦ ૧૪૬. *

જે ચારિત્રને વિષે આરંભાદિક અશુભ કર્મોના પ્રયાસ કરવો પડતો નથી, ખરાબ સ્ત્રી, પુત્ર અને સ્વામીના દુર્વચનોનું દુષ્પ્રાપ્ત થતું નથી, રાજા વિગેરેને નમસ્કાર કરવાનો નથી, ભોજન, વસ્ત્ર, ધન અને રહેવાના સ્થાનની ચિંતા હોતી નથી, વળી જેમાં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, લોકો પૂજા સત્કાર કરે છે, મનને વિષે પ્રશમની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને મર્યા પછી સ્વર્ગાદિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવા મોક્ષને આપનારા ચારિત્રને વિષે, હે બુદ્ધિમાન સર્વ પ્રાણીઓ ! તમે યત્ન કરો. ૨૫.

દીક્ષા ગૃહીતા દિનમેકમેવ,

યેનોગ્રચિત્તેન શિવં સ યાતિ ।

ન તત્ કદાચિત્ તદવશ્વમેવ,

વૈમાનિકઃ સ્યાત્ ત્રિદશપ્રધાનઃ ॥ ૨૬ ॥

પર્વકથા, મૌનપ્રકાશ, પૃ૦ ૧૬, સ્લો૦ ૧૪૯. (ચ. વિ. પ્ર.)*

૧ ચોથું પાદ જન્દની દષ્ટિએ અશુદ્ધ છે.

જે મનુષ્યે ઉચ્ચ ચિત્તવડે એક જ દિવસ દીક્ષા ગ્રહણ કરી
હોય એટલે દીક્ષા પાળી હોય તો તે મોક્ષે જાય છે, કદાચ
મોક્ષે ન જાય તો અવશ્ય દેવોની મધ્યે ઉત્તમ એવો વૈમાનિક
દેવ થાય છે. ૨૬

सज्ज्ञानमूलशाली दर्शनशास्त्रं येन वृत्ततरुः ।

अद्वाजलेन सिक्तो मुक्तिफलं तस्य स ददाति ॥ २७ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૨૪.

। સત્ય જ્ઞાનરૂપી મૂળવડે શોભતો અને સમ્યક્દર્શનરૂપ
શાખાઓવાળો ચારિત્રરૂપી વૃક્ષ જેણે અદ્વારૂપી જળવડે સીંચ્યો
હોય, તે મનુષ્યને તે વૃક્ષ મુક્તિરૂપી ફળ આપે છે ૨૭

લેશ્યા (૮૨)

લેશ્યાનું સ્વરૂપ:—

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિવ્યાત્, પરિણામો ય આત્મનઃ ।
સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાજ્યં, લેશ્યાશબ્દઃ પ્રવર્તતે ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૪૪ ની ટીકા ૦. ✽

કૃષ્ણ વિગેરે દ્રવ્યના સમીપપણાથી સ્ફટિકની માફક આત્માનો જે પરિણામ, તે આત્મિક પરિણામમાં લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્તે છે એટલે જેવા વર્ણવાળા પુરુષશ્વના સમીપપણામાં જેવા આત્માનો પરિણામ થાય, તે પરિણામને જ લેશ્યા કહેવાય છે ૧.

લેશ્યાનાં નામ:—

તાઃ કૃષ્ણનીલકાપોતતૈજસપદ્મશુક્લનામાનઃ ।
શ્લેષ ઇવ વર્ણવન્ધસ્ય, કર્મવન્ધસ્થિતિવિધાન્યઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૪૪ ની ટીકા ૦ ✽

તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તૈજસ, પદ્મ અને શુક્લ એ નામની છ લેશ્યાઓ છે વર્ણબદ્ધના મેળાપની પેઠે એ લેશ્યાઓ કર્મનું બદ્ધન અને કર્મની સ્થિતિ કરવાવાળી છે ૨

કૃષ્ણ લેશ્યા:—

અતિરૌદ્રઃ સદા ક્રોધી, મત્સરી ધર્મવર્જિતઃ ।

નિર્દયો વૈરસંયુક્તઃ, કૃષ્ણલેશ્યાઽધિકો નરઃ ॥ ૩ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (ભાષાંતર), માગ ૪, પૃ૦ ૯૦. (પ્ર. સ.)

જે માણસ અતિ રૌદ્ર-ક્રૂર-વિચારનો હોય, સદા ક્રોધી હોય, ઇર્ષ્યાળુ હોય, ધર્મરહિત હોય, દયારહિત હોય, વૈરયુક્ત હોય, તે પુરૂષ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો હોય છે. ૩.

નીલ લેશ્યા:—

અલસો મન્દબુદ્ધિશ્ચ, સ્ત્રીલુબ્ધઃ પરવશ્ચકઃ ।

કાતરશ્ચ સદા માની, નીલલેશ્યાઽધિકો ભવેત્ ॥ ૪ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (ભાષાંતર), માગ ૪, પૃ૦ ૯૦. (પ્ર. સ.)

આળસુ, મંદ બુદ્ધિવાળો, સ્ત્રીમાં લુબ્ધ, બીજાને છેતરનારો, કાતર અને સદા માનવાળો માણી નીલલેશ્યાવાળો હોય છે. ૪.

પીત લેશ્યા:—

વિદ્યાવાન્ કરુણાયુક્તઃ, કાર્યાકાર્યવિચારકઃ ।

લામાલામે સદા પ્રીતઃ, પીતલેશ્યાઽધિકો નરઃ ॥ ૫ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (ભાષાંતર), માગ ૪, પૃ૦ ૯૧. (પ્ર. સ.)

જે માણસ વિદ્યાવાળો હોય, દયાવાન હોય, કાર્ય અને અકાર્યનો વિચાર કરનાર હોય, તથા લાલ અને અલાલમાં સદા પ્રસન્ન હોય, તે માણસ પીતલેશ્યાવાળો હોય છે. ૫.

પદ્મલેશ્યા:—

ક્ષમાવાંચ સદા ત્યાગી, દેવાર્ચનરતો યમી ।

શુચીભૂતઃ સદાઽઽનન્દી, પદ્મલેશ્યાઽધિકો ભવેત્ ॥ ૬ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (માપાન્તર), भाग ४, पृ० ९१. (પ્ર. સ.)

જે માણસ ક્ષમાવાન હોય, સદા દાની હોય, દેવપૂજનમાં રક્ત હોય, અર્હિસાદિક પાંચ યમવાળો હોય, સદા પવિત્ર હોય અને સદા આનંદવાળો હોય તે માણસ પદ્મલેશ્યાવાળો હોય છે. ૬.

શુક્લ લેશ્યા:—

રાગદ્રેષવિનિર્મુક્તઃ, શોકનિન્દાવિવર્જિતઃ ।

પરમાત્મત્વસંપન્નઃ, શુક્લલેશ્યો ભવેન્નરઃ ॥ ૭ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ (માપાન્તર), भाग ४, पृ० ९१. (પ્ર. સ.)

રાગદ્રેષથી રહિત, શોક તથા નિંદાથી રહિત અને પરમાત્મભાવને પામેલો માણસ શુક્લલેશ્યાવાળો હોય છે. ૭.

લેશ્યાનુ ક્ષણ:—

યાદશી, જાયતે લેશ્યા, સમયેઽન્ત્યે શરીરિણઃ ।

તાદશ્યેવ ભવેલ્લેશ્યા, પ્રાયસ્તસ્યાન્યજન્મનિ ॥ ૮ ॥

ધર્મપરીક્ષા, पृ० ५. (આત્મા. સ.) ❀

પ્રાણીને અંત્ય સમયે (મરણકાળે) જેવી લેશ્યા હોય છે, તેવી જ લેશ્યા તેને પ્રાયે કરીને અન્ય જન્મને વિષે હોય છે. ૮.

પાંચ સમિતિ (૮૩)

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનાં નામ:—

ઈર્યામાપૈવળાઽઽદાનનિશ્લેષોત્સર્ગસંજ્ઞિકાઃ ।

પશ્ચાદ્દુઃ સમિતીસ્તિત્ત્વો ગુપ્તીસ્ત્રિયોગનિગ્રહાત્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લોક ૩૫. (પ્ર. સ.)

ઈર્યાસમિતિ, લાપાસમિતિ, એવળાસમીતિ, આદાનનિશ્લેષ-સમિતિ અને ઉત્સર્ગ-પારિધાપનિકા-સમિતિ; આ નામની આ પાંચ સમિતિઓ કહેલી છે, તથા મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગનો નિગ્રહ કરવાથી મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયાગુપ્તિ એ નામની ત્રણ ગુપ્તિઓ કહેલી છે ૧.

ઈર્યાસમિતિ:—

લોકાતિવાહિતે માર્ગે, ચુમ્વિતે માસ્વદંશુભિઃ ।

જન્તુરક્ષાર્થમાલોક્ય, ગતિરીર્યા મતા સતામ્ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લોક ૩૬. (પ્ર. સ.)

જે માર્ગે ઘણા લોકો આત્મા હોય અને ચાલતા હોય, તથા જે માર્ગે સૂર્યનાં કિરણો પડતાં હોય તેવા માર્ગે ઉપર જન્તુઓની રક્ષાને માટે ઉપયોગ પૂર્વક જોઈને જે ચાલવું. તેને સત્પુર્યોએ ઈર્યા કહેલી છે એટલે કે તે ઈર્યાસમિતિ કહે-

વાય છે. (ઈર્થ્યા એટલે ગતિ-ગમન-તેની સમિતિ એટલે ચેષ્ટા તે ઈર્થ્યાસમિતિ. એ પ્રમાણે સર્વત્ર જાણવું.) ૨.

યુગાન્તરપ્રેક્ષણતઃ સ્વકાર્યાદિવા પથા જન્તુવિવર્જિતેન ।

યતો મુનેર્જીવિવિરાધહાન્યા, ગતિર્વરેર્યાસમિતિઃ સમુક્તા ॥૩॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૨૩.

છવેની વિરાધના ન થાય એટલા માટે દિવસને સમયે યુગાન્તર (સાડા ત્રણ હાથ) સુધી જીરાણર જોવા પૂર્વક, કોઈ પણ પ્રકારના જન્તુથી રહીત એવા માર્ગેથી મુનિનું જે શુભ ગમન તેને ઈર્થ્યાસમિતિ કહે છે. ૩.

નોધ્વં ન તિર્યગ્ દૂરં વા, નિરીક્ષન્ પર્યટેદુધઃ ।

યુગમાત્રં મહીપૃષ્ઠં, નરો ગચ્છેદ્વિલોકયન્ ॥ ૪ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, સ્કન્ધ ૪, શ્લોક ૩૯.

પડિત જને ઉચ્ચે જોઈને ચાલવું નહીં, આડું અવળું કે દૂર જોઈને ચાલવું નહીં. પરંતુ ગાડીની ધુસરી પ્રમાણે ભૂમિને જોતાં જોતાં ચાલવું. ૪.

ભાષાસમિતિઃ—

અવધત્યાગતઃ સર્વજનીનં મિતમાપણમ્ ।

પ્રિયા વાચંયમાનાં સા, ભાષાસમિતિરુચ્યતે ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લોક ૩૭. (પ્ર, સ.)

દોષ રહિત અને સર્વ જનને હિતકારક જે પરિમિત વચન જોલવું, તે મુનિઓને પ્રિય એવી ભાષાસમિતિ કહેવાય છે. ૫.

આત્મપ્રશંસાપરદોષહાસપૈશુન્યકાર્કશ્યવિરુદ્ધવાક્યમ્ ।

વિવર્જ્ય ભાષાં વદતાં મુનીનાં, વદન્તિ ભાષાસમિતિં જિનેન્દ્રાઃ૬

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો૦ ૨૨૪.

પોતાની પ્રશંસા, પારકાના દોષ, હાસ્ય, આડીયાપણું, કઠોર-પણું, વિરુદ્ધતા; આ દોષોથી યુક્ત વાક્યને છાંડીને મુનિજનો જે ભાષા બોલે છે તેને ભાષાસમિતિ કહે છે. ૬.

એપણાસમિતિ:—

દ્વિચત્વારિંશતા મિક્ષાદોષૈર્નિત્યમદૂષિતમ્ ।

મુનિર્યદન્નમાદત્તે, સૈપણાસમિતિર્મતા ॥ ૭ ॥

યોગગ્રાન્થ, પ્રકાશ ૧, શ્લો૦ ૩૮. (પ્ર. સ.)

મુનિ ભિક્ષાના બેંતાળીશ દોષ રહિત જે અન્ન હોમેશાં ગ્રહણ કરે છે, તે એપણાસમિતિ કહેલી છે. ૭.

અનુદ્વમોત્પાદનવલ્મદોષા, મનોવચઃકાયવિકલ્પશુદ્ધા ।

સ્વકારણાયા મુનિપસ્ય મુક્તિસ્તામેપણાઘ્યાં સમિતિં વદન્તિ ૮

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો૦ ૨૨૫.

ઉદ્વગમ અને ઉત્પાદન આદિ ૪૨ દોષથી રહિત, મન, વચન અને કાયાના વિકલ્પોથી રહિત, એવું અને પોતાના શરીરને ખાતરજ મુનિનું જે લોજન તેને એપણાસમિતિ કહે છે. ૮.

આદાનનિક્ષેપસમિતિ:—

આસનાદીનિ સંવીક્ષ્ય, પ્રતિલિખ્ય ચ યત્નતઃ ।

ગૃહ્ણીયાન્નિક્ષેપેઢ્યા યત્, માઽઽદાનસમિતિઃ સ્મૃતા ॥૧॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો० ૩૯. (પ્ર. સ.)

આસન, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે દરેક વસ્તુ યત્નથી જોઈને તથા પરિલેહીને-પુછીને-જે શ્રદ્ધા કરવી અથવા મૂકવી, તેને આદાન-નિક્ષેપસમિતિ કહેલી છે. ૯.

આદાનનિક્ષેપવિધેર્વિધાને, દ્રવ્યસ્ય યોગ્યસ્ય મુનેઃ સ યત્નઃ
આદાનનિક્ષેપણનામધેયાં, વદન્તિ સન્તઃ મમિતિં પવિત્રામ્ ૧૦

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લો० ૨૨૬.

ઉચિત વસ્તુના મૂકવા અને લેવાની ક્રિયામાં મુનિનો જે પ્રયત્ન છે તેને સજ્જન પુર્યો પવિત્ર એવી આદાનનિક્ષેપ-સમિતિ કહે છે. ૧૦.

ઉત્સર્ગ (પારિધાપનિકા) સંમિતિ:—

કફમૂત્રમલપ્રાયં, નિર્જન્તુજગતીતલે ।

યત્નાદ્યદુત્સૃજેત્સાધુઃ, સોત્સર્ગસમિતિર્ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લો० ૪૦. (પ્ર. સ.)

કફ, મૂત્ર, મળ વિગેરે નાંખી દેવાની વસ્તુને સાધુ યત્ન પૂર્વક જંતુ રહિત પૃથ્વીતળ ઉપર જે ત્યાગ કરે તે ઉત્સર્ગસમિતિ છે. (તેનું બીજું પારિધાપનિકાસમિતિ પણ કહેવાય છે.) ૧૧

દૂરે વિશાલે જનજન્તુમુક્તે, ગૂઢેઽવિરુદ્ધે ત્યજતો મલાનિ ।
પૂતાં પ્રતિષ્ઠાપનનામધેપ્રાં, વદન્તિ સાધોઃ સમિતિં જિનેન્દ્રાઃ ૧૨
‘સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૨૭.

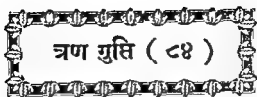
દૂર રહેલા, પહોળા, મનુષ્ય અને જીવજંતુ વગરના, એકાં-
તમાં રહેલા અને કોઈને આડા ન આવે એવા સ્થાનમાં મળતું
જે નાખવું તેને જિનેશ્વરેએ સાધુની પવિત્ર એવી પ્રતિષ્ઠાપન-
સમિતિ કહી છે. ૧૨.

સમિતિનું કૃણઃ—

સમસ્તજન્તુપ્રતિપાલનાર્થાઃ, કર્માશ્રવદ્વારનિરોધદક્ષાઃ ।
હમા મુનીનાં નિગદન્તિ પશ્ચ, પશ્ચત્યમુક્તાઃ સમિતીર્જિનેન્દ્રાઃ ૧૩
સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૨૮.

મરણથી મુક્ત થયેલા એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને મુનિ-
ઓની આ પાંચ સમિતિઓ તમામ પ્રાણીઓની રક્ષાને માટે
કહેલી છે અને તે સમિતિઓ કર્મોના આશ્રવના દારને અટકા-
વવામાં કુશળ છે. ૧૩.

ત્રણ ગુપ્તિનું સ્વરૂપ:—

પ્રવૃત્તયઃ સ્વાન્તવચસ્તનૂનાં, સૂત્રાનુસારેણ નિવૃત્તયો ઘા ।
યાસ્તા જિનેશાઃ કથયન્તિ તિસ્રો ગુપ્તીર્વિધૃતાશ્ચિલકર્મબન્ધાઃ ૧

સુભાષિતરત્નસદોહ, શ્લોક ૨૨૯.

મન, વચન અને કાયાની, શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના આગમની અનુસારે, જે પ્રવૃત્તિ કરવી અને નિવૃત્તિ કરવી તેને શ્રી જિનેશ્વરદેવો ત્રણ ગુપ્તિ કહે છે કે જેથી તમામ કર્મનો બંધ દૂર થાય છે ૧

મનોગુપ્તિ:—

વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈર્મનોગુપ્તિરુદાહતા ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લોક ૪૧. (પ્ર. સ.)

જે મન સંકલ્પવિકલ્પના સમૂહથી રહિત હોય, રાગદ્વેષ રહિત સમપણાને વિષે રહેલું હોય, તથા પોતાના આત્માને વિષે જ રમણ કરતું હોય, એવા મનને મુનિઓએ મનોગુપ્તિ કહેલી છે. ૨.

વચનગુપ્તિ:—

સંજ્ઞાદિપરિહારેણ, ચન્મૌનસ્યાવલમ્બનમ્ ।

વાગ્વૃત્તે: સંવૃત્તિર્વા યા, સા વાગ્ગુપ્તિરિહોચ્યતે ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લો ૪૨. (પ્ર. સ.)

હાથ, નેત્ર વિગેરેની ચેષ્ટા કર્યા વિના જ જે મૌનનું અવલંબન કરવું—મૌન ધારણ કરવું—તે વાગ્ગુપ્તિ કહેવાય છે. (અથવા બોલવાની ક્રિયા મુખવસ્ત્રિકાવડે મુખને ઢાંકી ચતના પૂર્વક કરવી તે પણ વાગ્ગુપ્તિના સંવરરૂપ વાગ્ગુપ્તિ કહેવાય છે.) ૩.

કાયગુપ્તિ:—

ઉપસર્ગપ્રસન્નેઽપિ, કાયોત્સર્ગજુષો મુનેઃ ।

સ્થિરીભાવઃ શરીરસ્ય, કાયગુપ્તિર્નિગદ્યતે ॥ ૪ ॥

શયનાસનનિષ્કેપાઽઽદાનચક્લ્મણેષુ યઃ ।

સ્થાનેષુ ચેષ્ટાનિયમઃ, કાયગુપ્તિસ્તુ સાઽપરા ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લો ૪૩, ૪૪. (પ્ર. સ.)

ઉપદ્રવો પ્રાપ્ત થાય તો પણ કાયોત્સર્ગ રહેલા મુનિનું શરીર જે સ્થિર-નિશ્ચળ-રહે તે કાયગુપ્તિ કહેવાય છે. તથા શયન, આસન, બેસવું, મૂકવું, ગ્રહણ કરવું અને ગતિ કરવી; આ સર્વ સ્થાનકોમાં જે ચેષ્ટાનો નિયમ એટલે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સર્વ ક્રિયા કરવી તે પણ બીજી કાયગુપ્તિ કહેલી છે. ૪, ૫.

યોગ (૮૫)

યોગની વિશેષતા:—

યોગઃ સર્વવિપદહરીપ્રિતાને પરશુઃ પ્રિતઃ ।

અમૂલમન્ત્રતન્ત્રં ચ, કાર્મણં નિર્વૃત્તિશ્રિયઃ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૫. (પ્ર. સ.)

યોગ એ સર્વ વિપત્તિરૂપી લતાના મૂળને છેદવામાં તીક્ષ્ણ કુહાડા સમાન છે, તથા મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીનું, મૂલ, મત્ર અને તંત્ર વિનાનું, કામણુ છે ૧.

અહો યોગસ્ય માહાત્મ્યં, પ્રાજ્યં સામ્રાજ્યમુદ્ઘહન્ ।

અગ્રાપ કેન્દ્રલજ્ઞાનં, ભરતો ભરતાધિપઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૧૫, શ્લો૦ ૧૦. (પ્ર. સ.)

અહો ! યોગનું માહાત્મ્ય આશ્ચર્ય કાગ્ક છે, કે લેથી મોટા સામ્રાજ્ય (ચક્રવર્તીપણા)ને ધારણ કરનાર છ ખડ ભરતના સ્વામી ભરતચક્રવર્તી કેવળજ્ઞાનને પામ્યા ૨.

ચતુર્વર્ગેઽગ્રણીર્મોક્ષો યોગસ્તસ્ય ચ કારણમ્ ।

જ્ઞાનશ્રદ્ધાનચારિત્રરૂપં રત્નત્રયં ચ સઃ ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૩૫, શ્લો૦ ૧૫. (પ્ર. સ.)

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ; આ ચાર વર્ગને વિષે મોક્ષ અગ્રેમર-સૌથી શ્રેષ્ઠ-છે, તે મોક્ષનું કારણ યોગ છે, અને તે યોગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નરૂપ છે. ૩

યોગની ભાવના:—

ત્યક્તસક્તો જીર્ણવાસા મલહ્નિન્નકલેવરઃ ।

મજન્ માધુકરીં વૃત્તિં, મુનિચર્યા કદા શ્રયે ॥ ૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૭૦, શ્લોક ૧૪૨. (પ્ર. સ.)

સર્વ મગનો ત્યાગ કરી, છુલ્લું વસ્ત્રને ધારણ કરી, શરીર-પર મેલવડે બાંધ થઈ તથા માધુરી વૃત્તિનો આશ્રય કરી ક્યારે હું મુનિચર્યાનો આશ્રય કરીશ ? ૪

ત્યજન્ દુઃશીલસંસર્ગ, ગુરુપાદરજઃ સ્પૃશન્ ।

કદાઽહં યોગમભ્યસ્યન્, પ્રભવેયં મનચ્છિદે ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૭૦, શ્લોક ૧૪૩. (પ્ર. સ.)

દુષ્ટ શીલવાળાના સગનો ત્યાગ કરી, ગુરુના ચરણની રજનો સ્પર્શ કરી, યોગનો અભ્યાસ કરતો હું ક્યારે સંસારનો નાશ કરવા સમર્થ થઈશ ? ૫

વને પન્નાસનાસીનં, ક્રોઢસ્થિતમૃગાર્મકમ્ ।

કદાઽઘ્રાસ્યન્તિ વક્ત્રે માં. જરન્તો મૃગયૂથપાઃ ॥ ૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૭૦, શ્લોક ૧૪૫. (પ્ર. સ.)

વનને વિષે, ખોળામાં મૃગના બાલકને રાખીને પદ્માસને

ઢેઠેલા એવા મારા મુખને, વૃદ્ધ મૃગોના સમૂહો ક્યારે મુંઘશે ?
(હું પદ્માસન વાળીને આત્મધ્યાનમાં તત્ત્વીન થયો હોઉં,
તે વળતે મારા જોખામાં મૃગના જાળકો આજોડે અને વૃદ્ધ
મૃગો મારું મુખ સુધે, તેની મને ખબર પણ ન પડે એવી
તત્ત્વીન અવસ્થા મારી ક્યારે થાય ?) ૬

મનોનિગ્રહ વગરનો યોગ નકામો:—

अनिरुद्धमनस्कः सन्, योगश्रद्धां दधाति यः ।

पद्भ्यां जिगमिषुर्ग्रामं, स पङ्क्तिं हस्यते ॥ ७ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૩૭.

જે મનુષ્ય મનને રૂઢ્યા વિના—વશ કર્યા વિના—યોગની
શ્રદ્ધાને ધારણ કરે છે એટલે કે મન રૂઢ્યા વિના પણ યોગ
થઈ શકે એમ જે માને છે, તે પુરૂષ જે પગવડે પગગામ જવાને
ઈચ્છતા પશુ(પાગળા)ની જેમ હસાય છે—મશ્કરીને પાત્ર
થાય છે. ૭

યોગાનુ' રૂપ:—

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः, प्रलयं यान्ति योगतः ।

चण्डवाताद् घनघना घनाघनघटा इव ॥ ८ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ ૧૦, શ્લો ૬. (પ્ર. સ.)

જેમ પ્રચંડ વાયુથી અત્યંત ઘણી મેઘની ઘટાઓ નાશ
પામે છે—વીજસહ જાય છે, તેમ યોગથી ઘણા પાપો નાશ
પામે છે ૮

ક્ષિણોતિ યોગઃ પાપાનિ, ચિરકાલાર્જિતાન્યપિ ।

પ્રચિતાનિ યથૈધાંસિ, ક્ષણાદેવાશુશુક્ષણિઃ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૭. (પ્ર. સ.)

જેમ અગ્નિ લાકડાના સમૂહને ક્ષણવારમાં બાળી નાંખે છે, તેમ યોગ ચિરકાળથી એકઠાં કરેલાં પાપનો ક્ષય કરે છે. ૯.

કફવિમ્બુન્મલામર્શસર્વોપધિમહર્દયઃ ।

સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિથ્ર, યૌગં તાણ્ડવડમ્બરમ્ ॥ ૧૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૮. (પ્ર. સ.)

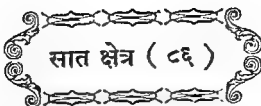
કફ, વિદ્યા, શરીરનો મેલ અને આમર્શ-સ્પર્શ આ તથા બીજાં મૂત્ર, કેશ, નખ વિગેરે સર્વ અવયવો, યોગના પ્રભાવથી, ઓપધિરૂપ થાય છે તેરૂપ મહર્દિઓ, અથવા અણ્ણિમાદિક મહર્દિઓ, તથા સંયોગ પામેલી ઇન્દ્રિયોની લબ્ધિ (એટલે દૈરક ઇન્દ્રિયવડે સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષય બાણુવામાં આવે તેવી લબ્ધિ); આ સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે, તે યોગના જ નૃત્યનો આકંઠર છે. ૧૦.

બ્રહ્મસ્ત્રીઘ્રણમોઘાતપાતકાન્નરકાતિથેઃ ।

દ્વદ્વપ્રહારિપ્રમૃતેર્યોગો હસ્તાવલમ્બનમ્ ॥ ૧૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૩૧, શ્લો૦ ૧૨. (પ્ર. સ.)

પ્રાણાણ, સ્ત્રી, બાળ અને ગાય; આ ચારના ઘાતના મોટા પાપથી નરકના અતિથિ યવાને લાયક દ્વદ્વપ્રહારી વિગેરેને યોગ જ હાથના અવલંબનરૂપ થયો છે.-(ઘાતના પાપથી મુક્ત થઈ સદ્ગતિને (મોક્ષને) પામ્યા છે તે યોગનો જ પ્રભાવ છે.) ૧૧.

સાતક્ષેત્રનાં નામ:—

જિનમુવને જિનવિમ્બે જિનાગમે જિનવરસ્ય વરસદ્ધે ।
વિહિતમદાનિજવિત્તઃ, મ એવ પુરુષોત્તમો લોકે ॥ ૧ ॥

જિનેદ્રના ચૈત્યને વિષે, જિનેન્દ્રની પ્રતિમાને વિષે, જિનેદ્રે
ઠહેલા આગમને વિષે તથા જિનેશ્વરના (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક
અને શ્રાવિકા૩૫) ચતુર્વિધ શ્રેષ્ઠ સંઘને વિષે જે મનુષ્ય નિગ-
તર પોતાના વિત્તનો વ્યય કરે છે, તે જ લોકમાં ઉત્તમ
પુરુષ છે. ૧.

સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાનો ઉપદેશ:—

ચૈત્યપ્રતિમાપુસ્તકવેદશ્રીસદ્ધમેદરૂપેષુ ।
ક્ષેત્રેષુ સપ્તસુ ધનં, વપેદ્ભૂરિફલાપ્તયે ॥ ૨ ॥

આચારોપદેશ, વર્ગ ૬, શ્લો ૧.

દેરાસર, પ્રતિમા, આગમ અને ચતુર્વિધ શ્રીસદ્ધ (એટલે
સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા) ૩૫ સાત ક્ષેત્રોમાં, અધિક
ફળ મેળવવા માટે ધનને વાવવું (વાપરવું) ૨.

ક્ષેત્રેષુ નો વપસિ યત્સદાપિ સ્વમેત—

ઘાતાસિ તત્પરમવે કિમિદં ગૃહીત્વા ।

તસ્યાર્જનાદિજનિતાઘચયાર્જિતાત્તે,

ભાવિ કથં નરકદુઃસ્વમરાચ્ચ મોક્ષઃ ? ॥ ૩ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૪, શ્લો ૭.

તારી પાસે દ્રવ્ય છે છતાં પણ તું (સાત) ક્ષેત્રમાં વાપરતો નથી ત્યારે શું તું પરભવે ધનને તારી માથે લઈ જવાનો છે ? વિચાર કર કે પૈસા મેળવવા વિગેરેથી થએલા પાપ સમૂહથી મેળવેલાં નારકીનાં દુઃખોમાંથી તારો મોક્ષ (છુટકારો) કેમ થશે ? ૩.

ક્ષેત્રેષુ સત્ત્વપિ પુણ્યપુષ્ટયે,

વપેદ્ધનં સમ્પ્રતિરાજવદ્ધની ।

કૃપીવલઃ કેવલશાલિતણ્ડુલાન્,

વયેત કિં યોઽસ્થિલમસ્યલાલમઃ ॥ ૪ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, અ ૦ ૨૩, શ્લો ૮૧.

ધનવાન પુરૂષે સંપ્રતિ રાજની જેમ પુણ્યની પુષ્ટિને માટે ધર્મના આતે ક્ષેત્રોમાં ધન વાવવું-વાપરવું-ચોગ્ય છે. જેમકે સમગ્ર ધાન્યની ઇચ્છાવાળો ખેડુત શું એકલા શાલિચોખાને જ પોતાના ક્ષેત્રમાં વાવે છે ? ના, અર્થ ધાન્ય વાવે છે. ૪.

જિનમૂર્તિ ભરાવવાનું કૃણઃ—

સૂત્વર્ણરૂપ્યસ્ત્નમયીં, દૃપલેસ્વ(પ્ય)મયીમપિ ।

કારયેદ્યોર્ઘ્ઠતાં મૂર્તિ, સ વૈ તીર્થકરો મવેત્ ॥ ૫ ॥

આચારોપદેશ, વર્ગ ૬, શ્લો ૧૨.

જે માણસ સોનાની, ચાંદીની, રત્નની, પત્થરની કે માટીની
અરિહંત ભગવાનની મૂર્તિ કરાવે છે તે તીર્થંકર થાય છે. ૫.

અદ્વુષ્ટમાત્રામપિ યઃ, પ્રતિમાં પરમેષ્ઠિનઃ ।

કારયેદાપ્ય ઝક્રત્વં, સ લમેત્પરમં પદમ્ ॥ ૬ ॥

આચારોપદેશ, વર્ગ ૬, શ્લોક ૧૩.

જે માણસ અંશુભાના પ્રભાણુ જેવડી પણ પરમાત્માની
મૂર્તિ કરાવે છે તે માણસ ઇદ્રપણાને પાત્રી છેવટે પરમ-
પદ-મોક્ષ-ને પામે છે. ૬.

જિનચૈત્ય કરાવવાનું કૃણઃ—

ચૈત્યં યઃ કારયેદ્વન્યો જિનાનાં ભક્તિમાવતઃ ।

તત્પરમાણુસહધાનિ, પલ્યાન્યેષ સુરો ભવેત્ ॥ ૭ ॥

આચારોપદેશ, વર્ગ ૬, શ્લોક ૧૦.

જે માણસ ભક્તિ પૂર્વક શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું દહેજ
કરાવે છે તે માણસ, તે દેરાસરના જેટલા પરમાણુઓ હોય
તેટલા પદ્યોપમ સુધી દેવ થાય છે. ૭.

રમ્યં યેન જિનાલયં નિજશુભોપાત્તેન કારાપિતં,

મોક્ષાર્થં સ્વધનેન શુદ્ધમનસા પુંસા સદાચારિણા ।

વેદ્યં તેન નરામરેન્દ્રમહિતં તીર્થેશ્વરાણાં પદં,

પ્રાપ્તં જન્મફલં કૃતં ત્રિનમતં ગોત્રં મ્મુદ્ધ્યોતિતમ્ ॥ ૮ ॥

કુમારપાલપ્રવચ્ચ, પત્ર ૧૦. *

જે સદાચારી પુરૂષે પોતાના બાહુબળથી મેળવેલા પૈસા-
વડે નિર્મળ ચિત્તથી મોક્ષને માટે રમણીય જિન-મંદીર
કરાવ્યું, તેને નરેન્દ્રો અને દેવેન્દ્રોવડે પૂજાયેલી તીર્થંકર
-પદવી વેદવા યોગ્ય થાય છે, અર્થાત્ તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત થાય
છે, તેણે જન્મનું ફળ મેળવ્યું, જિનમત કર્યો એટલે જિનેશ્વર
પ્રભુની આજ્ઞા પાળી, અને પોતાના ગોત્રને અજવાળ્યું. ૮.

જીર્ણોદ્ધારનું ફળ:—

नवीनजिनगेहस्य, विधाने यत्फलं भवेत् ।
तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोद्धारेण जायते ॥ ९ ॥
जीर्णोद्धारः कृतो येन, विभवेन सुचारुणा ।
जिनाज्ञा पालिता तेन, क्लेशाङ्कूपारपारदा ॥ १० ॥

કુમારપાલપ્રવચ્ચ, પદ્મ ૧૧. ❀

નવું જિન-મંદિર કરાવવાથી જે પુણ્ય-ફળ થાય, તેના
કરતાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાથી આઠગણું પુણ્ય થાય છે. જેણે
પોતાના સારા વૈભવવડે જીર્ણોદ્ધાર કર્યો, તેણે સંસારના
કલેશરૂપી સમુદ્રથી પાર પમાડનારી જિનેન્દ્ર-પ્રભુની આજ્ઞા
યથાર્થ પાળી. ૯, ૧૦.

જિનાગમનું મહત્વ:—

जन्मजरामरणमयैरभिद्रुते व्याधिबेदना ग्रस्ते ।
जिनवरवचनादन्यत्र नास्ति शरणं क्वचिल्लोके ॥ ११ ॥

પ્રશમગતિ, ક્રમો ૧૫૨.

જન્મ જરા અને મરણના લયથી વ્યાપ્ત અને વ્યાધિ-
વેદનાથી ઘસ્ત એવા લોકને વિષે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના
વચન થકી અન્યથા ક્યાંઈ ચરણ નથી ૧૧.

પ્રત્યક્ષતો ન ભગવાનૃપમો ન વિષ્ણુ-

રાલોક્યતે ન ચ હરો ન હિરણ્યગર્ભઃ ।

તેષાં સ્વરૂપગુણમાગમસમ્પ્રમાવાત્,

જ્ઞાત્વા વિચારયથ કોઽત્ર પરાપવાદઃ ? ॥ ૧૨ ॥

લોકતત્ત્વનિર્ણય, શ્લો ૦ ૨૧.

પ્રત્યક્ષપણે ભગવાન કષલદેવ દેખાતા નથી, વિષ્ણુ ભગવાન
પણ દેખાતા નથી, મહાદેવ પણ દેખાતા નથી, બ્રહ્મા પણ
દેખાતા નથી પરંતુ તેમના પ્રરૂપેલા આગમે પ્રત્યક્ષ છે તેના
પ્રભાવથી તેમનું સ્વરૂપ અને ગુણ વિગેરે જાણીને તમે જ
વિચાર કરો કે કયા દેવ સત્ય છે ? આવી પરીક્ષા કરવામાં પરનો
અપવાદ શી રીતે લાગે ? ૧૨.

જિનાગમ-સેવાક્ષણઃ—

લેખયન્તિ નરા ધન્યા યે જિનાગમપુસ્તકમ્ ।

તે સર્વં વાદ્મયં જ્ઞાત્વા, સિદ્ધિં યાન્તિ ન સંશયઃ ॥ ૧૩ ॥

કુમારપાલપ્રવચ્ચ, પત્ર શ્લો ૦ ૯૪ *

જે ભાગ્યશાળી મનુષ્યો જિનાગમ-ગ્રન્થોને લખાવે છે,
તેઓ સર્વ શાસ્ત્રના જાણકાર થઈને સિદ્ધિપ્રાપ્તિ પામે છે, તેમાં
સંશય નથી. ૧૩.

ન તે નરા દુર્ગતિમાન્નુવન્તિ, ન મૂકતાં નૈવ જડસ્વભાવમ્ ।
નૈવાઽન્ધતાં બુદ્ધિવિહીનતાં ચ, યે લેખયન્ત્યાગમપુસ્તકાનિ ।૧૪।

કુમારપાલપ્રબન્ધ, પત્ર ૯૪ *

તેઓ અગામ-અન્ધાને લખાવે છે, તે મનુષ્યો દુર્ગતિ,
મૂંઝાપણું, જડતા, અધપણું અને બુદ્ધિરહિતપણાને પામતા
નથી. ૧૪.

યે લેખયન્તિ જિનશાસનપુસ્તકાનિ,
વ્યાખ્યાનયન્તિ ચ પઠન્તિ ચ પાઠયન્તિ ।
શૃણ્વન્તિ રક્ષણવિધૌ ચ સમાદ્રિયન્તે,
તે મર્ત્યદેવશિવશર્મ નરા લભન્તે ॥ ૧૫ ॥

કુમારપાલપ્રબન્ધ, પત્ર ૯૩-૯૪. *

જે માણસો જિનેશ્વરના મતના પુસ્તકો લખાવે છે, તેનું
વ્યાખ્યાન કરે છે, લખે છે, લણાવે છે, સાંભળે છે, અને એ
પુસ્તકોની રક્ષા કરવામાં સારી રીતે આદર રાખે છે; તેઓ
મનુષ્ય, દેવ અને ભોક્ષનું મુખ પામે છે ૧૫.

સંધનું મહત્ત્વ:—

યઃ સંસારનિરાસલાલસમતિર્મુક્ત્યર્થમુત્તિષ્ઠતે,
યં તીર્થં કથયન્તિ પાવનતયા યેનાસ્તિ નાન્યઃ મમઃ ।
યસ્મૈ તીર્થપતિર્નમસ્યતિ સતાં યસ્માચ્છ્રમં જાયતે,
સ્ફૂર્તિર્યસ્ય પરા વસન્તિ ચ ગુણા યસ્મિન્ મ મહોઽર્ચ્યતામ્ ૧૬

હે લબ્યો ! તમે તે સંધની પૂજા-એવા-કરો; જે સઘ
સંસારનો ત્યાગ કરવામાં લાલસાયુક્ત મતિવાળો થયો છો
મુક્તિને માટે સાવધાન રહે છે, જેને પવિત્રપણે તીર્થ કહે છે,
જેના તુલ્ય ખીજે કોઈ નથી, જેને તીર્થ કર પ્રભુ પણ નમસ્કાર કરે
છે, જેનાથી સજ્જનોનું કલ્યાણ થાય છે, જેનો મહિમા ઉદ્ભૂત
છે, અને જેને વિષે ધૈર્ય ગાભીર્યાદિ બધાય શુભો વમે છે. ૧૬.

રત્નાનામિવ રોહણક્ષિતિઘરઃ સ્વં તારકાણામિવ,
સ્વર્ગઃ કલ્પમહીરુહામિવ સરઃ પદ્મકેરુહાણામિવ,
પાથોધિઃ પયસામિવેન્દુમહસાં સ્થાનં ગુણાનામમા-
વિત્યાલોચ્ય વિરચ્યતાં મગવતઃ સદ્ધસ્ય પૂજાવિધિઃ ॥૧૭॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૨૧.

જેમ રતનનું સ્થાન રોહણાચળ પર્વત છે, જેમ તારાઓનું
સ્થાન આકાશ છે, જેમ કલ્પવૃક્ષોનું સ્થાન સ્વર્ગ છે, જેમ
કમળોનું સ્થાન સરોવર છે, જેમ પાણીનું સ્થાન સમુદ્ર છે,
અને જેમ તેજનું સ્થાન ચંદ્ર છે, તેમ સર્વ શુભોનું સ્થાન આ
સઘ છે, જેમ વિચારીને પૂજ્ય સંધની પૂજાવિધિ કરો. ૧૭.

સંધની સેવાનું કૃપા:—

લક્ષ્મીસ્તં સ્વયમમ્બુપતિ રમસા કીર્તિસ્તમાલિન્નતિ,
પ્રીતિસ્તં ભજતે મતિઃ પ્રયત્તતે તં લબ્ધુમુત્કળયા ।
સ્વઃશ્રીસ્તં પરિરબ્ધુમિચ્છતિ મુદ્ધુર્મુક્તિસ્તમાલોકતે,
યઃ સદ્ધવં ગુણરાશિકૈલિમદનં શ્રેયોરુચિઃ સેવતે ॥ ૧૮ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૨૨.

શ્રેયની એટલે કલ્યાણની કે મોક્ષની પ્રત્યક્ષવાળો જે પુરૂષ ગુણના સમૂહને કીડા કરવાના ઘરરૂપ સંઘની સેવા કરે છે, તેની પામે લક્ષ્મી પોતે જ આવે છે, કીર્તિ તેને શીઘ્રપણે આલિંગન કરે છે, પ્રીતિ તેને લાગે છે, મતિ-બુદ્ધિ-તેને મેળવવા માટે ઉત્કંઠાવડે ચતન કરે છે, સ્વર્ગની લક્ષ્મી તેને આલિંગન કરવાને ઈચ્છે છે, અને મુક્તિ તેની સન્મુખ વારંવાર જોયા કરે છે ૧૮.

यद्धवतेः फलमर्हदादिपदवी मुख्यं कृपेः सस्यव-

चक्रित्वत्रिदशेन्द्रतादि तृणवत्प्रासङ्गिकं गीयते ।

शक्तिं यन्महिमस्तुतौ न दधते वाचोऽपि वाचस्पतेः,

मह्वः सोऽघहरः पुनातु चरणन्यासैः सतां मन्दिरम् ॥૧૯॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લો० ૨૪.

જેમ 'ખેતીનું' મુખ્ય ફળ ધાન્ય છે, તેમ સંઘની ભક્તિનું મુખ્ય ફળ અરિહંતાદિકની પદવી પ્રાપ્ત થાય તે છે, અને 'ખેતીનું' પ્રાસંગિક-ગૌણ-ફળ જેમ ઘાસ છે, તેમ ચક્રવર્તીપણું અને દેવેન્દ્રપણું વિગેરે પ્રાસંગિક ફળ કહેવાય છે. જે સંઘના મહિમાની સ્તુતિ કરવામાં બૃહસ્પતિની વાણી પણ શક્તિને ધારણ કરતી નથી-શક્તિમાન નથી, તે પાપને હરણ કરનાર પૂજ્ય સંઘ પોતાના અરણના સ્થાપનવડે સત્પુરૂષોના ઘરને પવિત્ર કરે ૧૯.

देवद्रव्य અને ગુરૂદ્રવ્ય ન વાપરવું:—

देवद्रव्येण या वृद्धिर्गुह्यद्रव्येण यद्धनं ।

तद्धनं कुलनाशाय, मृतोऽपि नरकं व्रजेत् ॥ ૨૦ ॥

યોગવાસીષ્ઠ, અ० ૧૬, શ્લો० ૨૯.

દેવદ્રવ્યવટે જે વૃદ્ધિ અને ગુરુદ્રવ્યવટે જે ધન થાય, તે ધન કુળના નાશ માટે છે, અને મર્યા પછી પણ નરકે જવાનું છે. ૨૦.

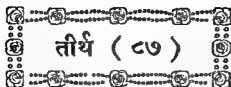
સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાનું ક્ષણ:—

તત્સ્યાસન્ના રતિરનુચરી કીર્તિરુત્કણ્ઠિતા શ્રીઃ,
સ્તિગ્ધા બુદ્ધિઃ પરિચયપરા ચક્રવર્તિત્વશ્રદ્ધિઃ ।
પાળૌ ગ્રામ્તા ત્રિદિવકમલા કામુકી મુક્તિસંપન્ન,
સમક્ષેત્ર્યાં વપતિ વિપુલં વિત્તવીજં નિજં યઃ ॥ ૨૧ ॥

સિદ્ધૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૮૦.

જે પુરૂષ પોતાના વિપુલ-ધણા-ધનરૂપી ણીજ સાત ક્ષેત્રમાં વાપે છે, તેની પાસે રતિ-સમાધિ-આવીને રહે છે. દીર્ઘિ તેની હાસી થાય છે, લક્ષ્મી તેને માટે ઉત્કંઠિત થાય છે, બુદ્ધિ તેના પર રેનેહ રાખે છે, ચક્રવર્તીપણાની લક્ષ્મી તેના પરિચયમાં આવે છે, સ્વર્ગની લક્ષ્મી તેના હાથમાં પ્રાપ્ત થાય છે, અને મોક્ષલક્ષ્મી તેની કામના-ઈચ્છા-કરે છે. ૨૧.

तीर्थયાત્રાવિધિ:—

एकाहारी भूमिसंस्तारकारी,
 पद्भ्यां चारी शुद्धसम्यक्त्वधारी ।
 यात्राकाले सर्वसच्चित्तहारी,
 पुण्यात्मा स्याद्ब्रह्मचारी विवेकी ॥ १ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २४३. (य. वि. प्रं.)

યાત્રા કરનાર પુણ્યશાળી વિવેકી મનુષ્યે યાત્રાને સમયે હ્રમેશાં એક વખત લોજન કરવું, ભૂમિપર શર્યા કરવી, પગે ચાલવું, શુદ્ધ (અતિચાર રહિત) સમક્તિ ધારણ કરવું, સર્વ સચિત્તનો ત્યાગ કરવો, અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું. ૧

ભાવતીર્થ:—

આત્મા वै सुमहत्तीर्थं, यदाऽसौ प्रशमे स्थितः ।
 यदाऽसौ प्रशमे नास्ति, ततस्तीर्थं निरर्थकम् ॥ २ ॥

तत्त्वामृत, શ્લો० ૩૧૬.

જો આત્મા પ્રશમને વિષે રહેલો હોય તો તે આત્મા જ અત્યંત મોટું તીર્થ છે, અને જો આત્મા પ્રશમને વિષે રહેલો ન હોય તો તીર્થ જવું નિર્વર્થક-વ્યર્થ છે ૨.

મનો વિશુદ્ધં પુરુષસ્ય તીર્થં, ચાક્ષંયમથેન્દ્રિયનિગ્રહથ ।
ત્રીણ્યેવ તીર્થાનિ શરીરભાજાં, સ્વર્ગં ચ મોક્ષં ચ નિર્દર્શયન્તિ ॥૩॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૪, શ્લો૦ ૧૩. (પ્ર. મ.) #

મનની વિશુદ્ધિ પુરુષનું તીર્થ છે, વાણીનો સ્વયમ (નિયમ)
એ પણ પુરુષનું તીર્થ છે અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ પણ તીર્થ
છે આ ત્રણ તીર્થો પ્રાણીઓને સ્વર્ગ તથા મોક્ષ બતાવે છે
-આપે છે. ૩

જ્ઞાનં તીર્થં ક્ષમા તીર્થં, તીર્થમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।
શમસ્તીર્થં દયા તીર્થં, સત્યં તીર્થમથાર્જવમ્ ॥ ૪ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० २५, श्लो० ९.

જ્ઞાન તીર્થ છે, ક્ષમા તીર્થ છે, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ તીર્થ છે,
શમતા તીર્થ છે, દયા તીર્થ છે, સત્ય તીર્થ છે, અને આર્જવ-
સરળતા પણ તીર્થ છે. ૪

रागाद्यम्भाः प्रमादव्यमनश्चतलहीर्षकल्लोलपालः,
क्रोधेर्ष्यावाडवाग्निर्मृतिजननमहानक्रचक्रौधरोदः (धः) ।
तृष्णापातालकुम्भो भवजलधिरयं तीर्यते येन तूर्णं,
तज्ज्ञानादिस्वभावं कथितमिह सुरेन्द्रार्चितैर्भावतीर्थम् ॥५॥

रामायण, अरण्यकाण्ड, अ० ३९, श्लो० ११.

આ સંસારરૂપી સમુદ્ર રાગાદિક જળથી ભરેલો છે, તેની
પાળ સાથે પ્રમાદ અને વ્યસન(દૂતાદિક અથવા કષ્ટ)રૂપી
સેંકડો મોટાં મોઝાઓ અથડાય છે, જેમાં ક્રોધ અને ઇર્ષ્યા-

રૂપ વડવાનગ રહેલો છે, જેને કિનારે જન્મ મરણરૂપ મોટા મત્સ્યોના સમૂહો રહેલા છે, તથા જેમાં તૃષ્ણારૂપી પાતાક કાગળો રહેલા છે; આવો સંસારચક્ર જેણે કરીને શીઘ્ર તરી જવાય છે. તે જ્ઞાનાદિક સ્વભાવવાળું ભાવતીર્થ દેવેન્દ્રપૂજિત તીર્થક્રમેણે કહેલું છે. ૫.

જ્ઞાનં તીર્થં ધૃતિસ્તીર્થં, દાનં તીર્થમુદાહૃતમ્ ।

તીર્થાનામપિ ચતીર્થં, વિશુદ્ધિર્મનસઃ પરા ॥૬॥

ઋણાણ્ડપુરાણ, અ૦ ૧૯, સ્તો૦ ૧૭.

જ્ઞાન તીર્થ છે, ધૈર્ય તીર્થ છે, દાનને તીર્થ કહેલું છે, તથા મનની જે અત્યંત શુદ્ધિ તે સર્વ તીર્થોને વિષે ઉત્તમ તીર્થ કહ્યું છે ૬.

સત્યં તીર્થં તપસ્તીર્થં, તીર્થમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયા તીર્થમેતત્ તીર્થસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૭ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ૦ ૨૮, શ્લો૦ ૭૭.

સત્ય તીર્થ છે, તપ પણ તીર્થ છે, ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ પણ તીર્થ છે, અને સર્વ પ્રાણીઓપરની દયા પણ તીર્થ છે, આ તીર્થનું લક્ષણ છે. ૭.

દાનં તીર્થં દમસ્તીર્થં, સંતોષસ્તીર્થમુચ્યતે ।

બ્રહ્મચર્યં પરં તીર્થમહિંસા તીર્થમુચ્યતે ॥ ૮ ॥

દાનચન્દ્રિકા, સ્તો૦ ૮૦.

દાન આપવું તે તીર્થ છે, દમ પણ તીર્થ છે, સંતોષ પણ તીર્થ કહેવાય છે, બ્રહ્મચર્ય મોટું તીર્થ છે, અને અહિંસા પણ મોટું તીર્થ કહેલું છે ૮.

તીર્થયાત્રાનું ફળ:—

આરમ્ભાણાં નિવૃત્તિર્નિવિણસફલતા મદ્ધવાત્સલ્યમુચ્ચૈ—

નૈર્મલ્યં દર્શનસ્ય પ્રણયિજનહિતં જીર્ણચૈત્યાદિકૃત્યમ્ ।

તીર્થોન્નત્યં ચ સમ્યગ્ જિનવચનકૃતિસ્તીર્થસત્કર્મકત્વં,

સિદ્ધેરાસન્નમાવઃ મુરનરપદવી તીર્થયાત્રાફલાનિ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશતરદ્વિણી, પૃ૦ ૨૪૨. (ચ. વિ. મં.)

તીર્થયાત્રા કરવાથી અનેક પ્રકારના આશંસોની નિવૃત્તિ, ધનની સંકળતા, સંઘનું વાત્સલ્ય (લક્ષિ), સમક્ષિતની નિર્મળતા, પ્રેમી લોકોનું હિત, ઇર્ષ્ય ચૈત્યોનો ઉદ્ધાર વિગેરે કાર્ય થાય છે, તીર્થની ઉન્નતિ થાય છે, સમ્યક્ પ્રકારે જિનેશ્વરના વચનનું પાલન થાય છે, તીર્થકર નાગકર્મનો બાંધ થાય છે, મોક્ષ સમીપે આવે છે, તથા દેવ અને મનુષ્યનું પદ એટલે ઉચ્ચ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે; આ સર્વ તીર્થયાત્રાનું ફળ છે. ૯.

શ્રીતીર્થપાન્થરજસા વિરજીભવન્તિ,

તીર્થેષુ વિભ્રમણતો ન ભવે ભ્રમન્તિ ।

તીર્થવ્યયાદિહ નરાઃ સ્થિરસમ્પદઃ સ્યુઃ,

પૂજ્યા ભવન્તિ જગદીશમથાર્ચયન્તઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉપદેશતરદ્વિણી, પૃ૦ ૨૪૬.

શ્રીતીર્થના માર્ગની ધૂળવડે મનુષ્યો રજ (કર્મ) રહિત થાય છે, તીર્થને વિષે ભ્રમણ કરવાથી તે લવને વિષે ભ્રમણ કરતા નથી, તીર્થને વિષે ધનનો વ્યય કરવાથી સ્થિર સંપદા પ્રાપ્ત થાય છે, અને જગદીશની પૂજા કરવાથી તેઓ જગતને પૂજ્ય થાય છે. ૧૦.

સંસાર (૮૮)

સંસારનો સ્વભાવ:—

અન્યોઽન્યં ભવચક્રે યાતાઃ સર્વેઽપ્યનન્તશ્ચો જીવાઃ ।
માત્રાદિબન્ધુમાર્ગ, શત્રૂદાસીનમાર્ગ ચ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનશતક, શ્લોક ૩૮.

આ સંસારચક્રમાં સર્વ જીવો પરસ્પર અનંતવાર માતા પિતા વિગેરેરૂપ બંધુપણાને પામેલા છે, શત્રુપણાને પામેલા છે, અને ઉદાસીનપણાને (મધ્યસ્થપણાને) પણ પામેલા છે. અર્થાત્ તેથી આ સંસારમાં કોઈ પણ જીવ કોઈ પણ જીવનો વાસ્તવિક રીતે મિત્ર, શત્રુ કે મધ્યસ્થ નથી. ૧.

સુસ્થે હૃદિ સુધાસિત્તં, દુઃસ્થે વિપમયં જગત્ ।
વસ્તુ રમ્યમરમ્યં વા, મનઃસઙ્કલ્પતસ્તતઃ ॥ ૨ ॥

નલવિલાસ, અઢ્ક. ૫, શ્લોક ૧૦.

આ જગત એટલે જગતમાં રહેલી વસ્તુ, જો મન સ્વસ્થ -શાંતિ યુક્ત-હોય તો અમૃતથી બાણે સિંચાયેલી હોય તેમ પ્રિય લાગે છે, અને જો મન અસ્વસ્થ હોય તો આખું જગત વિષયમય લાગે છે. તેથી મનની કલ્પનાથી જ વસ્તુની સુંદરતા અને અસુંદરતા છે. વાસ્તવિક રીતે તો વસ્તુઓ એક જ સ્થિતિવાળી છે. ૨.

સ્વભાવતઃ પ્રવૃત્તાનાં, નિવૃત્તાનાં સ્વભાવતઃ ।

નાહં કર્તેતિ ભૂતાનાં, યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥ ૩ ॥

આચારાદ્ગસૂત્ર, પૃ૦ ૧૭. (આગ. સ.) *

સ્વભાવથી જ પ્રવૃત્તિ કરનારા અને સ્વભાવથી જ નિવૃત્તિ કરનારા ભૂતોનો-પ્રાણીઓનો-હું કર્તા નથી, એમ જે જુએ છે, તે જ જુએ છે-પડિત છે (એટલે કે યથા જીવે સ્વયં સિદ્ધ છે, ડોષ ડોષનો કર્તા નથી) ૩

સ સાર-વૈચિત્ર્યઃ—

કેનાઙ્ગિતાનિ નયનાનિ મૃગાઙ્ગનાનાં,

કોઽલક્રુરોતિ રુચિરાઙ્ગરુહાન્મયૂરાન્ ? ।

કથોત્પલેષુ ઢલસન્નિચયં કરોતિ,

કો વા દધાતિ વિનયં કુલજેષુ પુંસુ ? ॥ ૪ ॥

આચારાદ્ગસૂત્ર, પૃ૦ ૧૭. (આગ. સ.) *

મૃગલીઓના નેત્રોને કોણે આજ્યા છે ? મોરના પીંછાને વિચિત્ર વર્ણવાળા મનોહર કોણે ડર્યા છે ? કમળની પાળડીઓનો સમૃદ્ધ કોણે યનાવ્યો છે ? અને કુળવાન પુત્રોને વિષે કોણે વિનયને સ્થાપન કર્યો છે ? કોઈએ નહીં કિંતુ જગતનો એવો સ્વભાવ જ છે ૪

કઃ કણ્ઠકાના પ્રકરોતિ તૈક્ષ્ણ્યં,

વિચિત્રભાવં મૃગપક્ષિણાં ચ ।

સ્વભાવતઃ સર્ગમિદં પ્રવૃત્તં,

ન કામચારોઽસ્તિ કુતઃ પ્રયત્નઃ ? ॥ ૫ ॥

આચારાદ્ગસૂત્ર પૃ૦ ૧૭. (આ. સ.) *

કાટાઓનું તીક્ષ્ણપણું કોણ કરે છે ? તથા પશુ પક્ષીઓનું વિચિત્રપણું કોણ કરે છે ? કોઈ કરતું નથી પરંતુ આ સર્વ જગત સ્વભાવથી જ પ્રવર્તેલું છે તેમા કોઈની ઇચ્છા કામ લાગતી નથી તો પછી પ્રયત્ન શા માટે કરવો ? ૫

बालस्तावत् क्रीडाऽऽसक्तः तरुणस्तावत् तरुणीरक्तः ।
वृद्धस्तावच्चिन्तामग्नः, परमे ब्रह्मणि कोऽपि न लग्नः ॥ ६ ॥
મોહમુદ્ર (શક્કરાચાર્ય).

મનુષ્ય બાળક હોય ત્યારે ક્રીડા કરવામા આસક્ત હોય છે, જુવાન થાય ત્યારે સ્ત્રીને વિષે રાગી થાય છે, તથા વૃદ્ધ થાય ત્યારે ચિંતામા મગ્ન થાય છે પરંતુ કોઈ પણ પરબ્રહ્મને વિષે એટલે મોક્ષ મેળવવા માટે તત્પર થતો નથી ૬

बालो यौवनसंपदा परिगतः क्षिप्रं क्षितौ लक्ष्यते,
वृद्धत्वेन युगा जरापरिणतो व्यक्तं समालोक्यते ।
सोऽपि क्वापि गतः कृतान्तवशतो न ज्ञायते सर्वथा,
पश्यैतद्यदि कौतुक किमपरैस्तैरिन्द्रजालैः सखे ? ॥ ७ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૩૩.

આ સસારમા જે પ્રથમ બાળક હતો તે તત્કાળ યુવાવસ્થાની સપત્તિવડે યુક્ત થયેલો જોવામા આવે છે, અને જુવાન માણસ જરાવડે યુક્ત થઈ વૃદ્ધપણાએ સ્પષ્ટ રીતે જોવામા આવે છે, તથા તે વૃદ્ધ પણ યમરાજના વશથી કોઈ ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો તે સર્વથા દેખાતો જ નથી તો હે મિત્ર ! તારા

મનમાં કૌતુક જોવાની ઈચ્છા હોય તો આ સર્વ તું જો! ખીજા ઇદ્રજીવોવડે શું છે? આ સંસાર જ મોટું ઇદ્રજીવ છે. ૭.

સંસારનું પલટાતું રૂપ:—

ન સમા વાસરા: સર્વે, નૈકરૂપમિદં જગત્ ।

ભવન્તિ વિવિધૈર્ભાવૈઃ, પ્રાયશઃ પ્રાણિનાં દશાઃ ॥ ૮ ॥

પાણ્ડવચરિત્ર (ગદ્ય). ❀

કોઈ પણ મનુષ્યના સર્વે દિવસો એક સરખા હોતા નથી, આ જગત જ એક રૂપવાળું નથી, પ્રાયે કરીને વિવિધ પ્રકારના ભાવોવડે પ્રાણીઓની દશા ફરતી જાય છે. ૮.

યૌવનં નગનદાસ્પદોપમં,

શરદામ્યુદાવિલાસિ જીવિતમ્ ।

સ્વપ્નલબ્ધધનવિભ્રમં ધનં,

સ્થાવરં કિમપિ નાસ્તિ તત્ત્વતઃ ॥ ૯ ॥

ધર્મવિન્દુ, અ૦ ૩, સૂત્ર ૨૨૧ ટીકા.

યૌવન પર્વતની મોટી નદીઓના સ્થાનની ઉપમા વાળું છે—જેમ પર્વતની મોટી નદીઓના પાણી સ્થીર રહેતાં નથી તેમ યૌવન અવસ્થા પણ અસ્થિર છે, જીવિત છે તે શરદઋતુના વાદળાના વિલાસવાળું છે—જેમ શરદઋતુના વાદળા લગભગ વારમાં વીંખાઈ જાય છે તેની માફક જીવિત છે, અને ધન છે તે સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલ ધનની માફક ભ્રમભરેલું છે. તત્ત્વથી કોઈ પણ સ્થિર નથી. ૯.

સંસારઃ કર્મધીનપણુઃ—

ન યાતિ કતમાં યોનિં, કતમાં વા ન મુચ્ચતિ ।

સંસારી કર્મસંવન્ધાદવક્રયકુટીમિવ ॥ ૧૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, સ્તો ૬૬.

સંસારી પ્રાણી કર્મના સંબંધથી ભાડાની કોટડી પેઠે કંઈ યોનિમાં જતો નથી અને કંઈ યોનિને છોડતો નથી ? અર્થાત્ સંસારી જીવને કર્મના થોગે દરેક યોનિમાં રજાણું પડે છે. ૧૦.

કર્મોદયાદ્ ભવગતિર્મવગતિમૂલા શરીરનિર્વૃત્તિઃ ।

દેહાદિન્દ્રિયવિષયા વિષયનિમિત્તે ચ સુખદુઃખે ॥૧૧॥

પ્રશ્નમરતિ, સ્તો ૩૯.

કર્મોદયથી ભવજન્મથી, અને ભવજન્મથી શરીરનું નિર્માણ, શરીર થકી ઇન્દ્રિયજન્ય વિષયો અને વિષય નિમિત્તથી સુખ દુઃખ પ્રવર્તે છે. ૧૧.

સંસારઃ સ્વપ્નઃ—

સ્વપ્ને યથાઽર્થં પુરુષઃ પ્રયાતિ,

દદાતિ શૃક્ષાતિ કરોતિ વચિત ।

નિદ્રાક્ષયે તત્ત્વ ન કિંચિદસ્તિ,

સર્વં તથેદં હિ વિચાર્યમાણમ્ ॥ ૧૨ ॥

ઉપદેશમાલા (માપાંતર), પૃ ૫૦. (પ્ર. સ.)*

જેમ સ્વપ્નમાં આ પુરૂષ અમુક ઠેકાણે જાય છે, કોઈને કાંઈ આપે છે, કોઈ પાસેથી કાંઈ ગ્રહણ કરે છે, કાંઈ કાર્ય કરે છે, તથા કોઈની સાથે વાતચીત કરે છે પરંતુ નિદ્રાનો નાશ થાય ત્યારે તેમાંનું કાંઈ પણ સત્ય નથી, તે જ પ્રમાણે વિચાર કરીએ તો આ સર્વ સસાનુ સ્વરૂપ પણ તેવું જ છે-ખોટું છે ૧૨.

સંસારઃ મોહમદિરાઃ—

આદિત્યસ્ય ગતાગતૈરહરહઃ સંક્ષીયતે જીવિતં,
વ્યાપારૈર્વહુકાર્યભાગુરુમિઃ કાલોઽપિ ન જ્ઞાયતે ।
દૃષ્ટ્વા જન્મજરાવિપત્તિમરણં ત્રાસશ્ચ નોત્પદ્યતે,
પીત્વા મોહમયીં પ્રમાદમદિરામુન્મત્તભૂતં જગત્ ॥૧૩॥

હમેશાં સૂર્યના જવા આવવાવડે જીવિત-આયુષ્ય-ખોટું થતું જાય છે, ઘણા કાર્યના સમૂહવડે મોટા મોટા વ્યાપારોવડે કાળ જતો રહે છે તેની ખબર પણ પડતી નથી, તથા નિર-તર પ્રાણીઓના જન્મ, જરા, વ્યાધિ અને મરણ થતા જોઈને ત્રાસ પણ ઉત્પન્ન થતો નથી તો અહો ! આ આયુષ્ જગત (સર્વ જીવો) મોહમય પ્રમાદરૂપી મદિરાનું પાન કરીને ઉન્માદ પામેલું જ છે ૧૩

સંસારઃ જન્મ-મરણઃ—

યાવજ્જનનં તાવન્મરણં, તાવજ્જનનીજઠરે શયનમ્ ।
इति संसारे स्फुटतरदोषः, कथमिह मानव ! तव सन्तोषः ॥૧૪॥

મોહમુદ્ધર (શક્રરાચાર્ય), શ્લો ૦ ૧૪.

જ્યાં સુધી જન્મ છે ત્યાં સુધી મરણ છે, અને ત્યાં સુધી માતાના ઉદરમાં શયન કરવાનું છે આ પ્રમાણે સસારમાં પ્રગટ જ દોષ જોવામાં આવે છે, તો તેવા સસારમાં હે મનુષ્ય ! કેમ તને સતોષ-પ્રીતિ-થાય છે ? સર્વથા સતોષ થવો ન જોઈએ ૧૪

સંસારઃ કેદખાનું:—

તુઙ્ગં વૈશ્વમ સુતાઃ સતામભિમતાઃ સદ્વિજ્ઞાનગતિગાઃ સમ્પદઃ,
કલ્યાણી દયિતા વયશ્ચ નવમિત્યજ્ઞાનમૂઢો જનઃ ।
મત્વા વિશ્વમનશ્ચર નિવિશતે સંસારકારાગૃહે,
સન્દૃશ્ય ક્ષણમદ્ગુર તદરિલં ધન્યસ્તુ સંન્યસ્યતિ ॥૧૫॥

વૈરાગ્યશતક (મરુત્તહરિ), શ્લોક ૨૦

મારે મોટું ઘર છે, સત્પુરૂષોને માનવા લાયક સારા પુત્રો છે, અસખ્ય સપદા-લક્ષ્મી-છે, કન્યાણુકારક સુદર સ્ત્રી છે અને નવું યૌવન વય છે, આ પ્રમાણે અજ્ઞાનથી મૂઢ થયેલો મનુષ્ય આ વિશ્વને અનશ્વર-નિત્ય-માનીને સસારરૂપી ઝાઝા-હા પ્રવેશ કરે છે-રહે છે પરંતુ ધન્ય એવો જ્ઞાની પુરૂષ તો તે સર્વને ક્ષણમાં નાશ પામનાર જોઈને-જાણીને-તથા સર્વનો ત્યાગ કરીને સન્યાસ-ચારિત્ર-જ ગ્રહણ કરે છે ૧૫

સંસારઃ કેવળ દુઃખઃ—

આધિવ્યાધિજરામૃત્યુજ્વાલાશ્વતસમાકુલઃ ।
પ્રદીપ્તાક્ષારકલ્પોઽયં, સંસારઃ સર્વદેહિનામ્ ॥ ૧૬ ॥

ત્રિપદ્ધિ, પર્વ ૨, સર્ગ ૩, શ્લોક ૫૫૬.

૧ ॥ આધિ-મનની પીડા, વ્યાધિ-શરીરની પીડા, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુરૂપી સેંકડો જ્વાળાઓ કરીને સહિત આ સંસાર સર્વ પ્રાણીઓને ધગધગતા અંગારા જેવો છે. ૧૬.

यच्चेह स्यात्सुखं किञ्चिद्विषयाद्युपभोगजम् ।

दुःखानुपद्गात् तदपि, दुःख एव निमज्जति ॥ ૧૭ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), પૃ૦ ૨૦૪. (આત્મ. સ.)*

આ જગતમાં વિષયાદિકના ઉપસોગથી ઉત્પન્ન થતું જે કાંઈ પણ સુખ માલમ પડે છે, તે પણ દુઃખના સખંધને લીધે દુઃખમાં જ ડુબેલું છે. ૧૭.

जन्मरोगजराशोकमृत्युदौःस्थ्याद्युपद्रवः ।

व्याकुलेऽत्र भवे दुःखमेव प्रायो भवेद्विशाम् ॥ ૧૮ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), પૃ૦ ૨૦૪. (આત્મા. સ.)*

આ સંસાર જન્મ, રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા, શોક, મૃત્યુ અને દરિદ્રતા વિગેરે ઉપદ્રવોથી વ્યાપ્ત છે, તેથી સંસારમાં પ્રાપ્ત કરીને પ્રાણીઓને દુઃખ જ છે. ૧૮.

यत एव च संसारो दुःखानामेकमास्पदम् ।

प्रपद्यन्ते मोक्षमार्गमत एव विवेकिनः ॥ ૧૯ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), પૃ૦ ૨૦૪. (આત્મા. સ.)*

કારણ કે આ સંસાર દુઃખોત્તર અદ્વિતીય સ્થાન છે, તેથી કરીને જ વિવેકી જનો મોક્ષમાર્ગને અંગીકાર કરે છે. ૧૯.

વાતોદ્ધૂતધ્વજપ્રાન્તર્ચન્નલૈશ્વર્યશર્મણિ । ૮ ૭

ચલેદ્વજનસદ્ગેઽસ્મિન્, ભવે સૌખ્યં ન કિન્ચન ॥૨૦॥

વત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાવવિજય), પૃ૦ ૨૦૪. (આત્મ. સ.)

આ સંસારમાં ઐશ્વર્યનું મુખ વાયુથી ઉડાડેલા ધ્વજના છેડાની જેવું ચંચળ છે તથા ઈદ જનનો સમાગમ પણ ચંચળ છે, તેથી આ સંસારમાં જરા પણ મુખ નથી ૨૦.

વિગ્રહા ગદમ્બુજક્લમાલયાઃ, સદ્ગમા વિગમદોષદૂપિતાઃ ।

મમ્પદો વિપદા કટાક્ષિતા, નાસ્તિ કિન્ચિદનુપદ્રવં સ્ફુટમ્ ॥૨૧॥

ધર્મવિન્દુ, અ૦ ૩, સૂત્ર ૨૧ ની ટીકા.

શરીરો છે તે રોગરૂપી સર્પને રહેવાનાં ઘરો છે, સયોગો છે તે વિયોગરૂપી દોષથી દૂષિત છે અર્થાત્ જ્યાં સયોગો છે ત્યાં વિયોગો છે, લક્ષ્મીઓ પણ કદવડે કટાક્ષ કરાએલી છે. જગતમાં એવી કોઈ સ્ફૂટ વસ્તુ નથી કે જે ઉપદ્રવ ગ્રહીત હોય ૨૧

અસ્મિન્નસારે સંમારે, નિસર્ગેનાતિદારુણે ।

અવધિર્ન હિ દુઃખાનાં, યાદસામિવ વારિધૌ ॥ ૨૨ ॥

અમરચંદ્રસૂરિ.

સ્વભાવથી જ અત્યંત લયંકર આ અસાર સંસારને વિષે, સમુદ્રમાં જેમ જળચરોની સંખ્યા નથી તેમ, દુઃખોની અવધિ-સંખ્યા-નથી. ૨૨.

સ્ફર્જલ્લોભકરાલવક્ત્રકુહરો હુક્કારગુઝારવઃ,

કામક્રોધવિલોલલોચનયુગો માયાનસશ્રેણિભાક્ ।

સ્વૈરં યત્ર સ વમ્ભ્રમીતિ સતતં મોહાહ્વયઃ કેસરી,
તાં સંસારમહાટર્કીં પ્રતિવસન્કો નામ જન્તુઃ સુખી ? ॥૨૩॥
વૈરાગ્યશતક (પદ્માનન્દ), શ્લો ૧૦.

જે સસારરૂપી અટવીમા સ્ફુરાયમાન (ઉછળતા) લોભ-
રૂપી-ભય કર મુખરૂપી શુદ્ધવાળો, હુંકારરૂપી ગર્જના કરનાર,
કામ અને ક્રોધરૂપી ચપળ નેત્ર યુગવાળો અને માયારૂપી
નખની શ્રેણિવાળો તે મોહ નામનો કેસરી સિંહ નિરત છંદા
મમાણે ભમ્યા કરે છે, તે સસારરૂપી અટવીમા વસનારો કયો
પ્રાણી મુખી હોય ? કોઈ પણ મુખી હોય જ નહીં. ૨૩

ન સંસારોત્પન્નં ચરિતમનુપશ્યામિ કુશલં,
વિપાકઃ પુણ્યાનાં જનયતિ ભયં મે વિમૃશતઃ ।
મહદ્ભિઃ પુણ્યૌઘૈશ્ચિરપરિગૃહીતાથ વિપયા
મહાન્તો જાગન્તે વ્યસનમિવ દાતું વિપયિણામ્ ॥૨૪॥
વૈરાગ્યશતક (ભર્તૃહરિ), શ્લો ૩.

સસારમા ઉત્પન્ન થયેલા મુખાદિક ચરિત્રને હું સારા જોતો
નથી કારણ કે તે બાબત વિચાર કરતા અને પુણ્યનો વિપાક
પણ ભય ઉત્પન્ન કરે છે કેમકે મોટા પુણ્યના સમૂહવડે ચિર-
કાળથી શ્રદ્ધા કરેલા મોટા વિપયો પણ વિપયી જીવોને જાણે
કે હુ.બ આપનારા જ થાય છે (અર્થાત્ પુણ્યનો ફલ થવાથી
દેવ પણ પૃથ્વીપર આવે છે તેથી તે હુ.બી જ છે) ૧૪

જન્મમૃત્યુજરાદુઃસ્વૈર્યાધિભિર્માનસક્લમૈઃ ।
દૃષ્ટૈવ સતતં લોકં; ઘટેન્મોક્ષાય બુદ્ધિમાન્ ॥ ૨૫ ॥

મહાભારત, જ્ઞાતિપર્વ, અ ૧૧૭, શ્લો ૨.

બુદ્ધિમાન પુરૂષે જન્મ, મૃત્યુ અને વૃદ્ધાવસ્થાના દુઃખવડે, વ્યાધિવડે અને માનસિક દુઃખોવડે નિરંતર પીડાતા લોકને જોઈને જ મોક્ષને માટે તૈયાર થવું જોઈએ ૨૫.

મર્વત્ર સર્વસ્ય સદા પ્રવૃત્તિ—

દુઃસ્વસ્ય નાશાય સુખસ્ય હેતોઃ ।

તથાઽપિ દુઃસ્વં ન વિનાશમેતિ,

સુખં ન કસ્યાપિ ભજેત્ સ્થિરત્વમ્ ॥૨૬॥

સર્વ કોઈ મનુષ્ય દુઃખના નાશને માટે અને સુખને મેળવવા માટે નિરંતર સર્વ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. તો પણ તેનું દુઃખ નાશ પામતું નથી અને કોઈને સુખ સ્થિર થઈને રહી નથી (સુખને પ્રાપ્ત કરવા અને દુઃખને દૂર કરવા મનુષ્ય સમર્થ નથી, પણ તેના કર્મ જ સમર્થ છે) ૨૬

સંસારભીરુનું આચરણુઃ—

યથા મૃગા મૃત્યુભયેન ભીતા ઉદ્વૃત્ય કર્ણો ન કરન્તિ નિદ્રામ્ ।
 एवं બુધા જ્ઞાનમમન્યતા હિ, સંસારભીતા ન કરન્તિ પાપમ્ ॥૨૭॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૩૪, શ્લો૦ ૧૫૨. (પ્ર. સ.)

જેમ મૃત્યુના (પારધિના) ભયથી લાય પામેલા મૃગો ઉંઘા કાન રાખીને નિદ્રા કરતા નથી—કાન ઉંઘા રાખી સાવચેત રહે છે અને નિદ્રા લેતા નથી, તેમ સસાગ્રથી લાય પામેલા ડાહ્યા પુરૂષો જ્ઞાનમા લીન થાય છે અને કોઈ પણ પાપકાર્ય કરતા નથી. ૨૭

સસારમાં સાર:—

મનોલયાન્નાસ્તિ પરો હિ યોગો
જ્ઞાનં તુ તત્ત્વાર્થવિચારણાચ્ચ ।
સમાધિસૌખ્યાન્ન પરં ચ સૌખ્યં,
સંસારસારં ત્રયમેતદેવ ॥ ૨૮ ॥

મનનું જે એકાગ્રપણું થવું તેનાથી બીજા કોઈ યોગ નથી, અર્થાત્ મનની એકાગ્રતા જ યોગ છે, તાત્ત્વિક અર્થના વિચાર કરતા બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી અથાત્ તત્ત્વાર્થનો વિચાર કરવો એ જ જ્ઞાન છે, તથા સમાધિના સુખ કરતા બીજું કોઈ સુખ નથી—સમાધિ (શમતા) જ ઉત્તમ સુખ છે. આ ત્રણ જ પદાર્થ સસારમાં સારભૂત છે ૨૮.

પુણ્ય (૮૯)

પુણ્યનું મહત્વ:—

‘કા કામધેનુરિહ કથિન્તામણિરપિ ચ કલ્પશાસ્ત્રી કઃ ? ।
સર્વાણ્યમૂનિ ભુવને પર્યાયવચાંસિ પુણ્યસ્ય ॥ ૧ ॥

કરુણાવજ્રાયુધનાટક, શ્લોક ૧૭.

આ જગતમાં કામધેનુ કોણ છે ? ચિંતામણિ પણ કોણ છે ? અને કલ્પવૃક્ષ પણ કોણ છે ? કોઈ જ નથી. પરંતુ તે સર્વે આ ભુવનને વિષે પુણ્યના જ પર્યાયવાચી શબ્દો છે ૧

અગ્નિસ્તમ્ભો જલસ્તમ્ભઃ, શસ્ત્રસ્તમ્ભસ્તથૈવ ચ ।

દુષ્ટાનાં દમનં ચૈવ, પુણ્યકારસ્ય દર્શનાત્ ॥ ૨ ॥

પુણ્યશાળી પુરૂષના દર્શનથી જ અગ્નિ થંભાઈ જાય છે, જળનું પૂર થંભાઈ જાય છે, શસ્ત્ર પણ થંભાઈ જાય છે, તથા દુષ્ટ પ્રાણીઓનું દમન થાય છે. (સિંહ વિગેરે પ્રાણીઓ પણ થંભાઈ જાય છે) ૨

પુણ્યમેવ ભવમર્મદારણં,

પુણ્યમેવ શિવશર્મકારણમ્ ।

પુણ્યમેવ હિ વિપત્તિશામનં,

પુણ્યમેવ જગદેકશાસનમ્

॥ ૩ ॥

પુણ્ય જ સંસારના મર્મને વિદારનાર-નાશ કરનાર-છે,
પુણ્ય જ મોક્ષસુખનું કારણ છે, પુણ્ય જ વિપત્તિને શમાવનાર
છે, અને પુણ્ય જ જગતનું એક-અદ્વિતીય શાસન છે ૩

પુણ્યનાં કારણો:—

દાને શક્તિઃ શ્રુતે મક્તિર્ગુરુપાસ્તિર્ગુણે રતિઃ ।

દમે મતિર્દયાવૃત્તિઃ, પડમી સુકૃતાહ્વરાઃ ॥ ૪ ॥

સૂક્તરત્નાવલી, પૃ૦ ૪૬, શ્લો૦ ૪૯૦. (જાત્મા. સ.)

દાનને વિષે શક્તિ એટલે શક્તિ પ્રમાણે દાન દેવું, શાસ્ત્ર
શ્રવણને વિષે લક્ષિત, શુદ્ધની એવા, શુણ્યને વિષે પ્રીતિ, દમને
વિષે બુદ્ધિ અને દયાને વિષે વૃત્તિ, આ છ પુણ્યના અંકુર છે ૪

પુણ્ય વગર નકામું:—

સુખમાસ્તે સુખં શેષે, મુદ્ધે પિવસિ ચેલસિ ।

ન જાને ત્વગ્રતઃ પુણ્યૈર્મિના તેર્કિં મવિવ્યતિ ? ॥ ૫ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૦, શ્લો૦ ૨૪.

સુખે ખેસે છે, સુખે સુવે છે, સુખે ખાય છે, સુખે પીએ
છે અને સુખે ખેલે છે, પણ અગાડી પૂણ્ય વગર તારા શા હાલ
થશે તે હું બાણુતો નથી ૫

વિના તેજોઽન્તરં ચક્ષુર્નિર્ણયોઽપિ હિ નિર્નયઃ ।

યથા તથા વિના પુણ્યં, વિક્રમોઽપિ હિ વિક્રમઃ ॥ ૬ ॥

કરુણાવજ્રાયુધનાટક. શ્લો૦ ૨૦.

જેમ ધીજી સૂર્યાદિકના તેજ વિના ચક્ષુનો નિર્ણય પણ ન્યાય રહિત—અસત્ય છે, ધીજી તેજની સહાયથી જ ચક્ષુ પદાર્થનો નિર્ણય કરી શકે છે, તે જ પ્રમાણે પુણ્ય વિનાનું પરાક્રમ પણ પક્ષીની ચાલ જેવું—નિષ્ફળ છે—પુણ્ય હોય તો જ પરાક્રમ પણ સફળ થાય છે. ૬

સકલાઽપિ કલા કલાવતાં, વિકલા પુણ્યકલાં વિના खलु ।
સફલે નયને વૃથા યથા, તનુભાજાં હિ કનીનિકાં વિના ॥૭॥

કળાવાન પુરૂષોની સમગ્ર કળા પણ પુણ્યરૂપી કળાથી જો રહિત હોય તો કળાહીન છે, જેમકે પ્રાણીઓનાં વિકસ્વર નેત્રો પણ જો કીકી વિનાનાં હોય તો તે વૃથા—નિષ્ફળ—છે ७

પુણ્ય વગર અપ્રાપ્ત્યઃ—

માનુષ્યં વરવંશજન્મ વિભવો દીર્ઘાયુસારોગ્યતા,
સન્મિત્રં ચ સુતઃ શુચિઃ પ્રિયતમા ભક્તિશ્ચ તીર્થક્ષરે ।
વિદ્વત્ત્વં સુજનત્વમિન્દ્રિયજયઃ સત્પાત્રદાને રતિઃ,
સત્પુણ્યેન વિના ત્રયોદશ ગુણાઃ સંમારિણાં દુર્લભાઃ ॥૮॥

જ્યાં પુણ્ય ત્યાં બધું:—

તાવચન્દ્રચલં તતો ગ્રહચલં તારાચલં ભૂચલં,

તાવત્મિધ્યતિ વાન્ઞિતાર્થમશિલં તાવજનઃ સજનઃ ।

વિદ્યામણ્ડલમન્ત્રતન્ત્રમહિમા તાવત્કૃતં પૌરુષં,

. યાવત્પુણ્યમિદં નૃણાં વિજયતે પુણ્યક્ષયે ક્ષીયતે ॥ ૯ ॥

જ્યાં સુધી મનુષ્યોને આ પુણ્ય વિનયવંત વતે છે—જાગતું છે, ત્યાં સુધી જ ચંદ્રનું જળ, ચંદ્રોનું જળ, તારાનું જળ અને ભૂમિનું જળ છે, ત્યાં સુધી જ સમગ્ર ઈન્દ્રિય અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, ત્યાં સુધી જ માણસ સજ્જન રહી શકે છે, ત્યાં સુધી જ વિદ્યા, મંડલ, મંત્ર અને તંત્રનો પ્રભાવ છે અને ત્યાં સુધી જ કરેલો પુરુષાર્થ સફળ થાય છે. પરંતુ જ્યારે પુણ્યનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે તે સર્વ ક્ષય પામે છે. ૯.

પુણ્યનું ફળ:—

જૈનો ધર્મઃ કુલે જન્મ, શુભ્રા કીર્તિઃ શુભા મતિઃ ।

ગુણે રાગઃ શ્રિયાં ત્યાગઃ, પૂર્વપુણ્યૈરવાપ્યતે ॥ ૧૦ ॥

સૂક્તરત્નાવલી, પૃ૦ ૪૬, શ્લોક ૪૯૧. (આત્મા. સ.)

પરોપકારકરણાત્, પાપમુજ્જૃમ્મતે સતામ્ ।

પુણ્યં હિ સર્વસમ્પત્તિવશીકરણકાર્મણમ્ ॥ ૧૧ ॥

કરુણાવજ્રાયુધનાટક, શ્લો ૦ ૧૬.

સત્પુરુષોને પરોપકાર કરવાથી પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, અને પુણ્ય જ સર્વ સંપત્તિઓને વશ કરવાનું કામણુ છે. ૧૧.

કલ્પ્યતે કિમિતિ કાર્મણચિન્તા-

સેદમેદુરમિતં નિજચેતઃ ।

વશ્યતાં નયતિ પૂર્વભવાત્તં,

પુણ્યમેવ ધ્રુવનાનિ કિમન્યત્ ? ॥ ૧૨ ॥

કરુણાવજ્રાયુધનાટક, શ્લો ૦ ૧૮.

પોતાના ચિત્તને કામણુની ચિંતાથી ઉત્પન્ન થતા ખેદવડે વ્યાપ્ત શા માટે કરણુ જોઈએ ? ન જ કરણુ. કેમકે પૂર્વ ભવમાં ઉપાર્જન કરેલું પુણ્ય જ ત્રણુ જગતને વશ કરે છે. આથી વધારે શું કહેવું ? ૧૨.

વને રણે શત્રુજલાગ્નિમધ્યે, મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકે વા ।

સુપ્તં પ્રમત્તં વિપમસ્થિતં વા, રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ॥ ૧૩ ॥

નીતિશતક (મર્તૃહરિ), શ્લો ૦ ૧૯.

વનમાં, રણસંઘામમાં, શત્રુ, જળ કે અગ્નિની મધ્યે, મહા સમુદ્રમાં કે પર્વતના શિખર ઉપર, સુતેલો, પ્રમાદી કે વિપમ સ્થિતિવાળો કોઈ પણ પ્રાણી હોય તો તેનું તેનાં પૂર્વે કરેલાં પુણ્યો જ રક્ષણુ કરે છે. ૧૩.

જૈનો ધર્મઃ પ્રકટવિમવઃ સદ્ગતિઃ સાધુલોકે,
 વિદ્વદ્ગોષ્ટિર્વચનપદ્મતા કૌશલં સત્ક્રિયાસુ ।
 સાધ્વી લક્ષ્મીશ્વરણકમલોપામનં મદ્ગુરુણાં,
 શુદ્ધં શીલં સુમતિરમલા પ્રાપ્યતે નાલ્પપુણ્યૈઃ ॥૧૪॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ. ૨, શ્લો. ૯. (દી. દં.)

જૈનધર્મ, પ્રકટ વૈભવ, સદ્ગતિનો સંગ, વિદ્વાનની સાથે
 ગોષ્ઠી, વચનની અતુરાર્થ, શુભ ક્રિયાને વિષે કુશળતા, સારી
 લક્ષ્મી, સદ્ગુરુના અરણ્યકમળની એવા, શુદ્ધ શીયળ, સારી બુદ્ધિ
 અને નિર્મળતા; આ સર્વ અદ્ય પુણ્યથી મળી શકતાં નથી
 (ધણા પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે.) ૧૪.

જન્મિનાં પૂર્વજન્માપ્તમાગ્યમન્ત્રાભિમન્ત્રિતઃ ।

અચેતનોઽપિ વચ્ચઃ સ્યાત્, કિં પુનર્યઃ સચેતનઃ ? ॥૧૫॥

નલવિલાસ, અઢ્ક ૨, શ્લો. ૧૯.

પ્રાણીઓને પૂર્વ જન્મમાં પ્રાપ્ત થયેલા પુણ્યરૂપી મંત્રથી
 મન્ત્રિત થયેલા અચેતન (ચૈતન્ય રહિત) પદાર્થ પણ વશ
 થાય છે, તો પછી સચેતન વશ થાય તેમાં શું કહેવું ? ૧૫

પત્ની પ્રેમવતી સુતઃ સવિનયો આત્મા ગુણાલઙ્કૃતઃ,

સ્તિગ્ધો વન્ધુજનઃ સસ્વાઽતિચતુરો નિત્યં પ્રસન્નઃ પ્રમુઃ ।

નિર્લોભોઽનુચરઃ સ્વવન્ધુસુમુનિપ્રાયોપયોગ્યં ધનં,

પુણ્યાનામુદયેન સન્તતમિદં કસ્યાપિ સમ્પદ્યતે ॥૧૬॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અધિકાર ૪, શ્લો. ૯.*

પ્રેમવાળી સ્ત્રી, વિનયવાળો પુત્ર, શુભ્રથી શોભતો ભાઈ, સ્નેહવાળો ખંધુજન-સગો, અતિ ચતુર મિત્ર, નિરંતર પ્રસન્ન સ્વામી, લોભ રહિત નોકર અને ઘણે ભાગે પોતાના ખંધુ તથા ઉત્તમ મુનિઓના જ ઉપયોગમાં આવે તેવું ધન; આ સર્વ નિરંતર પુણ્યના ઉદયથી કોઈક પુરુષને જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૬.

કાન્તા પ્રીતિપરાઙ્ગુજો વિનયવાન્ હૃદ્યન્દનો નન્દનો
 ભાગ્યં સ્વર્લલનોપભોગ્યમમલા લક્ષ્મીઃ સુખં નિસ્તુપમ્ ।
 પૂજા રાજકુલે યશોઽતિવિશદં ગોષ્ઠી સમં કોવિદૈ-
 દાનેઽતિવ્યસનં રતિર્જિનમતે સ્યાત્ કસ્યચિત્ પુણ્યતઃ ।૧૭।
 વૃદ્ધચાળક્યનીતિ, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૭૩.

પ્રીતિવાળી કાન્તા-પ્રિયા, વિનયવાળો નાનો ભાઈ, હૃદયને આનંદ આપનાર પુત્ર, દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓ લોભવવા લાયક ભાગ્ય, નિર્ભંજ લક્ષ્મી, આંતરા વિનાનું સુખ, રાજદ્વારમાં સન્માન, અતિ ઉજ્જવળ યશ, પડિતોનો સમાગમ, હાનને વિશે વ્યસન અને જિનેશ્વરના ધર્મમાં પ્રીતિ; આ સર્વ કોઈકને જ પુણ્યના યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે ૧૭

પાપ (૧૦)

ધર્મના નામે પાપ:—

પાપયુક્ત્યા મવેત્ પાપં, કો મુઘ્ધોઽપિ ન વેત્યદઃ ॥ ૧ ॥
 ધર્મયુક્ત્યા તુ યત્ પાપં, તચ્ચિન્ત્યં નિપુર્ણૈર્યુધૈઃ ॥ ૧ ॥

યોગસાર, પ્રસ્તાવ ૨, શ્લોક ૩૧.

પાપની બુદ્ધિથી કરેલું પાપ, પાપ જ હોય એમ કોણ સુઠ પણ નથી બાણતો ? સર્વ બાણ છે. પરંતુ ‘હું’ તો ધર્મ કરું છું’ એવી બુદ્ધિથી જે પાપ કરવામાં આવે છે, તે નિપુણ પડિતોએ વિચારવાનું છે. ૧.

પાપનું અનિવાર્ય ફળ:—

ન સ મન્ત્રો ન સા શુદ્ધિર્ન સ દોષ્ણાં પરાક્રમઃ ।
 અપુણ્યોપસ્થિતં યેન, વ્યસનં પ્રતિરુદ્ધયતે ॥ ૨ ॥

નલવિલાસ, અધ્ય ૧, શ્લોક ૧.

પાપનું ફળ:—

મવેયુઃ પ્રાણિનઃ પાપાત્, કાસશ્વાસજ્વરાદયઃ ।

સરવાયોઽપિ કદર્યાશ્ચ, નાગશ્રીવન્મહીતલે ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પાપપ્રક્રમ, શ્લોક ૧.

પાપથી પ્રાણીઓને કાસ, (ખાંસી), શ્વાસ, તથા જ્વરાદિક વ્યાધિઓ થાય છે. તથા આ પૃથ્વીમાં તેને નાગશ્રીની પેઠે નીચ સોખત થાય છે. ૩.

અમૃતં કાલકુટં સ્યાત્, મિત્રં શત્રુઃ સુધીરઘીઃ ।

સજ્જનો દુર્જનઃ પાપાદિપરીતં ફલં ત્વિહ ॥ ૪ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પાપપ્રક્રમ, શ્લોક ૨.

પાપથી અમૃત ઝેર થાય છે, મિત્ર શત્રુ થાય છે, ઉત્તમ-બુદ્ધિવાળો નિર્બુદ્ધિ થાય છે, તથા સજ્જન દુર્જન થાય છે, એવી રીતે પાપથી વિપરીત ફલ થાય છે. ૪.

ગુણશ્ચ દોષતાં યાતિ, પાપતો હૃદ્ય શૂન્યતામ્ ।

જ્ઞાનમજ્ઞાનતામેવ, ધ્રુમરોગાદિ દેહિનઃ ॥ ૫ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પાપપ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

પાપથી પ્રાણીઓના ગુણો દોષપણાને પામે છે, હૃદય શૂન્યપણાને પ્રાપ્ત થાય છે, જ્ઞાન અજ્ઞાનપણાને પામે છે, તથા ધ્રુમ અને રોગ વિગેરે થાય છે. ૫.

દુષ્ટા રામા સુતા દુષ્ટા, દુષ્ટાઃ પરિજના જનાઃ ।

ઘ્રાત્તરો દુઃસ્વદાતારઃ, પાપાદ્ભવન્તિ સર્વદા ॥ ૬ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પાપપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૪.

પાપથી હ મેશ સ્ત્રીઓ, પુત્રો, તથા ચાકરો, પણ દુષ્ટ થાય છે. અને ભાઈઓ હ મેશા દુઃખ દેનારાઓ થાય છે. ૬

શ્રીબ્રહ્મદત્તો નરચક્રવર્તી, મૃત્વા ગતઃ સોઽપિ હિ સપ્તર્મી ચ ।
નિર્ગત્ય તસ્માદ્ભવપદ્મમગ્નસ્તત્રાપિ હેતુઃ કિલ પાતકસ્ય ॥૭॥

હિંગુલપ્રકરણ, પાપપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૫.

શ્રી બ્રહ્મદત્તચક્રી મૃત્યુ પામીને જે સાતમી નરકે ગયા તથા ત્યાંથી નીકળીને તે જે સપ્તારૂપી કાદવમાં ડુબ્યા તેમાં પણ પાપનુ જ કારણ બાણુ ૭

एकस्य जन्मनोऽर्थे मूढाः, कुर्वन्ति यानि पापानि ।

जनयन्ति तानि दुःखं, तेषां जन्मान्तरसहस्रम् ॥ ८ ॥

પદ્મવન્ત્ર, પૃ ૦ ૪૦, શ્લો ૦ ૧૭૩.

એક જ જન્મને (ભવને) માટે મૂઢ પ્રાણીઓ જે પાપ કરે છે, તે પાપ તેમને હજારો જન્મસુધી દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે ૮.

बन्धुर्वैरिजनायते गुणवती कान्ता च सर्पायते,

मित्रं चापि खलायते गुणनिधिः पुत्रोऽप्यमित्रायते ।

श्रीखण्डं दहनायते श्रवणयोः सूक्तं तु शूलायते,

जाते पुण्यविपर्यये तनुमृतामर्थोऽप्यनर्थायते ॥ ९ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ.

ત્યારે મનુષ્યોનું પુણ્ય વિપરીત થાય છે—પુણ્યનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે તેમના ખંધુ વૈરી જેવા થાય છે, ગુણવાળી સ્ત્રી પણ સર્પ જેવી થાય છે, મિત્ર પણ ખળ જેવો થાય છે, ગુણના નિધિ સમાન પુત્ર પણ શત્રુ જેવો થાય છે, ચંદન પણ અગ્નિ જેવું થાય છે, સારાં નીતિનાં વચનો પણ કાનને શૂળ સમાન થાય છે અને અર્થ પણ અનર્થકારક થાય છે. ૯.

પાપ પુણ્યનાં કારણ:—

હિંસાઽનૃતાદયઃ પञ्च, तच्चाश्रद्धानमेव च ।

क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥ ૧૦ ॥

विपरीतास्तु धर्मस्य, एत एवोदिता बुधैः ।

एतेषु सततं यत्नः, सम्यकार्यः सुखैपिणा ॥ ૧૧ ॥

શાસ્ત્રવાર્તાસમુચય, સ્તવક ૧, શ્લો ૪, ૫.

હિંસા, અસત્ય વિગેરે (ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ) પાપ આશ્રવ, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વને વિષે અશ્રદ્ધા, તથા ક્રોધાદિક આર કષાય; આ સર્વે પાપના હેતુ-કારણ છે.

આનાથી જે વિપરીત (અહિંસાદિક) છે તે જ ધર્મના હેતુ છે એમ પડિતો કહે છે તેથી સુખને ધ્યંધનારા પુરૂષે આ અહિંસાદિકને વિષે જ સારી રીતે યત્ન કરવો ૧૦, ૧૧.

अष्टादशपुराणेषु, व्यासस्य वचनद्वयम् ।

परोपकारः पुण्याय, पापाय परपीडनम् ॥ ૧૨ ॥

ભાગવત, સ્કંધ ૧૧, અ ૧૬, શ્લો ૩૦.

અઠારે પુરાણોમાં સંક્ષેપથી કહીએ તો વ્યાસ ભગવાનના જે ૪ વચન છે, તે એ કે-પરોપકાર પુણ્યને માટે છે અને પરને ખીડા કરવી તે પાપને માટે છે. ૧૨.

પાપ અને પુણ્યનું ફળ:—

અત્યુગ્રપુણ્યપાપાનામિદૈવ ફલમાપ્યતે ।

ત્રિભિર્વર્પેન્દ્રિમિર્માસૈન્દ્રિમિઃ પશ્વન્દ્રિમિર્દિનૈઃ ॥ ૧૩ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, અવિકાર ૧૧, શ્લો ૫.૬૬

અત્યંત ઉગ્ર પુણ્ય કે પાપ કર્યા હોય તો તેનું ફળ આ ભવમાં ૪ ત્રણ વર્ષે, ત્રણ માસે, ત્રણ પખવાડીએ અથવા ત્રણ દિવસે ૪ મળે છે. ૧૩.

સર્વત્ર શુચયો ધીરાઃ, સ્વકર્મચલગર્વિતાઃ ।

કુકર્મનિહતાત્માનઃ, પાપાઃ સર્વત્ર શુદ્ધિતાઃ ॥ ૧૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ ૫૦. (પ્ર. સ.) ૬૬

પોતાના શુભ કર્મના ષળથી ગર્વવાળા ધીર પુરૂષો સર્વત્ર પવિત્ર ૪ હોય છે, અને જેમનો આત્મા કુકર્મથી હણાયો હોય એવા પાપી જનો સર્વત્ર શંકાવાળા ૪ હોય છે. ૧૪.

પાપના નાશનો ઉપાય:—

જીવિતં યસ્ય ધર્માર્થ, ધર્મો જ્ઞાનાર્થમેવ ચ ।

જ્ઞાનં ચ ધ્યાનયોગાર્થ, સર્વપાપૈઃ સ મુચ્યતે ॥ ૧૫ ॥

ઈતિહાસસમુચ્ચય, અ ૧૮, શ્લો ૮૮.

જેનું જીવિત ધર્મને માટે ૪ છે, જેનો ધર્મ જ્ઞાનને માટે ૪ છે, અને જેનું જ્ઞાન ધ્યાનયોગને માટે ૪ છે, તે પુરૂષ સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. ૧૫.

આશ્રવ (૧૧)

આશ્રવનું સ્વરૂપ:—

મનોવાકાયકર્માણિ, યોગાઃ કર્મ શુભાશુભમ્ ।

યદાશ્રવન્તિ જન્તૂનામાશ્રવાસ્તેન કીર્તિતાઃ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૪.

મન, વચન અને કાયાના વ્યવહારરૂપ યોગો, પ્રાણીઓને શુભ અશુભ કર્મ પમાડે છે, તેથી તે આશ્રવો કહેવાય છે. ૧.

આશ્રવનાં કારણ:—

કપાયા વિપયા યોગાઃ, પ્રમાદાવિસ્તી તથા ।

મિથ્યાત્વમાર્તરૌદ્રે ચેત્યશુભં પ્રતિ હેતવઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૭૮.

કપાયો, વિપયો, (મન, વચન, કાયાના) યોગો, પ્રમાદ, અવરતિ, મિથ્યાત્વ અને આર્ત, રૌદ્ર એ બે ધ્યાન; આ સર્વ અશુભ આશ્રવનાં કારણ છે. ૩.

આશ્રવ નિરોધ-ઉપાય:—

યેન યેન હ્યુપાયેન, રુઘ્યતે યો ય આશ્રવઃ ।

તસ્ય તસ્ય નિરોધાય, સ મ યોજ્યો મનીષિભિઃ ॥૩॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૮૧. (પ્ર. સ.)

જે જે ઉપાયવડે જે જે આશ્રવ રૂંધાતો હોય, તે તે ઉપાય તે તે આશ્રવના નિરોધને માટે હાથ પુરોગોએ જોડવો-કરવો. ૪.

સંવર (૧૨)

સંવરનું સ્વરૂપ:—

સર્વેષામાશ્રવાણાં તુ, નિરોધઃ સંવરઃ સ્મૃતઃ ।

સ પુનર્મિચતે દ્વેષા, દ્રવ્યભાવવિમેદતઃ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લોક ૫૯.

સર્વ આશ્રવોનો જે નિરોધ કરવો તેને સંવર કહેવો છે. તે સંવર દ્રવ્ય અને ભાવના લેદથી બે પ્રકારનો છે. ૧.

સંવર-નિર્જરાનું સ્વરૂપ:—

સર્વેષામાશ્રવાણાં યો રોધહેતુઃ સ સંવરઃ ।

કર્મણાં ભવહેતૂનાં, જરણાદિહ નિર્જરા ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃષ્ઠ ૩૮. (પ્ર. સ.)

સર્વ આશ્રવોના નિરોધનો જે હેતુ છે તેને સંવર કહેવાય છે, અને સંસારના હેતુરૂપ કર્મોનો જે ક્ષય થવો તે અહીં નિર્જરા કહેવાય છે. ૨.

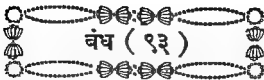
દ્રવ્ય-ભાવ સંવર:—

યઃ કર્મપુદ્ગલાદાનચ્છેદઃ સ દ્રવ્યસંવરઃ ।

ભવહેતુક્રિયાત્યાગઃ, સ પુનર્ભાવસંવરઃ ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લોક ૮૦.

કર્મના પુદ્ગલોને અહણ કરવાનો જે વિચ્છેદ કરવો તે દ્રવ્ય સંવર કહેવાય છે, અને સંસારના કારણરૂપ ક્રિયાનો જે ત્યાગ કરવો, તે ભાવ સંવર કહેવાય છે. ૩.

બંધનું સ્વરૂપ:—

સકપાયતયા જીવઃ, કર્મયોગ્યાંસ્તુ પુદ્ગલાન્ ।

યદાદત્તે સ બન્ધઃ સ્યાજ્જીવાસ્વાતન્ન્યકારણમ્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૩૮, શ્લો૦ ૫૯. (પ્ર. સ.)

(ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આદિ) કપાય સહિતપણાએ કરીને જીવ કર્મને યોગ્ય એવા પુદ્ગલોને જે બ્રહ્મણ કરે છે તે બંધ કહેવાય છે તે બંધ જીવનો અસ્વતંત્રનું કારણ છે. ૧.

સંવર-બંધનું સ્વરૂપ:—

સંવરસ્તન્નિરોધેન, તથા જીવસ્ય કર્મણા ।

યઃ સંબન્ધસ્તયોરૈક્યં, સ બન્ધસ્તત્ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (પદ્ય), સર્ગ ૩, શ્લો૦ ૧૦૫૬. (ય. વિ. પ્રં.)

તે આગ્રવનો (નવા આવતા કર્મોનો) જે નિરોધ તે સંવર કહેવાય છે, તથા જીવને કર્મની સાથે જે સંબંધ અને તેથી જીવ અને કર્મનું જે એકપણ થવું તે બંધ કહ્યો છે. ૨.

નિર્જરા (૧૪)

સકામ નિર્જરાઃ તપઃ—

સદોપમપિ દીપ્તેન, સુવર્ણં વહ્નિના યથા ।

તપોઽગ્નિના તપ્યમાનસ્તથા જીવો વિશુદ્ધ્યતિ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૮૮.

જેમ મલિન પણ સુવર્ણું ફેદીપ્યમાન અગ્નિવડે શુદ્ધ થાય છે, તેમ જીવ પણ તપરૂપી પ્રગળ અગ્નિવડે તપાવેલો છતો શુદ્ધ થાય છે (કર્મરૂપ મેલ નષ્ટ કરી પોતાના અસલ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે.) ૧.

સકામ-અકામ નિર્જરાઃ—

જ્ઞેયા સકામા યમિનામકામા ત્વન્યદેહિનામ્ ।

કર્મણાં ફલવત્ પાકો યદુપાયાત્ સ્વતોઽપિ હિ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૮૭.

સકામ (ઇચ્છા પૂર્વકની) નિર્જરા યતિઓને હોય છે, અને બીજા પ્રાણીઓને અકામ નિર્જરા હોય છે જેમ કૃષ્ણનો પાક વૃક્ષાદિ ઉપર સ્વતઃ થાય છે અને ઘાસ વિગેરેમાં રાખવા દ્વારા ઉપાયથી થાય છે; તેમ કર્મનો પાક પણ ઉપાયથી અને સ્વતઃ થાય છે. (ઉપાયથી થયેલ કર્મના પાકને સકામ નિર્જરા અને સ્વતઃ થયેલ કર્મના પાકને અકામ નિર્જરા કહે છે.) ૨.

નિર્જરાનું સ્વરૂપ:—

સંસારવીજભૂતાનાં, કર્મણાં જરણાદિહ ।

નિર્જરા મા સ્મૃતા દ્વેધા, સકામા કામવર્જિતા ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૮૬.

સંસારના મૂળ કારણભૂત એવાં કર્મોનું જે જરવું, એટલે લોગવેલા રસવળા કર્મ પુદ્ગલોનો આત્મપ્રદેશો થકી નાશ થયો, તેને આગમમાં નિર્જરા કહી છે. તે નિર્જરા સકામ અને નિષ્કામ એમ બે પ્રકારે છે. ૩.

નિર્જરા-ભોક્ષનું સ્વરૂપ:—

વદ્વસ્ય કર્મણઃ શાટો યતસ્તુ નિર્જરા મતા ।

આત્પન્તિકો વિયોગશ્ચ, દેહાદેર્મોક્ષ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (પદ્ય), સર્ગ ૩, શ્લો ૧૦૫૭. (ચ. વિ. પ્રં)

જેનાથી પૂર્વે બાધલાં કર્મોનો વિનાશ થાય, તે નિર્જરા માનેલી છે—કહેલી છે. અને કર્મોનો દેહાદિકથી અત્યંત વિયોગ થાય અથવા દેહાદિકનો આત્માથી અત્યંત વિયોગ થાય, તે ભોક્ષ કહેવાય છે ૪.

અકામ નિર્જરાનું રૂપ:—

અકામનિર્જરારૂપાત્, પુણ્યાજ્ઞન્તોઃ પ્રજાયતે ।

સ્થાવરત્પાત્ ત્રસત્ત્વં વા, તિર્યક્ત્ત્વં વા કથચ્ચન ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૧૦૭.

અકામ નિર્જરારૂપ પુણ્યથી જતુને દોષ પણ પ્રકારે
સ્થાવરપણામાથી બેઈન્દ્રિય વિગેરે ત્રસપણ અથવા પચેન્દ્રિય
તિર્થઅપણ પ્રાપ્ત થાય છે ૫

નિર્જરાનો ઉપાય:—

શમં નયતિ ભૂતાનિ, યઃ શક્તો દેશનામિધૌ ।

દ્રવ્યાદિલબ્ધિયુક્તો યઃ, પ્રત્યહં તસ્ય નિર્જરા ॥ ૬ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૬૪.

દેશના દેવામા શક્તિમાન એવો જે મહાત્મા પોતાની
દેશનાવડે પ્રાણીઓને શમતા પમાડે છે, તથા જે દ્રવ્યાદિક
લબ્ધિવડે યુક્ત છે, તે મહાત્માને હમેશા કર્મની નિર્જરા
થાય છે ૬

ભાવ શૌચ (૧૫)

ભાવ શૌચ:—

આત્માનં સ્નાપયેન્નિત્યં, જ્ઞાનનીરેણ ચારુણા ।
યેન નિર્મલતાં યાતિ, જીવો જન્માન્તરેષ્વપિ ॥ ૧ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૩૧૯.

મનોહર જ્ઞાનરૂપી જળવડે નિરતર આત્માને સ્નાન કરાવવું તેથી જીવ ખીજા જન્મમાં પણ નિર્મળતાને પામે છે ૧

ધ્યાનામ્મસા તુ જીવસ્ય, સદા યચ્છુદ્ધિકારણમ્ ।
મલં કર્મ સમાશ્રિત્ય, ભાવસ્નાનં તદુચ્યતે ॥ ૨ ॥

સ્નાનાષ્ટક (હરિભદ્ર), શ્લો० ૬.

જીવને ધ્યાનરૂપી જળવડે કર્મરૂપી મળને આશ્રીને નિરતર જે શુદ્ધિતુ કારણ છે, તે ભાવસ્નાન દેહેવાય છે ૨

સમતા સર્વભૂતેષુ, મનોવાકાયનિગ્રહઃ ।
પાપધ્યાનકપાયાણાં, નિગ્રહેણ શુચિર્ભવેત્ ॥ ૩ ॥

પદ્મપુરાણ, અ० ૪૩, શ્લો० ૬૪.

સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમતા-તુલ્યતા-રાખવી, મન, વચન અને કાયનો નિગ્રહ કરવો-કબજે રાખવા, તથા આર્ત, રોદ્રરૂપી

અશુભ ધ્યાન અને (કોષાદિક આદિ) કથાઓ નિગ્રહ કરવે.
આ પ્રમાણે કરનાર મનુષ્ય પવિત્ર થાય છે. ૩.

વાચાં શૌચં ચ મનસઃ, શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।
સર્વભૂતદયા શૌચમેતચ્છૌચં પરાર્થિનામ્ ॥ ૪ ॥

વૃદ્ધચાળક્યનીતિ, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૨૦.

વાણીની પવિત્રતા, મનની પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહરૂપી
કથાની પવિત્રતા અને સર્વ પ્રાણીઓપર દયારૂપી પવિત્રતા;
આ સર્વ મોક્ષના અર્થીઓની પવિત્રતા છે—આ સત્ય શૌચ છે. ૪.

આત્મા નદી સંયમતોયપૂર્ણા,
સત્યાવહા શીલતટા દયોર્મિઃ ।
તન્નાભિષેકં કુરુ પાન્દુપુત્ર !
ન વારિણા શુદ્ધ્યતિ ચાન્તરાત્મા ॥ ૫ ॥

મહાભારત, શાન્તીપર્વ, અ૦ ૧૧, શ્લો૦ ૭૭.

હો પાન્દુપુત્ર ! આત્મારૂપી નદી છે, તે સંયમરૂપી જળવડે
પરિપૂર્ણ છે, તેમાં સત્યરૂપી પ્રવાહ છે, તેને શીલરૂપી તટ
(કિનારા) છે, તેમાં દયારૂપી તરંગો છે. આવી નદીમાં તું
સ્નાન કર. દેમકે અંતરાત્મા પાણીથી પવિત્ર થતો નથી. ૫.

ભાવશૌચનું મહત્ત્વ:—

ન તથા પુષ્કરે સ્નાત્વા, ગયાયાં કુરુજાઙ્ગલે ।
મુચ્યતે પુરુષઃ પાપાદયથા સ્નાતઃ ક્ષમાદિપુ ॥ ૬ ॥

પારાસરસંહિતા, પ્રકરણ ૨, શ્લો૦ ૭૯.

જેવી રીતે ક્ષમાદિકને ત્રિષે સ્નાન કરનારો પુરૂષ પાપથી મુકાય છે, તેવી રીતે પુષ્કરમાં, ગયામાં અને કુરૂજંગલમાં સ્નાન કરવાથી પાપમુક્ત થતો નથી. ૬.

પરદારપરદ્રવ્યપરદ્રોહપરાઙ્મુલ્લસઃ

ગજ્ઞા ઘૂતે કદાઽગત્ય, મામયં પાવયિષ્યતિ ॥ ૭ ॥

સ્કન્દપુરાણ, કાશીસ્તંભ, અં ૬, શ્લો ૯૫.

ગંગા નદી કહે છે કે—પરસ્ત્રી, પરધન અને પરના દ્વેષથી પરાદ્રુમ (રહિત) એવો પવિત્ર મનુષ્ય ક્યારે આવીને મને પવિત્ર કરશે ? (અર્થાત્ હું સર્વ જીવોને પવિત્ર કરું છું, પરંતુ આવો પુરૂષ ઉલ્લટો અને પવિત્ર કરે છે.) ૭.

ચિત્તં શમાદિભિઃ શુદ્ધં, વદનં સત્યમાપણૈઃ ।

બ્રહ્મચર્યાદિભિઃ કાયઃ, શુદ્ધો ગજ્ઞાં વિનાઽપ્યસૌ ॥ ૮ ॥

સ્કન્દપુરાણ, કાશીસ્તંભ, અં ૬, શ્લો ૮૯.

શમાદિકવડે ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે, સત્ય વચનવડે મુખ શુદ્ધ થાય છે, અને ગંગામાં સ્નાન કર્યા વિના પણ બ્રહ્મચર્યાદિકવડે કાયા શુદ્ધ થાય છે. ૮.

ભાવશૌચ એ જ સાચું શૌચ:—

અશુચિઃ પાપકર્મા યઃ, શુદ્ધકર્મા શુચિર્ભવેત્ ।

તસ્માત્કર્માત્મકં શૌચમન્યચ્છૌચં નિર્રથકમ્ ॥ ૯ ॥

આત્મપુરાણ, અં ૧૭, શ્લો ૬૩.

જે પાપ કર્મ કરનાર હોય તે અપવિત્ર છે, અને જે શુદ્ધ કર્મ કરનાર હોય તે પવિત્ર છે. તેથી પવિત્રતા એ કર્મના સ્વરૂપવાળી છે, તે મિવાયની જળાદિકથી થતી પવિત્રતા નિરર્થક-નિષ્ફળ-છે. ૯.

નોદકવિલગ્નગાત્રોઽપિ, સ્નાત ઇત્યભિધીયતે ।

સ સ્નાતો યો દમસ્નાતઃ, સ વાહ્યામ્યન્તરઃશુચિઃ ॥૧૦॥

માગવત, સ્કંધ ૫, અં ૩૦, શ્લોક ૩૦.

પાણીથી શરીરને લીંજવું તેથી કાંઈ સ્નાન કર્યું એમ કહેવાતું નથી. પરંતુ જેણે ઈંદ્રિયોના દમનરૂપી સ્નાન કર્યું હોય તે જ સ્નાન કરેલો કહેવાય છે, અને તે જ બહારથી અને અંદરથી પવિત્ર છે ૧૦

જાયન્તે ચ મ્રિયન્તે ચ, જલેષ્વેય જલૌકસઃ ।

ન ચ ગચ્છન્તિ તે સ્વર્ગમવિશુદ્ધમનોમલાઃ ॥ ૧૧ ॥

સ્કન્દપુરાણ, કાશીસ્તંભ, અં ૬, શ્લોક ૩૯.

જળ જંતુઓ-માછલાં વિગેરે-જળને વિષે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને મગ્ધ પામે છે તો પણ તેમના મનને! મળ શુદ્ધ ન થવાથી તેઓ સ્વર્ગે જતા નથી ૧૧

ભાવરૌચ્ય વગર નકામું:—

શૌચમાધ્યાત્મિકં ત્યક્ત્વા, ભાવશુદ્ધ્યાત્મકં શુભમ્ ।

જલાદિશૌચં યત્રેદં, મૂઢવિસ્માપનં હિ તત્ ॥ ૧૨ ॥

ઉમાસ્વાતિ વાચક.

ભાવશુદ્ધિના સ્વરૂપવાળા અને શુભ એવા આત્મિક શૈલ્યને ત્યાગ કરીને જ્યાં જળાદિક શૈલ્ય કહેવામાં આવે છે, તે તે મૂઠ જનોને ખુશી કરવા જેવું છે. ૧૨.

ભાવશૈલ્યનાં સાધનો:—

અદ્વિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધ્યન્તિ, મનઃ સત્યેન શુદ્ધ્યતિ ।

વિદ્યાતપોભ્યાં ભૂતાત્મા, બુદ્ધિજ્ઞાનેન શુદ્ધ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લો ૧૦૯.

જળવડે શરીરના અવયવો શુદ્ધ થાય છે, સત્યવડે મન શુદ્ધ થાય છે, પ્રજ્ઞાવિદ્યા અને તપવડે જીવાત્મા શુદ્ધ થાય છે, તથા જ્ઞાનવડે બુદ્ધિ શુદ્ધ થાય છે. ૧૩.

ક્ષાન્ત્યા શુદ્ધ્યન્તિ વિદ્વાંસો દાનેનાર્કાર્યકારિણઃ ।

પ્રચ્છન્નપાપા જાપેન, તપસા સર્વ એવ હિ ॥૧૪॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લો ૧૦૭.

વિદ્વાનો ક્ષમાવડે શુદ્ધ થાય છે, અકાર્ય કરનારાઓ દાનવડે શુદ્ધ થાય છે, છાતું પાપ કરનારાઓ જપવડે શુદ્ધ થાય છે, અને સર્વ જનો તપવડે શુદ્ધ થાય છે. ૧૪.

परीपह (९६)

४२७१ पूर्वक सहन करवुं:—

शीतातपाद्यान्न मनागपीह,
परीपहांथेत् क्षमसे विसोढुम् ।

कथं ततो नारकगर्भवास—

दुःखानि सोढासि भवान्तरे त्वम् ॥१॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १३, श्लो० ३०.

अहिंआ—आं लयभां—जे तुं टाढ, तडके विगेरे परीपडोने,
नरापणु, सहन करवाने शक्तिमान नहि थाय तो पछी पर-
लोडभां नारकीनां के गर्भवासनां दुःखोने तुं केवी रीते सहन
करीश ? १.

सह तपोयमसंयमयन्त्रणां, स्ववशतासहने हि गुणो महान् ।
परवशस्त्वति भूरि सहिष्यसे, न च गुणं बहुमाप्स्यसि कञ्चन ।२।

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १३, श्लो० ३५.

આક્રોષ પરીપદ:—

આક્રુષ્ટેન મતિમતા, તત્ત્વાર્થાલોચને મતિઃ કાર્યા ।

યદિ સત્યં કઃ કોપઃ, સ્યાદનૃતં કિં નુ કોપેન ? ॥ ૩ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (કમલસંયમ), પૃ૦ ૨૫૮.છ

કોઈએ આક્રોષ કર્યો હોય તો બુદ્ધિમાન માણુએ તાત્ત્વિક (સત્ય) અર્થનો વિચાર કરવામાં બુદ્ધિ દરવી, કે આનું કહેલું વચન જો સત્ય છે તો મારે શા માટે ક્રોધ કરવો જોઈએ ? અને જો તેનું વચન અસત્ય છે તો તેથી મારે શું ? મારે શા માટે ક્રોધ કરવો ? ૩

વધ પરીપદ:—

ભિન્નઃ શરીરતો જીવો જીવાદ્વિન્નથ વિગ્રહઃ ।

વિદન્નિતિ વપુર્નાશોઽપ્યન્તઃ સ્વિદ્યેત કઃ કૃતી ? ॥ ૪ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (ભાષાવિજય), અ૦ ૨, પૃ૦ ૬૦.*

જીવ શરીરથી ભિન્ન છે, અને શરીર જીવથી ભિન્ન છે, એમ જાણતો કયો પાંડિત પુરૂષ શરીરનો નાશ થાય તો પણ મનમાં ખેદ પામે ? કોઈ પણ પાંડિત ખેદ ન પામે ૪

પરીપદને જીતનાર સાચો શૂરવીર:—

પરીપહજયે શૂરાઃ, શૂરાથેન્દ્રિયનિગ્રહે ।

કપાયવિજયે શૂરાસ્તે શૂરા મદિતા બુધૈઃ ॥ ૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો૦ ૨૧૨.

જેઓ પરીપહને છતવામા શૂરવીર હોય, ઈદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા શૂરવીર હોય અને કષાયોનો વિન્ય કરવામા શૂરવીર હોય તેમને જ પડિતો સાચા શૂરવીર કહે છે ૫

પરીપહ નહિ સહવાથી નુકસાન:—

ત્યજ સ્પૃહાં સ્વ શિવશર્મલાભે, સ્વીકૃત્ય તિર્યહ્નરકાદિદુઃખમ્ ।
સુखाणुभिश्चेद्विषयादिजातैः, सन्तोष्यसे संयमकष्टभीरु ॥૬॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લો ૩૭

સયમ પાળવાના દુ ખો-પરીપહો-થી જી જઈને તુ જે વિષયાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલા અત્પ સુખોથી સતોષ પામે તો તારે તિર્યચ અને નરકાદિકના દુ ખનો સ્વીકાર કરીને સ્વર્ગ અને મોક્ષની ઇચ્છા છોડી દેવી ૬

પરીપહના જયનું ફળ:—

अणीयसा साम्यनियन्त्रणाभूता, मुनेऽत्र कष्टेन चरित्रजेन च ।
यदि क्षयो दुर्गतिगर्भवासगासुखावलेस्तत्किमवापि नार्थितम् ? ७

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિકાર ૧૩, શ્લો ૩૬.

હે મુનિ, અહિયા સમતા અને પરીપહથી ઉત્પન્ન થયેલ અને ચારિત્ર પાળવાથી ઉત્પન્ન થયેલ થોડા માત્ર દુ ખથી જે દુર્ગતિ અને ગર્ભવાસમા રહેલા દુ ખની પરપરાનો નાશ થતો હોય તો પછી તે કઈ ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત નથી કરી ? ૭

પ્રાયશ્ચિત્ત (૧૭)

પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ:—

મનોવચઃકાયવશાદુપાગતો નિશોદ્યતે યેન મલો મનીષિભિઃ ।
શ્રુતાનુરૂપં મલશોધનં તપો વિધીયતે તદ્ વ્રતશુદ્ધિહેતવ્યે ॥૧॥

સુમાપિતરત્નસન્દોહ, શ્લો ૮૮૭.

પોતાના વ્રતની શુદ્ધિ કન્વાને માટે બુદ્ધિશાળી લોકો,
જેનાવડે, મન, વચન, અને કાયાના યોગથી લાગેલ (કર્મરૂપી)
મળનું શોધન કરે છે તેને શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ મળશોધનતપ
અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્તતપ કહેલ છે ૧

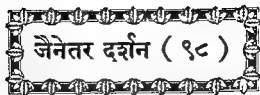
પ્રાયશ્ચિત્તનું રૂપ:—

પ્રતિસંવત્સરં ગ્રાહ્યં, પ્રાયશ્ચિત્તં ગુરોઃ પુરઃ ।

શોધ્યમાનો ભવેદાત્મા, યેનાદર્શ ઇવોજ્જ્વલઃ ॥ ૨ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ ૫, શ્લો ૭૫. (દે. લા.)

દર વર્ષે (એટલે જઘન્યથી વર્ષમાં એક વાર) ગુરૂની
પામે પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવું જોઈએ, કે જેથી શુદ્ધ થયેલો આત્મા
અગ્નિની જેમ ઉજ્જ્વળ થાય ૨

[વૌદ્ધ-દર્શન]

બૌદ્ધોની માન્યતા:—

બૌદ્ધાનાં સુગતો દેવો વિશ્વં ચ ક્ષણમહુરમ્ ।

આર્યસત્તાઽઽરુચયા તત્ત્વચતુષ્ટયમિદં ક્રમાત્ ॥ ૧ ॥

દુઃસ્વમાયતનં ચૈવ, તતઃ સમુદયો મતઃ ।

માર્ગચૈતસ્ય ચ વ્યાખ્યા, ક્રમેણ શ્રૂયતામતઃ ॥ ૨ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૮, શ્લોક ૨૬૫, ૨૬૬.

બૌદ્ધોને સુગત નામના દેવ છે, તેઓ વિશ્વને ક્ષણભંશુર માને છે, તથા આર્યસત્તાના નામથી ચાર તત્ત્વ માને છે, તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે—કુઃખ ૧, આયતન ૨, સમુદય ૩ અને માર્ગ ૪; આ ચાર તત્ત્વોની વ્યાખ્યા અનુક્રમે સાંભળો.—૧, ૨.

બૌદ્ધોનાં પ્રમાણ અને ભેદ:—

પ્રત્યક્ષમનુમાનં ચ, પ્રમાણદ્વિતયં પુનઃ ।

ચતુઃપ્રસ્થાનિકા વૌદ્ધાઃ, રુચાતા વૈમાપિકાદયઃ ॥ ૩ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૮, શ્લોક ૨૭૧.

બૌદ્ધો પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એવા બે પ્રમાણને માને છે, અને વૈભાષિક ૧, સૌત્રાંતિક ૨, યોગાચાર ૩ અને માધ્યમિક ૪; એવા બૌદ્ધના ચાર પ્રકાર છે. ૩.

વૈભાષિક અને સૌત્રાન્તિકનો મત:—

અર્થો જ્ઞાનાન્વિતો વૈભાષિકેણ વહુ મન્યતે ।

સૌત્રાન્તિકેન પ્રત્યક્ષગ્રાહ્યોઽર્થો ન વહિર્મતઃ ॥ ૪ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્દાસ ૮, શ્લો ૨૭૨.

સર્વ પદાર્થ 'જ્ઞાન સહિત છે એમ વૈભાષિક માને છે. અને સૌત્રાન્તિક લોકો કેવળ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ગ્રહણ કરી શકાય એવી બાહ્ય વસ્તુને માનતા નથી. ૪.

યોગાચાર અને માધ્યમિકનો મત:—

આચારસહિતા બુદ્ધિર્યોગાચારસ્ય સમ્મતા ।

કેવલાં સંવિદં સ્વસ્થાં, મન્યન્તે માધ્યમાઃ પુનઃ ॥ ૫ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્દામ ૮, શ્લો ૨૭૩.

યોગાચાર મતવાળાને આચાર સહિત 'બુદ્ધિ સંમત છે, તથા માધ્યમિક મતવાળા કેવળ પોતાને વિષે જ સહેલી સંવિદ્ (જ્ઞાન) ને માને છે. ૫.

પાંચ સ્કંધ:—

દુઃખં સંસારિણઃ સ્કન્ધાસ્તે ચ પञ્ચ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ચિજ્ઞાનં વેદના સંજ્ઞા, સંસ્કારો રૂપમેવ ચ ॥ ૬ ॥

પદ્મદર્શનસમુચ્ચય (હરિમદ્ર), શ્લો ૫.

સંસારી જીવોના જે સ્કંધો તે દુઃખ કહેવાય છે. તે સ્કંધો

પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે-વિજ્ઞાનસ્કંધ ૧, વેદના-સ્કંધ ૨, સંજ્ઞાસ્કંધ ૩, સંસ્કારસ્કંધ ૪, અને રૂપસ્કંધ ૫ ૬

સમુદય:—

રાગાદીનાં ગણો યસ્માત્, સમુદેતિ નૃણાં હૃદિ ।

આત્માત્મીયસ્વભાવાશ્ચ, સ સ્યાત્સમુદયઃ પુનઃ ॥ ૭ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉપાસ ૮, શ્લો ૨૬૧.

જેનાથી મનુષ્યોના હૃદયમાં રાગ દ્વેષાદિકનો સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે, તે આત્મીયાત્મીય સ્વભાવ (પોત પોતાનો સ્વભાવ) એવા નામનો સમુદય કહેવાય છે. ૭

બાર આયતન:—

પञ्चेन्द्रियाणि શબ્દાદ્યા વિપયાઃ પञ્ચ માનસમ્ ।

ધર્માયતનમેતાનિ, દ્વાદશાયતનानि ચ ॥ ૮ ॥

પદ્મદર્શનસમુચય (હરિમદ્ર), શ્લો ૮.

પાંચ ઇન્દ્રિયો, તેના પાંચ શબ્દાદિક વિષયો, એક મન અને એક ધર્માયતન; આ પ્રમાણે બાર આયતન કહેવાય છે. ૮.

બૌદ્ધ ભિક્ષુ:—

કૃત્તિઃ કમણ્ડલુર્મોઢ્યં, ચીરં પૂર્વાહ્નમોજનમ્ ।

સદ્ધો રક્તામ્બરત્વં ચ, શિશિયે બૌદ્ધભિક્ષુમિઃ ॥ ૯ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉપાસ ૮, શ્લો ૨૭૫.

ચર્મ, કમંડળ, મુંડન, ચીર, ખપોરે ભોજન, સંધ અને રાતા વસ્ત્ર; એટલી વસ્તુ જોડના ભિક્ષુઓએ અંગીકાર કરી છે. ૬.

મુક્તિનું સ્વરૂપ:—

ક્ષણિકાઃ સર્વસંસ્કારા इति या वासना स्थिरा ।

स मार्ग इति विज्ञेयः, स च मोक्षोऽभिधीयते ॥ ૧૦ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લોક ૨૭૦.

સર્વે સંસ્કારો ક્ષણિક-એક ક્ષણવાર જ રહેવાના છે, એ પ્રમાણે જે સ્થિર વાસના-મનની પરિણતિ થાય, તે માર્ગ કહેવાય છે એમ જાણવું, અને તે જ મોક્ષ કહેવાય છે. ૧૦.

रागादिज्ञानसन्तानवासनोच्छेदसम्भवा ।

चतुर्णामपि बौद्धानां, मुक्तिरेषा प्रकीर्तिता ॥ ૧૧ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લોક ૨૭૪.

રાગાદિકજ્ઞાનના સંતાનની (પરંપરાની) વાસનાનો ઉચ્છેદ થવાથી મુક્તિ થાય છે, એમ ઉપર કહેલા ચારે પ્રકારના જોડો કહે છે. ૧૧.

[શૈવ-દર્શન]

શૈવના બે ભેદ: નૈયાયિક અને વૈશેષિક:—

शिवस्य दर्शने तर्काबुभौ न्यायविशेषकौ ।

न्याये षोडशतन्त्री स्यात्, पट्त्तन्त्री च विशेषके ॥ ૧૨ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લોક ૨૮૫.

શિવના દર્શનમાં નૈયાયિક અને વૈશેષિક એવા બે તર્ક છે તેમાં નૈયાયિક વિષે સોળ તત્ત્વો અને વૈશેષિકને વિષે છ તત્ત્વો માનેલાં છે. ૧૨.

નૈયાયિક-વૈશેષિકની વિશેષતા:—

अन्योऽन्यतत्त्वान्तर्भावाद् द्वयोर्भेदोऽस्ति नास्ति वा ।
द्वयोरपि शिवो देवो नित्यः सृष्ट्यादिकारकः ॥ १३ ॥

વિવેકવિલાસ, હજાસ ૮, શ્લોક ૨૮૬.

એક ખીજનાં તત્ત્વોમાં પરસ્પર સમાવેશ થવાથી આ બન્ને મતમાં ભેદ છે પણ ખરો અને નથી પણ—અર્થાત્ અભેદ જેવું પણ છે. તથા બન્નેના શિવ દેવ છે. તે નિત્ય છે અને સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા સંહારના કર્તા છે. ૧૩.

નૈયાયિકના દેવ:—

आक्षपादमते देवः, सृष्टिसंहारकृच्छिवः ।
विभुर्नित्यैकसर्वज्ञो नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥ १४ ॥

પદ્દર્શનસમુચ્ચય (હરિમદ્ર), શ્લોક ૧૩.

નૈયાયિકના મતમાં દેવને જગતનો કર્તા અને નાશ કરનાર માનેલો છે. તથા તે સર્વવ્યાપક, સર્વજ્ઞ અને નિત્ય બુદ્ધિના આશ્રયવાળો છે. ૧૪.

નૈયાયિકનાં પ્રમાણુઃ—

નૈયાયિકાનાં ચત્વારિ, પ્રમાણાનિ મતાનિ ચ ।

પ્રત્યક્ષમાગમોઽન્યચાનુમાનમુપમાઽપિ ચ ॥ ૧૫ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૮, શ્લો ૨૮૭.

નૈયાયિકોના મતમાં ચાર પ્રમાણુ માનેલાં છે, તે આ પ્રમાણુ-પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ ૧, આગમ પ્રમાણુ ૨, અનુમાન પ્રમાણુ ૩, અને ઉપમા પ્રમાણુ ૪. ૧૫

નૈયાયિકનાં સોળ તત્ત્વઃ—

પ્રમાણં ચ પ્રમેયં ચ, સંશયઃ પ્રયોજનમ્ ।

દૃષ્ટાન્તોઽપ્યથ સિદ્ધાન્તાવયવૌ તર્કનિર્ણયૌ ॥ ૧૬ ॥

વાદો જલ્પો વિતત્ત્વં ચ, હેત્વાભાસાશ્છલાનિ ચ ।

જાતયો નિગ્રહસ્થાનાનીતિ તત્ત્વાનિ પોઢશ ॥ ૧૭ ॥

પદ્મદર્શનસમુદાય (હરિભદ્ર), શ્લો ૧૪, ૧૫.

પ્રમાણુ ૧, પ્રમેય ૨, સંશય ૩, પ્રયોજન ૪, દૃષ્ટાંત ૫, સિદ્ધાંત ૬, અવયવ ૭, તર્ક ૮, નિર્ણય ૯, વાદ ૧૦, જલ્પ ૧૧, વિતત્ત્વ ૧૨, હેત્વાભાસ ૧૩, છળ ૧૪, ભ્રાંતિ ૧૫ અને નિગ્રહ-સ્થાન ૧૬. આ સોળ તત્ત્વો-પદાર્થો ન્યાયના મતમાં છે ૧૬, ૧૭

નૈયાયિકની મુક્તિઃ—

વિષયેન્દ્રિયચુદ્ધીનાં, વષ્ટપઃ સુખદુઃસ્વયોઃ ।

અભાવાદાત્મસંસ્થાનં, મુક્તિર્નૈયાયિકૈર્મતા ।

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૮, શ્લો ૩૦૦.

વિપયો, ઇદ્રિયો, બુદ્ધિ, શરીર, સુખ, અને દુઃખ, આદિ
વસ્તુનો અત્યંત અભાવ થવાથી આત્માનું જે આત્મસ્વરૂપમા જ
રહેવું તે સુદ્ધિ કહેવાય છે એમ નૈયાયિકો માને છે ૧૮

વૈશેષિક ઔલ્કય કેમ કહેવાય છે:—

શિવેનોલ્કરૂપેણ, કળાદસ્ય મુનેઃ પુરઃ ।

મતમેતત્ પ્રકથિતં, તત ઔલ્કયમુચ્યતે ॥૧૯॥

પદ્મદર્શનસમુચય (રાજશેષર), શ્લોક ૩૦.

ધ્રુવડેનુ ૩૫ ધામ્ણ કરેલા શિવજીએ, કલ્યાણ નામના
મુનિની આગળ, આ મતનું કથન કર્યું હતું તેથી તે મત
ઔલ્કયમત કહેવાય છે. ૧૯

વૈશેષિકનાં પ્રમાણ:—

વૈશેષિકાણાં યોગેમ્યો માનતત્પ્રગતા મિદા ।

પ્રત્યક્ષમનુમાનં ચ, મતે તેષાં પ્રમાદ્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

પદ્મદર્શનસમુચય (રાજશેષર), શ્લોક ૧૪.

વૈશેષિકોના, યોગેથી પ્રમાણ-તત્ત્વની બાબતમા મતભેદ
છે. તેમના મતમા પ્રત્યક્ષઅને અનુમાન એમ બે જ પ્રમાણ છે

વૈશેષિકનાં છ તત્ત્વ:—

દ્રવ્યં ગુણસ્તથા કર્મ, સામાન્યં ચ ચતુર્થકમ્ ।

વિશેષમમવાયૌ ચ, તત્ત્વપદ્કં હિ તન્મતે ॥ ૨૧ ॥

પદ્મદર્શનસમુચય (હરિમદ્ર), શ્લોક ૬૦.

તેના-વૈશેષિકના-મતમાં છ તત્ત્વ માનેલાં છે— દ્રવ્ય ૧, શુભ ૨, કર્મ ૩, સામાન્ય ૪, વિશેષ ૫, અને સમવાય ૬. ૨૧.

દ્રવ્યં ગુણસ્તથા કર્મ, સામાન્યં સવિશેષકમ્ ।

સમવાયશ્ચ પદ્મત્ત્વી, તદ્વચારુયાનમથોચ્યતે ॥૨૨॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લો ૨૯૧.

દ્રવ્ય ૧, શુભ ૨, કર્મ ૩, સામાન્ય ૪, વિશેષ ૫, અને સમવાય ૬; આ છ તત્ત્વો-પદાર્થો-વૈશેષિકના મતમાં છે. તેનું વ્યાખ્યાન હવે કહેવાય છે:—૨૨.

વૈશેષિકની મુક્તિ:—

ચતુર્વિંશતિવૈશેષિકગુણાન્તર્ગુણા નવ ।

બુદ્ધ્યાદયસ્તદુચ્છેદો મુક્તિર્વૈશેષિકી તુ સા ॥ ૨૩ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લો ૩૦૧.

વૈશેષિકના ચોવીશ શુભોની અંદરે રહેલા બુદ્ધ્યાદિક (એટલે બુદ્ધિ ૧, શુભ ૨, દુઃખ ૩, ઇચ્છા ૪, દ્રેષ ૫, પ્રયત્ન ૬, ધર્મ ૭, અધર્મ ૮ અને સન્કાર ૯, આ) નવ શુભોનો જે સર્વથા નાશ તે, મુક્તિ કહેવાય છે, એમ વૈશેષિક માને છે ૨૩.

દ્રવ્યના નવ ભેદ:—

દ્રવ્યં નવત્રિયં પ્રોક્તં, પૃથિવીજલવદ્નય: ।

વાયુર્દિકાલ આત્મા ચ, ગગનં મન એવ ચ ॥ ૨૪ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લો ૨૯૨.

દ્રવ્ય નવ પ્રકારનું કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે-પૃથ્વી ૧, જળ ૨, અગ્નિ ૩, વાયુ ૪, દિશા ૫, કાળ ૬, આત્મા ૭, આકાશ ૮ અને મન ૯ ૨૪

નિત્ય-અનિત્ય દ્રવ્ય:—

નિત્યાનિત્યાનિ ચત્તારિ, કાર્યકારણભાવતઃ ।

વ્યોમ દિકાલ આત્મા ચ, મનો નિત્યાનિ પશ્ચ ચ ॥૨૫॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લો ૨૧૩.

તેમા પહેલા-પૃથ્વી, જળ, તેજ અને વાયુ એ-ચાર દ્રવ્ય કાર્યને આશ્રીને અનિત્ય છે અને કારણને આશ્રીને નિત્ય છે. તથા આકાશ, દિશા, કાળ, આત્મા અને મન, આ પાંચ દ્રવ્ય નિત્ય જ છે ૨૫

ચોવીશ ગુણ:—

સ્પર્શો રૂપં રસો ગન્ધઃ, સહ્યાઽથ પરિમાણકમ્ ।

પૃથક્ત્વમથ સંયોગો વિભાગઃચ પરત્વકમ્ ॥ ૨૬ ॥

અપરત્વં બુદ્ધિસૌખ્યે, દુઃસ્વેચ્છે દ્વેપયત્નકૌ ।

ધર્માધર્મૌ ચ સંસ્કારો ગુરુત્વં દ્રવતેત્યપિ ॥ ૨૭ ॥

સ્નેહઃ શબ્દો ગુણા એવં, વિંશતિશ્ચતુરન્વિતા ।

અથ કર્માણિ વક્ષ્યામઃ, પ્રત્યેકમભિધાનતઃ ॥ ૨૮ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લો ૨૧૪, ૨૧૫, ૨૧૬.

સ્પર્શ ૧, રૂપ ૨, રસ ૩, ગન્ધ ૪, સહ્યા ૫, પરિમાણ ૬, પૃથક્ત્વ ૭, સંયોગ ૮, વિભાગ ૯, પરત્વ ૧૦, અપરત્વ ૧૧, બુદ્ધિ ૧૨, સુખ ૧૩, દુઃખ ૧૪, ઈચ્છા ૧૫, દ્વેષ ૧૬, પ્રયત્ન

૧૭, ધર્મ ૧૮, અધર્મ ૧૯, સંસ્કાર ૨૦, ગુરૂપણ ૨૧, દ્રવ-
પણ ૨૨, રમેહ ૨૩ અને શબ્દ ૨૪, આ ચોવીશ ગુણો વૈશે-
ષિકમતમા છે હવે પ્રત્યેકનું નામ આપીને કર્મના પ્રકાર
કહીએ છીએ—૨૬, ૨૭, ૨૮

પાંચ કર્મ:—

ઉત્ક્ષેપણાપક્ષેપણાકુશ્ચનં ચ પ્રસારણમ્ ।

ગમનાનીતિ કર્માણિ, પञ્ચોક્તાનિ તદાગમે ॥ ૨૯ ॥

વિવેકવિલાસ, હલાસ ૮, શ્લો ૨૯૭

વૈશેષિકના આગમમા પાંચ કર્મો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે —
ઉત્ક્ષેપણ—ઉંચે ફેંકવું ૧, અપક્ષેપણ—નીચે ફેંકવું ૨, આક્રમ્યન
—ખેંચી લેવું ૩, પ્રસારણ—વિસ્તારવું ૪ અને ગમન ૫ ૨૬

પર—અપર સામાન્ય અને વિશેષ:—

સામાન્યં ભવતિ દ્વેષા, પર ચૈવાપર તથા ।

પરમાણુષુ વર્તન્તે, વિશેષા નિત્યવૃત્તયઃ ॥ ૩૦ ॥

વિવેકવિલાસ, હલાસ ૮, શ્લો ૨૯૮

પર અને અપર એ બે પ્રકારનું સામાન્ય છે, તથા પરમા-
ણુઓને વિષે નિરતર રહેનાર હોય તે વિશેષ કહેવાય છે ૩૦

સમવાય સંબંધ:—

ય ઇહાયુતસિદ્ધાનામાધારાધેયભૂતભાવાનામ્ ।

સમ્બન્ધ ઇહ પ્રત્યયહેતુઃ પ્રોક્તઃ સ સમવાયઃ ॥ ૩૧ ॥

પદ્ધર્શનસમુચ્ચય (હરિમદ્ર), શ્લો ૬૬.

અયુતસિદ્ધ એટલે એક બીજાથી બુદ્ધા ન પાડી શકાય એવા આધાર અને આધેયરૂપ પદાર્થોના જે સંબંધ તેને સમવાય સબધ કહે છે અને એ સમવાય સબધ પદાર્થોના જ્ઞાનનું કારણ છે. ૩૧

મભેદયુતસિદ્ધાનામાધારાધેયવર્તિનામ્ ।

સમ્બન્ધઃ સમવાયાખ્યમ્ ઇહ પ્રત્યયહેતુકઃ ॥ ૩૨ ॥

ચિવેકવિલાસ, ઉદ્યાસ ૮, શ્લોક ૨૧૧.

આધાર અને આધેયમા વર્તનારા ગુણ અને ગુણી વિગેરે અયુતસિદ્ધોના જે પરસ્પર સબધ હોય છે તે સમવાય કહેવાય છે, તે સમવાયથી અભવેત વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે (અયુતસિદ્ધ એટલે એક બીજાથી બુદ્ધા ન પાડી શકાય એવા હોય તે). ૩૨

તપસ્વીઓના ભેદઃ—

આધારમસ્મકૌપીનજટાયજ્ઞોપવીતિનઃ ।

મન્ત્રાચારાદિભેદેન, ચતુર્થા સ્યુસ્તપસ્વિનઃ ॥ ૩૩ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્યાસ ૮, શ્લોક ૩૦૨.

આધાર-પાત્ર, ભસ્મ, કૌપીન, જટા અને યજ્ઞોપવીતને-જનોાધને-ધારણ કરનારા તેના તપસ્વીઓ મન્ત્ર અને આચાર વિગેરેના ભેદથી ચાર પ્રકારના હોય છે ૩૩

[સાદ્ગુણ્ય-દર્શન]

દેવની માન્યતા:—

સાહ્યયા નિરીશ્વરાઃ કેચિત્, કેચિદીશ્વરદેવતાઃ ।

સર્વેષામપિ તેષાં સ્યાત્, તત્ત્વાનાં પञ્ચવિંશતિઃ ॥ ૩૪ ॥

પદ્મદર્શનસમુચય (હરિમદ્ર), શ્લો ૦ ૩૬.

સાંખ્યોમાં કેટલાક ઇશ્વરને માનવાવાળા નથી અને કેટલાક ઇશ્વરને માનવાવાળા છે. પણ એ બધાયનાં તત્ત્વો તો પચીસ જ છે. ૩૪.

સાહ્યર્થદેવઃ શિવઃ કૈશિન્મતો નારાયણઃ પરૈઃ ।

ઉભયોઃ સર્વમપ્યન્યત્તત્ત્વપ્રભૃતિકં સમમ્ ॥ ૩૫ ॥

વિવેકવિવાસ, હાસ ૮, શ્લો ૦ ૨૭૬.

કેટલાક સાંખ્યમતી લોકો શિવને દેવ માને છે અને કેટલાક નારાયણને-વિષ્ણુને-દેવ માને છે. બીજું સર્વ-તત્ત્વ વિગેરે-બન્નેને સરખું જ સંમત છે. ૩૫.

પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ:—

એતેષાં યા સમાઽવસ્થા, સા પ્રકૃતિઃ કિલોચ્યતે ।

પ્રધાનાવ્યક્તશબ્દાભ્યાં, વાચ્યા નિત્યસ્વરૂપિકા ॥ ૩૬ ॥

પદ્મદર્શનસમુચય (હરિમદ્ર), શ્લો ૦ ૩૮.

આમના મતમાં (સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણે ગુણોની)

જે સરખી અવસ્થા હોય તેને પ્રકૃતિ કહે છે. તે નિત્ય સ્વરૂપ વાળી છે અને ‘ પ્રધાન ’ કે ‘ અવ્યક્ત ’ એ એનાં પર્યાય-વાચી નામો છે. ૩૬.

સાહ્ચ્યાનાં સ્યુર્ગુણાઃ સત્ત્વં, રજસ્તમ इति त्रयः ।

સામ્યાઽવસ્થા મત્ત્યેષાં, ત્રયાણાં પ્રકૃતિઃ પુનઃ ॥ ૩૭ ॥

વિવેકવિલાસ, હજાસ ૮, શ્લોક ૨૭૮.

સાંખ્યના મતમાં સત્ત્વશુભ્ર, રજેશુભ્ર અને તમેશુભ્ર એમ ત્રણ શુભ્ર માનેલા છે, અને તે ત્રણ શુભ્રોની સ્થિતિ સરખા પ્રમાણમાં હોય તો તે પ્રકૃતિ કહેવાય છે. ૩૭.

પચીસ તત્ત્વો—

प्रकृतेः स्यान्महत्तत्त्वमहङ्कारस्ततोऽपि च ।

पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि स्युश्चक्षुरादीनि पञ्च च ॥ ૩૮ ॥

कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिचरणोपस्थपायवઃ ।

मनश्च पञ्चतन्मात्राઃ शब्दो रूपं रसस्तथा ॥ ૩૯ ॥

स्पर्शो गन्धोऽपि तेभ्यઃ स्यात्, पृथ्व्याद्यं भૂતપञ्चकम् ।

इयं प्रकृतिरेतस्याઃ, परस्तु पुरुषો मतઃ ॥ ૪૦ ॥

વિવેકવિલાસ, હજાસ ૮, શ્લોક ૨૭૯, ૨૮૦, ૨૮૧.

પ્રકૃતિથી મહત્તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, મહત્તત્ત્વથી અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે, અહંકારથી ચક્ષુ આદિષ્ટ (ચક્ષુ, શ્રોત્ર, નિઃષ્ઠા, ઘ્રાણ-નાસિકા-અને ત્વચા) પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયો

દ્રિયો-વાક, પાણિ, પાદ, પાચુ અને ઉપસ્થ, તથા મન, તથા પાંચ તન્માત્રા-શબ્દ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ અને ગંધ-ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી તેમનાથી પૃથ્વી વિગેરે (પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ) પાંચ મહાભૂત ઉત્પન્ન થાય છે; આ કુલ ચોવીશ તત્ત્વવાળી પ્રકૃતિ કહેવાય છે, અને તે પ્રકૃતિથી પર-ભિન્ન-પુરુષ માનેલો છે. (ચોવીશ તત્ત્વ પ્રકૃતિના અને એક પુરુષ: એમ કુલ પચીસ તત્ત્વ થયાં.) ૩૮, ૩૯, ૪૦.

જગત્ અને પ્રમાણ:—

પञ्चविंशतितत्त्वयं, नित्यं साहचर्यमते जगत् ।

प्रमाणत्रितयं चात्र, प्रत्यक्षमनुमाङ्गमः ॥ ૪૧ ॥

ચિવેકવિલાસ, ઉપાસ ૮, શ્લો ૨૮૨.

આ પચીસ તત્ત્વોથી ધરેલું આ જગત્ નિત્ય છે એમ સાંખ્યો માને છે. તેના મનમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ એ ત્રણ પ્રમાણ છે. ૪૧.

આત્માનું સ્વરૂપ:—

अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः ।

अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्म आत्मा कापिलदर्शने ॥ ૪૨ ॥

પહ્લ્દર્શનસમુચય (રાજશેખર), શ્લો ૫૨.

કપિલના-સાંખ્ય-દર્શનમાં આત્માને અમૂર્ત, ચેતનાવાળો, ભોગી, નિત્ય, સર્વવ્યાપક, ક્રિયાશૂન્ય, અકર્તા, શુદ્ધ રહીત અને સૂક્ષ્મ માનેલો છે. ૪૨.

સંન્યાસીનું સ્વરૂપ:—

સાહ્ય: શિસી જટી મુળ્હી, કપાયાદ્યમ્વરોઽપિ ચ ।

વેપેઝનાસ્યૈવ સાહ્યસ્ય, પુનસ્તત્ત્વે મહાગ્રહઃ ॥ ૪૩ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાય ૮, શ્લોક ૨૮૪.

સાંખ્ય મતના સંન્યાસી શિખા રાખે છે, જટા રાખે છે અથવા મુંડન કરાવે છે, કાપાય-ભાગવાં-વસ્ત્ર પહેરે છે. આ વેપને વિષે સાંખ્યોને પૂર્ણ શ્રદ્ધા નથી, પરંતુ તેમણે માનેલાં તત્ત્વો ઉપર મોટો આશ્રય-પૂર્ણ શ્રદ્ધા-છે. ૪૩.

મોક્ષનું સ્વરૂપ:—

પ્રકૃતેર્વિરહો મોક્ષસ્તન્નાગ્રે સ સ્વરૂપગઃ ।

વદ્યતે મુચ્યતે ચૈવ, પ્રકૃતિઃ પુરુષો ન તુ ॥ ૪૪ ॥

પદ્મદર્શનમુખ્ય (રાજશેખર), શ્લોક ૫૩.

પ્રકૃતિનો ન્યાયે વિરહ થાય છે ત્યાં મોક્ષ થાય છે. કારણ કે પ્રકૃતિના નાશમાં તે-આત્મા-ચોતાના સ્વરૂપને પામે છે. વળી પ્રકૃતિ જ બંધાય છે અને મૂકાય છે પુરુષને કંઈ નથી થતું. ૪૪.

યદૈવ જાયતે મેદઃ. પ્રકૃતેઃ પુરુષસ્ય ચ ।

મુક્તિરુક્તા તદા સાહ્યૈઃ, રુચ્યાતિઃ સૈવ ચ મન્યતે ॥ ૪૫ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાય ૮, શ્લોક ૨૮૩.

જ્યારે પ્રકૃતિ અને પુરુષનો ભેદ થાય છે-તેજુદા પડે છે, ત્યારે મોક્ષ થાય છે એમ સાંખ્યો કહે છે. અને તે મુક્તિ જ ખ્યાતિ નામે કહેવાય છે. ૪૫

મીમાંસકના ભેદ:—

મીમાંસકા દ્વિधा कर्मब्रह्ममीमांसकत्वतः ।

वेदान्ती मन्यते ब्रह्म, कर्म भट्टप्रभाकरौ ॥ ૪૬ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદાસ ૮, શ્લો ૨૫૮.

કર્મમીમાંસક અને બ્રહ્મમીમાંસક એમ બે પ્રકારે મીમાંસકો હોય છે. તેમાં વેદાંતીઓ બ્રહ્મને માને છે અને ભટ્ટ-કુમારિલ ભટ્ટ-તથા પ્રભાકર કર્મને માને છે. ૪૬.

સર્વજ્ઞનો અભાવ:—

जैमिनीयाः पुनः प्राहुः, सर्वज्ञादिविशेषणः ।

देवो न विद्यते कोऽपि, यस्य मानं वचो भवेत् ॥૪૭॥

પદ્મદર્શનસમુચય (હરિભદ્ર), શ્લો ૬૮.

જૈમિનીય-મીમાંસક-લોકોનું કહેવું છે કે-સર્વજ્ઞાદિ વિશેષણોવડે ઠરીને સહિત એવો કોઈ દેવ જ નથી કે જેનું વચન પ્રમાણભૂત માની શકાય. ૪૭.

ભટ્ટનાં છ પ્રમાણ:—

प्रत्यक्षमनुमानं च, शब्दार्थोपमया सह ।

अर्थापत्तिरभावश्च, भट्टानां पदप्रमाण्यसौ ॥ ૪૮ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદાસ ૮, શ્લો ૨૫૯

પ્રત્યક્ષ ૧, અનુમાન ૨, શબ્દ ૩, ઉપમા ૪, અર્થાપત્તિ ૫ અને અભાવ ૬, આ છ પ્રમાણો ભટ્ટના મતમાં છે ૪૮

પ્રભાકરનાં પાંચ પ્રમાણુઃ—

પ્રમાકરમતે પઞ્ચૈવૈતાન્યભાવવર્જનાત્ ।

અદ્વૈતવાદિવેદાન્તિપ્રમાણં તુ યથા તથા ॥ ૪૯ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાય ૮, શ્લો ૨૬૦.

પ્રભાકરના મતમાં એક અભાવ-અનુપલબ્ધિ-મિથ્યા જાણીતા પાંચ પ્રમાણુ છે. (પ્રત્યક્ષ ૧, અનુમાન ૨, આગમ ૩, ઉપમા ૪ અને અર્થાપત્તિ ૫) અદ્વૈતવાદી વેદાંતી પણ એમ જ માને છે ૪૯

સંન્યાસીઃ—

મગવન્નામધેયાસ્તુ, દ્વિજા વેદાન્તદર્શને ।

નિપ્રગેહધુજસ્ત્યક્તોપવીતા બ્રહ્મવાદિનઃ ॥ ૫૦ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાય ૮, શ્લો ૨૬૩.

વેદાંત દર્શનમાં રહેલા પ્રાક્ષણો સંન્યાસી થાય છે, તેઓ ભગવાનના નામથી ઓળખાય છે, પ્રાક્ષણને ઘેર જ ભોજન કરે છે, જનોઈનો ત્યાગ કરે છે અને તેઓ પ્રક્ષવાદી હોય છે એટલે દેવળ પ્રક્ષને જ સત્ય માને છે ૫૦.

સંન્યાસીના ભેદઃ—

ચત્વારો મગવઙ્ગેદાઃ, કુટીચરવહ્નદકૌ ।

હંસઃ પરમહંસશ્ચાધિકોઽમીષુ પરઃ પરઃ ॥ ૫૧ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાય ૮, શ્લો ૨૬૪.

ભગવાનના નામથી કહેવાતા સંન્યાસીઓ ચાર પ્રકારના હોય છે—કુટીચર ૧, બહુદક, ૨, હંસ ૩ અને પરમહંસ ૪; આ ચારે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. ૫૧.

મોક્ષનું સ્વરૂપ:—

સર્વમેતદિદં ब्रह्म, वेदान्तेऽद्वैतवादिनाम् ।

आत्मन्येव लयो मुक्तिर्वेदान्तिकमते मता ॥ ૫૨ ॥

વિવેકવિલાસ, રહસ ૮, શ્લો ૨૬૧.

અદ્વૈતવાદી વેદાંતીના મતમાં આ સર્વ જગત્ પ્રકારનું જ છે, તથા તે વેદાંતિકના મતમાં પોતાના આત્માને વિષે જ જે લય થયો તે જ મુક્તિ છે, એમ માનેલું છે. ૫૨.

[નાસ્તિક-દર્શન]

નાસ્તિકની માન્યતા:—

लोकायता वदन्त्येवं, नास्ति देवो न निर्धृतिः ।

धर्माधर्मौ न विद्येते, न फलं पुण्यपापयोः ॥ ૫૩ ॥

પદ્મદર્શનસમુચ્ચય ('હરિમંત્ર '), શ્લો ૮૦.

નાસ્તિક લોકો આ પ્રમાણે બોલે છે—(સંસારમાં) દેવ નથી, મોક્ષ નથી, ધર્મ કે અધર્મ નથી પુણ્ય કે પાપનું ફળ પણ નથી. ૫૩.

पञ्चभूतात्मकं वस्तु, प्रत्यक्षं च प्रमाणकम् ।

नास्तिकानां मते नान्यदात्माऽमुत्र शुभाशुभम् ॥૫૪॥

વિવેકવિલાસ, રહસ ૮, શ્લો ૩૦૪.

નાસ્તિકના મતમા સર્વ વસ્તુ પાત્ર મહાભૂતથી જ બનેલી છે, પ્રમાણુમા એક પ્રત્યક્ષ જ પ્રમાણુ છે, તે સિવાય આત્મા, પરલોક, પુણ્ય, પાપ, વિગેરે કાંઈ પણ નથી ૫૪

નાસ્તિકના વિચારો:—

પિવ खाद च चारुलोचने !, यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते ।
न हि भीरु ! गतं निवर्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥૫૫॥

પદ્મદર્શનસમુચ્ચય (હરિમદ્ર), શ્લોક ૮૨

હે મનોહર નેત્રવાળી! પી અને ખા હે ઉત્તમ શરીરવાળી! જે વીતી ગયું, તે તારૂં નથી, જેમકે હે ભીરૂં ! જે ગયું તે પાછું આવતું નથી, આ શરીર માત્ર પત્ર મહાભૂતના સમુદાયરૂપ છે ૫૫

[પ્રમાણ-સ્વરૂપ]

પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન:—

પ્રત્યક્ષમવિસંવાદિ, જ્ઞાનમિન્દ્રિયગોચરઃ ।

લિङ્ગતોઽનુમિતિર્ધૂમાદિવ વહેરવસ્થિતિઃ ॥ ૫૬ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લોક ૩૦૫.

જે વિસવાદ રહિત એટલે સત્ય હોય તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયવાળું જે જ્ઞાન છે તેને પણ પ્રત્યક્ષમા જ સમાવેશ થાય છે લિંગથી-હેતુથી-અનુમાન થાય છે જેમકે ધૂમાડો જોવામા આવે તે હેતુથી અગ્નિ છે એમ અનુમાન થાય છે ૫૬

અનુમાનના પ્રકાર:—

અનુમાનં ત્રિધા પૂર્વશેષસામાન્યતો યથા ।

વૃદ્ધેઃ સસ્યં નદીપૂરાદૃષ્ટિરસ્તાદ્રવેર્ગતિઃ ॥ ૫૭ ॥

વિવેકવિલાસ, વહ્લાસ ૧૧, શ્લો ૩૦૬.

અનુમાનના ત્રણ પ્રકાર છે—પૂર્વ અનુમાન ૧, શેષ અનુમાન ૨ અને સામાન્ય અનુમાન ૩. તેમાં વૃદ્ધિને ભેદ ધાન્ય પાકવાનું જે અનુમાન કરવું તે પૂર્વ અનુમાન ૧, નદીનું પૂર ભેદ વૃદ્ધિનું અનુમાન કરવું તે શેષ અનુમાન ૨ અને સૂર્યનો અસ્ત ભેદ સૂર્ય ગતિ કરે છે એમ જે જાણવું તે સામાન્ય અનુમાન ૩ કહેવાય છે. ૫૭.

ઉપમાન:—

હ્ય્યાતં સામાન્યતઃ સાધ્યસાધનં ચોપમા યથા ।

સ્યાદ્દોવદ્વચયઃ સાસ્ત્રાદિમત્ત્વમુપયોરપિ ॥ ૫૮ ॥

વિવેકવિલાસ, વહ્લાસ ૮, શ્લો ૩૦૭.

સિદ્ધ કરવા લાયક વસ્તુનું સાધન-કારણ-જે સામાન્યથી જ પ્રસિદ્ધ હોય તે ઉપમા કહેવાય છે. જેમકે બળદ જેવો ગવય-રોઝ હોય છે. અહીં સાસ્ત્રના (ડોકની નીચે લટકતી બુલ) વિગેરે સામાન્ય અવયવ બંનેમાં સરખા જ છે. ૫૮.

આગમ અને અર્થાપત્તિ :—

આગમશ્ચાપ્તવચનં, સ ચ કસ્યાપિ કોઽપિ ચ ।

વાચ્યાગ્રતીતૌ તત્સિદ્ધયૈ, પ્રોક્તાઽર્થાપત્તિરુત્તમૈઃ ॥ ૫૯ ॥

વિવેકવિલાસ, વહ્લાસ ૮, શ્લો ૩૦૮.

આમજનનું-રાગદ્રેષ રહિત હિતકારી જનનું-જે વચન તે આગમ કહેવાય છે તે આમજન સર્વ દર્શનોમાં જુદા જુદા હોય છે. શબ્દના અર્થની પ્રતીતિ (જ્ઞાન) બગબગ ન થતી હોય તો તેની સિદ્ધિને માટે ઉત્તમ પુરૂષોએ અર્થાપત્તિ કહી છે. ૫૬.

અભાવ:—

વદુઃ પીનો દિવા નાત્તિ, રાત્રાવિત્યર્થતો યથા ।

પશ્ચપ્રમાણાસામર્થ્યે, વસ્તુસિદ્ધિરભાવતઃ ॥ ૬૦ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદય ૮, શ્લોક ૩૦૯.

જેમ કેળવે કહ્યું કે—“ પુણ એવો બહુક દિવસે ખાતો નથી ” આ ઉપરથી તે રાત્રે ખાય છે એમ જે અર્થાત્થી મિદ્ધ કરવું તે અર્થાપત્તિ કહેવાય છે. જ્યાં આ પાંચે પ્રમાણોનો વિષય ન હોય ત્યાં અભાવ પ્રમાણથી વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે (જેમકે જોરડામાં ઘટ નથી, કારણ કે તે જેખાતો નથી. એ અભાવ પ્રમાણ જાણવું.) ૬૦.

જીવ સમ્બન્ધી શક્તિ-સમાધાન (૧૧)

શક્તિ-

આત્માને મન્યતે નૈરુશ્વાર્યાકૃતસ્ય વાગિયમ્ ।

જતુર્નારન્ધ્રિતે માળ્ડે, ક્ષિપ્તશ્ચૈરો મૃતોઽથ સઃ ॥ ૧ ॥

નિર્જગામ કથં તસ્ય, જીવઃ પ્રવિવિશુઃ કથમ્ ।

અપરે કૃમિરૂપાશ્ચ, નિશ્ચિન્ત્રે તત્ર વસ્તુનિ ॥ ૨ ॥

સમાધાન-

તથૈવ મુદ્રિતે માળ્ડે, ક્ષિપ્તઃ શહ્યુતો નરઃ ।

શક્તિત્તદ્વાદિતાત્તદો નિષ્ક્રામતિ કથં વહિઃ ? ॥ ૩ ॥

અમિર્મૂર્તઃ કથં ધ્માતે, લોહગોલે નિશ્ચત્યહો ।

અમૂર્તસ્યાત્મનસ્તત્કિ, નિહન્યેતાં ગમાગમૌ ? ॥ ૪ ॥

વિવેકવિલાસ, વહ્નસ ૧૧, શ્લોક ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭.

શંકા—એક ચાર્વાક મતવાળો જીવને માનતો નથી, તે કહે છે કે—લાખવડે છિદ્રોને બંધ કરી એક કોડીને વિષે કોઈ ચારને નાખ્યો, તેમા તે મરણ પામ્યો, તે વખતે (જે જીવ ભિન્ન હોય તો) તેનો જીવ તેમાથી શી રીતે બહાર નીકળ્યો ? અને છિદ્રો રહિત તે વસ્તુ(કોડી)મા ખીજા કૃમિઓ શી રીતે પેદા ? (તેથી જણાય છે કે જીવ કોઈ જુદો ચીજ નથી.)

ઉત્તર—તેજ પ્રમાણે બંધ કરેલા ભાંડમાં શંખ સહિત એક માણસને નાંખ્યો, તે માણસે તેમાં રહી શંખ વગાડ્યો, તે વખતે તેનો નાદ-શબ્દ-બહાર નીકળ્યો તે શી રીતે ? તથા મૂર્તિમાન અગ્નિ ધમેલા લોહના ગોળાને વિષે શી રીતે પ્રવેશ કરે છે ? કેમકે તેની અંદર પેસવામાટે કાંઈ પણ છિદ્રો નથી. તે જ રીતે અમૂર્તિમાન આત્માનું જુલુ આવવું થાય તેમા શો વિરોધ છે ? કાંઈ પણ વિરોધ નથી. (મૂર્તિમાન પદાર્થો પણ છિદ્રરહિત વસ્તુની બહાર નીકળે છે અને તેની અંદર પેમે છે તો અમૂર્તિમાન પદાર્થ જુલુ આવવું કરે તેમાં શી શંકા ?) ૧, ૨, ૩, ૪.

શક્તિ—

दस्योरन्यस्य काये च, जतशः शकलीकृते ।

न दृष्टः कचिदप्यात्मा, सोऽस्ति चेत्किं न दृश्यते ? ॥ ૫ ॥

સમાધાન—

खण्डितेऽप्यरणेः काष्ठे, मूर्तौ वह्निर्वसन्नपि ।

न दृष्टो दृश्यते किं वा, जीवो मूर्तिविवर्जितः ॥ ૬ ॥

વિવેકવિલાસ, ઝહાસ ૧૧, શ્લો ૭૮, ૭૯.

શંકા—કોઈ બીજા ચોરના શરીરના નાના નાના સેંકડો કંકડા કર્યા તો પણ તેમાં કોઈ પણ ઠેકાણે જીવ જોવામાં આવ્યો નહીં. જો કદાચ જીવ હોય તો તે કેમ ન દેખાય ?

ઉત્તર—અરણિના કાંઈને ખાંડીને ભૂકો કરીએ તો પણ તેની અંદર રહેલો મૂર્તિમાન અગ્નિ દેખાતો નથી, તો પછી અમૂર્તિમાન જીવ તો શી રીતે જ દેખાય ? ન જ દેખાય. ૫, ૬.

શક્તિ—

જલપિષ્ટાદિયોગસ્ય, મદ્યસ્ય મદશક્તિવત્ ।

અચેતનેભ્યઃચૈતન્યં, ભૂતેભ્યસ્તદ્વદેવ હિ ॥ ૭ ॥

સમાધાન—

શક્તિર્ન વિદ્યતે ચેષાં, ભિન્નભિન્નસ્થિતિસ્પૃશામ્ ।

મમુદાયેઽપિ નો તેષાં, શક્તિર્ભીરુપુ શૌર્યવત્ ॥ ૮ ॥

વિવેકવિલાસ, હ્રદાસ ૧૧, સ્ત્રો. ૮૨, ૮૩.

શંકા—પાણી અને હોટ વિગેરેની મેળવણી કરવાથી જેમ મદિરામાં મદની શક્તિ આવે છે, તેમ ચેતના રહિત એવા પૃથ્વી વિગેરે મહાબૂતોથીકી ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થાય છે (તો પછી સ્વતાંત્ર જીવ કેમ માનવો ?)

ઉત્તર—જુદી જુદી સ્થિતિવાળા જે પદાર્થોમાં જે શક્તિ ન હોય તે શક્તિ તેમના સમુદાયને વિષે પણ આવતી નથી. જેમકે ઘણા બીકણ માણસો લેજા થાય તો પણ તેમનામાં શૌર્ય આવતું નથી. ૭, ૮.

જૈન-દર્શન (૧૦૦)

જૈનદર્શનનો માન્યતા:—

સ્યાદ્વાદશ્ચ પ્રમાણે દ્વે, પ્રત્યક્ષં ચ પરીક્ષકમ્ ।

નિત્યાનિત્યં જગત્સર્વં, નવ તત્ત્વાનિ સપ્ત વા ॥ ૧ ॥

ચિવેકવિલાસ, ઉપાસ ૮, શ્લોક ૨૪૯.

જૈનમતમાં ‘ સ્યાદસ્તિ, સ્યાન્નાસ્તિ ’ ઇત્યાદિ ભગવાણે સ્યાદ્વાદ તથા પ્રત્યક્ષ અને પરીક્ષ એવા બે પ્રમાણુ મનાય છે. સર્વ જગતના પદાર્થો (દ્રવ્યથી) નિત્ય અને (પર્યાયથી) અનિત્ય છે, તથા નવ તત્ત્વ અથવા સાત તત્ત્વ માનેલાં છે. ૧.

પ્રોક્તોઽર્હન્ યત્ર દેવઃ સકલગુણગણૈર્યુક્ત એનોવિમુક્તો

હિંસા-મિથ્યાદિદોષૈરપરિગતમના મન્યતે સન્ ગુરુશ્ચ ।

સ્યાદ્વાદસ્તત્ત્વરમ્યસ્ત્રિધ્રુવનગતકં વસ્તુ સન્નિશ્ચિનોતિ,

પ્રોક્તં પદ્મદ્રવ્યજાતં પ્રશમદમગુણાવિષ્ટધર્મઃ સ જૈનઃ ॥ ૨ ॥

ધર્મવિયોગમાલા, શ્લોક ૩૮.

જેમાં સઘળા ગુણોથી યુક્ત અને સઘળા પાપ-દોષોથી રહિત એવા અરિહંતને દેવ કહ્યા છે, જેમાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ આદિ દોષોથી રહિત એવા ગુરુને સાચા ગુરુ મનાય છે, જ્યાં તત્ત્વોમાં શ્રેષ્ઠ એવો સ્યાદ્વાદ

જગત્ની તમામ સત્ વસ્તુઓનો નિશ્ચય કરે છે, (જ્યાં ધર્માસ્તિ-કાય વિગેરે) છ દ્રવ્યો ગતાવ્યાં છે તથા જે શાંતિ અને ઇન્દ્રિય-દમન વિગેરે ગુણોથી શોભિત છે. તે જૈનધર્મ છે. ૨.

અનેકાન્તવાદઃ—

एकान्तेऽघटमानत्वाद् वस्तुतत्त्वस्य सर्वथा ।

अनेकान्तस्ततः कान्तः, स्वीकार्यः सौख्यमिच्छता ॥ ૩ ॥

હિમાંશુવિજય (અનેકાન્તી).

એકાન્ત નિત્યતા વિગેરેમાં કોઈ પણ રીતે વસ્તુની સિદ્ધિ થતી નથી. તેથી સુખની આહુના કરનારે મનોહર એવા અનેકાન્તવાદનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અર્થાત્ અનેકાન્તવાદ (સ્વાદ્વાદ)નો સ્વીકાર કરવાથી જ પદાર્થોની સિદ્ધિ થઈ શકે છે. અન્યથા નહિ. ૩.

અનન્તધર્માત્મક વસ્તુઃ—

येनोत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं यत् सत् तदिष्यते ।

अनन्तधर्मकं वस्तु, तेनोक्तं मानगोचरः ॥ ૪ ॥

પદ્મદર્શનસમુચ્ચય (હરિમદ્ર), શ્લોક ૫૭.

ઉત્પત્તિ, નાશ અને સ્થિરતા; આ ત્રણુવડે કરીને સહિત જે હોય તેને જ વસ્તુ માનેલી છે અને એમ હોવાના કારણે જ પ્રમાણના વિષયભૂત વસ્તુને અનન્ત ધર્મવાળી માનેલી છે. ૪.

નવ તત્ત્વઃ—

જીવાજીવી પુણ્યપાપે, આસ્રવઃ મંયરોઽપિ ચ ।

વન્ધો નિર્જરણં મુક્તિરેષાં વ્યાख्याધુનોચ્યતે ॥ ૫ ॥

ત્રિવેકવિલાસ, उहास ૮, શ્લો० ૨૫૦.

જીવ ૧, અજીવ ૨, પુણ્ય ૩, પાપ ૪, આસ્રવ ૫, મવર ૬, બાધ ૭, નિર્જરા, ૮ અને મોક્ષ ૯, આ નવ તત્ત્વો છે, (તેની વ્યાખ્યા હવે કહેવાય છે) ૫

છ દ્રવ્યઃ—

ધર્માધર્મા નભઃ કાલઃ, પુદ્ગલથેતનસ્તથા ।

દ્રવ્યપદ્ધકમિદં રુચાતં, તન્નેદાસ્ત્વાગમે સ્મૃતાઃ ॥ ૬ ॥

પદ્ધર્શનસમુદય (રાજશેજર), શ્લો० ૧૧.

ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ, આ છ પ્રકારનું દ્રવ્ય કહેયું છે અને તેના ભેદો આગ મના કહેલા છે ૬

શ્વેતામ્બર અને દ્વિગમ્બરનો ભેદઃ—

મૃદ્ધે ન કેવલી ન સ્ત્રીમોક્ષઃ ગ્રાહુર્દિગમ્બરાઃ ।

एषामयं महान्भेदः, सदा श्वेताम्बरैः सह ॥ ७ ॥

વિવેકવિલાસ, उहास ૮, શ્લો० ૨૫૭.

કોઈ પણ કેવળજ્ઞાની લોબ્ધ કરતા નથી અને સ્ત્રી મોક્ષે જઈ શકતી નથી, એમ દિગંબરો કહે છે આ તેમનો નિરતર શ્વેતાંબરો સાથે મોટો ભેદ છે ૭

શ્વેતામ્બર સાધુ:—

સરજોહરણા મૈક્ષ્યશ્રુજો લુચ્ચિતમૂર્દ્ધજાઃ ।

શ્વેતામ્બરાઃ ક્ષમાશીલા નિઃસજ્જા જૈનસાધવઃ ॥ ૮ ॥

વિવેકવિલાસ, હજાસ ૮, શ્લોક ૨૫૫.

જેઓ રત્નેહરણુને-ઓઘાને-ધારણ કરે છે, દોષ રહિત ભિક્ષાનું લોબ્ધ કરે છે, મસ્તકના કેશનો દોચ કરે છે, શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, જેમનો ક્ષમા જ સ્વભાવ છે અને જેઓ સર્વ સંગ રહિત છે, તે (શ્વેતામ્બર) જૈન સાધુઓ કહેવાય છે ૮

દિગમ્બર સાધુ:—

લુચ્ચિતાઃ પિચ્છિકાહસ્તાઃ, પાણિપાત્રા દિગમ્બરાઃ ।

ઊર્ધ્વાશિના ગૃહે દાતુર્દ્વિતીયાઃ સ્યુર્જિનર્પયઃ ॥ ૯ ॥

વિવેકવિલાસ, હજાસ ૮, શ્લોક ૨૫૬.

કેશનો દોચ કરનારા, મોરપાંછીરૂપ ઓઘાને હાથમાં રાખનારા, હાથરૂપી પાત્રમાં જ ભિક્ષા લઈને જાનારા, દિગંબર-વસ્ત્ર રહિત-અને દાતારને ઘેર જ ઉભા રહીને લોબ્ધ કરનારા જેઓ હોય તે ધીબ પ્રકારના (દિગંબર) જૈનમુનિઓ-ગ્નિન-કપી-હોય છે ૯.

મોક્ષનું સ્વરૂપ:—

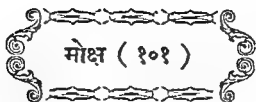
લબ્ધાનન્તચતુષ્કસ્ય, લોકાગ્રસ્થસ્ય ચાત્મનઃ ।

ક્ષીણાષ્ટકર્મણો મુક્તિરવ્યાવૃત્તિર્જિનોદિતા ॥ ૧૦ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૮, શ્લોક ૨૫૪.

(જ્ઞાન, દર્શન, ગળ અને વીર્ય એ) ચાર અનંતા જેને પ્રાપ્ત થયા હોય, જેનો આત્મા લોકના અગ્રભાગને વિષે (સિદ્ધ-શિલા પર) રહેલો હોય, જેનાં આઠે કર્મ ક્ષીણ થયાં હોય, અને જેમાં ગયા પછી ફરીથી કદાપિ સંસારમાં આવવાનું ન હોય, તે મુક્તિ છે એમ જિનેશ્વરે કહ્યું છે. ૧૦

મોક્ષનું સ્વરૂપ:—

યન્ન દુઃસેન સમ્મિત્તં, ન ચ ગ્રસ્તમનન્તરમ્ ।
અમિલાપાપનીતં યત્, તજ્જેયં પરમં પદમ્ ॥ ૧ ॥

મોક્ષાષ્ટક (હરિભદ્ર), શ્લો ૦ ૨.

જે દુઃખથી મિશ્ર નથી, દુઃખથી ગ્રસ્ત-વ્યાપ્ત-નથી, જે આંતર વિનાનું છે અને જે કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છાથી પર છે તેને પરમ પદ-મોક્ષ-બાબુલું. ૧.

અમાલે વન્ધહેતૂનાં, ધાતિકર્મક્ષયોદ્ભવે ।
કેવલે સતિ મોક્ષઃ સ્યાચ્છેપાણાં કર્મણાં ક્ષયે ॥ ૨ ॥

યોગસામ્ર, પૃ ૦ ૩૮, શ્લો ૦ ૬૪. (પ્ર. સ.)

કર્મબંધના હેતુનો અભાવ થવાથી ચાર ધાતિ કર્મના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, અને પછી બાકીના ચાર અધાતી કર્મનો ક્ષય થાય ત્યારે મોક્ષ થાય છે. ૨.

સાચો મોક્ષ:—

નાશામ્બરત્વે ન મિતામ્બરત્વે, ન તર્કવાદે ન ચ તત્ત્વવાદે ।
ન પક્ષસેવાઽઽશ્રયણેન મુક્તિઃ, કપાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ ॥૩॥

અષ્ટક (હરિભદ્ર).

દિગંબરપણામાં મુક્તિ નથી, શ્વેતાંબરપણામાં મુક્તિ નથી, તર્કશાસ્ત્રમાં મુક્તિ નથી, તત્ત્વવાદમાં મુક્તિ નથી, તથા પક્ષ-સેવાનો આશ્રય કરવાથી પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. માત્ર કપાયનો ત્યાગ કરવાથી જ મુક્તિ થાય છે. ૩.

મોક્ષસ્ય નહિ વાસોઽસ્તિ, ન ગ્રામાન્તરમેવ વા ।

અજ્ઞાનહૃદયગ્રન્થિનાશો મોક્ષ इति स्मृतः ॥ ૪ ॥

શિવગીતા, અ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૩૨.

મોક્ષનું કોઈ જૂઠું વાસસ્થાન-રહેવાનું સ્થાન નથી, તેમ જ તેનું કોઈ જૂઠું ગામ નથી. પરંતુ હૃદયમાં રહેલા અજ્ઞાનની ગ્રંથિનો જે નાશ તે જ મોક્ષ છે એમ કહેણું છે. ૪.

મોક્ષ-સુખનું મહત્ત્વ:—

(મોક્ષના સુખને) કેવળ યોગીઓ જ જ્ઞાનથી બાણી શકે છે. બાકી બીજાઓ તો માત્ર એનું વર્ણન કાનથી જ સાંભળી શકે છે. વળી (સંસારમાં મોક્ષને યોગ્ય) ઉપમાનો અભાવ હોવાથી તેનું સ્પષ્ટ રીતે વર્ણન થઈ શકતું નથી. ૬.

સમસ્તકર્મક્ષયતોઽસ્થિતાર્થ-

પ્રકાશયુક્તં સુખમદ્વિતીયમ્ ।

યસ્મિન્ ત્રિલોકીસુખમસ્તિ ચિન્દુ-

ર્મુક્તૌ ક ઇચ્છેન્નહિ કો ભવેદ્ દ્વિદ્ ? ॥૭॥

અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક, પ્રકરણ ૨, શ્લો ૪૩.

(જે મોક્ષમાં) બધાય કર્મનો ક્ષય થવાથી તમામ પદાર્થના પ્રકાશથી યુક્ત એવું અદ્વિતીય સુખ પ્રગટ થાય છે અને જેની આગળ ત્રણ લોકનું સુખ પણ એક ગિંદુ સમાન છે એવા મોક્ષની કોણ ઇચ્છા ન કરે અથવા એનો કોણ દેખી થાય ? ૭.

પરમાનન્દરૂપં તદ્વીયતેઽન્યૈર્વિચક્ષણૈઃ ।

इत्थं सकलकल्याणरूपत्वात् साम्प्रतं ह्यदः ॥ ८ ॥

મોક્ષાષ્ટક (હરિભદ્ર), શ્લો ૮.

આ પ્રમાણે એ (મોક્ષનું સુખ) બધાય કલ્યાણરૂપ હોવાના કારણે બીજા દર્શનકાર વિદ્વાનો તેને પરમાનન્દરૂપ કહે છે તે યોગ્ય જ છે. ૮.

अपरायत्तमोत्सुक्यरहितं निष्प्रतिक्रियम् ।

सुखं स्वाभाविकं तत्र, नित्यं भयविवर्जितम् ॥ ९ ॥

મોક્ષાષ્ટક (હરિભદ્ર), શ્લો ૭.

ત્યાં-મોક્ષમાં-કોઈ બીજાને આધીન નહિ (એટલે કે પોતાને આધીન) એવું, ઉત્સુકતારહિત, કોઈ પણ પ્રકારના વિરોધ વગરનું, સ્વાભાવિક, શાશ્વતું અને દરેક પ્રકારના ભય વગરનું એવું સુખ હોય છે. ૯.

મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય:—

अयमात्मैव चिद्रूपः, शरीरी कर्मयोगतः ।

ध्यानाग्निदग्धकर्मा तु, सिद्धात्मा स्यान्निरञ्जनः ॥૧૦॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૪, શ્લો ૪.

ચૈતન્યના સ્વરૂપવાળો આ આત્મા જ કર્મના સંબંધથી શરીરને ધારણ કરે છે (એટલે સંસારમાં ભમ્યા કરે છે), અને તેજ આત્મા, જો ધ્યાનરૂપી અગ્નિવડે કર્મને બાળી નાંખે તો કર્મ રહિત થઈને સિદ્ધાત્મા થઈ જાય છે. ૧૦.

ममतैकलीनचित्तो ललनाऽपत्यस्वदेहममतामुक् ।

विषयकपायाद्यवशः शास्त्रगुणैर्दमितचेतस्कः ॥૧૧॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિ ૧, શ્લો ૩.

(કે મોક્ષાર્થી પ્રાણી) તું સમતામાં લીન ચિત્તવાળો થા, શ્રી, પુત્ર, પૈસા અને શરીર ઉપરથી મમતા છોડી દે. (વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરે) ઈદ્રીયોના વિષયો અને (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ) કપાયોને વશ થા નહિ. શાસ્ત્રરૂપ લગામવડે તારા મનરૂપ અશ્વને કાળુમાં રાખ. ૧૧.

तृणतुल्यं परद्रव्यं, परं च स्वशरीरवत् ।

पररामां समां मातुः, पश्यन् याति परं पदम् ॥ ૧૨ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૩૨૮.

જે મનુષ્ય પર ધનને તૃણ સમાન જાણે, અન્ય જીવના શરીરને પોતાના શરીર સમાન જાણે, અને પરસ્પરીને માતા સમાન જાણે, તે મનુષ્ય મોક્ષપદને પામે છે. ૧૨.

જન્તૂનામવનં જિનેશમહનં મક્ત્યાઽઽગમાર્કર્ણનં,
માધૂનાં નમનં મદાપનયનં સમ્યગ્ ગુરોર્માનનમ્ ।
માયાયા હનનં ક્રૂધથ ગમનં લોભદ્રુમોન્મૂલનં,
ચેતઃગોધનમિન્દ્રિયસ્ય દમનમેતચ્છિવોપાયનમ્ ॥૧૩॥

પાણ્ડવચરિત્ર (ગદ્ય).

સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું, જિનેશ્વરની પૂજા કરવી, શ્રદ્ધાથી આગમનુ શ્રવણ કરવું, સાધુઓને વદના કરવી, જાત્યાદિ મદને દૂર કરવા, ગુરુ જનનું અભ્યક્ષ પ્રકારે બહુમાન કરવું, માયાને હણવી, ક્રોધને શમાવી દેવો, લોભરૂપી વૃક્ષને ઉખેડી નાંખવો, ચિત્તને શુદ્ધ કરવું, અને ઇદ્રિયોનું દમન કરવું; આ સર્વ મોક્ષનો ઉપાય છે. ૧૩.

મર્કિત તીર્થકરે ગુરૌ જિનમતે સદ્ધે ચ હિંસ્રાઽનૃત-
સ્તેયાત્રલપરિગ્રહાદ્યુપરમં ક્રોધાવરીણાં જયમ્ ।

સૌજન્યં ગુણિમદ્ગમિન્દ્રિયદમં દાનં તપો ભાવનામ્,
વૈરાગ્યં ચ કુરુષ્વ નિર્વૃત્તિપદે યદ્યસ્તિ ગન્તું મનઃ ॥ ૧૪ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૮.

જો મોક્ષ સ્થાનમાં જવાનું મન હોય તો તીર્થંકર, ગુરુ, જિનમત અને ચતુર્વિધ સંધને વિષે તું ભક્તિ રાખ, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, અને પરિગ્રહાદિકનો ત્યાગ કર, ક્રોધા-

દિક શત્રુઓનો વિજય કર, સન્નિવૃત્તતા ધારણ કર, શુભીજનોનો સંગ કર, ઈદ્રિયોનું દમન કર, દાન આપ, યથાશક્તિ તપ કર, (ન બની શકે તેવા ધર્મકાર્યમાં) ભાવના ગળ, તથા વૈરાગ્ય ધારણ કર ! ૧૪.

ત્રિસન્ધ્યં દેવાર્યા વિરચય ચયં પ્રાપય યશઃ,

શ્રિયઃ પાત્રે વાપં જનય નયમાર્ગં નય મનઃ ।

સ્મરક્રોધાધારીન્ દલય કલય પ્રાણિણુ દયાં,

જિનોક્તં સિદ્ધાન્તં શૃણુ વૃણુ જવાન્મુક્તિકમલામ્ ॥૧૫॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૯૪.

હે ભગ્ય પ્રાણી ! તું ત્રિકાળ દેવપૂજા કર, યશના સમૂહને પ્રાપ્ત કર, સુપાત્રને વિષે લક્ષ્મીનું વાવવું કર-દાન કર, મનને નીતિ માર્ગમાં લઈ બા, કામ, ક્રોધ વિગેરે શત્રુઓને દણી નાંખ, પ્રાણીઓને વિષે દયા રાખ, જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતનું શ્રવણ કર, આ પ્રમાણે કરવાથી શીઘ્રપણે મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીને તું વર. ૧૫.

પૂજા જિનેન્દ્રેણ રતિર્ચતેષુ,

રુચિશ્ચ સામાયિકપૌષધેષુ ।

દાનં સુપાત્રે શ્રવણં શ્રુતે ચ,

સત્સાધુસેવા શિવમાર્ગેણ ॥ ૧૬ ॥

પુણ્યધનકથા.

જિનેશ્વરની પૂજા કરવી, વ્રતોને વિષે પ્રીતિ રાખવી, સામાયિક અને પૌષધને વિષે રૂચિ રાખવી, સુપાત્રને વિષે દાન દેવું, શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું, અને સારા સાધુની સેવા કરવી; આ સર્વ મોક્ષનો માર્ગ છે. ૧૬.

દેવો દલિતરાગારિઃ, ગુરુસ્ત્યક્તપરિગ્રહઃ ।

ધર્મઃ પ્રગુણકારુણ્યો મુક્તિમૂલમિદં મતમ્ ॥ ૧૭ ॥

સૂત્રરત્નાવલી, પૃ૦ ૪૭, શ્લો૦ ૪૯૨. (આત્મા. સ.)

રાગરૂપી શત્રુનો નાશ કરનાર દેવ, પરિગ્રહ રહિત ગુરુ અને ઉત્કૃષ્ટ કૃપામય ધર્મ; આ ત્રણ મુક્તિના કારણરૂપ કહેલ છે. ૧૭.

તસ્માત્ત્વમપિ રાજેન્દ્ર ! દેહિ ન્યાયાર્જિતં ધનમ્ ।

દાનાજ્ઞાનં ચ તત્પ્રાપ્ય, જ્ઞાનાત્ સિદ્ધિં ચ યાસ્યસિ ॥ ૧૮ ॥

ઇતિહાસસમુચય, અ૦ ૩, શ્લો૦ ૬૦.

—તેથી કરીને હે રાજેન્દ્ર ! તું પણ ન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું દાન કર, દાનથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી તું સિદ્ધિને પામીશ. ૧૮.

इन्द्रियाणां निरोधेन, रागद्वेषक्षयेण च ।

अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ૧૯ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૬૦.

ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવાથી, રાગદ્વેષનો ક્ષય કરવાથી અને પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવાથી પુરૂષ મોક્ષ મેળવવા સર્મથ થાય છે. ૧૯.

मुक्तिमिच्छसि चेत्तात ! विषयान् विषवत् त्यज ।

क्षमाऽऽर्जवदयाशौचं, सत्यं पीयूषवत् पिब ॥ ૨૦ ॥

વૃદ્ધચાળક્યનીતિ, અ૦ ૯, શ્લો૦ ૧.

હે તાત (ભાઈ) ! જો તું મુકિતને ઇચ્છતો હોય તો વિષયોનો વિષની જેમ ત્યાગ કર, તથા ક્ષમા, સરળતા, દયા, શૌચ, અને સત્યને અમૃતની જેમ પી(—તેમનો આદર કર). ૨૦.

શત્રૌ મિત્રે પુત્રે ચન્ધૌ, મા કુરુ યત્નં વિગ્રહસન્ધૌ ।

ભવ સમચિત્તઃ સર્વત્ર ત્વં, વાઙ્મહસ્યચિરાદ્ યદિ વિષ્ણુત્વમ્ ॥૨૧॥

મોહમુદ્રર (શંકરાચાર્ય), શ્લો ૧૦.

હે પ્રાણી ! જો તું શીઘ્રપણે વિષ્ણુપણાને—વિષ્ણુરૂપ થવાને— ઇચ્છતો હોય તો તું શત્રુ, મિત્ર, પુત્ર અને પાંધુ સર્વને વિષે કળયેા કરવામાં કે સંધિ કરવામાં (અર્થાત્ શત્રુને વિષે કળયેા અને મિત્રાદિકને વિષે સંધિ કરવામાં) યત્ન ન કર અને સર્વને વિષે સમાન ચિત્તવાળો થા. ૨૧.

સમં પश्यન્ હિ સર્વત્ર, સમવસ્થિતમીશ્વરમ્ ।

ન હિનસ્ત્યાત્મનાઽઽત્માનં, તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૨૨॥

.ભગવદ્ગીતા, અ ૦ ૧૩, શ્લો ૨૮.

સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલા ઇશ્વરને સરખી રીતે જોનાર પુરૂષ પોતાના આત્માવડે બીજા કોઈ પણ આત્માને હણતો નથી, તેથી તે મોક્ષ ગતિને પામે છે. ૨૨.

સર્વસદ્ગુણપરિત્યાગઃ, સર્વદ્વન્દ્વસહિષ્ણુતા ।

સર્વદ્વન્દ્વસમત્વં ચ, મોક્ષસ્ય વિધિરુત્તમઃ ॥ ૨૩ ॥

ઈતિહાસસમુચ્ચય, અ ૦ ૧૮, શ્લો ૮૯.

સર્વ સંગનો ત્યાગ કરવો, સર્વ (સુખ દુઃખાદિક) દ્વંદ્વને સહન કરવા, સર્વ (શુભ અશુભ વિષયો તથા વસ્તુઓરૂપી) દ્વંદ્વને વિષે સમદૃષ્ટિ રાખવી, આ મોક્ષનો ઉત્તમ વિધિ છે. ૨૩

यस्य चित्तं द्रवीभूतं, कृपया सर्वजीविषु ।

तस्य ज्ञानं च मोक्षश्च, किं जटाभस्मचीवरैः ? ॥ ૨૪ ॥

પદ્મપુરાણ, અ૦ ૮૧, શ્લો૦ ૩૩.

જેતું મન સર્વ જીવોને વિષે કૃપાએ કરીને ભીજાયેલું હોય, તેને જ જ્ઞાન અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે જટા રાખવાથી, ભસ્મ ચોળવાથી કે ચીવર પહેરવાથી (અર્થાત્ કોઈ પણ જાતનો સાધુવેષ રાખવાથી) શું ફળ છે ? કંઈ જ નથી ૨૪.

कमेन्धनं समाश्रित्य, दृढा सद्भावनाऽऽहुतिः ।

धर्मव्याનાग्निना कार्या, दीक्षितेनाग्नિકારिका ॥ ૨૫ ॥

બૃહદારણ્યક, ઉત્તરભાગ, શ્લો૦ ૨૧.

જેણે (મોક્ષ મેળવવા) દૃઢા લીધી હોય તેણે કર્મરૂપી ઈંધનનો આશ્રય કરી ધર્મધ્યાનરૂપી અગ્નિવડે ઉચ્ચ ભાવનારૂપી ઠઠ આહુતિ આપીને, અગ્નિકારિકા કરવી—અગ્નિહોત્ર કરવું ૨૫.

गतपङ्कं यथा तुम्बं, जले यात्युपरि स्वयम् ।

क्षीणकर्ममलो जीवस्तथा याति शिवालयम् ॥ ૨૬ ॥

જેમ કાદવના લેપ રહિત થયેલું તુંગડું પોતાની મેળે જળ ઉપર આવે છે—તરે છે, તેમ કર્મરૂપી મળથી રહિત થયેલો જીવ પોતે જ શિવાલયમાં—મોક્ષમાં—જાય છે. ૨૬.

નિર્મમત્વં વિરાગાય, વૈરાગ્યાદ્યોગસદ્ગતિઃ ।

યોગાત્સંજ્ઞાયતે જ્ઞાનં, જ્ઞાનાન્મુક્તિઃ પ્રજાયતે ॥ ૨૭ ॥

મમતાનો ત્યાગ વૈરાગ્ય માટે છે એટલે મમતાનો નાશ થવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, વૈરાગ્યથી યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. (એટલે મન, વચન, કાયાનુ' નિયમિતપણું અથવા ધ્યાનયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.) યોગથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭.

જિનપતિપદભક્તિર્ભાવિના જૈનતત્ત્વે,

વિષયસુખવિરક્તિર્મિત્રતા સત્યવર્ગે ।

શ્રુતિશમયમશક્તિર્મૂકતાઽન્યસ્ય દોષે,

મમ ભવતુ ચ વૌધિર્વાવિદાપ્નોમિ મુક્તિમ્ ॥ ૨૮ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૧.

શુદ્ધ સ્ફટિક રત્નની જેવો નિર્મળ અને અવયવ રહિત (સંપૂર્ણ) પરમાત્મા છે, એમ જ્યારે તેને આત્માને વિષે આત્માવડે જ જાણ્યો હોય ત્યારે તે મોક્ષ પદને આપે છે. ૨૯.

સમતાં સર્વભૂતેષુ, યઃ કરોતિ સુમાનસઃ ।

મમત્વભાવનિર્મુક્તો યાત્યસૌ પદમન્યયમ્ ॥ ૩૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૧૫.

ઉત્તમ મનવાળો અને મમતા રહિત એવો જે પુરૂષ સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમતાને ધારણ કરે છે, તે પુરૂષ મોક્ષપદને પામે છે. ૩૦.

સમ્યગ્વિરક્તિર્નનુ ચસ્ય ચિત્તે,

સમ્યગ્ગુરુર્યસ્ય ચ તત્ત્વવેત્તા ।

સદાઽનુભૂત્યા દુઃકનિશ્ચયો ય-

સ્તસ્યૈવ સિદ્ધિર્ન હિ ચાપરસ્ય ॥ ૩૧ ॥

હૃદયપ્રવીણ, શ્લોક ૩.

જેના ચિત્તમાં સમ્યક્ પ્રકારનો વૈરાગ્ય છે, જેના શુદ્ધ તત્ત્વને જાણનાર છે, અને જેને સદા અનુભવવડે દુઃક નિશ્ચય છે, તે જ પુરૂષની સિદ્ધિ થાય છે, બીજાની ચતી નથી. ૩૧.

एकाग्रचित्तस्य दृढव्रतस्य, पञ्चेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य ।

अध्यात्मयोगे गतमानसस्य, मोक्षो भुवं नित्यमहिंसकस्य॥૩૨॥

નિર્મમત્વં વિરાગાય, વૈરાગ્યાદ્યોગસદ્ગતિઃ ।

યોગાત્સંજ્ઞાયતે જ્ઞાનં, જ્ઞાનાન્મુક્તિઃ પ્રજાયતે ॥ ૨૭ ॥

મમતાનો ત્યાગ વૈરાગ્ય માટે છે એટલે મમતાનો નાશ થવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, વૈરાગ્યથી યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. (એટલે મન, વચન, કાયાતું નિયમિતપણું અથવા ધ્યાનયોગ પ્રાપ્ત થાય છે) યોગથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭.

જિનપતિપદમક્તિર્ભાવિના જૈનતત્ત્વે,

વિષયસુખવિરક્તિર્મિત્રતા સત્યવર્ગે ।

શ્રુતિશમયમશક્તિર્મૂકતાઽન્યસ્ય દોષે,

મમ ભવતુ ચ વૌધિર્યાવિદાપ્નોમિ મુક્તિમ્ ॥ ૨૮ ॥

સુભાષિતરત્નસન્દોહ, શ્લોક ૨૧.

શ્રીજિનેશ્વરના ચરણની સેવા, જિનેશ્વરના તત્ત્વને વિશે ભાવના, વિષયસુખથી વૈરાગ્ય, પ્રાણીઓ પ્રત્યે મિત્રતા, શાસ્ત્ર-શ્રવણ, શાંતિ અને ઇન્દ્રિયદમનની શક્તિ, પારકાના દોષ (ના કથન) પ્રત્યે મુંગાપણું અને સમક્ષિત; આટલી વસ્તુઓ, જ્યાં સુધી હું મોક્ષને ન પામું ત્યાં સુધી મને હોજો ! (કારણ કે આ મોક્ષના ઉપાયરૂપ છે.) ૨૮.

મોક્ષની યોગ્યતા:—

શુદ્ધસ્ફટિકસદ્કાશો નિષ્કલથાત્મનાઽઽત્મનિ ।

પરમાત્મેતિ સ જ્ઞાતઃ, પ્રદત્તે પરમં પદમ્ ॥ ૨૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧, શ્લોક ૪.

શુદ્ધ સ્ફટિક રત્નની જેવો નિર્મળ અને અવયવ રહિત (સપૂર્ણ) પરમાત્મા છે, એમ જ્યારે તેને આત્માને વિષે આત્માવડે જ જાણ્યો હોય ત્યારે તે મોક્ષ પદને આપે છે. ૨૯.

સમતાં સર્વભૂતેષુ, યઃ કરોતિ સુમાનમઃ ।

મમત્વમાવનિર્મુક્તો યાત્યમૌ પદમવ્યયમ્ ॥ ૩૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૧૫.

ઉત્તમ મનવાળો અને મમતા રહિત એવો જે પુરૂષ સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમતાને ધારણ કરે છે, તે પુરૂષ મોક્ષપદને પામે છે. ૩૦.

સમ્યગ્વિરક્તિર્નનુ યસ્ય ચિત્તે,

સમ્યગ્ગુરુર્યસ્ય ચ તત્ત્વવેત્તા ।

સદાઽનુભૂત્યા દૃઢનિશ્ચયો ય-

સ્તસ્યૈવ સિદ્ધિર્ન હિ ચાપરસ્ય ॥ ૩૧ ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લો ૦ ૩.

જેના ચિત્તમાં સમ્યક્ પ્રકારનો વૈરાગ્ય છે, જેના ગુરૂ તત્ત્વને જાણનાર છે, અને જેને સદા અનુભવવડે દૃઢ નિશ્ચય છે, તે જ પુરૂષની સિદ્ધિ થાય છે, બીજાની થતી નથી. ૩૧.

एकाग्रचित्तस्य दृढव्रतस्य, पञ्चेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य ।

अध्यात्मयोगे गतमानसस्य, मोक्षो ध्रुवं नित्यमहिंसकस्या॥ ૩૨ ॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ ૦ ૨૦૫, શ્લો ૦ ૪. ❀

જેનું ચિત્ત એકાગ્ર (સ્થિર) હોય, જે વ્રતમાં દૃઢ હોય, જે પાંચ ઇન્દ્રિયોની પ્રીતિ (વિષયો) થી નિવૃત્તિ પામ્યો હોય,

જેનું મન અધ્યાત્મયોગને વિષે ગ્રહેલું હોય, તથા જે નિરતર હિંસાથી નિવૃત્તિ પામ્યો હોય, તેને અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ૩૨

શીતોષ્ણાદિભિરત્યુર્ગ્રયસ્ય વ્રાધા ન ત્રિધતે ।

ન મીતિમેતિ ચાન્યેભ્યસ્તસ્ય સિદ્ધિરુપસ્થિતા ॥ ૩૩ ॥

માર્કેન્ડપુરાણ, અ૦ ૩૬, શ્લો૦ ૬૪.

અત્યંત ઉષ્ણ એવા શીત અને ઉષ્ણાદિકવડે જેને પીડા થતી ન હોય તથા જે બીજાથી લય પામતો ન હોય, તેના પુરૂષને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ૩૩

અનુરાગં જનો યાતિ, પરોક્ષે ગુણકીર્તનમ્ ।

ન વિમ્બયતિ ચ સત્ત્વાનિ, સિદ્ધેર્લક્ષણમુત્તમ્ ॥ ૩૪ ॥

માર્કેન્ડપુરાણ, અ૦ ૩૬, શ્લો૦ ૬૩.

જેને જોઈને મનુષ્યો પ્રીતિ પામે છે, જે પરોક્ષમા પણ (શુભીના શુભનું) કીર્તન કરે છે, અને જેનાથી કોઈ પણ પ્રાણી લય પામતા નથી (તે સિદ્ધિપદને પામે છે) આ સિદ્ધિનું ઉત્તમ લક્ષણ છે ૩૪

एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य,

मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्तकस्य ।

अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यग्

मोक्षो भवेन्नित्यमर्हिसकस्य ॥ ૩૫ ॥

જે પુરૂષ એકાંત (અવશ્ય) શીયળવાળો હોય, મત પાળવામા દૃઢ હોય, અને પ્રીતિ (રાગ) રહિત હોય તેનો મોક્ષ

થાય છે તથા જે સમ્યક્ પ્રકારે અધ્યાત્મયોગને વિષે જ ખૂબ તત્પર હોય અને નિરતર અહિંસક હોય એટલે કોઈની હિંમા કરતો ન હોય તેનો જ મોક્ષ થાય છે ૩૫

વિનષ્ટલોભા પ્રિયેષુ નિઃસ્પૃહાઃ,

પ્રશાન્તચિત્તાઃ પરિહીનમત્સરાઃ ।

વ્રજન્તિ પ્રિણોઃ પરમેષ્ઠ તત્પદં,

સનાતન યત્ પ્રવદન્તિ યોગિનઃ ॥ ૩૬ ॥

જેમનો લોભ નાશ પામ્યો હોય, જેઓ વિપ્રયોમા નૃપ્ત રહિત હોય, જેમના ચિત્ત અત્યંત શાંત હોય અને જેમનો મક્તર (ઇર્ષ્યા) અત્યંત નષ્ટ થયો હોય, તે પુર્યો, જે પદને યોગીઓ સનાતન પદ કહે છે એવા, વિષ્ણુના ઉત્કૃષ્ટ પદને પામે છે ૩૬

નિર્જિતમદમદનાનાં, વાકાયમનોવિકારરહિતાનામ્ ।

નિનિવૃત્તપરાશાનામિહૈવ મોક્ષઃ સુવિહિતાનામ્ ॥ ૩૭ ॥

જેઓએ (જાત્યાદિક આઠ) મદ અને વામને છૂટ્યા હોય, જેઓ વાણી, કાયા અને મનના વિકાર રહિત હોય તથા જેઓ પરની આશાથી નિવૃત્ત થયા હોય તેવા સુવિહિત (શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા કરનારા) જનોને આ સંસારમા જ મોક્ષ છે (તેઓ અહીં જ મોક્ષ સુખનો અનુભવ કરે છે એમ બાણુવુ) ૩૭

મોક્ષ પછી કર્મ નથી લાગતું:—

ક્ષીરાત્સમુદ્ધૃત ત્વાજ્યં, ન પુનઃ ક્ષીરતાં વ્રજેત્ ।

પૃથક્ કૃતસ્તુ કર્મભ્યો નાત્મા સ્યાત્ કર્મવાન્ પુનઃ ॥૩૮॥

યથા નીતા રસેન્દ્રેણ, ધાતવઃ શાતકુમ્મતામ્ ।

પુનરાવૃત્તયે ન સ્યુસ્તદ્વદાત્માઽપિ ચોગિનામ્ ॥ ૩૯ ॥

જેમ દૂધમાથી કાઢેલું ઘી ફરીથી કોઈ પણ પ્રકારે દૂધપણાને પામતું નથી એટલે દૂધરૂપ ચર્મ શકતું નથી, તેમ કર્મથી બુદ્ધો થયેલો આત્મા ફરીથી કર્મબુદ્ધ થતો નથી જેમ સિદ્ધ-રસવડે સુવર્ણરૂપ થયેલી ધાતુઓ ફરીથી આવર્તન પામતી નથી એટલે ધાતુપણાને પામતી નથી તેમ ચોગીઓનો આત્મા પણ મુક્તિને પામ્યા પછી ફરીથી સમારમા આવતો નથી ૩૮, ૩૯

મોક્ષમાં અનન્ત જીવોનો અવિરોધઃ—

નાનાદીપપ્રકાશેષુ, મૂર્તિમત્સ્વપિ દૃશ્યતે ।

ન વિરોધઃ પ્રદેશેઽલ્પે, હન્તામૂર્તેષુ કિં પુનઃ ? ॥ ૪૦ ॥

થોડા પ્રદેશમાં, મૂર્તિમાન અનેક પ્રકારના દીવાઓનો પ્રકાશ પડતા છતાં તેમાં જગ પણ વિરોધ (ભૂકડાશ વિગેરે) દેખાતો નથી, તો પછી મોક્ષ મ્થાનમાં રહેલા અમૂર્ત જીવોનો વિરોધ શી રીતે હોય ? ૪૦

અલ્પક્ષેત્રે તુ સિદ્ધાનામનન્તાનાં પ્રસજ્યતે ।

પરસ્પરોપરોધોઽપિ, નાવગાહનશક્તિઃ ॥ ૪૧ ॥

ન્હાના સિદ્ધક્ષેત્રમાં અવગાહના (રહેવાની તેવા પ્રકાર) ની શક્તિ હોવાથી અનન્ત સિદ્ધોને પણ પરસ્પર ઉપરોધ (ખાધા) થતો નથી ૪૧

આત્માના જ મોક્ષ અને સંસાર:—

અયમાત્મૈવ સંસારઃ, કષાયેન્દ્રિયનિર્જિતઃ ।

તમેવ તદ્વિજેતારં, મોક્ષમાહુર્મનીપિણઃ ॥ ૪૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૭૯, શ્લો૦ ૫. (પ્ર. સ.)

જો આ આત્મા જ કષાય અને ઇન્દ્રિયોથી પરાણવ પામેલો હોય તો તે સંસાર કહેવાય છે, અને આ આત્મા જ જો તે કષાય અને ઇન્દ્રિયોને છૂતનાર હોય તો તે આત્મા જ મોક્ષ છે એમ પાંડિતો કહે છે. ૪૨.

બાહ્ય સુખમાં મોક્ષ નથી:—

ન શબ્દશાસ્ત્રાભિરતસ્ય મોક્ષો, ન ચૈવ રમ્યાવસથપ્રિયસ્ય ।

ન મોજનાચ્છાદનતત્પરસ્ય, ન લોકચિત્તગ્રહણે રતસ્ય ॥૪૩॥

આપસ્તમ્બસ્મૃતિ, અ૦ ૧૦, પૃ૦ ૪૪, શ્લો૦ ૭.

બ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય તેનો કંઈ મોક્ષ થતો નથી, મનોહર પ્રાસાદમાં રહેવાની પ્રીતિવાળો હોય તેનો પણ મોક્ષ નથી, ઉત્તમ લોજન અને વસ્ત્ર પહેરવામાં તત્પર હોય તેનો પણ મોક્ષ થતો નથી, તથા જે લોકોનું ચિત્ત રંજન કરવામાં આસક્ત હોય તેનો પણ મોક્ષ થતો નથી. ૪૩.

મોક્ષઃ જ્ઞાનક્રિયા સાધ્યઃ—

ન જ્ઞાનં કેવલં મુક્ત્યૈ, ન ક્રિયા કેવલા ભવેત્ ।

સંયોગાદુમયોઃ સમ્યગ્ મુક્તિમાહુર્મનીપિણઃ ॥ ૪૪ ॥

ધર્મપરીક્ષા, પૃ૦ ૨૩. (આત્મા. સ.)

એકલું જ્ઞાન મુક્તિને માટે નથી, તેમજ એકલી ક્રિયા પણ મુક્તિને માટે નથી. પરંતુ તે બન્નેનો સમ્યક્ પ્રકારે સંયોગ થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એમ મુનિઓ કહે છે ૪૪.

મોક્ષઃ સ્વયં સાધ્યઃ—

નૈતદ્ભૂતં ભવતિ વા, મત્રિપ્યતિ ન જાતુચિત્ ।

યદર્હન્તોઽન્યમાહાધ્યાદર્જયન્તિ હિ કેવલમ્ ॥ ૪૫ ॥

કેવલં કેવલજ્ઞાનં, પ્રાપ્તુવન્તિ સ્વવીર્યતઃ ।

સ્વવીર્યેણૈવ ગચ્છન્તિ, જિનેન્દ્રાઃ પરમં પદમ્ ॥ ૪૬ ॥

મહાવીરચરિત્ર, સર્ગ ૩, શ્લોક ૩૦, ૩૧.

અરિહંતો બીજા(ઈદ્રાદિક)ની સહાયથી કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જન કરે એવું કદાપિ થયું નથી, થતું નથી અને થશે પણ નહીં. પરંતુ જિનેન્દ્રો માત્ર પોતાના જ વીર્યથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાના જ વીર્યથી મોક્ષ સ્થાનમાં જાય છે. ૪૫, ૪૬

જીવની મોક્ષ તરફ ઊર્ધ્વ ગતિઃ—

ઊર્ધ્વં યથાઽલાયુક્તલં સમેતિ, લેપેઽપયાતે સલિલાશયસ્થમ્ ।

ઊર્ધ્વં તથા ગચ્છતિ સર્વકર્મલેપપ્રણાશાત્ પરિશુદ્ધ આત્મા ॥૪૭॥

અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક, પ્રકરણ ૮, શ્લોક ૧૪.

જેવી રીતે પાણીમાં રહેલું તુંબડું (ઉપરનો માટીનો) લેપ દૂર થતાંની સાથે ઉપર આવી જાય છે તેવી જ રીતે બધા કર્મરૂપી મેલનો નાશ થવાથી શુદ્ધ થયેલો આત્મા ઉચે જાય છે. ૪૭.

સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં ફેર:—

સ્વર્ગપિવર્ગો ભવતો વિભિન્નો,
સ્વર્ગાદ્ યતઃ સ્યાત્ પતનં ન મોક્ષાત્ ।
સ્વર્ગે સુખત્રીઃ પુનરિન્દ્રિયોત્થા,
જ્ઞેયા પરબ્રહ્મમયી તુ મોક્ષે ॥ ૪૮ ॥

અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક, પ્રકરણ ૩, શ્લોક ૨.

સ્વર્ગ અને મોક્ષ બન્ને બુદ્ધા બુદ્ધા છે કારણ કે સ્વર્ગથી પતન થાય છે પણ મોક્ષમાંથી પતન નથી થતું. વળી સ્વર્ગમાં ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ છે જ્યારે મોક્ષમાં પરબ્રહ્મમય સુખ છે. ૪૮.

કર્મના ક્ષયથીજ મોક્ષ:—

તૃષ્ણાસમાપ્તિર્જગતાં ભવેદ્ યદિ,
શુન્યન્તિ હેતું ચ વિર્નૈવ સાગરાઃ ।
સદાગતિશ્ચેત્ સ્થિરતાં મજેત્ સદા,
મોક્ષસ્તદા કર્મવિમોચનાદ્ વિના ॥ ૪૯ ॥

હિમાંશુવિજય.

જો સમસ્ત જગતના પ્રાણીઓના લોભનો અન્ત આવે, કોઈ દૈવિક (દેવતાઈ) કારણ વગર બધાય સમુદ્રો સુકાઈ જાય અને પવન હુ મેશાંને માટે સ્થિર થઈ જાય તો જં કર્મનો મૂળથી ક્ષય થયા વગર મોક્ષ થાય (અર્થાત્ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયા વિના કદી પણ મોક્ષ થઈ શકતો નથી.) ૪૯.

પુણ્યાર્થમપિ નારમ્મં, કુર્યાન્મુક્તિપરાયણઃ ।

પુણ્યપાપક્ષયાન્મુક્તિઃ, સ્યાદતઃ સમતાપરઃ ॥ ૫૦ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો ૭૦.

મુક્તિને માટે તત્પર માણસે પુણ્યને માટે પણ આરંભ કરવો નહિ. કારણ કે પુણ્ય અને પાપના ક્ષયથી જ મોક્ષ મળે છે. તેથી સમતામા તત્પર થવું. (પુણ્ય અને પાપ બંને કર્મજ છે. અને કર્મ હોય ત્યાં મુખી મોક્ષ ન થાય. તેથી પુણ્યને પણ દૂર કરવું જોઈએ.) ૫૦

કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષો જન્મમૃત્ય્વાદિવર્જિતઃ ।

સર્વબાધાવિનિર્મુક્ત એકાન્તસુખસદ્ગતઃ ॥ ૫૧ ॥

મોક્ષાષ્ટક (હરિમદ્ર), શ્લો ૧.

તમામ કર્મોના ક્ષય થવાથી જ મોક્ષ મળે છે. તે મોક્ષ જન્મ અને મરણ વિગેરેથી રહિત, દરેક પ્રકારની (શારીરિક માનસિક વિગેરે) પીડાઓ રહિત અને એકાંત સુખથી સુકૃત હોય છે. ૫૧.

સમાપ્તોજ્યં
શ્રી સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકરસ્ય
દ્વિતીયો ભાગઃ ।

शुद्धिपत्रक.

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
३८६	११	सहस्रः	सहस्रः
"	१४	-पदार्थ प्रविभासक	-पदार्थप्रतिभासकं
३८८	७	-तत्त्वा-	-तत्त्वा-
"	"	चोज्वलम्	चोज्वलम्
"	१३	समभक्त्य ऋषेयुः	समभक्त्य ऋषेयुः
"	१४	क्रोधादीन-	क्रोधादिर-
३८३	३	-प्यभिगुण-	प्यभिगुण-
३८८	२०	अपीयानं	अपीयानु
४०४	५	-भैवः	-भैव
४०६	५	-महीरुहो	-महीरुहो
४०८	६	नेष्यते	नेष्यते
४०८	१४	ते विधेऽगभां	तेना विधेऽगभां
४१८	७	(गद्य)	(पद्य)
४२७	४	-मृद्विका	-मृद्वीका
४३१	२१	शमयितुं	शमयितुं
"	२३	किमपरे	किमपरो
४३३	१६	षट् प्रकार-	षट्प्रकार
४३७	१०	य कर्मणां	यत्कर्मणां
४४०	४	-रेहटका	-रेहटका
"	१४	निरागे	नीरागे
४४२	२	-रूपाज्यंते	-रूपाज्यंते

पृष्ठ	पंक्ति	अनुद्धि	शुद्धि
४४२	२१	मुक्तिर्लि	मुक्तिर्ली
४४५	१४	राशीषु	—राशिषु
४६५	२०	पतन्यते	प्रनन्यते
४६६	६	विष्टायै	विष्टायै
४७१	२१	—रुचिः	—रुचि.
४७५	२०	—तार्थे	—तार्थ
४७६	१२	ध्रुव	ध्रुवं
४८०	१७	निर्गन्ध-	निर्गन्ध-
४८२	१२	निष्ठते	तिष्ठते
४८७	१६	यदुच्चै-	तदुच्चै-
४९२	१३	—कामुग्मिका-	—कामुग्मिका-
४९३	८	सामर्थ्यनी	सामर्थ्यथी
„	२०	चिन्तयेद्भूतम्	चिन्तयेद्भूतम्
४९४	५	३	ते
४९९	१३	तालवे	तालुनि
५००	५	—रुगन्तरे	—रुगन्तके
५०४	८	—क्षेत्रिया-	क्षेत्रिया-
५२२	८	—देशिनाम्	देशिनम्
५२८	८	सिद्धति	सिध्यति
„	१३	स्यादनहकृत.	स्यादनहकृति.
५३१	१६	अमन्यदर्पा	अनन्वदर्शी
५३४	८	शत्रौ	शत्रौ
५३९	११	मोगं	मोगे
५४३	५	समलोष्टाश्म-	समलोष्टाश्म-
„	२२	नाजीवीका	नाजीविका-
५४५	३	निस्पृहा	नि.स्पृहा

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૫૪૭	૭	પુત્ર છે,	પુત્ર છે, ઉપકારરૂપી પ્રિય મિત્ર છે,
૫૫૫	૪	તાપલેશ્યો—	તાપલેશ્યો—
૫૫૬	૧૩	—દ્વિષુન્તિ	—દ્વિષુનન્તિ
૫૫૭	૧૪	અજ્ઞાનું	અજ્ઞાન
„	૧૬	અતેજ્ઞાનિ	અતેજ્ઞાનિ
૫૫૮	૫	—દેકાન્નાદિર્મવેદ્યતિઃ	દેકાન્નાદી ભવેદ્યતિઃ
„	૧૭	સ્વાન્નાપ્રા—	સ્વાત્ પાપ્રા
૫૬૦	૩	સ્વધર્મસ્ય	સ્વધર્મસ્ય
૫૭૦	૨૧	મર્માવિદંહસામ્	મર્માવિદંહસામ્
૫૮૧	૧૮	રહિતપણું:	રહિતપણું ગ્રામ થાય છે. અર્થાત્
૫૮૮	૧૪	સુભાપિતપદરત્નાકર	સુભાપિતરત્નસન્દોહ
૫૯૩	૬	ચ્છત્રં	ચ્છત્રં
„	૧૬	શુદ્ધિ	શુદ્ધાં
૫૯૬	૩	નૈગમનયાયોગશ્ચ	નૈગમનયાયૌયશ્ચ
૬૦૫	૯	ચિત્રચ્છરીણિ	ચિત્રન્ ચરીણિ
૬૦૮	૬	વાચ્છા	વાચ્છા
૬૧૦	૧૧	યતઃ સમાધૌ	ચેતઃસમાધૌ
„	૧૫	ગાનાદિકથી	ગાનાદિકથી ચિત્તની
૬૧૧	૫	નાહં	ન ચાહં
૬૧૨	૧૧	જેવું	જેવી
૬૧૪	૫	શુલ્યરૂપે	શુલ્યરૂપે
૬૨૧	૨૦	ઉપસમ	ઉપશમ
૬૨૪	૧૭	શક્ત્યે	શક્ત્યોડસ્તિ
૬૨૫	૪	સંસાર કાન્તારે	સંસારસ્વાન્તારે
૬૩૧	૮	અકાર્યને	અકાર્યને—અનુચમને
„	૯	ન કર.	ન હે.

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
६३६	१५	नैवेदनीयमस्ति	निवेदनियमस्ति
६४०	८	पत ग	आगीआ
"	६	वीज्ज	वीज्जी
६४१	१३	-ज्ञापनार्थ	-ज्ञायनार्थ
६४४	३	स्वल-	स्वल्प-
६४६	२	विहदन	विदहन
"	८	आयआओयी	०६पक्षी (जेनी पाप्पना शग्पप्प आय छे) थी
६५०	१२	वदमिन प्रच्छन्न-	-वदसे प्रच्छिन्न-
६५७	१८	रोधु	रोहुं
६५६	७	मनोरूप	मनोरूप
६६६	४	क्लिष्टेनेन्द्रिय-	क्लिष्टेन्द्रिय-
६७३	२	भूवने	भुवने
६७४	१४	पद्य	पद्य
६७७	१६	श्वेताम्बरोपनिषद्	श्वेताश्वतरोपनिषद्
६७८	६	रहे	रह
६७६	२	दाहणम्	दाहणम्
६८७	४	श्रुतो	श्रुत
"	१२	(के० जै० प्र०)	(हे० जै० प्र०)
६६२	१७	-वेश-	-वेश-
७००	४	विधुनन्ति	विधुनन्ति
७०२	७	-वाप्ति	-वाप्ति
"	८	थारिथ्रे शिवदायके	धामण्येऽमी गुणा स्युस्तदिह
"	२०	तदवश्यमेव	तदवश्यमेव
७१२	१२	-तज्ज्ञै-	-तज्ज्ञै-
७१६	२०	स्वर्ण-	स्वर्ण-

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
७१८	१	दृपलेख-	दृपलेख
११	२१	मूर्ति	मूर्ति
७३३	६	तस्मणीरक्त	तस्मणीरक्तः
७४०	१३	पुण्यौघै-	पुण्यौघै-
७५७	८	अस्वतंत्रतुं	अस्वतंत्रतातुं
७८०	७	इह प्रत्यय-	इहप्रत्यय-
८०४	६	देवार्चा	देवार्चा
८०७	५	चितं	चितं
१०	१०	समवाय	समवाय नाम्नो संप्रध
११	११	समवाययी	समवाययी अहिं आपश्चुने
६८६६६ २५७		त्रिपट्टी, त्रिपट्टि	त्रिपट्टि
११	११	तत्त्वामृत	तत्त्वामृत
११	११	चाणाक्यनीति	चाणक्यनीति
११	११	भक्षत्	भक्षत्

भूण श्लोकनो सुधारो.

(पृ० ६०१ श्लोक २.)

अशुद्ध.

न जायते न म्रियते कदाचिन्नायं भूत्वा भवितेति ।

शुद्ध.

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥

भगवद्गीता, अध्याय २, श्लो० २३.

શ્લોકોના અર્થોનો સુધારો.

(પૃ૦ ૩૬૮, શ્લોક ૩૩)

અશુદ્ધ.

જે મનુષ્ય અન્ય હવ્રસ્ય
અથવા જિનેશ્વર ભગવાનના ઉપ-
દેશથી, તે પદાર્થો ભાવથી
માને ..

શુદ્ધ.

કોઈ પણ હવ્રસ્ય અથવા
જિનેશ્વર ભગવાનથી ઉપદેશા-
એલો જે મનુષ્ય તેમણે ખતા-
વેલાં તત્ત્વોને ભાવથી માને...

(પૃ૦ ૪૮૭, શ્લોક ૫)

જેમ કૃવામાં, ઝરતા પાણી-
ની મિદ્ધિ હોય છે તે પ્રમાણે જે
ધ્યાનમાં તમામ કર્મના ફળની
દરેક રીતે સિદ્ધિ છે તે ઉંચા
પ્રકારનું એવું ધ્યાન મોક્ષના
કારણભૂત છે

સંકુતોદક (મોટા જળા-
શય)માં સર્વ જલના કૃયાના
પાણીની મિદ્ધિ-આવક હોય છે, તે
પ્રમાણે જે ધ્યાનમાં તમામ કર્મના
(ક્રિયા-અનુષ્ઠાનના) ફળની,
દરેક રીતે મિદ્ધિ છે તે ઉંચા પ્રકાર-
નું એવું ધ્યાન (ધર્મ-શુદ્ધ
ધ્યાન) મોક્ષનું કારણભૂત છે.

અશુદ્ધ.

રોષ અને કામક્રીડા વર્જીત એવો
સમપરિણામી સાધુ સદા સ
માધિરસમાં ઝીલે છે.

શુદ્ધ.

રોષ અને કામક્રીડા વર્જીત તથા
કર્મની નિર્જરા કરનારો સાધુ
મુખ-પૂર્વક-શાંતિમાં રહી
શકે છે.

(પૃ૦ ૫૫૧, શ્લો૦ ૬૮)

મર્વ લોકના મનને ખુશી
કરે છે.

...મર્વ લોકના મનને તો ખુશી
કરી શકે છે. પરંતુ તેઓ કોઈ-
તું કલ્યાણ કરી શકતા નથી.

(પૃ૦ ૫૫૫, શ્લો૦ ૭)

.. અને કામળ વચન બોલીને
પોતાના તથા બીજાના તાપનો
લેશ પણ ત્યાગ કરવો-દૂર
કરવો જોઈએ

...અને કામળ વચન બોલતાં
છતાં પોતાને તથા બીજાને
લેશ માત્ર પણ તાપ-દુઃખ ન
થાય તેમ કરવું જોઈએ.

(પૃ૦ ૬૦૧, શ્લો૦ ૨)

...આ આત્મા ઉત્પન્ન થઈને
પછી થશે એમ નથી. આ આત્મા-
ને શસ્ત્રો...

...આ આત્મા ઉત્પન્ન થઈને
પછી ફરી ઉત્પન્ન થશે એમ પણ
નથી. આત્મા તો અજ (ઉત્પન્ન
નહિ થનારો), નિલ, શાશ્વતો
અને પુરાણો છે તથા શરીર હણાતે
છતે પણ આત્મા હણાતો નથી.
આત્માને શસ્ત્રો...

(પૃ૦ ૬૫૦, શ્લો૦ ૩૯)

...કુહાડીથી છેદાય છે; ધારદાર
તીક્ષ્ણ તરવારથી ધ્રુમો મારે છે,

...કુહાડીથી અને ધારદાર તીક્ષ્ણ
તરવારથી છેદાય છે, ધ્રુમો મારતા

અશુદ્ધ.

ખાઈ જવાને તૈયાર એવા સર્પો-
વડે વીંટાયેલા હોય છે, બન્ને
હાથ જાણે ઢંકાઈ ગયા હોય એવા
તે લાકડાની માફક કરવતથી વે-
રાય છે,...બળી ગયેલાં હોય છે.

શુદ્ધ.

એવા તે શુધે ખાઈ જવાને તૈયાર
ચયેલાં ઝેરવાળા કુતગંઓથી
વીંટાયેલા હોય છે, તેઓ કરવ-
તથી લાકડાની જેમ વેરાય છે,
તરવારથી તેઓના બન્ને હાથ
કપાય છે,...બળી ગય છે.

(પૃષ્ઠ ૬૭૦, સ્લો ૧૦)

જો જ્ઞાન પોતે જ કર્મની
ગાંઠને તોડી નાખવામાં સમર્થ
હોય તો પછી નાના પ્રકારના-
વિચિત્ર-શાસ્ત્રોના બધનની શી
જરૂર છે ? કારણ કે...

કર્મની ગાંઠને તોડી નાખ-
વામાં સમર્થ એવું જ્ઞાન જો
પાસે હોય તો પછી નાના પ્રકા-
રના-વિચિત્ર-મંત્ર, તંત્ર, યંત્ર-
ની શી જરૂર છે ? કારણ કે...

